

DE VRIEND

DES

VADERLANDS.

DE VRIEND

DES

VADERLANDS.

EEN TIJDSCHRIFT,

TOEGEWIJD AAN DEN ROEM EN DE WELVAART VAN *NEDERLAND* EN IN HET BIJZONDER AAN DE HULPBEHOEFTIGEN IN HETZELVE.

(*Uitgegeven van wege de Permanente Commissie der Maatschappij van Weldadigheid*).

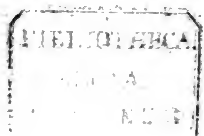
TWAALFDE DEEL.

De liefde tot zijn lant is ieder aengheboren,
VONDEL.

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES VAN DER HEY EN ZOON.

1838.

INHOUD DES TWAALFDEN JAARGANGS

VAN

DE VRIEND DES VADERLANDS.

I. AANKONDIGINGEN EN BEOORDEELINGEN.

J.

II.

II. GESCHIED- EN LETTERKUNDIGE VERHANDELINGEN, BIJDRAGEN VAN GEMENGDEN INHOUD, DICHTSTUKKEN, ENZ.

A.

III. LANDHUISHOUDKUNDE, ENZ.

Be-

Staat

DE VRIEND

DES

VADERLANDS.

AANKONDIGINGEN EN BEOORDEELINGEN.

Jaarboekje over 1838, *uitgegeven op last van Z. M. den Koning. Te* 's Gravenhage, *ter Landsdrukkerij*, 1837.

(*Vervolg en Slot van N°. VI. bl.* 428.)

Geboorten.

Voor het eerst vindt men in het jaarboekje van 1837 afzonderlijke opgave van het getal der echte en der onechte kinderen. Dit is eene belangrijke verbetering, niet alleen omdat de kennis dezer daadzaak op zichzelf gewigtig is; maar ook omdat, zonder die onderscheiding, berekeningen, zoo als die der vruchtbaarheid van de huwelijken, niet naauwkeurig zijn kunnen.

Men heeft in de tafel der geboorten de stedelijke

en de landelijke bevolking onderscheiden. Dit is in vele opzigten van groot belang; doch daarom is het te meer te wenschen dat men, gelijk hier boven werd aangemerkt, geene onjuiste en willekeurige afscheiding tusschen stad en land aanneme.

Van de doodgeborenen zullen wij dadelijk spreken.

Huwelijken.

Het zoude zeer belangrijk zijn het getal daarvan ook afzonderlijk voor de steden en het land op te geven; waardoor men dan zoude kunnen zien welk verschil er bestaat in de verhouding tusschen de bevolking en het getal der huwelijken, welke op het land en in de steden worden voltrokken. De kolom, welke deze dubbele verhouding vermeldde, zoude in meer dan een opzigt de aandacht verdienen.

De staten in het jaarboekje van 1837 en 1838 zijn verrijkt met eene kolom, vermeldende de echtscheidingen. Dit is eene niet onbelangrijke verbetering.

Sterfgevallen.

Omtrent dezen staat zijn gewigtige aanmerkingen te maken.

Volgens Keizerlijk besluit van 4 Julij 1806 wordt van de doodgeborene kinderen alleen aanteekening gemaakt in de registers van overlijden. Wanneer dus het getal overledenen uit de slotsommen dier registers wordt opgemaakt, zijn alle de doodgeborene kinderen daarin mede berekend; terwijl zij in de registers der geboorten niet vermeld zijnde, ook niet medegerekend worden in het getal der geborenen. Eene der twee opgaven is in dit geval onmisbaar onnaauwkeurig. Wij hebben nergens in de jaarboekjes eene opheldering hieromtrent gevonden, welke toch zeer noodzakelijk was, om den lezer bekend te maken met de wijze, waarop de berekening geschied is. Men kan namelijk tweederlei beginsel aannemen, te

we-

weten: volgens het eene beginsel de doodgeboren kinderen, die nimmer het licht gezien, ook geen naam ontvangen hebben, beschouwen als niet tot de bevolking behoord hebbende, en ze geheel van de staten weg laten. Doch dan moet men naauwkeurig jaarlijks hun getal van de som der gestorvenen, volgens de registers van den burgerlijken stand, aftrekken. Hiertegen valt in te brengen, dat vele dezer kinderen wel geleefd hebben; maar binnen de drie dagen, welke voor de aangifte zijn toegestaan, overlijdende, niet in het geboorteregister maar uitsluitend in dat van overlijden worden vermeld, hetgeen voor de aangevers en voor de beambten minder omslagtig is. Het is dus onzeker of die kinderen, welke als doodgeboren vermeld staan, niet een korten tijd geleefd hebben. Deze bedenking maakt het, naar ons voorkomt, verkieselijk het ander beginsel aan te nemen, en ze bij de geborenenen en bij de gestorvenen te vermelden; zoo als dit in het *Tijdschrift voor geschiedenis en statistiek van Utrecht* plaats vindt. Het is dan noodzakelijk jaarlijks bij de som der geborenen, het getal toe te voegen van de doodgeborenen, die in de geboorteregisters niet *vermeld* staan. Ik vrees dat in de opgaven, voorkomende in de jaarboekjes, noch het een noch het ander geschied is; en dat de doodgeborenen, volgens de registers, onder de overledenen en niet onder de geborenen geteld zijn. Het behoeft geen betoog dat hierdoor eene groote onnaauwkeurigheid heerscht in alle de berekeningen, dewijl overal het getal der gestorvenen in verhouding tot de geborenen is opgegeven.

Indien deze onnaauwkeurigheid niet bestaat, en in allen geval voor het vervolg, zoude het goed zijn, dat de doodgeborenen bij de geborenen berekend wordende, opzettelijk daarbij werd uitgedrukt, dat onder

 die

die geborenen zijn zoo veel: *aangegeven als doodgeboren*. Het spreekt dan van zelf dat hetzelfde getal onder de overledenen bevat is.

Ik houde het voor zeer wenschelijk dat in het volgend jaarboekje eenig berigt gegeven worde, of de vroegere opgaven van geborenen en gestorvenen in dit opzigt naauwkeurig geweest zijn of niet.

In de ontwikkelde opgaven, omtrent de gestorvenen te *Amsterdam*, jaarlijks in het jaarboekje voorkomende, wordt doorgaans (niet altijd (*)) het getal der doodgeborenen (of levenloos vertoonden) afzonderlijk opgegeven. Dit bedroeg b. v. in 1835 = 436, in 1836 = 398, en daaruit kan men opmaken tot welke grove misrekening het aanleiding geven moet, wanneer zulk eene som bij de geborenen niet in rekening gebragt wordt. Of dit in *Amsterdam* geschied is blijkt uit de opgaven niet.

Eene andere aanmerking is deze. Bij het naauwkeurig onderscheiden der bewoners van de steden en van het land, is het zeer belangrijk te kunnen vergelijken hoe groot bij elk de sterfte is. Men weet dat door deze beschouwing een vroeger algemeen vooroordeel, alsof de steden zulke verderfelijke verblijven waren, en hare bevolking door de bewoners van het land aanhoudend moesten worden aangevuld, grootendeels verdwenen is. Evenwel blijft bij het onderzoek omtrent dit onderwerp nog veel te wenschen over. Om over de verhouding tusschen de bevolking der steden en de gestorvenen te kunnen oordeelen, moet men naauwkeurig kunnen aftrekken allen, die niet behoorden tot de bewoners der steden en echter daar gestorven zijn, en omgekeerd. In sommige steden

(*) In de jaarboekjes van 1829, 1830 en 1831 wordt van doodgeborenen niet gesproken.

den is het getal dergenen die, elders te huis behoorende, daar sterven vrij groot. Vreemde arbeiders, zeelieden en andere personen sterven in *Amsterdam*, *Rotterdam* en in andere steden; velen ook die op het land te huis behooren. Het ware daarom te wenschen dat het getal van dezen naauwkeurig wierd opgegeven, om het in de berekeningen te kunnen aftrekken. Wanneer men dit niet doet, moet de uitkomst dubbel nadeelig schijnen voor de steden, want elk bewoner van het land, die in de stad sterft, telt dan voor een te veel onder de stedelingen en een te weinig onder de landbewoners. Het onderscheiden van de vreemden onder de gestorvenen in de steden en op het land (want het dient over en weder te geschieden) zoude voor de ambtenaren van den burgerlijken stand te minder moeijelijk zijn, daar men toch volgens de wet verpligt is van hun overlijden kennis te geven aan de plaats waar die overledenen te huis behoorden. Men vindt op de tafels der overledenen van *Amsterdam* over 1830 en 1831 (jaarboekjes 1832 en 1833), doch op geene der andere jaren, vermeld, dat op de eerste 183 en op de tweede 100 in het getal der gestorvenen zijn begrepen, welke *elders* overleden waren, maar, omdat zij te *Amsterdam* te huis behoorden, hier in de registers zijn ingeschreven.

Hiertegen moesten noodwendig afgetrokken worden, die, welke in de ziekenhuizen of elders binnen *Amsterdam* gestorven zijn, maar in andere plaatsen te huis behoorden.

Deze wijze van handelen heeft echter een ander gevaar, waartegen men niet genoeg kan waarschuwen, opdat de berekeningen niet geheel verward worden; namelijk dat hetzelfde getal twee maal zoude kunnen in rekening worden gebragt: op de plaats van het overlijden en op die waar de overledenen te huis

 be-

behoorden. Het is niet onwaarschijnlijk dat de aangeduide 183 en 100 Amsterdammers, van welke het overlijden in de sterfgevallen van *Amsterdam* berekend is, tevens op de plaatsen, waar zij gestorven zijn, onder dat getal zijn opgenomen, in welk geval zij dubbel geteld zijn.

Het geschiktste zoude zijn, dat de gestorvenen op de plaats van het overlijden in het getal der sterfgevallen wierden medegeteld; doch met eene bijzondere vermelding, dat zoo velen daarvan elders te huis behoorden; terwijl zij dan in de tafels der plaats, waar zij gewoond hebben, niet werden medegeteld; doch ook daarbij vermeld, dat zoo velen in die plaats te huis behoorende elders overleden waren; ten einde het een en het ander getal bij de berekening der verhoudingen in aanmerking zoude kunnen genomen worden.

Het gebeurt minder algemeen, dat kinderen elders, dan waar hunne ouders wonen, geboren worden, gedeeltelijk dewijl de geboorte meer dan het overlijden voorzien wordt. Evenwel kan dit in sommige plaatsen ook een eenigzins aanmerkelijk getal uitmaken. Het zoude daarom van belang zijn, dat, vooral in de groote steden, ook aangeduid werd hoe veel kinderen er geboren zijn van ouders, die elders te huis behooren. Dit zoude b. v. ten opzigte der onechte kinderen te *Amsterdam* geboren, de opmerking wel verdienen.

Een staat van de *jaarlijksche geboorten en sterfgevallen in de voornaamste steden*, zoude mede kunnen opgenomen worden. Men vindt zulke opgaven verspreid in de dagbladen, waar het moeijelijk is ze weder te vinden en te vergelijken; zij zouden in het

jaar-

jaarboekje bijeengevoegd en gelijkvormig gerangschikt, eene blijvende waarde hebben.

De maandelijksche geboorten en sterfte worden jaarlijks naauwkeurig opgegeven, en in het jaarboekje van 1829 vindt men eenen staat daarvan over 10 jaren: 1816 tot 1825, voor elke provincie. Het is bekend, dat de vraag, in welke maanden van het jaar de meeste geboorten en sterfgevallen plaats hebben, nog gewigtiger schijnt voor de geneeskunde of politia medica dan voor de statistiek. Voor de eerste zoude het bijzonder gewigtig zijn, indien men ook konde opgeven van welken leeftijd het grooter getal gestorvenen is, dat in sommige (de koudste) maanden van het jaar voorkomt. In andere landen heeft men beweerd, dat dit alleen bij de kinderen het geval was, en voor eenige jaren meende TREVISAN, in het noorden van *Italië*, de oorzaak daarvan te hebben ontdekt (*). Alvorens bij ons naar de oorzaak te zoeken, ware het noodig de daadzaak zelve naauwkeurig te kennen.

Het zoude van groot belang zijn indien men omtrent de *verhuizingen* eenig naauwkeurig berigt konde verkrijgen, in vele opzigten zoude dit van nut zijn, en zoo lang men daaromtrent in het onzeker is, zijn vele berekeningen, omtrent de bevolking, onvolkomen. Het zoude der bemoeijing der Commissie voor de statistiek zeer waard zijn eenigen algemeenen maatregel hieromtrent te beramen; en de landsregering zoo wel als de plaatselijke besturen zouden menigvuldig het nut ondervinden van naauwkeurige registers van verhuizingen. Het zoude te wenschen zijn, dat men daaruit konde weten: 1°. het ge-

(*) Zie den Franschen *Globe* van 11 April 1829.

getal der inwoners die het land verlaten, en van die welke uit andere landen zich met der woon in ons land vestigen; 2°. het getal van hen die zich uit de eene provincie in de andere verplaatsen; 3°. de verhuizingen waardoor de bevolking der groote steden toe- en afneemt.

In de *tafel der verhoudingen* zoude de uitgever van het jaarboekje zijne lezers gewis verpligten met nog eenige meerdere kolommen aan te brengen.

De verhouding der vrouwelijke en mannelijke geboorten vindt men opgegeven voor de echte en onechte kinderen; en dit is zeer belangrijk. Men ziet daardoor onder anderen dat bij ons, even als in andere landen, naar evenredigheid meer onechte meisjes dan jongens geboren worden. Eene kolom voor de evenredigheid der geslachten van echte en onechte geboorten te zaam genomen, zoude hier de volledigheid bevorderen.

Eene kolom, waarin de verhouding tusschen de mannelijke en vrouwelijke sterfgevallen werd aangewezen, moest noodzakelijk hierbij gevoegd worden. Het ware te wenschen die verhouding te kennen afzonderlijk voor stedelingen en landbewoners, en zelfs, indien het mogelijk was, voor de verschillende leeftijden, welke vergelijking tot belangrijke uitkomsten voert.

De verhouding tusschen de bevolking en de geboorten, en die tusschen de bevolking en de sterfgevallen behooren tot de gewigtigste; zij zouden nog meer waarde hebben wanneer men ze ook afzonderlijk voor de stedelingen en de landbewoners berekende. In de voorafgaande tafels zijn de grondslagen voor deze berekening reeds voorhanden.

Hetzelfde geldt omtrent de verhouding der huwelijken tot de bevolking, ter beantwoording van de

vraag,

vraag, of in de steden meer of minder huwelijken voltrokken worden dan op het land?

Eveneens is het omtrent de verhouding tusschen de wettige geboorten en de huwelijken. Het is een gewigtig vraagpunt of de huwelijken op het land vruchtbaarder zijn dan in de steden, of omgekeerd?

De verhouding tusschen de geboorten en sterfgevallen zoude ook van belang zijn; zij is bij het opmaken dezer tafels gemakkelijk te berekenen, en bij het gebruik verschaft zulk eene kolom eene gelegenheid te meer voor het vergelijkend overzigt.

Tot de gewigtigste slotsommen van de nasporingen omtrent de bevolking behooren ongetwijfeld de tafels, die men gewoon is *Wet der sterfte* te noemen; namelijk die welke uit de vroegere waarneming den gemiddelden en waarschijnlijken leeftijd aanduiden, welke bij de geboorte en op elken leeftijd nog te wachten zijn. De praktische aanwending van deze tafels voor lijfrenten, levensverzekeringen enz. is bekend. Wij vinden in de jaarboekjes van 1829 en 1833 eenige uitlegging daarvan. In dat van 1826 vinden wij eene zoogenaamde wet van sterfte voor *Brussel*, in dat van 1828 voor de zuidelijke *Nederlanden*. Sedert 1830 wordt jaarlijks medegedeeld eene Wet van sterfte voor *Amsterdam*. Die is, zoo als in der tijd opgegeven is, opgemaakt uit de registers van overlijden over de jaren 1816 tot 1826. Zonder de verdienste van deze berekeningen te miskennen, komt het ons voor, dat men te veel zekerheid en aanwendbaarheid voor de toekomst daaraan toekent. Het zoude althans raadzaam zijn, om jaarlijks, als deze tafels herhaald worden, tevens de verklaring daarbij te voegen, dat zij niets anders ten grondslag hebben dan de sterfgevallen, zoo als die

hebben plaats gehad gedurende de gezegde tien jaren. Er zijn in den laatsten tijd gewigtige aanmerkingen gemaakt tegen de wijze, waarop men tot nog toe deze berekeningen omtrent den levensduur gemaakt heeft. De Heer L. MOSER in zijne recensie van het Werk van Dr. CASPER: *Over den levensduur* (*Berl. Jahrbücher führ Wissenschaftl. Kritik* 1837 *Jan.*), heeft betoogd, dat men daarop volstrekt niet kan afgaan, en het voorbeeld van EIBEN STOCK, door hem aangevoerd schijnt dit te bevestigen, zoodra de bevolking niet stilstaat. Wij mogen verwachten, dat de Heer LOBATTO, praktisch wiskundige, welke zich opzettelijk met dit onderwerp heeft bezig gehouden, in een volgend jaarboekje volkomene opheldering hieromtrent zal geven, en wij kunnen hem reeds vooruit verzekeren, dat hij der wetenschap van de statistiek hierdoor eene gewigtige dienst zal bewijzen.

Bij gelegenheid van eene nieuwe telling mogen wij hopen dat van het *beroep* der inwoners naauwkeurig aanteekening zal worden gehouden. Het belang hiervan is te zeer in het oogloopend, dan dat het noodig zijn zoude daarbij stil te staan. Men heeft bij de laatste telling in *Engeland* meer naauwkeurig op dit punt acht gegeven, en het is, zoo wij vertrouwen, voldoende voor hen, welke zich met het gewigtig werk der telling zullen bezig houden, op het voorbeeld van dat land te wijzen.

Indien het noodig was op de gebreken indachtig te maken, welke in de telling ligtelijk insluipen, zoo zouden wij vooral aanduiden de tijdelijke afwezigheden en het verblijf op het land, waardoor niet zelden familiën worden overgeslagen of ook wel twee malen geteld: eens in de stad en nog eens op het land. Alleen wanneer de tellingen als eene zaak van gewigt, met

met naauwgezetheid worden in het werk gesteld, mag men voldoende naauwkeurigheid verwachten.

Wanneer de opgaven, betrekkelijk de bevolking, en alle de bijzonderheden, die daarmede zamenhangen zoo naauwkeurig en volledig mogelijk worden, zoude het tevens verkieselijk zijn dat de meeste daarvan jaarlijks herhaald werden; zoo b. v. vonden wij slechts eenmaal, in het jaarboekje van 1831, een' staat van de verschillende godsdiensten. Wij hebben hooren in twijfel trekken, of die wel naauwkeurig is, en zeker in dit geval is de herhaling daarvan weinig waard; doch, wanneer die staat goed is, zoude het ons van belang voorkomen, dat hij jaarlijks, van de eene telling tot de andere, in het jaarboekje te vinden was. Hetzelfde geldt omtrent vele andere staten.

Hiermede afstappende van het onderwerp der bevolking, kunnen wij den wensch niet onderdrukken, dat omtrent vele andere onderwerpen voor de statistiek van ons land mededeelingen in het jaarboekje mogten gevonden worden.

Dit jaar bevat het voor het eerst een' staat van de kweekelingen der lagere scholen. Wij hopen dat hiermede zal worden voortgegaan. De getallen der kweekelingen van andere inrigtingen van onderwijs zouden ook zulk een' staat kunnen uitmaken.

Het zoude ook belangrijk zijn eene tafel van de voorname slotsommen der mededeelingen omtrent het armenwezen, in het jaarboekje op te nemen.

Vele mededeelingen betrekkelijk onze *nijverheid* zouden hier ook eene goede plaats vinden. Het jaarboekje is daaraan niet vreemd; het behandelt steeds met groot nut het onderwerp van maten en gewigten;

het

het deelt de lijst mede der verleende octrooijen. Wij zouden het zeer gewigtig rekenen, indien ook eenige overzigtstafelen wierden medegedeeld van den invoer en uitvoer van waren in het algemeen, en van sommige, zoo als boter en kaas, meekrap, koffij, suiker enz., in het bijzonder; — van de in- en uitgeklaarde schepen. Zulke mededeelingen geschieden nu aan de Staten-Generaal, in de Staats-Courant en elders; doch verstrooid, moeijelijk te vinden. De bruikbaarheid en het belang zouden zeer toenemen, indien men die vereenigd in het jaarboekje vond.

De berigten b. v., welke omtrent onzen handel met vreemde havens van tijd tot tijd in de Staats-Courant voorkomen, zouden daardoor eene blijvende waarde bekomen. Wij zouden voorstellen, dat men omtrent die vreemde havens zoo veel mogelijk mededeelde. Hoe veel schepen, met of zonder vracht, Nederlandsche of vreemde uit Nederlandsche havens, en hoe veel Nederlandsche bovendien uit vreemde havens aldaar zijn ingeklaard, met aanduiding van de scheepsruimte; en hetzelfde voor de uit die havens naar *Noord-Nederland* uitgeklaarde schepen. Er is in de bijzondere mededeeling omtrent die punten gewoonlijk geene genoegzame duidelijkheid. Eene tafel van onzen handel op den *Rijn* zoude gewis belangrijk zijn.

In de jaarboekjes van 1831 en 1836 vinden wij verschillende staten omtrent de oppervlakte van ons land. Wij hebben die reeds aangevoerd in betrekking tot de bevolking. Zij hebben ook groot belang voor de kennis van den landbouw en het grondeigendom. Daarvoor zoude het wenschelijk zijn, dat nog eenige meerdere bijzonderheden wierden aangeduid; zoo als, ten opzigte der eigenaren van vaste goederen eene afzondering van die der gebouwen in de steden, en die van het land. Immers wanneer men

die

die onderscheiding niet maakt, en elk, die eenig vast goed in de steden bezit, onder de grondeigenaren telt, is de berekening van het gemiddeld aantal bunders dat elk grondeigenaar bezit, geheel onnaauwkeurig. Het verschillend gebruik van den grond konde ook in meerdere kolommen worden opgegeven; de onderscheiding van bebouwd en niet bebouwd land (heiden, zee- en rivierstranden, enz.) zoo als in den staat van 1836 voorkomt, is inderdaad onvoldoende; daaruit kan men b. v. niet alleen niet zien hoe veel bosch er bestaat, maar zelfs niet onder welke der twee afdeelingen het gebragt is. Eene opgave van groot belang zoude die zijn van de uitgestrektheid grond welke in elke provincie door de eigenaars zelven bebouwd wordt, en van die welke verhuurd of verpacht wordt. Dit onderwerp is bij gelegenheid der raadplegingen over de korenwet, zoo als men weet, ter sprake gekomen; en onder anderen is daardoor gebleken, hoe nuttig het zijn zoude, indien zulke vragen terstond en met zekerheid uit bekende tafelen konden opgelost worden. Wanneer men het belangrijke stuk van den Heer VAN HOORN VAN BURGH, *Kadastrale uitkomsten voor Zuid-Holland*, naslaat, zal men zien, hoe vele bijzonderheden uit het kadaster voor mededeelingen, zoo als wij hier bedoelen, vatbaar zijn. Wij vergen niet dat alle de bijzonderheden, en voor alle de provinciën, zoo ontwikkeld als in dat stuk in het jaarboekje worden opgenomen; maar eene keus der belangrijkste uitkomsten van het kadaster zoude met vrucht kunnen geschieden. De opgaven der huurwaarde, waarop de gebouwde en ongebouwde eigendommen in elke provincie geschat zijn, zoude gewis niet onbelangrijk wezen.

Mededeelingen omtrent de regtspleging, zoo als het getal der beschuldigden en veroordeelden, wegens verschillende soorten van misdrijven, het getal der bur-

burgerlijke regtsgedingen, enz. zouden ook in de jaarboekjes eene geschikte plaats vinden. Men deelt dergelijke bijzonderheden in bijna alle beschaafde landen aan het publiek mede, en zij geven aanleiding tot gewigtige vergelijkingen; gewis zal men bij ons daarin niet willen terug blijven.

Doch wij hebben welligt reeds te veel gewenscht, of althans voor de lezers te lang stil gestaan bij een onderwerp, dat velen droog moet toeschijnen. De zekerheid evenwel, dat wanneer men uitsluitend in het belang van de wetenschap en van het Vaderland spreekt, het geduld bij onze landgenooten niet zoo spoedig uitgeput wordt, gaf ons moed om dit onderwerp eenigzins meer ontwikkeld te behandelen. En inderdaad hebben wij nog niet alles gezegd. Wij spraken tot hiertoe over bijzonderheden betrekkelijk *Noord-Nederland*, welke wij wenschen zouden, dat in het jaarboekje wierden medegedeeld. Zoude het niet schijnen alsof wij de Koloniën geheel niet in de statistiek opnamen. Wij zouden in tegendeel juist daaromtrent althans eenige opgaven in het jaarboekje verlangen aan te treffen. Zoude het, b. v., niet zeer belangrijk zijn, dat bij de bevolking in het moederland ook opgegeven werd het getal Noord-Nederlanders, of Europeanen in Nederlandsche dienst, welke zich in onze verschillende Koloniën bevinden. Zoo ver ons bekend is, wordt nergens dit getal naauwkeurig vermeld. De hoegrootheid van de bevolking in de Koloniën, welke door ons als onderdanen bestuurd wordt, kan men waarschijnlijk niet naauwkeurig opgeven, doch bij toenadering zoude daarvan toch eene opgave, welke binnen zekere grenzen van onzekerheid beperkt was, kunnen worden medegedeeld, en die zoude reeds veel waard zijn. Van den invoer en uitvoer en vele andere bijzonderheden, welke bij

de

de regering naauwkeurig bekend en voor openbare mededeeling geschikt zijn, zouden in het jaarboekje eenige tafels kunnen geplaatst worden, die nuttige kennis zouden opleveren.

De Heer L. deelt in het jaarboekje ook eenige bijzonderheden omtrent vreemde landen mede; doch met leedwezen zagen wij, dat die, in plaats van toe te nemen, in de laatste jaren zich bepaald hebben tot eenige uittreksels uit het Fransche *Annuaire*. Wij zouden hem veeleer aanmoedigen, om uit de verschillende landen de gewigtigste punten, waaromtrent men volkomen zeker zijn kan, mede te deelen; zij zullen gewis niet zonder vrucht voor de verspreiding van *ware* daadzaken zijn, terwijl men in de andere opgaven der tijdschriften zoo dikwijls dit hoofdvereischte mist.

Het papier is in de laatste jaren aanmerkelijk slechter geworden; ter eere der Landsdrukkerij wenschen wij, dat zij dit Werkje voortaan weder op goed papier zal uitgeven.

J. ACKERSDIJCK.

Commissiën gevonden worden, omtrent welke geen zoo gunstige getuigenis gegeven kan worden, en die de belangen der Maatschappij slechts flaauw behartigen. Gewigtig is daarentegen de medewerking van de zijde der evengemelde Heeren Kommandanten; wij kunnen daarop niet genoeg roemen en vermeenen daarom bij herhaling Uwe aandacht te moeten vestigen op het aanzienlijk aantal leden, die wij uit den krijgsstand mogen tellen.

Met de Hoofd-Commissie onzer Maatschappij te *Batavia* zijn de zaken, sedert ons laatst algemeen Verslag, genoegzaam in denzelfden toestand gebleven.

Overigens ondervond onze Maatschappij wederom van verschillende zijden welwillendheid en belangstelling. In de eerste plaats rekenen wij daaronder een legaat van den Heer EGBERT VAN OOSTROM, groot *f* 600: — en een ander groot *f* 3000: — door wijlen Jonkvrouw J. W. BEELDSNIJDER aan de Maatschappij geschonken. — Vervolgens ontvingen wij wederom van de Nederlandsche Maatschappij, *ter bevordering der Nijverheid*, haar Tijdschrift en hare verdere gedrukte stukken; van den Heer Administrateur voor de Nationale Nijverheid een exemplaar van het algemeen Verslag van den Landbouw over 1835, benevens een aantal Noord-Amerikaansche boomzaden; van het Genootschap, *tot Zedelijke verbetering der Gevangenen* een exemplaar van het 13de algemeen Verslag; terwijl wij, door de zorg van evengemelden Heer Administrateur, van den Heer NUMAN te *Utrecht*, tot eene proeve ter veredeling van het in de Koloniën gehouden wordende ras van Drentsche schapen, ontvingen *twee* Zuiderduin-rammen en een ram uit een merinos schaap en uit een Zuiderduin-ram getrokken. Wij behoeven niet te zeggen met hoe veel welgevallen een en ander door ons is ontvangen.

Na

Staat van de s... met
aanwijzing v...

KOLONIË N...ERKINGEN.
Gewone Koloniën.
Kolonie N°. 1 . . . .
——— 2 . . . .
——— 3 . . . .
Ambtenaren en hunne huisge...
T...
Ommerschans.
Bedelaars-Gesticht . . . . .
Straf-Kolonie . . . .
Arbeiders-huisgezinnen . .
Veteranen-huisgezinnen . .
Groote Hoeven . . . . . .
Ambtenaren en hunne huisge...
T...
Veenhuizen. — 1ste Ge...
Stichting voor Weezen . .
——— ——— Arbeiders-hu...
——— ——— Bedelaars-hu...
——— ——— Veteranen-hu...
Groote Hoeven . . . . . .
Ambtenaren en hunne huisge...
T...
Veenhuizen. — 2de Ge...
Stichting voor Bedelaars .
——— ——— Arbeiders-hu...
——— ——— Veteranen-hu...
Ambtenaren en hunne huisge...
T...
Veenhuizen. — 3de Ge...
Stichting voor Weezen . .
——— ——— Arbeiders-hu...

Na deze algemeene beschouwingen, kunnen wij nu wederom aanvangen de Koloniën in derzelver bijzonderen toestand gade te slaan, waaromtrent wij andermaal de hoofdverdeelingen van vorige Verslagen zullen in acht nemen. En zoo houden wij ons dan wederom eerst bezig met het

Personeel der Kolonisten.

In het geheel bedroeg de bevolking, blijkens den Staat (A), bij het einde des jaars, 8505 zielen, zijnde 100 meer dan bij den aanvang.

In de gewone Koloniën is de bevolking met 72 zielen verminderd, voornamelijk veroorzaakt door het meer dan gewoon gevraagde ontslag van Kolonisten-huisgezinnen, zoo als hierna blijken zal. Het getal nieuw opgenomen Kolonisten bedroeg 217, hetgeen 58 meer is dan in 1836, toen het echter veel minder was dan in een vorig jaar; onder het getal van 217 bevonden zich 18 huisgezinnen, welke bij nieuwe plaatsing uit de Contributiën der leden van de Maatschappij, of ook wel bij vervanging daarop of op bijzondere Contracten zijn gevestigd geworden. Die huisgezinnen waren afkomstig uit de navolgende plaatsen, te weten:

Uit	*Amsterdam*	10	huisgezinnen.
»	*Alkmaar*	1	»
»	*Dordrecht*	1	»
»	*Gouda*	1	»
»	*'s Gravenhage*	1	»
»	*Groningen*	1	»
»	*Harderwijk*	1	»
»	*de Helder*	1	»
»	*Leiden*	1	»
	te zamen	18	huisgezinnen,

 uit-

uitmakende 105 personen. De overigen bestonden uit 41 weezen of personen op bijzondere Contracten gevestigd, uit 30 Kolonisten-kinderen, die voorloopig waren ontslagen om buiten de Koloniën eene bestemming te zoeken, uit 16 Kolonisten-kinderen en weezen uit de krijgsdienst terug gekomen, uit 25 personen gevestigd als eenloopende personen op het Contract met de regering, als gehuwd met Kolonisten, door overschrijving, enz. Het getal der overgenomenen uit andere Koloniën bedroeg 111. De reden dier overnemingen of verplaatsingen is vroeger reeds bij herhaling opgegeven. De vermeerdering der Kolonisten, door geboorten, bedraagt 47, hetgeen wederom iets meer is dan in een vroeger jaar. Ook de sterfte beliep iets meer, doch hiervan aanstonds nader.

Het getal ontslagene beliep niet minder dan 236 hoofden. Hier onder bevonden zich 21 huisgezinnen, 92 zielen tellende. Het meerendeel dezer lieden heeft uit ongeschiktheid of uit ontevredenheid het ontslag begeerd.

Het getal Kolonisten kinderen of weezen, in den loop van 1837 ontslagen, beloopt 118. Er zijn van dezen gehuwd 23, in krijgsdienst getreden 35, tot opzieners of beambten in de Koloniën aangesteld 1, bij landlieden in dienst gekomen 5, in burger diensten geplaatst 47, in dienst van Koloniale ambtenaren 8, door bloedverwanten of uitbesteders benaderd 5, terwijl van 4 de bestemming niet bekend is. Het getal dergenen, die zijn weggeloopen of eigendunkelijk de Koloniën hebben verlaten, bedraagt ditmaal 57, waartegen kan worden overgesteld het getal van 7 terug gebragten. Onder het getal van 57 zijn begrepen 2 huisgezinnen, te zamen 10 hoofden sterk, die de inwilliging van hun verzoek om ontslag, door het wegblijven uit de Koloniën, zijn vooruit geloopen.

Voorts

Voorts zijn er onder, die de Koloniën verlaten hebben om zich te onttrekken aan de straf, die hen wegens de overtreding der Koloniale reglementen van tucht wachtte. Het aantal gestorvene bedraagt 34, hetgeen iets meer is dan in 1836.

In het gesticht te *Ommerschans* waren, behalve de ambtenaren, op 1° Januarij 1111 en op 31 Dec. 1299 zielen aanwezig. Het getal nieuw opgenomenen bedroeg 1108, hetgeen met de aan het bedelaars-gesticht te *Veenhuizen* opgenomenen, in het geheel 1112 bedraagt. Buitengewoon groot is dat getal en zeer veel grooter dan in 1836, toen dit 781 bedroeg. Het is moeijelijk te bepalen, waaraan de meerdere opzending van bedelaars in 1837 is toe te schrijven. De naaste oorzaak zal wel gelegen zijn in eene krachtdadiger wering der bedelarij, en kunnen wij althans niet aannemen, dat gebrek aan arbeid, in het algemeen, daarvan de reden zou zijn. Wel is waar zou men kunnen stellen, dat de ruimte, waarmede het ontslag aan de bedelaars verleend wordt, op derzelver spoediger en veelvuldiger terugkeer naar de Gestichten invloed moet hebben, maar behalve dat de opnemingen van 1837 hebben plaats gehad na de invoering der nieuwe bepalingen, bij ons laatst Verslag medegedeeld, ten gevolge waarvan die ontslagen minder gemakkelijk zijn gemaakt, is het niet minder waar, dat de verhouding tusschen de nieuw opgenomenen en diegenen onder hen, die reeds vroeger in de Gestichten waren geweest, in 1837 veel gunstiger is dan in 1836. Van de 1112 waren er 315 reeds in geweest, en de verhouding van de laatsten tot de eersten staat dus als 1 tot 3.53. In 1836 was dit als 1 tot 3 of eigenlijk als 1 tot 2.91.

Niet minder belangrijk dan in 1836 was ook het aantal ontslagenen als 342 beloopende. Voegt men

 hier-

hierbij de 397 bij het 2de en de 30 bij het 1ste en 3de Gesticht te *Veenhuizen* ontslagen, dan verkrijgt men het getal van 769. In 1836 beliep dat getal slechts 612, zoodat het jaar 1836 door 1837 verre overtroffen wordt en de bedenkingen, verleden jaar in ons algemeen Verslag in het midden gebragt, tegen een zoo ruim ontslag, nieuwen grond verkrijgen. Het zij ons geoorloofd ons daaraan te gedragen. Onder de ontslagenen van de *Ommerschans* bevonden zich 34, die vrijwillig of daartoe verpligt in krijgsdienst zijn getreden. Het aantal weggeloopenen en van ontvlugting terug gebragten verschilt niet veel van 1836. Het getal overgeplaatsten was wederom aanzienlijk. De reden daarvan ligt gedeeltelijk in de meerdere opnemingen, welke bij dit Gesticht plaats hebben, gedeeltelijk in de onbewoonbaarheid van eenige zalen, ten gevolge van de schade door den storm van den 29sten Nov. 1836 veroorzaakt, en met welker herstelling en daarmede in verband gebragte noodzakelijke verbetering van het geheele gebouw, in het verleden jaar een aanvang is gemaakt, om in den loop dezes jaars te worden voltooid, waarna de bevolking van dit Gesticht weder op de gewone hoogte zal kunnen worden gebragt.

De sterfte onder de bedelaars-Kolonisten beliep 31 hetgeen minder is dan in 1836.

Wat betreft de bij het Gesticht behoorende Straf-Kolonie, het aantal daarin geplaatste personen bedroeg bij den aanvang des jaars 76 en bij het einde 91. Er zijn 38 personen uit andere Koloniën daarin overgeplaatst, terwijl maar 26 er uit ontslagen of terug geplaatst zijn. Onder de 38 overgeplaatsten bevonden zich 3 huisgezinnen, te zamen 19 hoofden tellende, en bijna allen behoorden tot de bevolking der gewone

Ko-

Koloniën, voor welke de Straf-Kolonie dan ook meer bijzonder is aangelegd.

Het bedelaars-Gesticht te *Veenhuizen*, zijnde het 2de aldaar, is, wat zijne bevolking betreft, in 1837 genoegzaam op dezelfde hoogte gebleven, en telde bij het einde des jaars 1245 zielen. Het aantal aldaar overgeplaatsten beliep 553. Gelijk bekend is, geschieden er in den regel bij dit Gesticht geen nieuwe opnemingen, maar wordt de bevolking hier voornamelijk uit de overbevolking van de *Ommerschans* aangevuld, en de reden der zoo aanzienlijke overplaatsing te *Veenhuizen* is dus reeds hier boven bij het Gesticht de *Ommerschans* opgehelderd. Ook van de hier ontslagenen hebben wij aldaar reeds gesproken, weshalve wij ons daaraan kunnen gedragen, slechts er bijvoegende, dat van de ontslagen bedelaars, bij dit en de twee andere Gestichten, te *Veenhuizen* 13 personen in krijgsdienst zijn getreden. Er zijn hier 10 bedelaars ontvlugt, 3 zijn er terug gebragt; een en ander is gunstiger dan in 1836. Vrij groot was het aantal gestorvenen bij dit Gesticht, als 122 bedragende, en dus veel meer dan in 1836. Doch over de sterfte bij dit Gesticht, even als over die der andere Koloniën, zullen wij gelegenheid hebben hierna breedvoeriger te spreken.

Het getal bedelaars op het algemeen Contract met de regering gesloten, op den laatsten December in de Gestichten aanwezig, beliep 2335, onder welke 1293 vrijwilligers waren, 910 eigenlijk gezegde bedelaars en 132 waarvan het onbekend is tot welke klasse zij behooren.

De beide kinder-Gestichten te *Veenhuizen* zullen wij wederom bij elkander beschouwen. Op den 1sten Januarij waren er 2012 kinderen aanwezig, op den 31sten December slechts 1947. Het getal opgezonden

kinderen is genoegzaam gelijk aan dat van 1836 en bedraagt 251, terwijl er aan 225 ontslag is verleend. Dit laatste is iets meer dan in 1836. Het meerendeel dezer ontslagen heeft plaats gehad ten gevolge onzer algemeene jaarlijksche voordragt aan het Departement van Binnenlandsche Zaken. Bij gelegenheid dat wij spreken van het ontslag der kinderen te *Veenhuizen*, voegen wij hierbij wederom eenen Staat (B), aanwijzende al de jonge lieden, in de verschillende Koloniën, in den loop des jaars ontslagen, waaruit blijkt, dat er in het geheel 396 kinderen met ontslag zijn vertrokken, onder welke men telt:

68 in krijgsdienst getreden;
5 als handwerkslieden geplaatst;
3 tot opzieners of beambten in de Koloniën aangesteld;
23 gehuwd;
35 in dienst van landlieden buiten de Koloniën.
134 die in huisdiensten hun bestaan hebben gevonden;
58 door bloedverwanten benaderd; terwijl van
70 de bestemming onbekend is gebleven.

In de beide Gestichten zijn 22 kinderen ontvlugt; doch daarentegen zijn er 15 terug gebragt, hetgeen vrij voldoende is. Onder de eerste bevinden zich ook de enkele kinderen, die van het aantal, aan hetwelk als gewoonlijk weder een verlof was verleend tot het bezoeken van bloedverwanten of betrekkingen, achtergebleven zijn.

Wij leggen hierbij wederom eenen Staat (C) over, aanwijzende de werkzaamheden, waarmede de kinderen in de Gestichten worden bezig gehouden.

De veranderingen, die verder onder de bevolking der Gestichten te *Veenhuizen* hebben plaats gehad, kun-

an

nts

Geh

1

kunnen wij, even als die van de *Ommerschans*, als van weinig belang, met stilzwijgen voorbij gaan, alleenlijk kunnen wij vermelden, dat de sterkte der arbeiders-huisgezinnen, bij de verschillende Gestichten, met 16 zielen is vermeerderd en die der veteranen-huisgezinnen met 17. Van beide deze soorten van Kolonisten hebben er in 1837 eenige nieuwe opnemingen plaats gehad, gelijk er wederkeerig sommige ontslagen zijn.

Te *Wateren* waren er, bij het einde van 1837, 74 kweekelingen en dus 2 meer dan bij den aanvang. Er zijn er in den loop des jaars 13 ontslagen, waarvan 7 in 's lands dienst zijn getreden en 4 huisdiensten hebben bekomen, terwijl 2 door bloedverwanten of uitbesteders zijn benaderd.

In het algemeen gaf het gedrag der Kolonisten geen stof tot ontevredenheid. Wij zeggen: in het algemeen, omdat er enkelen gevonden worden, van welke wij dit niet kunnen zeggen en die alleen door de Koloniale verordeningen van tucht tot hunnen pligt moeten worden gehouden, en dit zal wel niet vreemd schijnen.

Als naar gewoonte hebben wij de Kolonisten in de bedelaars- en kinder-Gestichten, ter gelegenheid van 's Konings heugelijken verjaardag, wederom een buitengewoon onthaal gegeven, hetgeen ook onder hen de liefde en den eerbied, voor den besten der Vorsten, heeft opgewekt en versterkt.

Over het personeel der Kolonisten sprekende, moeten wij ook van derzelver gezondheidstoestand gewag maken: wij doen dit onder de volgende rubriek van

Geneeskundige Dienst,

waarin wij wederom eerst van den staat des damp-

krings zullen spreken, daarbij mededeelende de opgaven van een onzer geneesheeren in de Koloniën.

In het eerste vierde gedeelte des jaars was het weder zeer veranderlijk. Januarij onderscheidde zich door een voor het saizoen ongemeen zacht weder. De twee volgende maanden had het weder meer het eigenaardig karakter van het jaargetijde. In Februarij viel er veel sneeuw in den beginne: naderhand bragten heerschende weste- en zuide-winden veel regen aan, zoo dat de vochtigheid des dampkrings vrij aanmerkelijk werd. In Maart duurde het gure weder nog aanhoudend voort. April was niet minder gestadig guur en koud, en zelfs in de maand Mei, waarin het veenbranden gewoonlijk begonnen wordt, regende het bijkans op den duur, zoo dat het veenbranden eerst tegen het laatst der maand kon worden aangevangen. In de maand Junij hadden wij bestendig fraai weder, zonder groote hitte. In Julij en Augustus was het weder mede schoon, en de temperatuur des dampkrings wisselde vele dagen achter elkander weinig af. In het laatst van Augustus viel er eenige regen, die de lucht merkelijk verkoelde, terwijl het weder, na in September tamelijk wel geweest te zijn, tegen het laatst dier maand reeds een zeer herfstachtig aanzien bekwam. De weersgesteldheid was in October over het algemeen schoon, doch werd in de twee laatste maanden des jaars ongunstig door aanhoudende regens, mistig weder en harde winden, waarmede het jaar eindigde, na op het laatst eenige dagen met helder weder en oostewind te hebben gehad.

Zien wij nu hoe de gezondheids-toestand was.

In de gewone Koloniën werden in het begin van 1837 geen meer ziekten gevallen waargenomen, dan gewoonlijk in den winter plaats hebben. Trouwens, ge-

gedurende het gansche jaar, kan men zeggen alhier geen buitengewone ziekte-gevallen te hebben gehad. De meest voorkomende waren borstziekte, zenuw-, zinking-, ontsteking-, gal- en gastrische koortsen, waterzucht en een enkel geval van geelzucht. Er zijn twee gevallen van natuurlijke kinder-ziekte waargenomen, die van buiten de Koloniën waren aangebragt, doch die door doelmatige behandeling en verzorging zich niet verder verspreid hebben. De vaccine heeft behoorlijk plaats gehad. Het getal gevaccineerden beliep 46, en bij geen enkele liet dezelve nadeelige gevolgen achter.

De *Scabies* bleef buitengewoon heerschen en oogziekten kwamen nu en dan voor, doch niet algemeen en zonder nadeelige gevolgen voor de lijders. Voorts hebben zich enkele been en andere breuken, ontwrichtingen en verbrandingen voorgedaan, terwijl behalve andere verzweringen en gezwellen vooral de kliergezwellen onder de kinderen zeer menigvuldig waren.

De verlossingen waren minder moeijelijk dan in het voorafgaande jaar. De geboorten hebben 54 bedragen, en dus 12 meer dan in 1836. Ziekten hebben zich onder de kraamvrouwen niet geopenbaard.

Wat de sterfte in deze Koloniën betreft, dezelve was niet ongunstig als slechts 34 bedragende, op een gemiddeld getal van 2400 zielen, dat is dus 1 op de 70 à 71 zielen. Men zal zich herinneren, dat de evenredigheid der sterften in deze Koloniën altijd zoo gunstig zich heeft onderscheiden.

Te *Veenhuizen*, alwaar de gezondheids-toestand in het laatst van 1836 niet onvoordeelig was, werd dezelve in het begin van 1837 minder gunstig, hetwelk in de eerste maanden toenam. De meeste *acute* ziekten toonden eene duidelijke overhelling tot het nerveuse karakter, hetwelk zich ook in het verloop der Chro-

Chronische ziekten bemerken liet, en inzonderheid invloed uitoefende op de voorwerpen met neiging tot klierziekten behebt. In de maand Februarij heerschte hier ook de griep, die nagenoeg het *derde* gedeelte der bevolking aantastte. Op zich zelve hoogst goedaardig nam zij slechts bij enkele voorwerpen, die daartoe eene meerdere voorbeschiktheid hadden, een bedenkelijk karakter aan. Dit was inzonderheid het geval met de bevolking van het 2de Gesticht, uit zoo veel zwakke en oude gebrekkelijke lieden bestaande.

Het tweede vierde gedeelte des jaars was gunstiger, ofschoon het getal zieken vrij aanmerkelijk, en de sterfte bij het 2de Gesticht aanzienlijk was, veroorzaakt door de dispositie, welke de griep bij velen had achtergelaten. De meer dan gewone sterfte in het 1ste Gesticht vond hare oorzaak in Chronische ziekten en algemeene tering. In het derde vierde deel des jaars nam de gezondheids-toestand aanmerkelijk toe, en ofschoon de sterfte, die van 1836 in hetzelfde tijdvak overtrof, moet dit worden toegeschreven aan bijkomende oorzaken, die niet met het algemeene ziekte-karakter in verband stonden. Het aantal zieken was gering en afnemend met uitzondering van het 2de Gesticht, alwaar, door den bovenvermelden aard der bevolking, het aantal zieken op dezelfde hoogte bleef, en de verhouding der sterfte ongunstig was.

In het laatste vierde deel des jaars, nam de gezondheids-toestand, niettegenstaande de nadeelige omstandigheden van het weder, dermate toe, dat bij het 1ste Gesticht geene, en bij het 3de slechts weinig sterfgevallen plaats hadden, en de zieken bij beide weinig in getal waren; ook bij het 2de Gesticht was zulks het geval.

Even als in 1836 heeft de klierziekte, waarmede

zoo

zoo vele kinderen behebt zijn, of waartoe zij zoo veel neiging hebben, in 1837 een scherp en gestadig toezigt des geneesheers noodzakelijk gemaakt. De oorzaak dier ziekte is bekend, maar moeijelijk schijnt zij in haar ontstaan en eerste ontwikkeling te onderkennen te zijn, wanneer de voorwerpen niet aan een opzettelijk toezigt en onderzoek onderworpen worden. Zeer doelmatig moet dan de reeds in 1836 gemaakte en bereids in ons vorig algemeen Verslag met een woord vermelde inrigting voorkomen, ten gevolge waarvan alle nieuw aankomende kinderen, van 6 tot 12 à 13 jaren, en allen, welke eene twijfelachtige gezondheid hebben, in eene afzonderlijke zaal bij een verzameld worden. Eene ligt te verteren spijze wordt hun hier vier malen daags en in kleine hoeveelheden toegediend, terwijl de geneesheer hier beter, dan zulks in de gewone zalen onder de overige kinderen geschieden kan, hen dagelijks naauwkeurig onderzoeken kan, de zoodanigen in de ziekenzaal opnemende, omtrent welke bij hem eenige twijfel ontstaat.

Van de kinderen te *Veenhuizen* sprekende, moeten wij ook gewag maken van het besluit door ons genomen, ten einde de gezondheid en ligchamelijke ontwikkeling der kleine kinderen, door meerdere beweging en kinderlijke bezigheden, te bevorderen, te welken einde hun onder anderen ook eenig speelgoed wordt verschaft.

De oogontstekingen, welke in de Weezen-Gestichten zoo dikwerf voorkomen, waren in het afgeloopen jaar minder talrijk en ook minder hevig dan in 1836. De meesten derzelven behoorden tot de scrofuleuze oogontstekingen, en de ondervinding schijnt geleerd te hebben, dat zij dikwijls voorkomen, na het genezen der *tinea capitis*, wanneer deze lang bestaan had. In de genezing van dit gebrek is men alzoo ge-

genoodzaakt geweest met meerdere behoedzaamheid te werk te gaan. De oogontstekingen, welke alleen in den zomer voorkomen hebben eene andere oorzaak, namelijk: het zonnelicht en de door de wind in beweging gebragte stofdeeltjes. Eene afzondering van weinige dagen in een daartoe geschikt lokaal blijkt voldoende te wezen voor derzelver genezing.

Naar de *Scabies* wordt steeds streng onderzoek gedaan. De gestadige nieuwe opnemingen van personen maakt het echter moeijelijk dezelve geheel uit te roeijen. De visitatiën bij het 1ste en 3de Gesticht hebben over het geheele jaar een aantal van 805 scabïeusen opgeleverd, hetgeen voor de beide Gestichten te zamen wekelijks 15 à 16 scabieusen geeft. — Bij het 2de Gesticht zijn 509 personen behandeld, en dus wekelijks gemiddeld 9 à 10. Eene nieuwe wijze van behandelen dezer ziekte, sedert October in het 1ste Gesticht begonnen en daarna ook in de andere Gestichten ingevoerd, schijnt voldoende uitkomsten op te leveren. Behalve hare mindere kostbaarheid, bestaan hare voordeelen in het besparen van tijd, en ook daarin, dat zij zelfs bij zwakke voorwerpen in haren geheelen omvang kan aangewend worden.

Bij de drie Gestichten, te *Veenhuizen*, heeft de Geneeskundige behandeling zich uitgestrekt tot 5785 zielen, waarvan 788 aan de griep, 1492 aan de Scabies, 1596 aan gastrische, 598 aan oogziekten, en 1311 aan verschillende andere in- en uitwendige kwalen.

Aan de *Ommerschans* was de gezondheids-toestand over het algemeen gunstig. De geheerscht hebbende ziekten waren gering en zijn zeer gelukkig afgeloopen. Hieronder tellen wij in de eerste plaats de griep, die in Februarij zich voordeed, die, wel is

waar,

waar, zeer vele personen heeft aangetast, doch waarvan intusschen allen hersteld zijn, niettegenstaande men voor zeker kan houden, dat genoegzaam de geheele bevolking daaraan geleden heeft. Wijders heeft zich in de maand Mei eene enkele mazel-ziekte vertoond, terwijl in Augustus en September eenige hardnekkige oogontstekingen en eenige gal-koortsigen onder behandeling zijn geweest. In het begin vertoorden zich de gewijzigde pokken, hetgeen op het einde der maand vermeerderde en tot in December aanhield, doch mede onder den gunstigsten afloop.

De koepokinënting is aan 65 personen met vrucht verrigt. Hervaccines hebben er niet plaats gehad.

Het getal der onder behandeling geweest zijnde Scabieusen is 204, hetwelk voor eene dusdanige bevolking gewis gering is, vooral daar de opneming der bedelaars aan dit Gesticht plaats heeft.

Van *Wateren* valt er niets bijzonders op te merken.

Alvorens van het onderhavig onderwerp af te stappen, vinden wij ons verpligt nog stil te staan bij de sterften in de groote Gestichten, en wel allereerst der bedelaars. Zoo als wij boven opmerkten, zijn er in het Gesticht van de *Ommerschans* 31 bedelaars overleden. De middelbare bevolking stellende op 938, dan is de verhouding 0,0330 of 1 van de 30,25. Gedurende de 10 laatste jaren was de sterfte in dit Gesticht als volgt, te weten:

1828	0,1390	of	1	van	de	7.19
1829	0,1092	»	1	»	»	9.15
1830	0,1276	»	1	»	»	7.83
1831	0,1040	»	1	»	»	9.61
1832	0,0850	»	1	»	»	11.76
1833	0,0547	»	1	»	»	18.27
1834	0,0354	»	1	»	»	28.22

1835	0,0235	of	1	van	de	42,52
1836	0,0402	»	1	»	»	24.84
1837	0,0330	»	1	»	»	30.25.

Het blijkt hieruit, dat het jaar 1837 onder de zeer gunstige jaren behoort, en dit bevestigt het hierboven gestelde nopens den voordeeligen staat der gezondheid bij dit Gesticht, hetgeen des te opmerkelijker is, naarmate de opnemingen van bedelaars, zoo als wij zoo even reeds aanmerkten, alhier plaats heeft, waartegen echter wederom overstaat, dat bij overplaatsingen naar *Veenhuizen* gewoonlijk de minst validen genomen worden, en het is dus van belang, het bedelaars-Gesticht aldaar met dat van de *Ommerschans* te vergelijken en te beschouwen. Daar beliep namelijk de sterfte aanzienlijk meer, vermits er 122 personen overleden zijn, hetgeen, op eene gemiddelde bevolking van 1247 zielen, 0,0978 of 1 van de 10,24 uitmaakt. Dit is wederom ongunstiger dan het vorige jaar, terwijl in de laatste 10 jaren de sterfte bij dit Gesticht is geweest als volgt:

In	1828	0,0671	of	1	van	de	14.89
»	1829	0,0826	»	1	»	»	12.10
»	1830	0,1843	»	1	»	»	5.42
»	1831	0,0906	»	1	»	»	10.80
»	1832	0,1234	»	1	»	»	8.10
»	1833	0,0426	»	1	»	»	23.50
»	1834	0,0355	»	1	»	»	28.12
»	1835	0,0575	»	1	»	»	17.37
»	1836	0,0652	»	1	»	»	15.32
»	1837	0,0978	»	1	»	»	10.24.

Hier behoort het jaar 1837 dus onder de min gunstige jaren, en dat de sterfte bij die van de *Ommer-*

mer-

merschans zoo zeer afsteekt, is door het boven aangevoerde reeds opgehelderd. Intusschen is de sterfte van 1837, bij die van andere bedelaars-Gestichten vergeleken, alwaar dezelve, blijkens onze vorige Verslagen, gemiddeld op 1 van de 8.91 gesteld wordt, nog zoo geheel ongunstig niet, en de beide bedelaars-Gestichten te zamen genomen, dan zal de uitkomst nog gunstiger zijn. De gemiddelde bevolking der beide Gestichten stellen wij op 2185 zielen, en, de sterfte in beide 153 bedragende, is de verhouding 0,0700 of 1 van de 14.28. In de 10 laatste jaren was dit als volgt:

In 1828	0,1094	of	1	van	de	8.88
» 1829	0,0977	»	1	»	»	10.22
» 1830	0,1523	»	1	»	»	6.56
» 1831	0,0976	»	1	»	»	10.24
» 1832	0,1043	»	1	»	»	9.58
» 1833	0,0490	»	1	»	»	20.40
» 1834	0,0354	»	1	»	»	28.11
» 1835	0,0409	»	1	»	»	24.42
» 1836	0,0541	»	1	»	»	18.46
» 1837	0,0700	»	1	»	»	14.28.

Het blijkt hieruit, dat, wel is waar, het jaar 1837 onder de vijf laatste jaren het minst gunstige was, doch daartegen ook, dat hetzelve gunstiger dan eenige der vijf eerste was.

Wat betreft de sterfte in de Kinder-Gestichten, daaromtrent moeten wij het volgende aanmerken.

In het 1ste Gesticht, alwaar de middelbare bevolking in 1837, 1200 zielen is geweest, zijn er 54 gestorven, en dus 0,045 of 1 van de 22.24. Deze uitkomst is tamelijk gunstig, blijkbaar uit het overzigt der sterften der laatste jaren bij dit Gesticht, zijnde als volgt:

In	1828	0,0270	of	1	van	de	37.04
»	1829	0,0989	»	1	»	»	10.11
»	1830	0,1036	»	1	»	»	9.65
»	1831	0,0554	»	1	»	»	18.05
»	1832	0,0407	»	1	»	»	24.57
»	1833	0,0337	»	1	»	»	29.67
»	1834	0,0668	»	1	»	»	14.96
»	1835	0,0552	»	1	»	»	18.10
»	1836	0,0306	»	1	»	»	32.65
»	1837	0,0450	»	1	»	»	22.24.

Het laatste jaar kan geacht worden eeniger mate den middelterm op te leveren.

Doch wij kunnen de sterfte bij dit Gesticht niet op zich zelve beschouwen, maar moeten haar in verband brengen met die, welke bij het 3de Gesticht is voorgevallen, omdat de nieuw aankomende kinderen steeds bij het 1ste Gesticht worden opgenomen, en doorgaans eerst na zekeren tijd naar het 3de Gesticht worden overgeplaatst. Bij dit Gesticht, nu, zijn er in den loop van 1837 slechts 18 kinderen gestorven. De middelbare bevolking was 788, dus beloopt de sterfte 0,0228 of 1 van de 43,73. In de laatste 10 jaren was de sterfte bij dit Gesticht als volgt:

In	1828	0,1832	of	1	van	de	5.46
»	1829	0,0860	»	1	»	»	11.63
»	1830	0,0323	»	1	»	»	30.96
»	1831	0,0386	»	1	»	»	25.90
»	1832	0,0182	»	1	»	»	54.94
»	1833	0,0333	»	1	»	»	30.03
»	1834	0,0282	»	1	»	»	35.42
»	1835	0,0285	»	1	»	»	35.00
»	1836	0,0167	»	1	»	»	59.78
»	1837	0,0228	»	1	»	»	43.73.

Op

Iaats

-Kolonis

ıtal van

DEVEEL.
I
1
5
6
15
15
15
17

Op twee na behoort het laatste jaar onder de gunstigste.

En nu de beide Gestichten met elkander beschouwd.

De middelbare bevolking van beiden bedroeg in 1837 gezamenlijk 1980, en hiervan beloopt de sterfte 72, dat is dus 0,0363 of 1 van de 27,5.

Over de laatste 10 jaren was zulks als volgt, te weten:

Over	1828	0,0792	of	1	van	de	12.62
»	1829	0,0938	»	1	»	»	10.66
»	1830	0,0732	»	1	»	»	13.66
»	1831	0,0478	»	1	»	»	20.92
»	1832	0,0303	»	1	»	»	33.00
»	1833	0,0335	»	1	»	»	29.55
»	1834	0,0503	»	1	»	»	19.84
»	1835	0,0433	»	1	»	»	22.82
»	1836	0,0249	»	1	»	»	40.06
»	1837	0,0363	»	1	»	»	27.50.

Het blijkt hieruit overtuigend, dat het jaar 1837, ofschoon dan ook niet zoo voordeelig eene uitkomst als 1836 aanbiedende, evenwel onder de gunstige jaren mag gerekend worden.

Onder letter (D) leggen wij hierbij wederom over eenen staat, aanwijzende den ouderdom, waarop, en de kwalen, waaraan de bedelaars en de kinderen in de verschillende Gestichten zijn overleden. Het blijkt daaruit: dat, *en* in de Bedelaars- *en* in de Kinder-Gestichten koortsen en tering de meeste dooden tellen: dat van de 153 bedelaars-Kolonisten, die er in 1837 zijn gestorven, niet minder dan 43 den ouderdom van 60 jaren en daarboven hadden bereikt, terwijl er 16 op den ouderdom van 5 jaren en daar beneden zijn gestorven: dat in de Kinder-Gestichten

de sterfte het grootste is geweest onder de kinderen van den ouderdom van 8 jaren, en dat dezelve onder de kinderen van beneden de 13 jaar in het algemeen steeds het belangrijkst is. Opmerkelijk is voorts nog eene omstandigheid, die wel niet uit dien staat blijkt, maar welke wij intusschen te dezer plaatse vermelden, dat, gedurende een groot gedeelte van het jaar, de darmscheelstering of de gevolgen van dien in de Kinder-Gestichten veel meer jongens dan meisjes heeft weggerukt, staande de laatsten tot de eersten als 1 tot 2.

De

Landbouw,

tot de behandeling van welk belangrijk artikel wij thans overgaan, is met geen ongunstigen uitslag bekroond geworden. Dit zal blijken uit de bijzonderheden, welke wij u daarvan wederom gaan mededeelen. Wij bepalen ons in de eerste plaats bij de opbrengsten der gewassen, en vangen aan met de rogge.

In de gewone Koloniën was er ditmaal 276½ bunders met dat gewas bezaaid, waarvan slechts ruim de helft uit winterrogge bestond. Al het roggeland was met bremzaad ingezaaid, hetwelk met de rogge is ondergeëgd. De opbrengst is geweest 4031 mud, hetgeen op 14.58 mud van het bunder nederkomt. In het jaar 1836 is er 12.79 mud van het bunder in deze Koloniën geoogst. De oogst van 1837 is dus veel gunstiger en slechts 0.18 mud van het bunder kleiner dan de grootste bekende oogst die van 1835. Wat de hoeveelheid betreft, dezelve gaat verre die van alle vroegere jaren te boven, doch de uitgestrektheid gronds, die er bebouwd is, was ook zoo

veel

veel grooter. Ofschoon nu de opbrengst meer bedraagt dan de behoefte vordert, en er dus meer dan 400 mud aan andere Koloniën heeft kunnen worden overgedaan, is de oogst nog slechts $\frac{2}{3}$ van een goed gewas te noemen, en wanneer de verbetering der gronden, waarmede alhier sedert kort eerst krachtdadig een aanvang heeft kunnen worden gemaakt, meer zal zijn toegenomen, zal, des houden wij ons verzekerd, de opbrengst ook hooger zijn, ofschoon de verschillende gesteldheid der gronden de opbrengst in de onderscheiden wijken steeds ongelijk zal doen blijven. — Dezen keer is in wijk 2 der 3de Kolonie de hoogste opbrengst verkregen, namelijk: 18.70 mud van het bunder, terwijl in de 3de wijk van Kolonie N°. 2 wederom het minst is verkregen, te weten: 8.02 mud van het bunder. Overigens is het verschil in de opbrengst tusschen het winter- en zomergraan niet groot geweest, daar het wintergraan slechts 28 kop op het bunder meer dan het zomergraan heeft uitgeleverd.

Te *Ommerschans* zijn bijna 118 bunders met rogge bezaaid geweest, waarvan nagenoeg 15 bunders met zomergraan. De opbrengst is geweest 2500 mud, zijnde 21.23 mud van het bunder. In 1836 was hier maar 16.06 mud van het bunder geoogst, en in het geheel 1959 mud. De oogst van 1837 overtreft dus dien van 1836 en zelfs dien van 1835, welke als de gunstigste bekend staat, toen er slechts 20.04 mud van het bunder is verkregen. De opbrengst op de verschillende hoeven liep van 15.62 tot 26.52 mud van het bunder, terwijl de zomerrogge hier iets meer dan de winterrogge heeft opgebragt. De oogst van 1837 kan dus, de omstandigheden in aanmerking genomen, als voldoende worden beschouwd, vooral daar een middelmatig goede oogst op ruim 23½ mud van

 het

het bunder gerekend wordt, beneden hetwelk de oogst van 1837 maar ruim 2 mud gebleven is. Er is geen twijfel aan of die taks, welken men op eenige hoeven reeds bereikt heeft, zal in het vervolg ook algemeen verkregen worden.

Te *Veenhuizen*, alwaar de rogge even als in de gewone Koloniën met de brem is ingezaaid en waar alleen winterrogge verbouwd is geworden, is de oogst niet zeer gunstig geweest.

Bij het 1ste Gesticht, alwaar 96 bunders bezaaid waren, is er 1521 mud geoogst, zijnde 15.84 mud van het bunder. In 1836 had men hier 20.06 mud van het bunder verkregen. Op de verschillende hoeven liep de opbrengst van 8 tot 23½ mud.

Bij het 3de Gesticht waren ruim 94 bunders bezaaid, die 1585 mud of 16.86 mud van het bunder hebben opgeleverd. In 1836 is hier 23.44 mud van het bunder geoogst geworden. Even als bij het 1ste Gesticht, blijft ook hier de oogst verre beneden dien van 1836, terwijl de opbrengst der verschillende hoeven van 11½ tot ruim 22 mud van het bunder beloopt.

Te *Wateren* waren ruim 25 bunder met rogge bezaaid, die 574 mud hebben opgeleverd, dat is 22.83 van het bunder. In 1836 had men hier 22.60 mud van het bunder geoogst. Over 1837 heeft *Wateren* alzoo de hoogste opbrengst gehad, hetgeen des te opmerkelijker is, naarmate de bekende schraalheid der gronden, vooral van die, welke onmiddelijk bij het Gesticht zijn gelegen. In de laatste jaren heeft dit Gesticht zich bijzonder onderscheiden door eene toenemende hoogere opbrengst van de rogge.

In de verschillende Koloniën waren in 1837 bijna 610 bunders met rogge bezaaid, die 10211 mud hebben opgebragt, zijnde 16.74 mud van het bunder. In 1836 is er van 541 bunders 9497 mud verkregen,

of

of 17.55 van het bunder. Ofschoon nu de evenredige opbrengst der rogge in 1837 iets minder is dan die van 1836, en ook dan die van 1833 en 1835, is de geheele hoeveelheid van den oogst toch merkelijk grooter dan eenig jaar te voren, en indien dezelve te *Veenhuizen* niet zoo ware tegengevallen, de oogst van 1837 zou voorzeker in allen deele gunstig mogen worden genoemd. Wij mogen echter niet vergeten te doen opmerken, dat het weder onder anderen ook voor het roggegewas aanvankelijk zeer ongunstig is geweest, hebbende het voorjaar zich door eene buitengewone en langdurige koude en schraalheid onderscheiden, hetwelk genoegzaam onafgebroken tot in de eerste dagen van Junij heeft aangehouden. Hierdoor schoot de roggeplant veel later dan gewoonlijk in de aren en bleef op vele plaatsen te dun, ofschoon de aren anders nog al zaadrijk waren.

Voor de *aardappelteelt* was het weder ook al niet gunstig.

In de *gewone Koloniën*, alwaar ruim 152 bunders met dat gewas bezet waren, is de oogst geweest 24895 mud, zijnde 162 mud van het bunder. In 1836 is er in deze Koloniën 189 mud van het bunder gewonnen, hetgeen dus meer is dan in 1837. Doch toen was de oogst ook zeer voordeelig uitgevallen. Intusschen moet de geringere opbrengst in 1837 voornamelijk worden toegeschreven aan de langdurige koude van het voorjaar en aan den vochtigen en koelen nazomer, terwijl ook de late poting in Kol. N°. 1 en 2, ten gevolge van den tragen aanvoer van mest, ook het hare heeft bijgedragen, om in die Koloniën de opbrengst minder te doen zijn, dan anders welligt het geval zou zijn geweest. Deze laatste omstandigheid schijnt althans blijkbaar de reden te zijn, dat in Kolonie N°. 3 de oogst het beste is ge-

 weest,

weest, als hebbende aldaar bijna 200 mud van het bunder bedragen. Overigens heeft het gewas, vooral op de menigvuldige veenachtige stukken gronds, ook door de nachtvorst geleden. Ditmaal heeft de 3de Wijk van Kolonie N°. 1 het minste; de 1ste Wijk van Kolonie N°. 3 het meeste opgebragt, namelijk 87 en 232 mud van het bunder.

Te *Ommerschans* is er van 61 bunders gerooid 16457 mud, dat is 270 van het bunder. Ofschoon ook hier in 1836 de oogst ruimer was, als toen 15 mud van het bunder hooger zijnde geweest, is dezelve echter nog zeer voldoende te achten. Hoe nadeelig de koude en natte nazomer op dit gewas gewerkt heeft, blijkt uit de vergelijking van de opbrengst der vroeg rijpe met de winter-aardappelen: want terwijl de eerste meer dan 300 mud van het bunder hebben uitgeleverd, hebben de andere slechts 261 mud opgebragt. Overigens bestond de grond, die met aardappelen bezet was, genoegzaam voor een *derde* uit nieuw ontgonnen grond, die al dadelijk de bij dit Gesticht gemiddelde opbrengst van 270 mud van het bunder heeft opgebragt, een aanvankelijk bewijs voor de deugdelijke bewerking van dezen grond, hetgeen ongetwijfeld door volgende gewassen bevestigd zal worden. De oogst bij dit Gesticht bedraagt ruim 3000 mud meer, dan de behoefte vordert, welk overschot aan andere Koloniën is overgedaan.

Bij het 1ste Gesticht te *Veenhuizen* zijn er 76 bunders met aardappelen beteeld geweest, die 11325 mud hebben opgebragt, dat is 149 mud van het bunder. In 1836 bedroeg de oogst hier 212 mud van het bunder en dus zeer veel meer dan in 1837. Doch ook hier hebben de even vermelde ongunstige omstandigheden van het weder zich in groote mate doen ge-

gevoelen, terwijl de veenachtigheid van een groot gedeelte van den grond ook het hare tot eene zoo veel mindere opbrengst heeft bijgedragen. Op de drie veenachtigste hoeven is dan ook nog geen 100 mud uit het bunder gerooid.

Ook bij het 3de Gesticht te *Veenhuizen* is de oogst verre beneden dien van 1836 gebleven, als hebbende van de 77½ bunders slechts 12804 mud, dat is: 163 van het bunder opgebragt, terwijl in 1836, 195 mud van het bunder is verkregen. Voor den minderen oogst bestaan dezelfde redenen als bij het 1ste Gesticht, behalve dat daar de grond zoo veel minder goed was dan hier.

De 6.30 bunders bremgrond *met* eene gewone bemesting, hebben 174 mud van het bunder uitgeleverd, terwijl 14½ roeden bremgrond *zonder* eenige andere bemesting tegen bijna 300 mud van het bunder hebben opgebragt, welke laatste uitkomst op nieuw onze gunstige denkbeelden over de brembemesting bevestigt.

Te *Wateren* besloeg de aardappelgrond 7 bunders, die 1425 mud hebben uitgeleverd of 204 van het bunder. In 1836 is bij dit Gesticht 211 mud uit het bunder gerooid, zoodat het onderscheid tusschen de beide jaren niet groot is. Van de helft van ruim 2 bunders is in den bloeitijd de bloem zorgvuldig afgeplukt, ten einde, bij vergelijking tegen de andere helft, eene proeve te nemen van den invloed, welken de berooving der aardappelplant van hare bloem, op de meerdere of mindere opbrengst zou hebben. De uitkomst heeft echter, ofschoon overigens de beide stukken zoo veel mogelijk op gelijke wijze behandeld waren, geen verschil in die opbrengst doen zien. De meening van sommigen alsof de aardappelplant

meer vrucht zou opbrengen, wanneer zij van hare bloem beroofd werd, heeft zich hier dus niet bevestigd.

De geheele oogst in de verschillende Koloniën beliep van $373\frac{1}{2}$ bunders 66906 mud of 179 van het bunder. In 1836 is er eene bijna gelijke hoeveelheid gewonnen, doch de oppervlakte gronds bedroeg toen slechts 314 bunders, zoodat er van het bunder 213 mud is verkregen. Trouwens dat jaar was voor de aardappelteelt van alle andere het gunstigst bekende in de Koloniën. Het jaar 1837 daarentegen kan voor het aardappelverbouw slechts onder de matig goede jaren genoemd worden, ter zake van de reeds hier boven opgemerkte ongunstige gesteldheid van het weder, ten gevolge waarvan dit gewas eigenlijk geen voldoende warmte heeft mogen genieten, om de plant behoorlijk te doen stoelen en de vrucht den vereischten wasdom te geven. Nog zeer laat in het najaar bloeide zij, en nachtvorst en vochtigheid hebben haar doen sterven, voor dat zij nog vol gegroeid en de vrucht volkomen rijp was. Onder zulke omstandigheden is de mindere opbrengst van dit voor de Koloniën zoo belangrijk gewas niet te verwonderen, en indien niet aan de verbetering der gronden der Koloniën, in de laatste jaren, zoo veel ware ten koste gelegd, er is geen twijfel aan of het jaar 1837 zou onder de ongunstigste hebben moeten worden gerangschikt, hetgeen thans gelukkig op verre na het geval niet is. Die verbetering is vooral zigtbaar aan de *Ommerschans*, alwaar dezelve reeds veel vroeger begonnen en thans genoegzaam voltooid, uitkomsten aanbiedt, waarop wij met eenige zelfvoldoening mogen wijzen, en die door nog grootere zullen worden achtervolgd, wanneer de begonnen verbeteringen en uit-

uitbreiding van den landbouw, waartoe wij in den laatsten tijd in staat zijn gesteld, ook in de andere Koloniën hare vruchten zullen kunnen dragen.

De *boekweitteelt* is met geen gunstigen uitslag bekroond geworden.

In de *gewone Koloniën* is op veengrond eene oppervlakte van 9 bunders met boekweit bezaaid geweest, die slechts 17½ mud, dat is: nog geen 2 mud van het bunder hebben opgebragt. Dat gewas kan alhier dus als mislukt worden beschouwd, waarvan intusschen alleen het ongunstige weder oorzaak is.

Te *Ommerschans* zijn 6.85 bunders nagenoeg met boekweit bezaaid. De grond was hier gewoon bouwland, doch onbemest, en de opbrengst is geweest ruim 110 mud, hetgeen nederkomt op 16.1 mud van het bunder. Op zandgronden was de oogst hier het beste, hebbende de nachtvorsten op de veenachtige gronden het gewas het meeste beschadigd. Het zaad was van zeer goede hoedanigheid.

Te *Veenhuizen*, alwaar de boekweit op gebranden veengrond verbouwd geworden is en dus mede zonder mest, heeft dit gewas slechts weinig opgeleverd. Bij het 1ste Gesticht waren er bezaaid 41 bunders, die 295 mud of 7.14 van het bunder hebben opgebragt. Bij het 3de Gesticht waren er 85½ bunders bezaaid, die 689 mud hebben uitgeleverd, dat is 8.05 mud van het bunder. Ook hier heeft het weder den oogst zoo middelmatig doen uitvallen.

Te *Wateren* was dit mede het geval. Op 3 bunders onbemest bouwland is slechts 38 mud gewonnen, zijnde nog geen 13 mud van het bunder, en 12 bunders gebranden veengrond hebben slechts even zoo veel mudden zaad opgebragt.

Over het geheel bedraagt de oogst van bijna 158 bunders bouwland en veengrond 1162 mud, zijnde

7.35

7.35 mud van het bunder. In 1837 is er dus 414 mud minder dan in 1836 gewonnen, toen er 8.05 mud van het bunder is verkregen. Doch de oppervlakte bebouwden gronds was toen 26 bunders grooter. Langdurige droogte na de zaaijing, nachtvorsten en daarna veel regen en wind in den herfst, hebben ook in 1837 de boekweitteelt op gebranden veengrond, althans wederom gedeeltelijk, doen mislukken, terwijl de opbrengst op het bouwland te *Ommerschans* en *Wateren*, alwaar, zoo als wij reeds opmerkten, dat verbouw zonder mest plaats had, slechts op $\frac{2}{3}$ gedeelten van een goed gewas kan worden gesteld.

De haver, ofschoon wederom alleen te *Ommerschans* en te *Wateren* geteeld, heeft een zeer goed gewas opgeleverd.

Bij eerstgemeld Gesticht waren er ruim 36 bunders in bebouwing, die 1567$\frac{1}{2}$ mud hebben opgebragt, zijnde 43.18 mud van het bunder.

In het jaar 1836, dat het gunstigste van alle vorigen was, beliep de oogst van 26 bunders 879 mud of 34 mud van het bunder. De *zwarte* haver heeft wederom meer opgebragt dan de *witte*, de evenredigheid van de eerste tot de laatste staat als 10 tot 9. Overigens was het verschil in de opbrengst der haver op de onderscheiden hoeven ditmaal niet zeer groot, en moet de toenemende verbetering van de haverteelt bij dit Gesticht daaraan worden toegeschreven, dat men dit gewas meer op gescheurden klavergrond verbouwt.

Te *Wateren* is er 6 bunders haver verbouwd, die 270 mud in het geheel of 45 van het bunder hebben opgebragt; — ook alhier is de uitkomst zeer voldoende en zeer veel hooger dan in 1836, toen er maar 19.60 mud van het bunder is geoogst.

In het geheel bedraagt de oogst van ruim 42 bunders

ders 1837½ mud of 43.95 mud van het bunder, terwijl in het reeds zoo gunstige jaar van 1836 928 mud of 32.75 mud van het bunder is geoogst: en aannemende nu, dat de middelbare opbrengst van een goed gewas op onze gronden 35 mud van het bunder is, dan kan het gewas van 1837 als bijzonder goed geslaagd worden beschouwd. Het weder was hetzelve dan ook zeer gunstig, met uitzondering alleen van den oogsttijd, toen de groote vochtigheid het droogen van de te veld staande schoven zeer hinderlijk was.

De zomergarst heeft maar een tamelijk gewas opgeleverd.

Te *Ommerschans* waren er 22½ bunders bebouwd, die 510 mud of 22.74 van het bunder hebben opgebragt. In 1836 was hier van eene gelijke oppervlakte 573 mud geoogst, nederkomende op 25.36 mud van het bunder,

De oogst van 1837 kan maar op ⅔ van een goed gewas worden gesteld, voornamelijk veroorzaakt door de droogte, die van 18 Junij tot 14 Julij heeft geduurd, en die het gewas, vooral op ligten grond, zeer nadeelig was. De opbrengst op de verschillende hoeven liep wederom nog al uit elkander, als zijnde nagenoeg van 50 tot 100 ten honderd, hetgeen aan de meerdere of mindere vruchtbaarheid en geschiktheid van den grond moet worden toegeschreven, terwijl voorts bij de beschouwing van de mindere opbrengst van dit gewas, in vergelijking van andere, niet uit het oog moet worden verloren, dat de klaver die wederom onder de garst gezaaid was, daaronder verre weg het beste voorkomt, zoo dat de klaver, die zich onder het stroo bevindt, een uitmuntend voeder voor het rundvee oplevert.

Bij het 3de Gesticht te *Veenhuizen* is er een stuk gronds van ruim 57 roeden, dat meer dan 22 mud heeft

heeft opgebragt, dat is tegen 39 mud van het bunder. Dit stuk was eigentlijk bestemd om groen te worden vervoerd, maar, onverwacht in de aren geschoten zijnde en eenen goeden oogst voorspellende, heeft men de garst laten rijp worden.

De opbrengst van het vlas en lijnzaad is niet mede gevallen. Het verbouw daarvan had alleen te *Ommerschans* plaats, alwaar ruim 10 bunders met vlas beteeld zijn geworden. Dezelve hebben opgeleverd 4488 pond vlas en 60.34 mud zaad, zijnde van het bunder alzoo 448 pond van het eene, en 6.03 mud van het andere, en dus minder dan in 1836, toen het bunder, 500 pond vlas en 6.88 mud zaad opleverde. Zeer aanzienlijk was dezen keer het onderscheid in de opbrengst op de verschillende hoeven, als loopende van 1 tot 5. Minder zorgvuldige bewerking kan hiertoe wel aanleiding hebben gegeven, maar de zoo langdurige koude van het voorjaar, en de vochtigheid van het najaar, waardoor men het vlas na de roting bij na niet droog kon krijgen, hebben voorzeker eenen onmiskenbaren nadeeligen invloed op de opbrengst gehad. De hoedanigheid van het vlas was, niettegenstaande de even bedoelde moeijelijkheid om het na de roting te droogen, zeer voldoende fijn en sterk, zoo dat het ten minste met het beste Vriessche vlas gelijk gesteld kan worden, terwijl ook het zaad voor het beste inlandsche niet behoefde te wijken. Er was meest Rigazaad verzaaid, doch ook eenige akkers met zaad van het *derde* inlandsche gewin, hetwelk even goed bevonden is, zoo dat het eigen gewonnen zaad langer dan 2 jaren schijnt te kunnen worden gebruikt.

Met een stuk gronds, ter grootte van 14 roeden ruim, is bij het 3de Gesticht te *Veenhuizen* nog eene proeve genomen. In 1836 had men daarop aard-

ap-

appelen op brem, zonder eenige andere bemesting, verbouwd; nu had men daarop vlas zonder eenige bemesting geteeld. Dat stuk heeft tegen 378 pond vlas en 8.4 mud zaad van het bunder opgebragt. Nadere proeven, op eene grootere schaal te nemen, zullen hieromtrent vollediger inlichtingen geven.

De *tuingroenten* en *zaden* zijn over het geheel mede minder gunstig geweest.

In de *gewone Koloniën*, alwaar de Kolonisten de opbrengst hunner tuinen geheel voor zich zelve genieten, kan die opbrengst slechts bij raming worden opgegeven, wordende de geheele oppervlakte tuingrond der gezamenlijke Kolonisten, ruim 19 bunders, geschat ongeveer *f* 5000: — te hebben opgebragt. Die opbrengst is zeer veel minder dan in 1836 en vroeger, waarvan de reden is, dat de tuinen der Kolonisten, die bij den aanvang van 1837 nog 100 Rijnl. roeden groot waren, ten gevolge van het nieuwe reglement voor den landbouw, waarvan wij bij ons vorig Verslag melding hebben gemaakt, aanmerkelijk hebben moeten worden verkleind, waartegen zij evenwel ontheven zijn geworden van de verpligting om voor de, gedurende de drie zomermaanden, benoodigde aardappelen, die zij te voren in hunne tuinen teelden, te zorgen. Vele Kolonisten hebben echter in hunne verkleinde tuinen nog aardappelen geteeld, zoo voor hunne huishouding en om een varken te mesten, alsom dezelve te verkoopen.

Te *Ommerschans* was de tuingrond ruim $2\frac{1}{2}$ bunder groot.

De opbrengst is geweest als volgt:

188 mud Wortelen.
15 » Uijen.
9000 stuks Wittekool.

200 stuks Savooikool.
3450 pond Boerenkool.
en een weinig Hennip.

Voorts is bij dit Gesticht weder eene oppervlakte van 4 bunders met zomerkoolzaad beteeld, die 35.62 mud hebben opgebragt, zijnde nagenoeg 9 mud van het bunder. Alles is veel minder goed gelukt dan in 1836, en wel ten gevolge van het schrale voorjaar, de droogte in den zomer en den koelen en vochtigen herfst. De kool heeft veel door den worm geleden en is overigens klein van stuk gebleven. Ook het koolzaad heeft weinig gegeven, hetgeen misschien aan mindere geschiktheid van den grond voor zulk een gewas moet worden toegeschreven. De stoppelknollen zijn hier intusschen uitmuntend goed geslaagd, hebbende dezelve wel voor eene halve maand hooi voor het vee uitgewonnen.

Bij het 1ste Gesticht te *Veenhuizen* was de tuin groot $4\frac{1}{2}$ bunder bijna, waarvan de opbrengst was:

365 mud Wortelen.
60 » Koolrapen.
5200 stuks Wittekool.
17000 pond Boerenkool.
2700 » fijne groenten.

Ook hier was het jaar 1837 minder gunstig dan 1836. Het diep los- en doorspitten van dezen tuingrond heeft denzelven anders zeer verbeterd, maar het weder heeft overal, ook op de tuingroenten en inzonderheid op de kool, deszelfs invloed doen gevoelen.

De tuin bij het 2de Gesticht was 1.28 bunder groot, en heeft opgeleverd:

346	mud	Wortelen.
80	»	Koolrapen.
13650	pond	verschillende soorten van Kool.
1840	»	fijne groenten.
480	»	Sjalotten.

Hier heeft de tuin iets meer dan in 1836 opgebragt, hoezeer het min gunstige van het saizoen zich ook daar, inzonderheid ten aanzien van de kool, heeft doen gevoelen. De Veteranen-tuinen, die, gelijk bekend is, buiten het dadelijk beheer van het Koloniaal Bestuur vallen, hebben ieder, naar raming, *f* 30: — opgebragt.

Bij het 3de Gesticht te *Veenhuizen* was de tuin $2\frac{1}{2}$ bunder groot. De opbrengst bestond in:

288	mud	Wortelen.
40	»	Rutabaga.
4800	stuks	Wittekool.
2850	pond	Boerenkool.
220	»	fijne groenten.

Ten gevolge van de boven vermelde oorzaken, is die opbrengst ook al minder dan in 1836.

Bij dit Gesticht zijn 6 Bunders gebrande derijgrond met koolzaad beteeld, waarvan de oogst is geweest $37\frac{1}{2}$ mud winterzaad en 9 mud zomerzaad. Deze oogst zou ongetwijfeld grooter zijn geweest, indien het land in den winter van 1836 niet bijzonder door het water had te lijden gehad. Intusschen is de opbrengst altijd nog belangrijk en vergoedt den arbeid ruim, daar er voor dat verbouw geen mest gebruikt is.

Te *Wateren* was de tuin ruim 0.40 bunder groot en leverde op:

50 mud Wortelen,
2 » Knollen.
1300 pond Kool.

Deze opbrengst is iets meer dan in 1836, ofschoon de tuinbouw, door de schraalheid van den grond en gebrek aan beschutting, steeds achterlijk moet zijn.

Met den hooioogst zijn wij gelukkiger geweest.

Ten gevolge van het boven bedoelde reglement, is er in de *gewone Koloniën* reeds eene eerste schrede gedaan tot het winnen van meer hooi. Op de hoeven der *valide* huisgezinnen is, van eene oppervlakte, gezamenlijk van 71 bunder, 66110 pond klaverhooi gewonnen, terwijl op verschillende hoeven van de 1ste en 2de Wijk van Kolonie N°. 1, van ruim 6½ bunder, 4500 pond is verkregen. Ongelijk was de opbrengst in de verschillende Koloniën, want terwijl het bunder in Kolonie N°. 1, 570 pond en van Kolonie N°. 2, 540 pond heeft opgebragt, was de opbrengst in Kolonie N°. 3, 1500 pond van het bunder. Het min gunstig slagen ten deze, vooral bij Kolonie N°. 1 en 2, moet aan de weinige vruchtbaarheid of geilheid van den grond worden toegeschreven, en het mogelijke wordt er aangewend om dien grond in dit jaar een beter gewas te doen geven.

Van een stuk oud groen land onder *Eesveen*, hetwelk meerendeels tot vetweide is gebruikt, is van eene oppervlakte van bijna 0.30 bunder, nog 800 pond hooi gewonnen.

Te *Ommerschans* heeft de eerste snede, van ruim 197 bunders, 520523 pond klaverhooi opgeleverd, en de 2de snede, van ruim 60½ bunder, 110555 pond, terwijl een stuk lands in de *Woeste*, groot 3½ bunder, 5000 pond gewoon hooi heeft gegeven. In het geheel is er bij dit Gesticht alzoo gewonnen 636078

pond

pond hooi, zijnde 64036 pond meer dan in 1836. De 1ste snede heeft in 1837, 2642 pond, en de 2de, 1827 pond, en dus te zamen 4469 pond, of nagenoeg 9 voer van het bunder uitgeleverd.

De 2.60 bunders in 1833 en 1834 ontgonnen, waarvan wij reeds in vorige Verslagen gewaagden, en die in 1837 als een tweejarig klavergewas gehooid zijn, hebben van de beide sneden 6000 pond van het bunder opgeleverd, zijnde 12 voer. In 1836 was er 16 voer van verkregen, doch toen was het ook eenjarige klaver. Over de 2 jaren is de middelbare opbrengst 14 voer of 7000 pond van het bunder, hetgeen ongetwijfeld een voldoende oogst is.

Te *Veenhuizen*, 1ste Gesticht, beliep de hooioogst van ruim $12\frac{1}{2}$ bunder 33000 pond klaverhooi en van ruim $6\frac{1}{2}$ bunder 23100 pond roggehooi. Het klaverhooi heeft alzoo 2640 pond of ruim 5 voer van het bunder opgeleverd, doch slechts van de *eerste* snede, daar de *tweede* groen vervoerd is. Het roggehooi blijkt 3550 pond of ruim 7 voer van het bunder te hebben uitgeleverd.

Bij het 3de Gesticht is er gewonnen van ruim 5 bunders 22500 pond roggehooi; op verschillende hoeven, van ruim 9 bunders, 27600 pond klaverhooi, en van een stuk natuurlijk groenland, buiten de Kolonie, ter grootte van 17 bunders, 29000 pond gewoon hooi. Het klaverhooi heeft hier 3066 pond of 6 voer, het roggehooi 4500 pond of 9 voer, en het andere hooi 1705 pond of nog geen $3\frac{1}{2}$ voer van het bunder opgebragt.

Bij de beide Gestichten is er in het geheel 135200 pond hooi gewonnen, terwijl er in 1836 slechts 20000 pond had kunnen worden gewonnen.

Te *Wateren* is er geoogst van 4.30 bunders 7500 pond klaverhooi en, van de *Ma's* en ander natuurlijk groen-

land, ter grootte van 21½ bunder, 27500 pond gewoon hooi. De opbrengst verschilt, wat de hoeveelheid betreft, weinig met die van 1836, ofschoon dezelve dan ook gering moet worden genoemd, hebbende het land door elkander maar ruim 2½ voer van het bunder opgebragt.

Mag de landbouw bij dit Gesticht in vele opzigten worden geprezen, de hooibouw blijft er echter, ondanks alle mogelijke aangewende middelen, in eenen achterlijken toestand, door de moeijelijkheid om de gronden, die tot de schraalste behooren, voor het klaver- en grasgewas geschikt te maken.

In de verschillende Koloniën is er te zamen 877688 pond hooi gewonnen, hetgeen 234646 pond meer is dan in 1836. Het weêrsgestel was voor het klaver- en grasgewas niet zeer gunstig, inzonderheid door de langdurige voorjaarskoude, ten gevolge waarvan het groenland in het laatst van Mei nog slechts eene schrale weide voor het vee opleverde, en men eerst in het begin van Junij heeft kunnen beginnen eenige klaver te maaijen. De droogte van Junij en Julij heeft anders het hooijen bijzonder begunstigd; zoodat de eerste klaversnede en het roggehooi zeer goed zijn binnen gekomen, gelijk die beiden in hunne soort dan ook van eene uitmuntende hoedanigheid waren. De vochtige nazomer was de tweede klaversnede en de naweide gunstig, doch maakte de tweede hooijing moeijelijk. Eindelijk heeft het drooge en niet te koude najaar nog lang goede klaver en gras in de weide overgelaten, zoodat het vee daarop nog laat in het jaar goed voedsel vond. Van hoe veel belang overigens de niet onaanzienlijke hooioogst is, blijkt daaruit, dat de prijs van het hooi, in de omstreken der Koloniën, wel 25 ten honderd duurder was dan gewoonlijk, hetgeen veroorzaakt is geworden door het ge-

noeg-

noegzaam geheel verbruik van den voorraad hooi, gedurende den langen winter van 1836 op 1837, en door de duurte van de boter, die zoo veel meer vee deed aanhouden.

De opbrengst van het zuivel is als volgt:

In de *gewone Koloniën*, alwaar gemiddeld 528 koeijen waren, rekent men, dat ieder 50 pond boter of in melk de waarde van dien heeft gegeven. Zoo als bekend is, is deze opbrengst buiten dadelijk voordeel der Maatschappij, omdat de koeijen onder het eigen beheer der Kolonisten staan.

Te *Ommerschans*, alwaar het aantal melkkoeijen 214 beliep, is, behalve 29700 kan karnemelk ingeleverd, 13153 pond boter, of eene evenredige hoeveelheid zoetemelk. Er is hier dus 61.46 pond boter van elke koe verkregen, dat is 5.46 pond meer dan de hoevenaars verpligt waren in te leveren, welk meerder hun wordt te goed gedaan, gelijk wederkeerig het te min ingebragte te hunnen laste blijft. Dit laatste was slechts met *vier* het geval, en daaronder was er slechts een wiens schuld eenigzins aanzienlijk was. De voortgaande vermeerdering van de boter inbrengst bij dit Gesticht toont, dat de vóór 2 jaren gestelde taks van 56 pond van iedere koe niet te hoog is, en welligt nog hooger zou moeten worden gesteld.

Bij het 1ste Gesticht te *Veenhuizen* waren er 82 melkkoeijen, waarvan is ingeleverd 962 pond boter, 88456 kan zoetemelk en 51144 kan karnemelk. De zoetemelk tot boter herleidende, dan is er van elke koe 51.08 pond boter verantwoord, en daar de taks van inbrengst te *Veenhuizen* op 52 pond is gesteld, is de opbrengst slechts 0.92 pond daar beneden gebleven.

Bij het 3de Gesticht waren er 91 melkkoeijen,

 waar-

waarvan verkregen is 6275 pond boter, 114963 kan zoetemelk en 13851 kan karnemelk. Iedere koe heeft hier alzoo opgeleverd 52.58 pond boter, en dus 0.58 pond boven den taks. Daar echter bij deze Gestichten verre weg het grootste gedeelte in zoetemelk is ingeleverd, waarvan de evenredigheid met de boter wel juist te bepalen is, en dan ook naauwkeurig bepaald is, doch waarvan de hoedanigheid moeijelijk te keuren is, zou er misschien reden zijn, om de boter rekening te *Veenhuizen* niet te veel te vertrouwen.

Te *Wateren*, is van 20 melkkoeijen ingeleverd 558 pond boter, 518 kan zoetemelk en 16844 kan karnemelk. Iedere koe heeft hier dus slechts 28.84 pond boter gegeven. Maar er waren verscheidene vaarzen onder, en de aangefokte kalveren hebben even als vroeger gedeeltelijk met verdunde zoetemelk moeten worden aangefokt, hetgeen echter voor het vervolg geen plaats meer hebben zal. Over het geheel genomen, heeft iedere koe 52.55 pond boter opgebragt, hetgeen zeker niet zeer veel is, doch nog 1.83 pond meer is dan in 1836. In het algemeen is het jaar 1837 voor de opbrengst van het zuivel niet onder de ongunstigste te stellen, gelijk dan ook het weder voor het rundvee gunstig is geweest, zelfs tot laat in het najaar, ofschoon dan het voorjaar lang koud en schraal gebleven is.

De *veestapel* vordert ten slotte nog onze aandacht.

In de gewone Koloniën waren er

	Paarden.	*Koeijen.*	*Jongvee.*	*Schapen.*
op 1°. Jan. 1837	4	748	6	—
» 31 Dec. »	4	523	—	489

Het verlies door sterfte beliep 15 koeijen en 12 schapen. Er zijn in het *Broek* wederom 21 guste koei-

koeijen vetgemest voor de Gestichten, die 3726 pond vleesch en vet hebben uitgewogen, terwijl van 407 schapen 513 pond wol, zijnde 1.26 pond van ieder schaap, is geschoren. Bij de Kolonisten zijn bij raming 353 kalveren gevallen.

Te *Ommerschans* waren er aanwezig.

	Paarden.	*Koeijen.*	*Jongvee.*	*Kalveren.*
op 1°. Jan. 1837	39	312	195	14
» 31 Dec. »	43	484	16	—

De sterfte beliep 3 koeijen, 6 stuks jongvee, 18 vaarzen, 8 pinken en 13 kalveren. Het getal kalveren hier gevallen beloopt 186. De vetmesterij heeft opgeleverd 18 koeijen en een driejarig runderbeest, welke 4793 pond vleesch en vet hebben opgebragt. Voorts 28 varkens, die aan vet en mager spek 2406 pond hebben gegeven. Een en ander is meer dan in 1836.

Bij het 1ste Gesticht te *Veenhuizen* waren er aanwezig.

	Paarden.	*Koeijen.*	*Jongvee.*	*Schapen.*
op 1°. Jan. 1837	29	200	35	1509
» 31 Dec. »	22	86	—	1000

De sterfte was: 1 koe, 99 schapen en 4 lammeren; er zijn geboren 60 kalveren en 119 lammeren. De vetmesterij heeft zich uitgestrekt tot 28 koeijen en 4 stuks driejarig vee, welke aan vleesch en vet hebben opgeleverd 6898 pond, en tot 186 schapen, die 2914 pond vleesch en vet hebben afgeworpen. Het laatste is zoo veel als in 1836; het eerste minder. Voorts is er, van 1330 schapen, 1589 pond wol geschoren, dat is 1.19 pond van elk schaap door elkander.

Bij het 3de Gesticht te *Veenhuizen* telde men

	Paarden.	Koeijen.	Jongvee.	Schapen.
op 1°. Jan. 1837	28	174	45	940
» 31 Dec. »	22	91	—	737

Er zijn hier 67 kalveren en 50 lammeren gevallen, terwijl het verlies door sterfte was 4 koeijen, 1 stier, 1 pink, 6 kalveren, 45 schapen en 14 lammeren.

Er zijn vetgemest: 11 koeijen, 1 stier en 283 schapen. De koeijen hebben gewogen 2442 pond of 222 pond elk, de stier 342 pond, en de schapen 4085 pond, zijnde bijna 14½ pond ieder. De opbrengst der schapen is iets meer dan in 1836; die der koeijen echter minder. Van 871 schapen, die er geschoren zijn, is 852 pond wol geschoren, zijnde 0.98 pond van ieder schaap.

Te *Wateren* bedroeg de veestapel

	Paarden.	Koeijen.	Jongvee.	Kalveren.	Schap.
op 1°. Jan. 1837	8	37	45	1	979
» 31 Dec. »	8	28	21	—	1069

Er zijn hier geboren 21 kalveren en 100 lammeren, terwijl er zijn gestorven 1 driejarig beest, 1 vaars, 1 kalf, 89 schapen en 46 lammeren. Er zijn 18 schapen geslagt, die 274 pond hebben uitgeleverd, zijnde ruim 15 pond ieder, en van 933 schapen, die geschoren zijn, is er 903 pond wol verkregen, zijnde 0.97 pond van elk schaap.

De stand van den geheelen veestapel was

	Paarden.	Koeijen.	Jongvee.	Kalveren	Schap.
op 1°. Jan. 1837	108	1471	326	15	3428
» 31 Dec. »	99	1212	37	—	3295

Zijn-

Zijnde dus minder:

9 Paarden.
259 Koeijen.
289 stuks Jongvee.
15 Kalveren.
133 Schapen.

De aanzienlijke vermindering in de koeijen en het jongvee staat in verband met de bremcultuur en het plan der verdere voltooijing van de Koloniën, naar aanleiding der door ons gemaakte en in het vorig Verslag medegedeelde bepalingen.

Overigens kan uit de medegedeelde bijzonderheden worden opgemaakt, dat de veehouderij wederom niet ongunstig is gedreven, ofschoon het verlies aan vee, door sterfte, dan ook $3\frac{3}{4}$ ten honderd van deszelfs geheele waarde heeft bedragen. Over de 5 laatste jaren beliep zulks $2\frac{2}{3}$ ten honderd.

En hiermede het artikel van den land-, vee- en akkerbouw zullende besluiten, achten wij het niet ondoelmatig vooraf nog te doen opmerken, dat de opbrengst van den landbouw, in het algemeen, niet zoo voordeelig is geweest als in 1836, zijnde de slotsom der opbrengsten van 1837, met die van 1836 vergeleken, als volgt, namelijk:

meer 714 mud Rogge.
909 » Haver.
176246 pond Klaverhooi.
45600 » Roggehooi.
12800 » gewoon Hooi.

en *minder*

41 mud Garst.
5739 » Aardappelen.

 36 bun-

36 bundels Vlas.
38 mud Lijnzaad.
414 » Boekweit.

En aan tuingroenten, zuivel, vee en wol, voor eene waarde van ruim *f* 8800.

De oorzaken van een en ander achten wij hierboven reeds genoegzaam te hebben aangewezen.

Houtpoting.

Uit hoofde de voortzetting der ontginning meer werks vordert, dan er kan worden verrigt, zoo moet de houtteelt in de gewone Koloniën bijna geheel achterwege blijven, en heeft er alzoo maar weinig in 1837 aan kunnen worden gedaan. Dat weinige heeft bestaan in het inboeten van niet aangeslagen eikentelgen door aangekochte nieuwe, en van gebrekkige houtwallen en andere akkers hakhout met jong plantsoen uit de kweekerij, benevens overbrenging in dezelve, uit de dennen-bosschen, van opgeslagen overtollige jonge dennen.

Het houtgewas is in 1837 over het geheel goed gegroeid. Het nieuw aangelegde dennen-bosch, achter het sterrenbosch, wordt nog digt genoeg. Om de begraafplaats groeijen de dennen zeer goed. Uit den telgenkamp achter het huis *Westerbeek*, kan er, over een paar jaren tijds, eene menigte eiken en popelen worden opgenomen en op de wegen overgebragt.

Van de vreemde eiken komt weinig te regt. Wel hebben dezelve den strengen winter doorgestaan, maar de voorjaars-nachtvorsten hebben de nieuwe loten weder geheel doen vervriezen. Het inlandsch eikenhout schiet niet zoo vroeg in het blad en lijdt daardoor veel minder van de nachtvorst. Jonge esschen, ac-

ca-

casia's en soortgelijk zaadgoed wordt door konijnen en hazen afgevreten. De eik, de berk, de den en hier en daar ook de els zijn de houtsoorten, welke hier alleen met vrucht kunnen worden geteeld, terwijl de popel, na verloop van eenigen tijd, bijna overal gaat pratten, door den worm verkankert en sterft, enkele streken, zoo als in de 1ste Wijk van Kolonie N°. 1, alwaar een meer leemachtige grond gevonden wordt, uitgezonderd.

In den laatst verloopen winter is er wederom voor *f* 716: — hakhout uit de bosschen van *Frederiksoord* verkocht.

Te *Ommerschans* is het de els, welke er het best voortkomt, waarvan dan ook weder 35000 stuks tot hakhout en heggen, zoo op de grensscheidingen der hoeven, als ook wel tusschen de landen op digt geworpen sloten of diep omgezette wallen, gepoot zijn, en welke, op deze wijze zorgvuldig behandeld, zeer goed aanslaan en even zoo voortgroeijen. Nog 5000 berken-poten zijn tot hetzelfde einde, op de schraaldere streken, die hier minder gevonden worden, gezet.

Ook zijn er 200 eiken, 200 berken en 200 elzen tot opgaande boomen, gedeeltelijk ter vervanging van uitgegane, maar ook weer ter uitbreiding geplant, welk opgaand hout van vorige jaren hier zeer goed groeit, zoodat het hieraan verrigte in de laatste jaren begint in het oog te vallen.

De akker met mandenmakerstwijg is wederom met eenige duizende stekken verlengd. De hoeveelheid, welke hiervan jaarlijks, tot eigen nuttig gebruik, gesneden wordt, neemt steeds toe. Zoowel de popelentelgen, staande op de gevulde gracht, als de elzen heggen in den tuin, groeijen best; van de eerste zullen er weldra op de wegen kunnen worden uitgepoot.

— Voorts

— Voorts is er een stuk heideveld van $1\frac{1}{2}$ bunder met dennen bezaaid en een stuk zandachtige veengrond met berk, welke op zulken grond het best wil voorkomen; van beide zaaijingen komt er veel op. Met de vreemde houtsoorten is het hier als in de gewone Koloniën. De *Platanus Occidentalis* schiet jaarlijks een groot lot, maar verliest dat weer in den winter door de vorst.

Bij het 1ste Gesticht te *Veenhuizen* zijn er slechts eenige popelen telgen ingeboet. De bepoting, met eiken en berken, van het plein binnen het Gesticht, voldoet tot dus verre, tamelijk wel. De elzen heggen en wallen in en bij den tuin groeijen best. Indien de grond hier te *Veenhuizen*, eerst maar, zoo door bewerking als door bemesting, wat tammer of edeler gemaakt wordt, wil het hout er ook wel voort.

Bij het 2de Gesticht is de ompoting voortgezet, zoo door inboeting als uitbreiding. En bij het 3de zijn er 3000 elzen- en berken-poten ter inboeting in heggen en op wallen geplaatst, benevens 200 eschdoorns en 100 eiken-telgen, op verschillende plaatsen. Dit Gesticht ligt reeds in het lommer, gelijk ook de beide eerste hoe langer zoo meer beschutting bekomen.

Te *Wateren* heeft zich de houtteelt bepaald tot de bezaaijing van 7 bunders heideveld, binnen de wallen van het Gesticht, met grof dennenzaad en een halve bunder schraal gespit bouwland, met zelf verzameld fijn dennenzaad; welke beide zaaijingen het eerste jaar reeds goed opgekomen zijn. Voorts tot de beplanting van den wal aan de zuidoost-zijde, welke nog niet geschied was, met berk en els, welk hout zeer goed is aangeslagen, gelijk ook nog eenige jonge dennen op sommige stukken gronds voor den bouw minder

ge-

geschikt, zijn geplant. Met de uitlandsche houtsoorten is het ook hier gelegen als hiervoren gezegd is.

Turfgraverij.

Wat de gewone Koloniën betreft, de meeste Kolonisten van Kolonie N°. 1 en van de 3de Wijk van Kolonie N°. 2, hebben hunnen turf, ouder gewoonte, nog zelve gestoken op de hoeven, doch nu in betaling op hunne reserve, omdat het nieuwe reglement hun zulks toekent. Voor de overige is de turf gestoken in de groote Veenderij in de 2de Wijk van Kolonie N°. 2, behalve eene geringe hoeveelheid, welke er te *Willemsoord* nog heeft kunnen worden gebaggerd. Er is in het geheel gegraven 12363 stok lange en gebaggerd 130 stok korte turf. Van die 130 stok korte turf, ieder van 1600 stuks, hebben 26 huisgezinnen kunnen worden voorzien, hebbende de overige 344 huisgezinnen 8600 stok lange genoten, waarna er nog 3763 stok of 90 dagwerk overbleef, voor de scholen, fabrijken, bureaux, de ambtenaren, tegen betaling, alsmede voor een aanzienlijk getal Kolonisten, die met den taks van 25 stok in den afgeloopen fellen winter, ook tot het koken van aardappelen voor de koeijen, niet hebben kunnen toekomen, doch welke meerdere verstrekking uit hun winkelgeld is betaald.

Over het geheel was de hoedanigheid van den turf niet best, zoo uit hoofde van den aard der specie, inzonderheid van die uit kuilen en gaten op de hoeven gestoken en van den korten baggerturf, waarvan het laatste thans verbruikt is, als omdat de Kolonisten meerendeels het turfmaken niet naar behooren verstaan.

Het voornemen, om de Kolonisten voortaan hunnen

turf

turf van hun winkelgeld te doen betalen, zal hen met het gebruik van dit artikel spaarzamer maken.

In de Veenderij te *Ommerschans* is gegraven 4387⁵ stok lange turf van 45 in een dagwerk.

Deze Veenderij vermindert zeer, daar het veen niet meer dan vijf turven diepte heeft, waardoor de kosten van droogen op eenen verderen afstand hooger komen. Er zijn evenwel nog verbeteringen aan de Veenderij te brengen, welke de vorige plaatselijke Directie heeft uit het oog verloren.

Te *Veenhuizen* is 996 dagwerk lange turf gegraven, de helft bestemd ter verkoop, met welke verkoop dan ook in het najaar, tegen allezins voldoende prijzen, een aanvang gemaakt is. Hier is de qualiteit van den turf tot huisbrand uitmuntend en voor de fabrijken eigenlijk te goed, zijnde de turf te koolig, waardoor men op het denkbeeld gekomen is, om ook eene proeve te nemen met het maken van baggerturf, waartoe de specie zeer geschikt schijnt te wezen, ten einde in dien vorm meer gelds van den turf te maken.

Te *Wateren* is 160 stok lange turf benevens 114000 zoden door de kweekelingen gestoken, waarmede men in de behoefte van dit Gesticht heeft kunnen voorzien.

Vaarten, wegen, bruggen en gebouwen.

De vaarten zijn hier en daar in de gewone Koloniën, alwaar zulks noodig was, opgeschoond en alzoo in goeden staat onderhouden. Geen andere verlenging van dezelve heeft er plaats gehad dan van ongeveer 75 ellen in de Veenderij aan het einde der *Oostvierdeparten*. De gestrenge vorst heeft verhinderd, om de verlenging der vaart in de *Westvierde-*

par-

parten tot in Kolonie *Willemsoord* te vervolgen. Eerst met half November zijn de vaarten, verleden najaar, bevaarbaar geworden en dezelve waren zulks in Mei nog. Dit is in het voorjaar tamelijk voldoende, maar in het najaar niet, naardien tegenwoordig genoegzaam al de mest wordt aangekocht en mitsdien onmogelijk vroeg genoeg in het najaar te bekomen is, om de winterrogge in Kolonie N°. 1 en 2 op behoorlijken tijd in den grond te krijgen. Bovendien moeten turf en aardappelen mede te laat in het najaar, van half November tot dat het water besloten raakt, worden vervoerd, waartoe dan vaak geen vaartuigen genoeg te bekomen zijn, hetgeen veroorzaakt, dat er dikwijls nog turf in den winter per as moet worden vervoerd en dat er van de aardappelen, door de vochtigheid van het saizoen, bedorven of door de vorst bevrozen raken. Het ware te wenschen, dat hierin kon voorzien worden.

De wegen worden overal in bruikbaren staat onderhouden.

Te *Ommerschans* is de Wijk langs den Zwolschen weg wederom, ter lengte van 1000 el, opgeschoond, uitgediept en die weg met het daaruit gekomen zand verbeterd, welke werkzaamheid nu ook aan de dwarswijken hoogst noodig is, om de veenachtige wegen te verbeteren, maar vooral om de wijken te verdiepen, als zijnde deze tegen den zomer niet meer goed bevaarbaar. Ieder jaar echter kan hieraan, met eigen volk, wat worden verrigt, zoodat er uitzigt bestaat op eene toenemende verbetering van vaarten en wegen, gelijk trouwens in de laatste drie jaren reeds heeft plaats gehad.

Niettegenstaande de weg, loopende van de brug over de *Dedemsvaart* naar het Gesticht, nog kort geleden aanzienlijk was opgehoogd, ter keering van het

wa-

water in de daarneven gelegen Wijk, is dezelve in December jl., daar waar eene grondpomp ligt, ter afleiding van het water van het oosten naar het westen dezer Koloniën, toen bij zeer hoog water in de *Dedemsvaart*, de wind plotseling in het oosten schoot en zoo fel woei, dat de vaart het overtollige water niet spoedig genoeg kon afstroomen, nog overgestroomd en doorgebroken. Men wierp ten eerste eenen dam vooraan in die Wijk, bij de brug nevens de gracht, en de goede beslooting van het land voerde het binnengevloeide water spoedig weder af, zoodat de winterrogge er niet door geleden heeft.

Te *Veenhuizen* zijn de in 1836 begonnen belangrijke waterwerken in 1837 voltooid, bestaande in:

1°. De verdieping en verbreeding van de hoofdvaart tot aan het 1ste Gesticht, in verband met de nieuw aangelegde groote sluis, in den mond van dezelve, ter vervanging van 2 kleinere schutsluizen.

2°. De herstelling van de 2 schutsluizen voor den korenmolen en bij de 6de Wijk, met eene verlenging aan de laatste met nog een paar deuren.

3°. De hiermede in verband staande verdieping der 6de Wijk, welke nog is verlengd tot aan het einde der nieuwe hoeve.

4°. Het leggen eener boksloot uit de 6de Wijk tot aan de *Haulerwijk*.

5°. De verbinding der 5de met de 4de Wijk, voor het 2de Gesticht, en van de 6de met de 5de Wijk, achter het 3de.

6°. Het opschoonen en bevaarbaar maken van de achterste einden der 4de en 5de Wijk.

7°. Het verbreeden en verdiepen der Wijken in de Veenderij; en

8°.

8°. Het leggen van een achttal losse bruggen of batten over de verschillende Wijken.

Van al hetwelk het gevolg is geweest, dat deze Koloniën, van verleden najaar af, langs alle rigtingen hebben kunnen worden bevaren, met pramen in de hoofdvaart en de Veenderij, en met bokschuiten in de Wijken, hetgeen thans onvermijdelijk noodig was, nu, zoo door de afstelling van vee, als door de voltooijing van de ontginning, het meerendeel van den benoodigden mest moet worden aangekocht en mitsdien te water moet kunnen worden aangevoerd.

Alle die werken hebben tamelijk aan het oogmerk en de verwachting voldaan, met uitzondering van het grootste aan de hoofdvaart, waarvan het voorste gedeelte te steil gegraven schijnt.

In verband tot de verhooging der deuren van de schutsluis bij den korenmolen, behooren al de wegen voor denzelven eenigzins te worden verhoogd en verbeterd, waar dit noodig is, hetgeen van tijd tot tijd met eigen volk geschieden kan. Door het veelvuldige water, dat er in December gevallen is, is de overval in de 3de Wijk opgebroken, daar dezelve niet behoorlijk diep genoeg in het zand bevestigd was, hetgeen zal worden hersteld.

Gelijktijdig zijn er nog eene menigte streken gronds onder water gezet, waardoor onderscheidene roggeakkers van belang hebben geleden, hetgeen steeds bezwaarlijk geheel voor te komen zal wezen, omdat de afhelling van het terrein binnen zulk eenen kleinen afstand te groot is, bij zulk eenen grooten toevloed als toen en 's winters meermalen plaats heeft gehad. Evenwel men blijft bedacht, en met vrucht, op de daarstelling van nog meer afleidingen van het water, ingeval van nood.

Buiten zulke vochtige tijden zijn de wegen tegenwoordig te *Veenhuizen* in zeer goeden staat.

Te *Wateren* worden de wegen en waterlozingen, welke laatste hier zeer uitgestrekt zijn, behoorlijk onderhouden. In het laatst van het jaar, toen men overal over kwelling van het water hoorde klagen, waren hier de laagste stukken nog droog.

De gebouwen zijn overal in goeden staat onderhouden. In de gewone Koloniën zijn eenige Kolonistenwoningen nieuw gebouwd; anderen die door den storm van November 1836 waren vernield, herbouwd, terwijl er voor de ingevoerde katoenweverij ook belangrijke aanbouwen hebben plaats gehad.

Te *Ommerschans* is de belangrijke verbouwing van dit Gesticht, die door de schade van den storm van November 1836 noodzakelijk geworden was, aangevangen. De kosten hiervan zijn wel aanzienlijk, maar de verbetering, die het gebouw daardoor zal ondergaan, is ook gewigtig.

Eindelijk is er door de welwillendheid van de Hoofd-Commissie voor de zaken der Israëlieten te *Willemsoord*, eene Synagoge en school voor de Israëlieten, benevens eene woning voor den Godsdienst-Onderwijzer gebouwd. Te *Veenhuizen* staat een dergelijk gebouw te worden opgerigt.

Fabrijkwezen.

Er is geweven 93452 el wollen en linnen stoffen, zijnde ruim 2000 el meer dan in 1836, niettegenstaande er 20 getouwen met September jl. in de gewone Koloniën zijn opgebroken geworden, om plaats te maken voor de katoenweverij, welke, vroeger voor bijzondere rekening gedreven zijnde, van toen af voor re-

rekening der Maatschappij zelve is gaan loopen. Het voornemen bestaat, om aan het weven van katoen-lijnwaad met den vliegenden spoel eene groote uitbreiding te geven, zoo om van dat lijnwaad in de Koloniën zelve te doen gebruiken, als om daarvan aanzienlijke afleveringen naar buiten te kunnen doen. Slechts 50 getouwen hebben nog voor het einde des jaars daarmede aan den gang kunnen worden gebragt, doch dit getal is nu reeds aanzienlijk toegenomen.

Het verbruik van wollen en linnen stoffen beliep 122545 el en dus ruim 29000 el meer dan er geweven is, welk meerdere in wit en grijs linnen heeft moeten worden aangekocht, hebbende de weverij in de eerste plaats geheel in de behoefte van wollen stoffen voorzien. Bovendien is er nog 3 à 4000 el ongebleekt eigen geweven katoen gebruikt.

Het pij- en voerlaken bleef even als vroeger zeer voldoen. Het wit linnen is men begonnen nog iets naauwer te bekammen, waardoor het in sterkte wint. Het grijs of grof linnen is nog aanmerkelijk verbeterd door het garen gelijker te doen spinnen, en het vlas doelmatiger te doen hekelen.

Daar men nu voortaan alleen tot lakens linnen, en voor hemden katoen zal gebruiken, zoo komt de behoefte in het vervolg te staan op:

15000	el	voerlaken
6000	»	pij
20000	»	wit linnen
31000	»	grijs dito
1000	»	hangmatten dito
en 3000	»	noppendoek.
te zamen 76000	el,	

welke hoeveelheid op 76 getouwen kan worden ver-

vaardigd, blijvende er dus van de 105 getouwen nog 29 over tot het weven van andere stoffen.

Van het katoen berekenen wij, dat er ten minste 40000 el zal benoodigd zijn, welke hoeveelheid op 20 getouwen met den snelspoel kan worden vervaardigd, dat is: 2000 el op ieder getouw of 2 stukjes ieder van 20 el 's weeks. Van de nu reeds aan den gang gebragte 200 zulke getouwen, kunnen er alzoo nu reeds 180 ter verkoop naar buiten werken.

De el wit linnen kost 52 centen en de el katoen 24; het gebruik van het katoen levert dus eene aanzienlijke besparing op, daar het tevens niet minder duurzaam is dan het linnen.

Dat voordeel bestaat inderdaad, voor zoo verre er toch nog niet genoeg vlas konde gesponnen worden, terwijl men bij verdere uitbreiding van het gebruik van katoen, b. v. ook voor lakens, de vlasspinsters anderen arbeid in de plaats zoude moeten kunnen geven, om dat voordeel werkelijk te genieten.

Het brei- en alle soorten van kleedermakerswerk ging den gewonen goeden gang. Men beijvert zich meer en meer, om des winters in voorraad te werken, ten einde des zomers meer krachten aan den landbouw te kunnen afstaan.

De klompenmakerijen te *Veenhuizen* en *Ommerschans* hebben in de behoefte van al de Koloniën voorzien. De eerste is op de gewenschte hoogte; de laatste kan er eerlang komen, indien men bij den baas, die een arbeiders-Kolonist is, genoegzamen ijver zal kunnen onderhouden. Dezen winter is hier nog gebrek aan klompenhout geweest, dat voortaan geen plaats meer zal hebben.

De wagenmakerijen en timmerijen aldaar voldeden zeer goed. De bazen zijn vlijtig, bekwaam en ge-

trouw.

trouw. Ook in de gewone Koloniën worden thans de kruiwagens zelve gemaakt.

Niet minder voldeden de smederijen, welker bazen evenzeer geschikt zijn voor hunne betrekking, die der gewone Koloniën, alwaar nu mede eene nieuwe ruime smederij, voor de gansche behoefte berekend, is daargesteld, niet uitgezonderd. Ook de vergrooting en overbrenging der smederij nevens de wagenmakerij te *Veenhuizen* beantwoordt aan het oogmerk. In beiden, smederij en wagenmakerij, wordt nu alles gemaakt wat de drie Gestichten aldaar behoeven en hebben hier alzoo alle aankoopen opgehouden. De beide werkplaatsen staan thans onder naauw opzigt en de bazen kunnen hun groot getal knechts, allen Kolonisten, behoorlijk overzien. Het is ontwijfelbaar dat onderscheidene Kolonisten tegenwoordig bekwamer in hun handwerk de Koloniën verlaten, dan zij gekomen zijn. — Zoo ook vonden verleden jaar, onderscheidene bij het weven opgeleiden weezen, na hun ontslag van *Veenhuizen*, in *Twenthe* gelegenheid tot een middel van bestaan bij de aldaar aanwezige snelweverijen.

De kuiperij en mandenmakerij voorzagen in de behoeften, ook van de gewone Koloniën. Het gebruik van eigen mandenmakershout, hetwelk te *Ommerschans* wel opgroeit, neemt toe.

De touwslagerijen te *Ommerschans* en te *Willemsoord* bleven goed werk opleveren. De eerste is nog meer uitgebreid, met onderscheidene soorten van garens.

Ook de paardentuigmakerij, zoo van leder als zeelband, voldoet aan de verwachting.

Naar het ons voorkomt, behoeven derhalve alle opgenoemde bestaande inrigtingen slechts in denzelfden

 staat

staat te worden gehouden, daar de hoedanigheid der gemaakte goederen thans over het geheel goed is.

Het arbeidsloon heeft, ten gevolge van toegenomen bekwaamheid van sommige werkzaamheden, bij het begin van het loopende jaar nog iets kunnen worden verlaagd. Bevordering der arbeidzaamheid en bekwaammaking van het werkvolk, benevens een spaarzaam en zorgvuldig gebruik der goederen blijft er alzoo slechts te doen overig.

De meerdere ruimte, welke er door den herbouw van het Gesticht te *Ommerschans* voor de fabrijkmatige werkzaamheden ontstaan is, biedt de gelegenheid aan, om 's winters nog meer volk te plaatsen, en dus nog meer in voorraad te doen werken.

Het voornemen om te *Veenhuizen* de benoodigde baai en dekens te weven, zal nog vele werkelooze handen van invaliden bezigheid verschaffen met wol pluizen en spinnen.

De prijzen der kleedingstukken hebben, met het begin van dit jaar, nog weer kunnen worden verminderd, zoo door het gebruik van katoen voor de hemden, als door de daling van de wol- en vlas-prijzen, die tegenwoordig de vroegere van 65 centen voor het pond wol en *f* 1.50 voor het bundel vlas, niet meer te boven gaan.

Het Fabrijkwezen liep in 1837 over grootere sommen dan in 1836, waarvan de oorzaak is, dat er meer goederen zijn vervaardigd, die vroeger gemaakt werden aangekocht, als klompen, schoppen en meer andere gereedschappen.

Anderdeels is de behoefte in 1837 grooter geweest dan in 1836, doordien de bevolking iets grooter was en er bijna 300 personen, alle bedelaars-Kolonisten, meer dan in 1836 nieuw zijn opgenomen geworden.

Dan

Dan ook vorderde de uitbreiding van den landbouw en de turfgraverij meerder gereedschappen, en wordt het te goed op kleeding van de bedelaars-Kolonisten tegenwoordig genoegzaam geheel *in natura* en dus niet meer in geld, zoo als vroeger uitbetaald.

Het beheer der Koloniën heeft even als in vroegere jaren alzoo ook in 1837 aanleiding gegeven tot onderscheidene reglementaire bepalingen, waarvan wij, onder de rubriek van

Huishoudelijke aangelegenheden

moeten gewagen.

Voor de gewone Koloniën ontbrak nog het een en ander aan de bepalingen omtrent de verstrekking van huisraad en gereedschappen aan de nieuw aankomende Kolonisten-huisgezinnen. Wij hebben hierin voorzien, waarbij wij gemeend hebben te moeten uitgaan van de sterkte dier gezinnen bij hunne aankomst, in verband in zoo verre tot den ouderdom van de kinderen.

Ten aanzien van de kleeding, aan de huisgezinnen in deze Koloniën verstrekt wordende, ging men dikwijls te werk zonder te letten op hetgeen zij deswege te goed hadden. Hierdoor waren aan sommige gezinnen verstrekkingen gedaan, die dat te goed verre te boven gingen. Ook hierin is door ons in het belang zoowel der Maatschappij als van de Kolonisten voorzien.

De periodieke herzieningen van den staat der verdeeling van de gewone Kolonisten in validen en invaliden, waarvan wij in ons vorig Verslag melding maakten, hebben ons doen zien, dat de inhoudingen van kleeding, huisraad en gereedschappen iets hooger moeten worden gesteld, dan aanvankelijk bij de daarbij bedoelde nieuwe verordeningen was vastgesteld. De inhoudingen, die naar den ouderdom der Kolonis-

ten in *drie* klassen tegen 10, 15 en 30 cents per hoofd bepaald waren, zijn gebragt tot 15, 20 en 35 cents, en hierdoor is dan ook eene evenredige vermindering der uitbetalingen bewerkstelligd.

Wijders is, in verband in zoo verre met de bepalingen bij ons laatst Verslag medegedeeld, op de grootboeken der gewone Koloniën een nieuw respect geopend, onder de benaming *oude schuld der Kolonisten*, waarop voor memorie is overgenomen het saldo zestienjarige schuld en dat van kleeding en loopende schuld. De betere toestand, waarin de hoevenaars aan de *Ommerschans*, ten gevolge van de verbetering der landen en van den veestapel, aldaar opvolgelijk zijn gekomen, heeft het ons billijk doen toeschijnen, dat, bij het eene varken dat zij voor zich zelve onder genot van de benoodigde karnemelk mogen mesten, ten minste *drie* varkens door hen voor de Maatschappij werden gemest. De jonge varkens, ook dat voor de Hoevenaars zelve bestemd, worden door de Maatschappij gegeven, doch deze heeft, na volbragte mesting, de keus der drie beste.

De omstandigheid, dat op de afleveringen, welke uit het algemeen magazijn in de Koloniën aan de verschillende Gestichten gedaan worden, niet zelden min of meer belangrijke te korten bevonden werden, waarvan het dikwerf onmogelijk was de oorzaak te ontdekken; de schade, die hieruit voor de Maatschappij kan ontstaan, heeft op middelen doen bedacht zijn, om dit voor te komen, en die afleveringen aan zoodanige bepalingen te onderwerpen, als geschikt geoordeeld zijn geworden, om alle nadeelen voor de Maatschappij te verhoeden.

Eindelijk hebben de ontvlugtingen der bedelaars, die somtijds uit een te groot vertrouwen der plaatselijke Directie in de Koloniën geschieden, onze aandacht

dacht bezig gehouden. Ook hieromtrent zijn, onder vernieuwing en herhaling der vroegere voorschriften, meer doeltreffende verordeningen tot stand gekomen, waarvan wij ons goede gevolgen beloven.

Ten slotte zouden wij nu nog moeten spreken van het

Personeel der Ambtenaren,

doch daarvan hebben wij ditmaal niets bijzonders te vermelden, als hebbende daarin gedurende 1837 niet eene enkele belangrijke verandering plaats gegrepen, terwijl al de ambtenaren over het algemeen ons redenen van tevredenheid gaven. Wat aangaat de aanzienlijke vermeerdering, welke het getal ambtenaren in de gewone Koloniën, blijkens den sterkte-staat, heeft ondervonden, dezelve is behalve aan de geboorten, die daaronder zijn voorgevallen, toe te schrijven aan de uitbreiding, die het fabrijkwezen, in het algemeen, en de katoenweverij, in het bijzonder, hebben ondergaan.

En alzoo hebben wij dan ook weder onze taak volbragt. Indien het ons aangenaam was Uwe aandacht bij vele gunstige omstandigheden te bepalen, niet minder streelt ons de hoop, dat de arbeid, waarvan wij U de resultaten hebben doen kennen, Uwe goedkeuring moge wegdragen.

's Gravenhage, den 18den Junij 1838.

De Permanente Commissie der Maatschappij van Weldadigheid,

Namens dezelve:

FABER VAN RIEMSDIJK.

Kolonie-Berigten over Julij 1838.

De gezondheid der Koloniale bevolking was, over de afgeloopene maand, zoo mogelijk, nog algemeener dan te voren, hebbende het getal sterfgevallen slechts 16 bedragen. Terwijl thans overal in den omtrek de mazelen regeren, blijven de Koloniën daarvan, tot dus verre, nog vrij; de *Ommerschans* alleen uitgezonderd, alwaar ze sedert 14 dagen mede ontstaan zijn.

De zomer is tot hiertoe voor den landbouw zeer gunstig. Tot de helft van deze maand had men aanhoudende en toenemende warmte, met gewenschte regenvlagen tusschen beide, en vervolgens, na zwaar onweder op den 14den, waarbij echter de Koloniën voor ongelukken zijn bewaard gebleven, meerder regen en koelte. Mogen er nu wederom warme en drooge dagen volgen, dan bevestigt zich hoe langer zoo meer het vooruitzigt op eenen gewenschten oogst.

De winterrogge, ofschoon niet zoo digt staande als gewoonlijk, is nogtans goed geladen en over het geheel zwaar van aren. Te *Veenhuizen* worden 50 morgen op nieuw ontgonnen grond gevonden, waarvan het gewas overheerlijk staat en zeldzaam schooner gezien is. — Deze grond was veenachtig heideveld, hetwelk verleden jaar 6 palm diep is los gespit, waarna de boven gehouden veenplag, ter dikte van ruim éénen palm, is gebrand en meerendeels verbrand geworden,

waar-

waarbij vervolgens nog eene dubbele gewone bemesting, welke, zonder gebrand veen, drievoudig behoort te wezen, gevoegd is, dewelke met de asch en dáár, waar het noodig was, met geschoten zand uit slooten en greppen, is doorgeploegd, waarna eindelijk de zaaijing is gevolgd. Van deze 50 morgen winterrogge is een ruime oogst te verwachten, die de kosten van ontginning aanmerkelijk zullen verminderen, waarna er in dien grond nog zoo veel vruchtbaarheid zal overblijven, dat ik denzelven de voorkeur geef boven het beste oude of vroeger ontgonnen land, hetwelk niet zoo diep is gespit geworden.

De zomerrogge is te *Ommerschans* beter dan de winterrogge, doch in de gewone Koloniën is de eerste minder. Na verloop van acht dagen zal het roggemaaijen een' aanvang nemen.

De zomergewassen staan allen veel belovend. De gerst en haver alsmede het vlas te *Ommerschans* laten niets te wenschen overig. Een stuk vlas is, op de Geldersche manier, met wortelzaad ingezaaid, hetgeen wel schijnt te zullen voldoen. Ook is hier tot eene proeve $2\frac{1}{2}$ morgen met groene erwten gezaaid, die zeer goed staan. Een morgen met Chineesch radijszaad, tot eene tweede proeve, nu niet op reijen maar over het geheele veld gezaaid, staat zeer goed en belooft een grooter gewas dan verleden jaar.

Op de nieuw ontgonnen hoeve te *Ommerschans* van 40 morgen groot, welke op dezelfde wijze als hiervoren van *Veenhuizen* gezegd is, is behandeld, met uitzondering, dat er geen veenplag op was, welke heeft kunnen worden gebrand, en welke grond derhalve voor de eerste maal eene drievoudige bemesting van 150 voer op het morgen ontvangen heeft, vindt men thans één morgen gerst, één morgen haver en één

mor-

morgen vlas voor het *vijfde* gewas, 24 morgen met winter- en zomerrogge, benevens haver voor het *tweede*, — terwijl de overige morgens voor de eerste maal met aardappelen beteeld zijn, van alle welke vruchten gezegd kan worden, dat ze tot hiertoe niets te wenschen overig laten, gelijk ook de klaver, onder 20 morgen graan van het 2de gewas gezaaid, er zeer goed onder opkomt, zoodat deze nieuwe hoeve inderdaad bezienswaardig is.

De aardappelen zijn overal goed opgekomen en hebben mede best weder getroffen. Met uitzondering van eenige laat gepote stukken, mag men van dezelve een' milden oogst verwachten. Met het begin van de andere maand zal de rooijing van de vroeg rijpe eenen aanvang kunnen nemen.

Ook de boekweit staat veel belovend.

Alle die gewassen beslaan de volgende oppervlakten:

	Gewone Koloniën.	*Ommerschans.*	*Veenh. 1e. Gest.*	*Veenh. 3e. Gest.*	*Wateren.*	*Tot.*
Winterrogge	245	135	137	137	32	686
Zomer »	62	20	—	—	1	83
Gerst	—	30	—	—	—	30
Haver	—	64	—	—	4	68
Boekweit	8	1	50	61	19	139
Vlas	—	10	—	—	—	10
Erwten	—	2½	—	—	—	2½
Chin. radijszaad	—	1	—	—	—	1
Aardappelen	134	73	88	90	8	393
Zamen	449	336½	275	288	64	1412½

Het groenland is daar buiten, hetwelk in dit voorjaar, door nieuwen aanleg van onderscheidene stukken met

met gerst en klaver bezaaid, aanzienlijk is vermeerderd. Evenwel de oude klaver-akkers hebben dezen winter van de felle vorst zeer veel geleden, waarbij het schrale voorjaar op nieuw nadeelig op het gewas gewerkt heeft.

De eerste snede zal alzoo te *Ommerschans* niet meer dan 550 voer opleveren, die genoegzaam reeds binnen is, terwijl dezelve verleden jaar 900 voer heeft opgebragt. Trouwens de veestapel is er sedert uitgebreid, en bij gunstig weder is er van de 2de snede meer te verwachten dan verleden jaar. Dan wordt er nog een stuk natuurlijk groenland, of eigenlijk zoogenaamd bontland, hetwelk vroeger tot weide gebezigd is, door branding van de bovenste veenkorst zoo als voor de boekweit teelt, en bezaaijing vervolgens met raigras en klaverzaden, tot beter groenland aangelegd, waarvan in het vervolg veel meer hooi zal te winnen zijn dan het in weide kan opleveren.

Ook in de gewone Koloniën wordt er dezen zomer eene beduidende hoeveelheid hooi gewonnen, even als te *Veenhuizen* en *Wateren*, doch waarvan de opbrengst nog niet bekend is, daar men nog met de hooijing bezig is, waartoe droogte en warm weder zeer wordt gewenscht.

De brem, verleden jaar uit de rogge voortgekomen, en die dezen winter tot bijna aan den grond bevroren was, is dezen zomer wederom vrij goed uitgeschoten, zoodat ze thans gemiddeld eene lengte van een half Ned. el bekomen heeft. Hiervan is eene oppervlakte van bijna 500 morgen te *Veenhuizen* en in de gewone Koloniën, om meerendeels in het volgend voorjaar voor de aardappelcultuur te worden ondergebouwd, als eene surrogaat meststof. In die Koloniën is er, onder de te veld staande rogge, weder 346 morgen met

dat

dat zaad bezaaid, waarvan het product voor de teelt van 1840 zal kunnen dienen, terwijl men in het volgende najaar zelve eene genoegzame hoeveelheid zaad hoopt te winnen, om van deze groene bemesting ruimer gebruik te maken.

Eene proeve met eene bemesting van beenderen-meel in de gewone Koloniën genomen voor de teling van aardappelen en gerst, doet tot hiertoe geen gunstige uitkomst verwachten.

De tuinvruchten schijnen dit jaar over het geheel wel te zullen slagen.

Het vee blijft in den besten staat.

Het turfgraven heeft een einde genomen, en het droogen ondervond tot hiertoe weinig tegenspoed. Zoo veel vreemde arbeiders, als het eindigen van dien arbeid thans weer oplevert, worden daarvan aangenomen tot voortzetting van de ontginning bij de Gestichten, en het opschoonen van de vaart te *Veenhuizen*.

De fabrijkmatige werkzaamheden blijven in denzelfden loop. De katoenweverij in de gewone Koloniën wordt dagelijks nog uitgebreid, en te *Ommerschans* is er eene koffijbaalweverij opgerigt, meest voor de zwakke Kolonisten, die weinig of geen veldarbeid kunnen verrigten, en ook om in den wintertijd meerdere winstgevende bezigheid te hebben.

Het gedrag van de Kolonisten blijft over het geheel zeer voldoende. Een aanzienlijk getal kinderen uit de Weezen-Gestichten is thans, met verlof naar elders, om hunne bloedverwanten en bekenden te gaan bezoeken.

In de vorige maand is het Nederl. Godsdienstig Tractaat-Genootschap den Kolonisten wederom gedachtig geweest met 300 exemplaren van een drietal zijner heilzame blaadjes, waarvoor het bestuur hier openlijk wordt dank gezegd.

Bij

Bij de R. K. Gemeente, te *Frederiksoord* was de 29ste Junij een dubbele feestdag, door de feestelijke toelating tot de eerste H. Communie van een 40tal kinderen.

De Koloniën werden in de eerste helft dezer maand vereerd door het jaarlijksch bezoek van Zijne Exc. den Luitenant-Generaal Baron J. VAN DEN BOSCH en den Wel-Eerw. Zeer Gel. Heer G. RUITENSCHILD, beide Leden der Permanente Commissie, waarbij de materiële en morele belangen dezer stichtingen zeer ter harte zijn genomen.

Frederiksoord, 23 Julij 1838.

De Directeur der Koloniën,

J. VAN KONIJNENBURG, C. Z.

Staat

Staat met
aanw.

K O L O *ERKINGEN.*

Gewone K
Kolonie N°. 1 . . .
——— 2 . .
——— 3 . .
Ambtenaren en hun

Ommer
Bedelaars-Gesticht
Straf-Kolonie . .
Arbeiders-huisgezin
Veteranen-huisgezin
Groote Hoeven .
Ambtenaren en hun

Veenhuizen. —
Stichting voor We
——— ——— Arb
——— ——— Bed
——— ——— Vet
Groote Hoeven .
Ambtenaren en hun

Veenhuizen. —
Stichting voor Be

ledenen zijn :

Kinderen te Veenhuizen.

. C. DE HAAS.
. VAN VELZEN SCHEPEN.
. VAN 'T ENT.
'. WINTER.
. M. MIDDELMAN.
. OLIJ.
. VAN KLEEFF.
I. J. OORTHUIS.
V. BAANE.
. KANON.

---

zijnde Vee in de Kolo-
Weldadigheid, *op den*

- ,	JONG VEE.	KALVEREN.	SCHAPEN.
	»	»	»
	»	»	462
	»	»	»
	16	1	»
	»	»	1061
	»	»	1036
	20	4	1077
	36	5	3636

i.

cteur der Koloniën,

KONIJNENBURG, C.Z.

DE VRIEND

DES

VADERLANDS.

I. AANKONDIGINGEN EN BEOORDEELINGEN.

Bijdragen ter bevordering van Christelijk geloof en leven, in Leerredenen, door Dr. F. EHRENBERG, *Koninklijk Pruissisch Opper-Consistoriaal Raad, Eersten Hof- en Dom-Prediker, Ridder der Orde van den Rooden Adelaar, tweede klasse. Uit het Hoogduitsch.* Te Zalt-Bommel, *bij* JOH. NOMAN *en* ZOON, 1836, *gr. 8vo*, XVI en 392 *bladz.*

Dr. EHRENBERG draagt deze leerredenen op aan den beroemden NEANDER, in eene zeer juist gekozene toespraak, aan wier hoofd hij zijnen vriend den naam geeft van NATHANAEL. In de toewijding en de daarop volgende voorrede berigt hij, waarom hij uit de door hem uitgesprokene leerredenen dezen bundel heeft verzameld ter uitgave, en doorgaande aan de

analytische preekmethode de voorkeur geeft boven de *synthetische.*

Wij willen onze Lezers met de hier gegevene leerredenen eenigermate bekend maken en ons gevoelen over dezelve opgeven: beide voor zoo verre dit gepast kan zijn in een Tijdschrift niet juist aan Godgeleerde wetenschappen toegewijd, en dus ook niet aan eene meer uitvoerige uitéénzetting en beoordeeling van leerredenen.

De eerste leerrede heeft tot tekst, *Psalm* LXXXVII: vs. 1—3. In de vertaling naar de Staten-Overzetting en het oorspronkelijke naar LUTHERS Bijbel-uitgave. EHRENBERG stemt in met de inhoudsopgave door LUTHER, en bijna evenzoo door onze overzetters boven den Psalm geplaatst, dat die Psalm namelijk spreekt van de Christelijke Kerk onder het voorbeeld, afschaduwing van het aardsche *Jeruzalem.* Het onderwerp is: *de stad Gods.* Behandeling: I. *Zijn grondslag ligt op het gewijde gebergte. Jeruzalem* rustte op heilige bergen. Ook de geestelijke stad is op heilige bergen, namelijk op *Sinaï* en *Golgotha.* Eerst wordt de aandacht gevestigd op *Golgotha*, dan op *Sinaï*; hiervan is het: » De wet moest onze zedelijke » behoeften bloot leggen en een sterk verlangen op- » wekken, opdat wij de kracht en den bijstand zouden » aangrijpen, welke het Evangelie biedt (aanbiedt?). » Niemand kan den berg *Golgotha* betreden, die niet » met Israël aan de Wet van *Sinaï* gestaan heeft." Later: » Zoo lang de aarde bestaat, zal het uit *Si-* » *naï's* onweerswolk bliksemen, en uit *Golgotha's* » duisternisse lichten, en zoo lang eene menschelijke » tong spreken kan, zullen de Wet en het Evangelie » verkondigd worden."

II. *De Heer bemint de poorten Sions.* Hoe en waar-

waarom *Jeruzalem.* Hoe en waarom de verordening des heils van *Sinaï* en *Golgotha*, en de deelgenooten van dat heil.

III. *Zeer heerlijke dingen worden van u gesproken, o stad Gods!* In *Jeruzalem*, van Gods Almagt en groote daden, van Zijne schepping en de geschiedenis der Israëlieten. In de geestelijke stad van JEZUS CHRISTUS en het heil in en door Hem.

Eene korte en krachtige *peroratie* sluit deze leerrede.

De *tweede* leerrede handelt wederom bij vervolg over de *stad Gods*, nu naar *Psalm* XXXXVI: 5. E. schrijft zelfs: » Ook die voorgelezen tekst heeft » op Israëls hoofdstad het oog, en wij moeten ons » alzoo bezig houden met het onderzoek, hoedanig » de voorgelezene woorden kunnen en behooren (wij wilden wel eens weten waarom dit behoort) » over- » gebragt en toegepast te worden. Wij zullen hiertoe » de twee volgende punten in bijzondere overweging » nemen, te weten: I. De stad Gods zal zich verblijden over hare schoonheid; en II. Zij zal zich verblijden over hare kracht. Het *eerste* wordt van de geestelijke Godsstad bewezen, door de volgende kenteekenen der schoonheid in aanmerking te nemen en over te brengen; *reinheid*, namelijk, *evenredigheid*, *overeenstemming des geheels*, *vrijheid*, *frissche gezondheid*, en eindelijk ten *zesde*, *wakkere levendigheid.* Dit alles heeft omtrent de geestelijke stad te hooger waarde, omdat, terwijl de schoonheid van alles vergankelijk is, bij haar de schoonheid blijft. In het *tweede* deel is te zien, » hoe de stad Gods » zich verblijdt in hare kracht;" namelijk in de kracht van *haar geloof*, van *hare liefde* en van *haar geduld*.

De *derde* leerrede heeft tot tekst: JACOBI I: 17. Na een enkel woord over het verband dezer woorden tot de voorgaande, zal in de *eerste* plaats worden

 aan-

aangewezen, *niets dan goed komt van boven*; *ten tweede: alle goeds daalt van boven af tot ons neder*. Deze leerrede is ons uitnemend bevallen, wij zouden er gaarne geheele bladzijden van afschrijven. Men leze en bedenke toch opmerkingen als deze:

» *Alleen* het goede komt van boven. Wat niet goed
» is, is ook niet van daar gekomen. Een mensch
» gelooft een Goddelijk licht ontvangen te hebben;
» maar wat hij daarvan afleidt is met het onmisken-
» bare merk der dwaling bestempeld, het is in strijd
» met den zin van CHRISTUS en met Gods uitdrukke-
» lijk en duidelijk woord; hoe zou het dan bij mo-
» gelijkheid van Hem den Vader der lichten zijnen
» oorsprong hebben? — De mensch meent in zijn
» hart een Goddelijk bevel te vernemen. Maar het-
» geen hij, als hij dat Goddelijk bevel opvolgt, doen
» zal, strijdt tegen regt en pligt, tegen de liefde en
» den uitgedrukten wil des Heeren, ja is eene we-
» zenlijke misdaad; hoe kan hem zulks nu van God,
» van den Vader des lichts bevolen zijn? Dat iets
» in hem, dat hij voor den geest van God houdt, is
» geenszins de Heilige Geest, maar de onheilige
» geest der dweeperij en onheilige drift. — Men
» beroemt zich op een' buitengewonen Godvreezenden
» ijver, maar het is een ijver zonder verstand, hij is
» liefdeloos, verwaand, hoogmoedig, hij veracht,
» versmaadt, verdoemt, vervolgt; hoe is het nu mo-
» gelijk zulk een' ijver Godvreezend te noemen? —
» Alles waarin zich de goddeloosheid kenmerkt, is
» goddeloos en heeft nimmer meer dan den schijn
» der Godsvrucht aangenomen, het is niet van boven."

Leerrede *vier*, *vijf* en *zes* hebben allen tot tekst: LUCAS XII: 49; ten onderwerp: *Het vuur door Gods Zoon op aarde geworpen*. In de *vierde* wordt gehandeld *over dat vuur om te verdeelen*. Deze beviel

ons

het meest, wijl hier 's Heeren woorden in den zin en tot het doel worden voorgesteld, waarin Hij die gezegd heeft. De *vijfde* betoogt: dat vuur werd op aarde geworpen *om te verteren* 1°. De *zonde*, en 2°. De *dwaling*. De *zesde* bewijst: dat vuur werd op aarde geworpen *om te verwarmen*, namelijk als vuur tot heilige liefde. — De verklaring der woorden bij LUTHER: *wat wil ik liever dan dat het reeds ontstoken ware?* waarop E. in Leerrede *vier*, een gewigtig onderwijs bouwt, komt ons minder goed voor, dan de in de Staten-Overzetting uitgedrukte. *Vijf* en *zes* bevatten veel waars en treffends, maar ons wil die speling met de krachten des vuurs, om JEZUS daar als te laten zeggen wat Hij door en met die woorden hier zeide, niet behagen.

De tekst van de *zevende* leerrede is *het zaad onder de doornen*, LUC. XVIII: 14. » In deze woorden," zegt E. » geeft de Heiland de redenen op, waardoor » het woord van God, bij zekere menschen, die het » nogtans ontvangen hebben, geenszins vruchten » voortbrengt. Zij zijn de *zorgvuldigheden*, de *rijk-* » *dom* en *de wellusten des levens*. Dat wij ze in » nadere overweging nemen, ten einde naauwkeurig » te leeren inzien, hoe wij tegen hen op onze hoede » moeten zijn en ons gedragen moeten, opdat zij ook, » ten onzen aanzien, het woord van God, dat ons za- » lig maken kan, niet verhinderen voor ons die uit- » komst te bewerken."

De *achtste* leerrede heeft tot tekst, JOH. XIV: 27, en tot onderwerp *den vrede des Heeren*. Het is schier een doorloopend geheel zonder aangeduid plan. Toepasselijk wordt aangewezen, *welken* vrede JEZUS laat en geeft; wat het al zij dat *Hij vrede* geeft; waarom *Hij*, niet de *wereld*, den vrede geven kan; *aan wie Hij* dien geeft. Het slot is eene treffende toe-

spraak aan de nieuwe belijders voor de viering des H. Avondmaals. In twee achtereenvolgende leerredenen, *negen* en *tien*, wordt gepredikt over LUC. X: 23 en 24. In de *negende* zal geleerd worden: *hoe wij gelukkig zijn te noemen op grond van hetgeen wij zien in het leven van* JEZUS, namelijk: I. In de *uitmuntende* daden, door JEZUS verrigt, en de *treffelijke* gebeurtenissen daaraan verbonden. II. Zijne volkomene heiligheid van wandel. De gang is: JEZUS deed wonderen — deze overtreffen alles wat ooit verrigt is, zelfs zien wij in haar meer dan in de zienlijke schepping. — In haar openbaart zich hulp in ellende, nood en verlegen toestand. — JEZUS leven zoo heilig verzekert ons van zijne nabijheid tot God en eenheid met Hem, en maakt Hem geschikt tot onzen Verlosser. — Een slot ter toepassing. In de *tiende*: hoe wij alzoo gelukkig zijn op grond *van hetgeen wij hooren uit 's Heilands mond.* Er wordt gelet: *Eerstelijk, op Zijne prediking in het algemeen. Ten tweede, op Zijne aankondiging van het Koningrijk Gods in het bijzonder.* Ook deze verdienen gelezen en behartigd te worden. De tekst van de *elfde* leerrede is *Koloss.* III: 17, met het opschrift *het handelen in den naam van* JEZUS. Er wordt onderzocht in de *eerste* plaats, *wat er toe behoore om in den naam van* JEZUS *te handelen;* dan, *de uitmuntendheid* daarvan. Tot het *eerste* behoort: het bevel van JEZUS moet ons (onze) rigtsnoer en onze prikkel zijn. — Wij moeten doen wat Hij — en omdat Hij het bevolen heeft, in ons beroep, in eigene en vreemde aangelegenheden. De uitmuntendheid (waarom niet liever het *voortreffelijke* hiervan?) blijkt uit het *vertrouwen*, den *moed* en de *kracht* aan het handelen in JEZUS naam verbonden. — De *twaalfde* leerrede, welke tot tekst heeft LUC. II: 29 en 30, werd

uit-

uitgesproken op den laatsten zondag van het jaar; » Dat wij," leest men, » dat wij ons daarom in deze » ure bezig houden met de behandeling van dit on- » derwerp: *de ware Christen kan in vrede uit het » oude jaar in het nieuwe overgaan, omdat zijne » oogen den Zaligmaker gezien hebben.* Als van zelve » worden wij tot het splitsen onzer overweging in » twee deelen gebragt, zoodat wij in de *eerste plaats* » ons moeten bezig houden met deze waarheid: *De » echte Christen heeft den Zaligmaker gezien*; in de » *tweede* plaats met aan te wijzen, *dat hij daarom » in vrede, uit het oude in het nieuwe jaar kan » overgaan.*" De echte Christen heeft dan den Zaligmaker gezien, als er over hem gesproken en geleerd werd — onder de leeringen des levens — in de werkzaamheden en bewegingen des harten. Dit is hem tot den vrede, bij de herdenking aan het verledene, bij het besef zijner zonden, tot vordering in heiligmaking, tot gerustheid voor het einde des levens. Men ziet de tekst is hier *motto*, want van een ander *zien* en een ander *henengaan in vrede* wordt door SIMEON gesproken. Bij de thans volgende twee leerredenen, beiden over *Marc.* VII: 31—37, is aangeteekend: *gehouden in den jare* 1825. Wij weten geene reden waarom zulks geschied zij, daar hetzelfde bij geene andere der leerredenen plaats heeft. Plan en verdeeling worden aldus opgegeven: » Dit verhaal geeft » ons aanleiding om te overwegen, hoe Hij ook de- » zulken, die geestelijk doof en stom zijn, het ge- » hoor en de spraak geeft. Wij bepalen ons echter » heden tot slechts eene soort en wel tot de geeste- » lijk dooven. Dat wij ons dan in de *eerste* plaats » bezig houden met de vraag: *wie zijn de dooven?*.. » En in de tweede plaats met het onderzoek, *hoe de » Heer hen hoorend maakt.*" In de tweede leerrede

over dien tekst, wordt nu onderzocht: I. *Wie zijn de geestelijk stommen.* II. *Hoe maakt de Heer dat zij spreken?* Hierbij behoort nog de *vijftiende* over MARC. I: 40—42, met het onderwerp: *den geestelijk melaatschen maakt hij rein.* Er wordt gelet I. *op de melaatschen.* II. *Op de reiniging.* De *zonde* is die melaatschheid; want » wij hebben de kiemen » reeds in ons, wanneer wij het eerste levenslicht » aanschouwen. — Zij is zoo afschuwelijk. — Zij is » besmettend." — Deze *drie* leerredenen zijn ons de allerminste voorgekomen. Hetgeen gezegd wordt, is op zich zelven waar en verdient gezegd te worden: doch zullen de uitspraken des Bijbels geen overtollig bijvoegsel zijn van hetgeen de Leeraar zegt, maar hetgeen hij zegt uit den tekst voortvloeijen, drang en gezag hebben, dan moet de tekst goed verklaard worden, en het daarin voorgestelde, niet iets anders al ware het overigens waar en goed, moest gewaarschuwd, geleerd of hoe ook vruchtbaar aangewend worden. Bovendien, wanneer de een, al zij het ook tot overigens vruchtbare en heilige waarheden, eene uitspraak of geschiedenis of wonder des Bijbels verkeerd gebruikt, zien wij niet, wat deze in zal brengen tegen een' ander, die geliefde begrippen van deze of gene wijsgeeren uit de woorden des Bijbels afleidt, of b. v. de hier behandelde wonderen des Heeren de gemeente voorhoudt, als waren daar geene wonderen geschied. Zal hij zich beroepen op de letter, het doel, de geloofwaardigheid des verhaals? doch zal dan het *Medice cura te ipse* hem niet toegeroepen worden? — Eindelijk, wil men tot de gemeente spreken over het onverstand in de dingen des eeuwigen levens, en hetgeen JEZUS gedaan heeft, doet en geeft, om dit weg te nemen, of over eenige andere noodzakelijke waarheid, is dan voor dat alles in

den

den Bijbel niet te vinden, wat dit duidelijk en beslissend zegt? Waartoe dan teksten gekozen, die iets anders leeren dan de prediker juist nu leeren wil? In één woord, dergelijke overbrengingen en spelingen achten wij nadeelig voor de hoorders, bevorderlijk voor wanbegrippen, niet overeenkomstig met de achting voor de letter des Bijbels, en strijdig met den eerbied voor de woorden des eeuwigen levens.

De *zestiende* en *zeventiende* leerredenen spreken over de *Christelijke ootmoedigheid*, naar 1 PET. V: 5*b*. E. verstaat door ootmoedigheid *geringschatting van zich zelven.* Zou het niet beter zijn haar te verklaren door *juiste schatting van zich zelven?* — In de eerste leerrede wordt gesproken van de *ootmoedigheid voor God.* — Zij *betaamt*, wegens de grootheid Gods; wegens onze geringheid en zonde. — Zij is weldadig. In de tweede leerrede over dit onderwerp wordt, met bijvoeging van MATTH. XI: 29, gesproken over den *ootmoed voor de menschen.* — Hetgeen waarop de menschen zich onderling verheffen, geeft daartoe geen regt. — Het regt bestaat zelfs niet voor den volmaakte, de heiligen en gezaligden, blijkens JEZUS woorden en gedrag. — Ook over die ootmoedigheid geeft God genade. — Het onderwerp der *achttiende* leerrede is: *de Christen geen vreemdeling, maar een medeburger in Gods Koningrijk.* Dat der *negentiende: de Christen geen inwoner maar een huisgenoot Gods;* beide naar *Efes.* II: 19.

De woorden des Heeren, JOH. X: 10*b*: *Ik ben gekomen, opdat zij het leven hebben en overvloed hebben*, maken op de volgende wijze het onderwerp uit der drie laatste leerredenen in dezen bundel. In de *twintigste*, de boodschap: *Ik ben gekomen*, op het feest van JEZUS geboorte. Dit is verblijdend: omdat Hij is de verwachte; — omdat Hij is onze Koning; — omdat Hij is onze

Nn 5 vriend.

vriend. — In de *een en twintigste* en *twee en twintigste* wordt de vrage beantwoord: *waartoe is Hij gekomen?* In de *een en twintigste* alleen: *opdat zij het leven hebben*, of *het leven door* CHRISTUS. — Wat het is. — Hoe het werkt. — Hoe wij het hebben. — In de *twee en twintigste*, naar de woorden *en overvloed hebben*. — *Over den overvloed door* CHRISTUS — *tot het leven* — *in het leven*.

Eene aanmerking, die wij ons zelven bij het lezen van de meeste der hier gegevene leerredenen maakten, laten wij liefst dadelijk volgen na de opgave der drie laatstgenoemden, omdat zij vooral op die toepasselijk is; het te veel verbrokkelen en bijzonderen (zal het heeten versnipperen?) van een rijk krachtig geheel; dat krachtige gaat dan te veel verloren; men mist eene gepaste verscheidenheid, er komt te veel gelijkheid van woorden en zaken; en men spreekt ook dan dikwijls *met*, maar niet *uit* en *naar* den tekst. Eene andere aanmerking is het dikwerf gedwongen en gekunsteld overbrengen en zoogenaamd vergeestelijken. Hetgeen wij daaromtrent reeds bij de *dertiende*, *veertiende* en *vijftiende* leerrede zeiden, zullen wij niet weder herhalen. Jammer daarom, naar ons inzien, dat E. hieraan gaarne toegeeft; men zie de *eerste*, *tweede*, *derde*, *vierde* en *vijfde*. Hierdoor vervalt hij, gelijk het wel eens gaan moet, in spelingen en wendingen meer vernuftig dan waar, b. v. dat, gelijk *Sion* en *Moria* de twee bergen waren van *Jeruzalem*, zoo *Sinaï* en *Golgotha* de twee bergen zijn der geestelijke stad Gods. Ieder hoorder kan weten dat *Golgotha* slechts een heuvel was, en dat van den heuvel niet kan gezegd worden: » op bergen is de stad Gods gevestigd, opdat zij zuivere » hemellucht inademe en in zonneglans blinke."

Eene derde aanmerking is, dat doorgaans de Bijbel-

of

of tekstverklaring nietig wordt, zoodat de hoorders en lezers alleen weten wat E. heeft willen zeggen, niet wat de Heilige Schrijvers of onze Heer met hunne woorden of daden bedoelden en te kennen gaven.

Wij willen verder niet ontveinzen, dat een en ander in deze leerredenen voorkomt, dat wij anders beschouwen en voorstellen zouden: doch het komt met den aard van dit Tijdschrift minder overeen dit hier aan te wijzen; en bovendien voor den lezer dezer leerredenen zoude dit dan alleen noodig zijn, wanneer die bedenkingen van dien aard waren, dat zij de lezing van deze leerredenen minder nuttig maakten; en voor den Schrijver is het althans niet noodig, daar dit verslag waarschijnlijk wel nimmer onder zijne oogen zal komen. De vragen kunnen gedaan worden: was het goed dat deze leerredenen vertaald werden? Zijn ze goed overgezet? Is het lezen van dezelve meer of minder aan te prijzen? Er wordt verschillend gedacht en gesproken over het uitgeven van leerredenen. Wij voor ons dachten wel eens of leerredenen, die eigenlijk *predikatiën* moeten zijn, naar de meening van den waardigen EGELING, zoo ze goed zullen werken, meer moeten gehoord worden. Doch er worde nu eens aangenomen, het is goed dat ook leerredenen en van onderscheidene mannen kunnen gelezen worden en werkelijk worden gelezen, dan (en hiermede wordt tevens de vraag beantwoord: is het lezen van de hier gegevene leerredenen meer of minder aan te prijzen?) verdienen ook deze in veler handen te zijn: want ieder, die ze leest, hoe hij dan met E. in het kiezen van plan of schets, of zelfs in sommige zaken verschille, ieder zal in deze leerredenen vinden eene nuttige opscherping en vermeerdering zijner Godsdienstige kennis, Evangelische waarheid, stichting, vertroosting en heiliging. Er wordt in de-

zel-

zelve gehandeld over Christelijk geloof en leven; dit wordt gedaan met diepe blikken in het menschelijke hart, met juiste beschouwing van het gewone leven, met veelvuldige kennis en gebruik van de Heilige Schriften, in de taal der Christelijke liefde, met hoogen ernst, eenvoudig en verstaanbaar, nuttig en vruchtbaar. De vertaling konden wij met het oorspronkelijke, dat wij niet bezitten, niet vergelijken. Zij komt ons voor zeer goed te zijn.

Dr. EHRENBERG is ook door andere Godsdienstige geschriften onder ons gunstig bekend. Deze bundel zij even welgevallig, bovenal zij die bevorderlijk aan veler geloof, Godsvrucht en liefde! Dit mag van deze leerredenen worden verwacht, omdat in dezelve CHRISTUS gepredikt en verheerlijkt wordt naar de Schriften.

Geschiedenis der Oogheelkunde, als inleiding tot het onderwijs derzelve betracht [lees: *beschouwd*]. *Eene redevoering door* A. G. VAN ONSENOORT, *Med. et Chir. Doctor, voormalig eersten Officier van Gezondheid bij de Armee, enz. enz. Te* Utrecht, *bij* N. VAN DER MONDE, 1838. 76 *bladz., gr. 8vo.*

Toen wij voor het eerst eene *Geschiedenis der Oogheelkunde*, van eenen bekwamen Schrijver, in een dagblad aangekondigd zagen, verheugden wij ons in het vooruitzigt van weldra iets volledigs van dien aard in handen te zullen krijgen. Wij rekenden op eene volledige, schoon bondige uiteenzetting van de wijze, waarop dat belangrijke gedeelte der genees- en heelkunde, hetwelk de bewaring en herstelling

van

van het edelste der zintuigen bedoelt, ontstaan is, — zich langzamerhand ontwikkeld heeft, naarmate de overige natuur- en geneeskundige wetenschappen volmaakter werden, en eindelijk tot deszelfs tegenwoordige hoogte klom. Wij vleiden ons, in zulk eene geschiedenis volledig en kernachtig aangewezen te zullen zien, hoe de juistere of min juiste, de meer verhelderde of bijgeloovige denkbeelden van iedere eeuw, aangaande de gebreken der oogen en derzelver herstelling, zamenhingen met den geest, welke aan ieder tijdvak eigen was; ten einde alzoo het goede, dat elke leeftijd ter volmaking dezer belangrijke wetenschap voortbragt, van hetgeen minder waarde bezit te kunnen schiften; en tevens de oogartsen van alle tijden naar waarde te leeren schatten, en ieders bijzondere verdiensten te leeren kennen. — Doch hoe deerlijk werden wij in deze verwachting, op het zien van het werkje van den Heer VAN ONSENOORT, te leur gesteld, toen wij de bijzondere dunheid van het boekje, dat deze geschiedenis bevat, aanschouwden. Van zulk eene kortheid in stijl en kernachtigheid toch konden wij ons geen denkbeeld vormen, die in staat zoude stellen de geheele geschiedenis der oogheelkunde in 76 wijd gedrukte octavo bladzijden af te handelen. Trouwens wie gaf ook ooit de volledige geschiedenis eener wetenschap, en wel eener zoo veel omvattende wetenschap als de oogheelkunde, in eene redevoering?

Wat ons de eerste blik op het boekje reeds deed vreezen, dat wij geene volledige geschiedenis ontvangen hadden, gaf ons het voorberigt met ronde woorden te kennen: » Men beschouwe het dan ook slechts » (dus lazen wij daar) als eene kortbondige schets, » waarvan het mij genoegzaam is de gronden te heb» ben gelegd." — Dus kregen wij, volgens des Schrijvers

vers eigene woorden, zelfs geene schets van de geschiedenis der oogheelkunde, maar slechts de gronden van zulk eene schets. En echter er was ons eene geschiedenis beloofd! zoo riepen wij eenigzins wrevelig bij ons zelve uit; — doch wij stelden ons spoedig weder tevreden met de verwachting van toch eene kernachtige schets te zullen ontvangen; daar wij ons het verschil tusschen eene *schets* en de *gronden eener schets* niet regt konden voorstellen. Dus begonnen wij met lezen, meenende dat de Schrijver aanstonds met zijn eigenlijk onderwerp zoude aanvangen, en vooral geene lange vooraf- of tusschenspraken zoude houden, om toch niets van zijn klein bestek te verliezen. Maar ook, wat wij thans verwachtten, werd niet verwezenlijkt. Op de zes eerste bladzijden vonden wij niets, dat naar eene geschiedenis, of naar de schets eener geschiedenis, of naar de gronden van de schets eener geschiedenis geleek; maar eene breedvoerige inleiding over de voortreffelijkheid van het zintuig des gezigts, en nog eene *medisch-politische* waarschuwing tegen zeker bedrog, dat somwijlen gepleegd wordt, om eene vrijstelling van de militaire dienst te verkrijgen, en hetwelk in het voorwenden van oogontstekingen of *amaurosis* bestaat. Wat deze *tirade* hier doet, begrijpen wij volstrekt niet.

Kort hierna zegt de Schrijver, dat de behandeling der oogziekten niet alleen eene behoorlijke kennis van het oog vordert, » maar ook eene rijpe ondervin» ding moet vooruit zetten" (fraai Hollandsch!), en dat dit door geene daadzaken behoeft gestaafd te worden. » Immers van de vroegste tijden af heeft » men dit belang ingezien (welk belang?), en zich » bezig gehouden, de ziekten en gebreken der oogen » te leeren kennen en dezelve trachten (denkelijk voor » *getracht*) te genezen." (Er bestaat hier een be-

toog-

toogtrant, dien wij niet begrijpen.) — En nu gaat het met onze gronden onzer geschiedenis op eens voorwaarts; doch zij worden zoo kortbondig (om eene geliefkoosde uitdrukking des Schrijvers te bezigen) afgehandeld, dat wij onmogelijk eene *schets* van deze *gronden eener schets* geven kunnen. Wij zouden er vele aanmerkingen op kunnen maken, als: bladz. 7, leest men, dat de eerste sporen der oogheelkunde, volgens HERODOTUS, bij de Egyptenaren bestonden. Waar toch zegt HERODOTUS dit? Wij weten wel dat de Egyptenaars, volgens het verhaal van dien Schrijver, voor iedere soort van ziekten afzonderlijke geneesheeren hadden; dat sommige derzelve zich alleen met de behandeling van oogziekten, anderen met de gebreken des hoofds, anderen met die der tanden, weder anderen met die van den buik, enz. bezig hielden; maar nergens, weten wij, dat hij de Egyptenaars de *oudste* beoefenaars der oogheelkunde noemt.

Onmiddellijk daarna zegt de Schrijver, dat *Egypte* een zeer ongezond land was, en dat de levenswijze der inwoners hen aan vele ziekten, doch vooral aan oogziekten bloot stelde. Wij zwijgen van hetgeen tegenwoordig plaats grijpt, maar met betrekking tot het oude *Egypte* zouden wij het gezag van HERODOTUS en ISOCRATES boven dat van den Heer VAN ONSENOORT stellen. Zij nu beweren stellig, dat de Egyptenaars de gezondste van alle stervelingen waren, en dat zij het langste leefden van wege de bestendige weêrsgesteldheid van hun land. Van hier ook dat men, volgens eene opmerking van WINKELMANN, bij Mummiën zelden gebreken der tanden aantreft. Wat later plaats greep, zal toch wel van geene toepassing op de alleroudste oogheelkunde zijn, die v. O. daarvan afleidt.

Vervolgens maakt de Schrijver, op diezelfde bladz. nog,

nog, in eens een' sprong, terwijl hij de Grieken en anderen vooreerst voorbijziet, van de oudste Egyptenaren, waarvan HERODOTUS spreekt, op de Alexandrijnsche geleerden onder de PTOLOMEUSSEN, wier geneeskunst, gelijk SCHULZE teregt aanmerkt, geenszins als die der Egyptenaars, maar als de Grieksche kunst in *Egypte* moet worden beschouwd. Hoe het zij, het was vooral door de beide uitmuntendste ontleedkundigen der Oudheid, HEROPHILUS en ERASISTRATUS, dat de school van *Alexandrië* zich een groot aanzien verwierf; en nogtans beweert de Heer v. O., dat destijds, nadat de menigte van artsen reeds aanleiding gegeven had tot eene verdeeling hunner kunst, in genees-, heel- en artsenijmengkunst, dat destijds de algemeene afschuw van het ontleden van lijken in *Egypte* nog alle naauwkeurige nasporingen belemmerde. Dat de menigte er welligt een afschrik van, en bijgeloovige denkbeelden tegen de ontleedkunst koesterde, heeft daar de meer verlichten, even min als thans bij ons, verhinderd in hun onderzoek voort te gaan. CELSUS verhaalt, dat HEROPHILUS zelfs levende booswichten anatomiseerde. In éénen adem vervolgt de Schrijver met te zeggen, dat PHILOXENUS door CELSUS een beroemd oogarts genoemd wordt. Rec. weet alleen, dat CELSUS hem in het algemeen als den grondlegger der heelkunst in *Egypte* roemt. Bedoelt de Schrijver welligt GALENUS, die een oogmiddel van hem opgeeft?

Voorts worden, bladz. 9, CRITOBULUS en DIOCLES vóór HIPPOCRATES genoemd; en onmiddellijk daarna worden HEROPHILUS en ERASISTRATUS vermeld, te gelijk met PHILON, DIONYSIUS en CLEON, » die verwonderlijke genezingen door plaatsmiddelen (!) verrigtten," nadat reeds vroeger van de Alexandrijnsche geleerden en inzonderheid van PHILOXENUS gesproken is.

is. Vervolgens leest men dat HERACLIDES van *Tarente*, DEMOSTHENES van *Massilion* (voor van *Marseille*) en ANTYLLUS door hunne operatiën uitmuntten. Wat moet toch de naam van iemand als DEMOSTHENES van *Marseille*, die éëns bij GALENUS genoemd wordt, en van wien men niets met zekerheid weet, ja van wien het zelfs zeer twijfelachtig is, of hij dezelfde geweest zij als DEMOSTHENES *Philalethes*, die een boek over oogziekten schreef, in eene beknopte geschiedenis als de onderhavige doen? — en hoe weet de Schrijver toch, dat deze met HERACLIDES van *Tarente* bijzonder door het doen van operatiën, doch PHILON, DIONYSIUS en CLEON daarentegen door het aanwenden van plaatselijke geneesmiddelen uitmuntten? Waarom hier geene bronnen vermeld? — Waarom niet liever in plaats van de namen van mannen op te sommen, van wie naauwelijks iets bekend is, dan dat een of ander *collyrium* naar hen genoemd wordt; of dat zij deze of gene eenvoudige kunstbewerking aan het oog verrigtten, er eenen pijl uithaalden, of iets dergelijks; — waarom niet liever iets langer bij HIPPOCRATES en GALENUS stilgestaan, en de verdiensten van deze uiteengezet volgens hunne eigene werken? — waarom bij een' ANTYLLUS niet vermeld, dat hij het eerst pogingen tot het doen eener *cataract-operatie door extractie* in het werk stelde; waarom bij AVICENNA hierop niet terug gekomen? enz. — Als men zulke feiten in eene geschiedenis der oogheelkunde of zelfs in eene schets van de beknoptste soort niet vermeldt, wat zal men er dan van maken? eene nuttelooze, vervelende lijst van namen.

Op eene gelijke en even naauwkeurige wijze wordt ook de oogheelkunde, of liever worden de oogheelkundigen der Romeinen behandeld; zelfs de Chinezen, de Scyten en de Scelten (NB.!!) worden niet

 ver-

vergeten, en den Indianen valt in deze geschiedenis eene bijzonder onderscheidende plaats te beurt.

Nadat de Arabische en middeleeuwsche heelkundigen zijn doorgewerkt (want over het algemeen is het meer eene opnoeming van namen, die men hier aantreft, dan het verhaal van de lotgevallen eener wetenschap), worden uit de 15de eeuw vooral VELASCON (voor VALESCUS) van *Tarente* en ARCULANUS genoemd. Doch deze beide komen hier in een gansch ander daglicht voor, dan bij alle andere geschiedschrijvers. De voor zijnen tijd zoo uitmuntende VALESCUS wordt beschuldigd van door bijzondere begrippen, aangaande de ooggebreken, aan den voortgang der oogheelkunde hinderlijk te zijn geweest; en de niets beduidende ARCULANUS, heet het hier, dat den hinderpaal uit den weg ruimde, dien VALESCUS aan den voortgang der wetenschap in den weg had gesteld. Waarom nu niet, met een enkel woord althans, vermeld, welke dan toch die begrippen van VALESCUS waren, die zulk eenen schadelijken invloed uitoefenden; en hoe ARCULANUS derzelver kwade gevolgen te keer ging. Zonder dit heeft deze geheele vermelding noch doel, noch waarde. Maakte ARCULANUS zich welligt zoo verdienstelijk, omdat hij de *setons* weder in gebruik bragt?

En zoo gaat het voort. Er is geene bladzijde, waarop geene grondige aanmerkingen gemaakt kunnen worden. Wij zullen het overige der verhandeling onbeoordeeld laten, omdat wij geene wederlegging schrijven, die veel langer dan het werk zelf zoude moeten zijn. Bij fouten als: APOLYDORUS voor APOLLODORUS; CRITOBOLUS voor CRITOBULUS; FORESTIS voor FORESTUS; SEVEÏNUS voor SEVERINUS, enz., of op plaatsen, waar *Padua* de voormalige zetel der Salernitaansche school genoemd wordt (!) en dergelijke, zullen

len wij geene aanmerkingen maken. Alleen moeten wij onze verwondering daarover nog te kennen geven, dat een ervaren heelkundige, die zoo wel door studie, als door ondervinding weet, dat het de natuur alleen is, die de ziekten der oogen niet minder, dan alle andere gebreken geneest, gedurig van het *bestrijden* van oogziekten spreekt, alsof de arts er tegen te velde moest trekken, als een krijgsman tegen een vijandig leger. Is de oogarts dan minder *naturae minister* dan elk ander *medicus?*

Het doet ons leed dat wij dit werkje van den Heer VAN ONSENOORT, wiens roem als heelkundige en als operateur naar verdienste wordt hooggeschat, in een ongunstig daglicht moesten plaatsen; — doch wij zijn zulks aan de waarheid en aan den roem des Vaderlands verpligt; opdat de Schrijver aan de woorden van APELLES gedenke: *ne ultra crepidam sutor.* — Wij hopen van harte dat de Heer v. O. voortga met het menschdom aan zich te verpligten, door zijne ijverige pogingen ter bevordering der Heelkunde en der Oogheelkunde vooral; dat de uitgave van het *Nederlandsch Lancet* en van Z. Eds. *Handboek over de oogziekten en gebreken* (*), daartoe met den besten uitslag bekroond worde; en wij twijfelen daaraan niet; — maar wij hopen tevens dat de Heer v. O., om zijnen roem en om dien des Vaderlands, niet voortga met alle vroeger door Z. Ed. hier of elders voorgedragene verhandelingen, welke zich buiten de grenzen der eigenlijke Heelkunde uitstrekken, onbekookt uit te geven.

(*) Liever *over de ziekten en gebreken der oogen.* Het werk handelt toch niet over gebreken in het algemeen, en *oog* van *oogziekten* behoort alleen tot dit woord, niet tot het volgende *gebreken.*

De Landboaw in de Kolonie Suriname [,] *voorafgegaan door eene geschiedkundige beschouwing dier Kolonie* [,] *door* M. D. TEENSTRA. *Eerste Deel, met kaarten en platen. Te* Groningen, *bij* H. EEKHOFF, HZ., 434 *bladz., gr.* 8vo.

Wanneer een ambtenaar, die in onze Overzeesche bezittingen is geplaatst geweest, na zijne terugkeering in het Vaderland, ons door den druk, de vruchten zijner nasporingen of overdenkingen mededeelt, dan zijn wij hem dank verschuldigd, maar vooral heeft dit plaats wanneer zulks geschiedt betrekkelijk een vak, waarin de Schrijver als het ware doorkneed is, en waarin hij zich alzoo in staat ziet, tot in de kern door te dringen; of dit nu het geval is met het tegenwoordige werk van den Heer TEENSTRA, kan men uit 's mans eigene woorden en den aanhef der voorrede afnemen. » Geboren en opgevoed (zegt hij » daar) op het platte land, alwaar de landbouw het » bedrijf mijner ouderen uitmaakte, was dit welligt » de hoofdreden, dat ik in het wetenschappelijk be- » oefenen van den landbouw in vroegeren leeftijd een » groot deel mijner genoegens vond, en [dit] in la- » tere jaren voor mij eene behoefte werd, zoodat ik » mijnen maatschappelijken werkkring bij uitsluiting » tot den landbouw bepaalde, en bij mijne weten- » schappelijke kennis, gedurende eenige achtereen- » volgende jaren, de werkdadige beoefening daarmede » vereenigde."

Opdat onze lezers, die het werk, welks late aankondiging geheel buiten onze schuld ligt, nog niet mogten kennen, weten wat zij hier te wachten hebben,

ben, zullen wij hier eene korte opgave der afdeelingen en hoofdstukken, waarin dit Deel gesplitst is, doen volgen. De eerste afdeeling, *Geschied- en natuurkundig overzigt van de Kolonie Suriname* getiteld, is in twee hoofdstukken gescheiden, waarvan het eerste een *geschiedkundig overzigt van Amerika in het algemeen en van de Kolonie Suriname in het bijzonder* levert, en het tweede een *algemeen natuurkundig overzigt* geeft. Wij kunnen ons niet wederhouden, uit het eerste dezer hoofdstukken, waarin men, onder anderen, eene beknopt, maar duidelijk geschrevene geschiedenis, zoo der Kolonie, als der vroeger daarmede in zoo naauw verband staande Westindische Compagnie aantreft, hier een gedeelte van de §, tot opschrift voerende: *Scheepvaart der Nederlanders en krijgsverrigtingen onzer zeehelden in die gewesten* af te schrijven, en wel dat, waarin de Schrijver het veroveren van *Brazilië* door de onzen behandelt, en zulks te meer, daar men dit misschien hier niet zal zoeken: » Later (dus lezen wij bladz. 12) — » besloot de Westindische Kompagnie, om *Fernambuck* of *Pernambuco* in *Brazilië* aan te tasten, en » HENDRINK LONK (volgens anderen LONCQ) werd in » 1630 met verscheidene schepen derwaarts gezonden, » hebbende zich te *St. Vincent* in eene vloot van 55 » schepen en 13 sloepen vereenigd; terwijl het LONK » werkelijk gelukte, *Fernambuck* (of het *Olinde* en » het *Recife* van *Fernambuck*) met nog eenige an» dere bezittingen tot groot voordeel dezer Maat» schappij te bemagtigen, zoodat de Westindische » als het ware de Oostindische Maatschappij naar de » kroon begon te steken.

» Men veroverde wijders *Truxillo* (in de *Honduras*) en *Campecho* in *Mexico*, gelijk ook naderhand » *Pariba*, eene landstreek in *Brazilië*, welker hoofd-

» stad toen *Philippa*, naderhand *Frederikstad* ge-
» noemd is; terwijl de Maatschappij zich tevens
» meester maakte van *Curaçao*.

» De Nederlanders wisten zich bijzonder wel door
» de bescherming van de Godsdienst en de burger-
» regten der inlanderen bij de Brazilianen in te drin-
» gen, waaraan ook het afkondigen van eene gun-
» stige kapitulatie niet weinig toebragt. De Span-
» jaarden zochten wel allerhande middelen, om de
» onzen uit *Brazilië* te doen verdrijven; echter wa-
» ren deze pogingen vruchteloos. Zekere KRISTOFFEL
» ARTICHOFSKI, een Poolsch edelman, welke veel
» lust tot de wetenschap had, om de tegen hem ge-
» dane beschuldigingen van tot de Sociniaansche Gods-
» dienst te behooren, zijn Vaderland verlaten, en
» zich onder deze Maatschappij in dienst begeven
» hebbende, behaalde eene volkomene zege op de
» Kastilianen. Dan de drukkende oorlogskosten brag-
» ten deze Maatschappij 18 millioenen guldens ten
» achteren, welke tegen 6 ten honderd genegotiëerd
» werden, en men vond goed, om het verkregene
» bezit in *Brazilië* onder een aanzienlijk hoofd te
» handhaven, wordende Graaf JOAN MAURITS VAN NAS-
» SAU SIEGEN, neef van den Stadhouder Prins FREDE-
» RIK, en halve broeder van WILLEM VAN NASSAU,
» een wakker krijgsman van 32 jaren, in Augustus
» van het jaar 1636 tot Gouverneur-Generaal van *Bra-*
» *zilië* aangesteld. Na deszelfs komst aldaar ver-
» overde hij *Porto-Calvo* en *Legerijpe*, welke laatste
» plaats door den Overste SCHUPPEN, terwijl de Gou-
» verneur-Generaal ziek was, bemagtigd werd.

» *Fernambuck* werd nu door den Graaf voor hoofd-
» en residentiestad gekozen, welk aangenaam ver-
» blijf aldaar echter kort van duur was. In 1638
» werd ARTICHOFSKI uit *Nederland*, na van de Maat-
» schap

» Maatschappij een' gedenkpenning voor zijne ge-
» trouwe diensten te hebben ontvangen, met eene
» groote vloot schepen als Opperbevelhebber naar
» *Braziliё* gezonden, hetwelk Graaf MAURITS zoo te-
» gen de borst stiet, dat er de nadeeligste tweedracht
» door geboren werd, zendende (hij) den Poolschen
» edelman naar de *Nederlanden* terug. Volgens som-
» migen was dit eene lofwaardige daad, welker meer
» algemeen gebruik ook in deze dagen voor onze na-
» tie zeer wenschelijk zijn zoude. ARTICHOFSKI be-
» hoorde nog wel tot de eliten der vreemde natiën,
» en bij zijnen liberalen geest schijnen zich moed en
» kennis te hebben vereenigd; maar met hoe velen
» is men thans daarentegen niet opgescheept, die
» niet eens weten wat dit is, laat staan; dan daar-
» op eenige aanspraak te kunnen maken.

» Intusschen liet MAURITS zich te *Fernambuck* een'
» zeer prachtigen tuin en een buitengoed, *Vreden-*
» *burg* geheeten, aanleggen, waarna hij op een na-
» bijgelegen eilandje, de *Mauritsstad* deed bouwen,
» welke hij met twee steenen bruggen aan het *Recife*
» verbond.

» Dan in 1640 kwam er eene Spaansche vloot van
» 86 schepen opdagen, hetwelk MAURITS echter niets
» verontrustte, hebbende dezelve ook niets noemens-
» waardigs kunnen uitrigten. Ook viel er in dit jaar
» eene geduchte omwenteling in *Europa* voor, aan-
» gezien *Portugal*, tot dusverre onder *Spanje* heb-
» bende moeten bukken, in algemeenen opstand tegen
» de Spanjaarden geraakte en de hulp der Nederlan-
» ders inriep. — De Portugezen droegen nu de kroon
» op aan een' Vorst, gesproten uit den huize BRA-
» GANCE. De Portugeesche Onder-Koning in *Brazi-*
» *lië* gaf aan den Graaf MAURITS kennis, dat alle

» Portugezen den eed van getrouwheid aan hunnen
» nieuwen Koning ALPHONSUS VI hadden afgelegd,
» en dat er nu wel een vrede tusschen de Portuge-
» zen en de Nederlanders tot stand zoude komen,
» verzoekende dus, om alle verdere vijandelijkheden
» te staken. Maar MAURITS gaf hieraan geen gehoor
» en nam weg, wat hij konde, totdat er een tienja-
» rig bestand in *Europa* getroffen werd, waarbij zes
» gewesten, onder den naam van *Nederlandsch Bra-*
» *zilië*, aan ons afgestaan werden. Dan kort hierop
» werden de bewoners van *St. Thomas* en *Macanhao*
» van de Maatschappij afvallig, hetwelk den Graaf
» het bestuur deed vervelen, en hij met verlof naar
» *Nederland* terug keerde."

In de tweede afdeeling, getiteld: *Landbouwkundige beschouwing van de Kolonie Suriname; met eene afzonderlijke schets van de beide Niekeri-Distrikten*, enz. die in drie hoofdstukken verdeeld is, wordt in het eerste hoofdstuk een *Landbouwkundig overzigt van de Kolonie Suriname*, in het tweede een *Algemeen overzigt van de beide Niekeri-Distrikten*, en in het derde het *Stelsel van belasting* en de *commerciele aangelegenheden* ontwikkeld.

De derde afdeeling geeft een *Breedvoerig verslag van den Kolonialen Landbouw*, *de verbouwing*, *fabricering en zuivering der producten van uitvoer*, en daarom treft men in het eerste hoofdstuk eenige *Algemeene landbouwkundige aanmerkingen aan*, terwijl het tweede hoofdstuk over de *suiker*, het derde over de *koffij*, het vierde over de *katoen*, het vijfde over de *kakau* en het zesde over de *indigo* handelt.

De vierde afdeeling bevat een *Verslag wegens de meest bekende edele en onedele houtsoorten in de Kolonie Suriname*, en geeft in het eerste hoofdstuk,

in eene *Inleiding*, eene beschrijving van 132 houtsoorten, in het tweede worden de *palmen*, *heesters en rankgewassen*, en in het derde de *bananen*, *rijst en maïs* behandeld.

Alle deze onderwerpen worden hier geleidelijk en stelselmatig afgehandeld, zoo wordt b. v. bij de suiker eerst eene *beschrijving der plant* geleverd, voorts de *geschikte gronden en bewerkingen van de plant* opgegeven, daarna over de *wijze van planten*, over *snoeijing*, *ongedierte* en *inoogsting*, over de *kneuzing van het zaad of uitpersing van deszelfs sappen*, over *fabrijken* en *gebouwen*, over het *koken van het uitgeperste sap*, over de *distillering van de rum*, over de *slaven*, en eindelijk over de *kuiping* en verzending gesproken; en op dezelfde wijze worden, naar de meerdere of mindere mate van belangrijkheid, de overige producten behandeld. Wij achten dit werk alzoo eene wezenlijke aanwinst voor onze letterkunde, en indien het tweede deel, dat, naar wij vernemen, ook reeds het licht ziet, maar ons nog niet ter hand gekomen is, in de daarin voorkomende statistieke beschouwing der Kolonie *Suriname* even naauwkeurig en uitvoerig is, kan het niet slechts tot handleiding dienen voor allen, die met de aangelegenheden der Kolonie *Suriname* naauwkeurig willen bekend zijn, maar is, onzes erachtens, onmisbaar voor hen, die aldaar eenige bezittingen hebben of in de daaraan gekweekt wordende producten handel drijven. Tot meerdere bekendwording met den topographischen staat der Kolonie, kunnen tevens dienen de beide uitvoerige kaarten, die dit Deel vergezellen en waarop men niet ligt eenig merkwaardig punt zal zoeken, dat hier niet voorkomt, wordende zelfs de nog bestaande plantaadjen, naar gelang van den aard hun-

 ner

ner voortbrengselen, daarop in bijzondere kleuren aangewezen, terwijl zij daarenboven met nommers geteekend zijn, waarvan ongetwijfeld de lijst bij het 2de Deel volgen zal.

Mogten wij al hier of daar iets aantreffen, dat, naar ons gevoelen, minder juist is opgegeven, of dat wij bij anderen meer overeenkomstig onze wijze van zien vonden voorgedragen, dan zouden wij, door de bescheidenheid van den Schrijver, weerhouden worden onze bedenkingen publiek te maken, en liever die aan hem zelve toezenden, als daartoe aangespoord door de volgende woorden uit zijne voorrede:

» Wanneer ik der waarheid hier of daar mogt
» hebben gemist of wanneer ik door beknoptheid en
» onvolledigheid in de uitvoering, deze en gene onder-
» werpen niet genoegzaam ontwikkeld en uiteengezet
» heb, dan ben ik bereid, om beleefde teregtwijzin-
» gen in het eerste geval te ontvangen en dankbaar
» te erkennen, gelijk ik mij altijd bereidwillig be-
» toonen zal, om alle duisterheden van dit Werk,
» zoo veel in mijn vermogen is, op te helderen; doch
» alleen in die verwachting, dat zulks door geene
» namelooze schrijvers gevraagd wordt."

Wij eindigen dit ons verslag met den welgemeenden wensch dat het vertier van dit werk moge geevenredigd zijn aan deszelfs nuttige strekking; dan toch zal de Heer TEENSTRA zijn werk spoedig tot eene tweede uitgave moeten gereed maken.

De

De Oogst; verzameling van Redevoeringen, bijdragen en mengelingen, 1*ste Stuk*. *Te* Amsterdam *en* Zaandam, *bij* F. BOOGAARD, 1837. 2*de Stuk*, *ald.* 1838. *Te zamen* 196 *bladz.*, 8*vo.*

Wij komen terug van het lezen der Inleiding tot het Tijdschrift *de Oogst*, eerste stuk. Want de lezer moet weten dat wij altijd Voorredenen, Inleidingen, Voorwoorden (zoo als men ook reeds, onzuiver genoeg zich uitdrukt), lezen, aleer het geschrift zelve te beginnen. Ze zijn de deur van het huis. En deze deur verleent in alle opzigten eenen voldoenden, passenden toegang: men komt er door op 't standpunt waarop men staan moet. Het is in den vorm van een eenigzins boertend, doch niet al te boertend, of daardoor flaauw geworden, gesprek, tusschen de Redactie en den Uitgever, en deelt het publiek mede, dat het oorspronkelijk plan van dit Tijdschrift, bij de inteekening opgegeven, eenigzins veranderd en uitgebreid is. In plaats van schier alleen, immers als hoofdzaak, Verhandelingen te plaatsen, in eenig Departement der Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* uitgesproken, zal men er *driederlei* rubrieken in vinden: de *eerste* toegewijd aan Verhandelingen, Redevoeringen, Betoogen, in al zoodanige Maatschappijen of vereenigingen uitgesproken, welke ten doel hebben het heil te bevorderen van het menschelijk geslacht; de *tweede* zal bevatten, losse stukjes, die nut en vermaak op ernstige of boertige wijze vereenigen; de *derde* zal aan Mengelingen gewijd zijn, b. v. belangrijke stukken van verschillenden aard, spreuken, gezegden, anecdoten, invallen,

oor-

oorspronkelijk of vertaald (in de twee eerstgenoemde rubrieken alleen wat oorspronkelijk is). Laten wij nu verder lezen, en — zien in hoeverre de inhoud van N°. 1, dat sedert eenen geruimen tijd voor ons ligt, en waarbij zich dezer dagen N°. 2 is komen voegen, aan deze opgaaf beantwoordt.

De *eerste* rubriek bevat eene Redev. van V. H. L. (!) *over de geloofwaardigheid der Geschiedenis.* Krachtig, fiks, stoute trekken, het onderwerp geheel waardig; met een woord, zeer juist gezien. — Eene, van K. H. MEPPEN (te *Schiedam*), *over 's menschen zucht naar verandering, beschouwd van hare nadeelige en weldadige zijden*, en eene van LUBLINK WEDDIK, *over de ware verdienste*, hebben beide derzelver eigene waarde: de Schrijvers derzelve, waarvan de eerstgenoemde tot de redactie van den Schiedamschen Almanak behoort en niet ongelukkig de lier bespeelt, zijn beide bij het publiek gunstig bekend. — Onder de *tweede* rubriek, of die der bijdragen onderscheiden wij gunstig eene schets van den lierzang van WILLEM VAN HAREN, *het menschelijk leven*, door P. R. Onder die der *Mengelingen*, vooral *iets over de historisch-romantische voortbrengselen onzer dagen* door G., wel is waar reeds in 1834 gesteld, doch heden ten dage, helaas! nog evenzeer van toepassing. De Schrijver verzet er zich vooral tegen om een zestal bondige redenen, doch die plaatsgebrek ons verbiedt op te geven: de lezer sla ze zelf na. — Opmerking verdient hier ook de door den ijverigen W. H. WARNSINCK BZ., beantwoordde vraag: *Bestaat er in ons Vaderland, met der daad, meerdere armoede dan in vroegere, meer verwijderde tijdperken? en zoo ja: waardoor wordt dezelve veroorzaakt.* — Een paar *spreekwoorden* worden door anderen toegelicht: welke geschikt kunnen zijn, om aan eene andere soort van le-

lezers te bevallen; gelijk er hier meer boert is, dat ook al deszelfs liefhebber vinden zal, want er moet in een tijdschrift voor de verscheidenheid gezorgd worden. Alleen dit zij gezegd, dat wij den aanleg der bijdrage: *Hoe de mensch mag geweest zijn eer zijn geslacht eene geschiedenis kon hebben, en hoe hij den eersten schok tot zijne verdere ontwikkeling mag verkregen hebben*, geheel en al misprijzen; en, na het lezen derzelve, den steller, ter beantwoording zijner slotvraag, zonder er meer over uit te weiden, slechts verwezen willen hebben tot *Genesis* I: 27!

Eenige drukfouten in de eigen namen ontsieren de stukjes, doch wij willen ze op rekening van den Corrector schrijven en meerdere naauwkeurigheid aanbevelen; wij vonden, bladz. 45, *trapobané*, voor *Taprobané;* bladz. 94, DE NEUFILLE, VOOR DE NEUFVILLE; bladz. 103, APPICIUS VOOR APICIUS; bladz. 184, HELLINGBROEK, VOOR HELLENBROEK; gewone taalfouten zijn deze: bladz. 109 *de* (*den*) *medemensch te ondersteunen*; bladz. 155, *rijst* (*reist*).

Het aangevoerde zij intusschen alleen ten blijk onzer naauwkeurige lezing; en strekke geenszins ter afschrikking onzer kooplustige landgenooten.

IV.

IV. BERIGTEN WEGENS DEN STAAT DER MAATSCHAPPIJ EN UIT DE KOLONIËN.

(Augustus 1838.)

Wij gaan voort met de mededeeling in deze maand van de verdere Verslagen, welke ter Algemeene Vergadering van de Maatschappij van Weldadigheid, onder voorzitting van Z. K. H. Prins FREDERIK der *Nederlanden*, den 25sten Junij ll., is gehouden.

Bij deze gelegenheid doen wij nog opgave van de Leden der Commissie van Toevoorzigt, die dit jaar hare eerste Vergadering op den 27sten Junij heeft gehouden, zijnde als volgt:

Z. K. H. de Prins van Oranje,
De Heeren: Jonkh. F. BEELAERTS VAN BLOKLAND,
Mr. M. G. BICHON VAN IJSSELMONDE,
C. C. V. BARON VAN BOETSELAER,
Mr. H. A. BOLLARD,
M. BUSCH,
J. COX VAN SPENGLER,
J. DUTILH,
Mr. VAN DER HEIM,
Jonkh. Mr. J. C. R. VAN HOORN VAN BURGH,
Jonkh. Mr. J. C. DE JONGE,

Mr.

Mr. J. A. KLUPPEL,

F. J. VAN MAANEN,

J. MOCK,

J. NETSCHER,

BARON DE PERPONCHER,

Mr. P. A. DU PUI,

J. J. VAN RIJCKEVORSEL,

Mr. J. A. SANDBERG,

J. SMIJTEGELT VAN DER HOEK,

BARON SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG,

W. H. SURINGAR,

Mr. W. H. VAN VOORST,

M. A. WIJNAENDTS.

Ver-

Verslag wegens den Staat van de Godsdienst en Zedelijkheid, alsmede van het Schoolonderwijs in de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, *over het twintigste Dienstjaar.*

KONINKLIJK VORST EN HEER!

Mijne Heeren, Leden der Commissie van Weldadigheid!

Ten tweeden male geroepen tot de eer, om UE. Verslag te geven van den staat der Godsdienst en Zedelijkheid, onder de bevolking van de Koloniën onzer Maatschappij van Weldadigheid, alsmede van het Schoolonderwijs in dezelve, mag ik immers wel aanvangen met de betuiging, dat ik zulks doe met klimmend genoegen, in waarheid gestreeld door de aangenaamste gewaarwordingen. Met eigen oog toch zag ik hetgeen ook aldaar Uwe Godsdienstigheid en menschenliefde heeft mogen daarstellen. Indien mogelijk, de ingenomenheid met mijne betrekking tot de Maatschappij is toegenomen. En levend is bij mij het gevoel, dat Uwe vereeniging ook den verlorene zoekt teregt te brengen. In een' eerbiedwaardigen kring, welks Leden zich daaraan toewijden, spreekt men immers gaarne van den zegen, die op de pogingen der liefde is gevolgd.

Het is ons niet gegeven in het verborgene te zien, en wat de zorg voor de hoogere belangen der Kolonis-

nisten weder uitwerkte, is Gode alleen bekend. Het zal wel zoo zijn, dat het in hun midden uitgestrooide zaad hier en daar bij den weg gevallen en achteloos vertreden is; maar er hebben zich toch ook bij vernieuwing vele bewijzen voor gedaan, dat het niet geheel noch overal verloren was. Ons verlatende op hetgeen wij gedurende het vorige jaar hebben opgemerkt, durven wij gerust verzekeren, dat ook toen een schoone oogst voor het rijk van licht en van Godsvrucht onder de beweldadigden door onze Maatschappij is ingezameld!

Liever, echter, dan ons gunstig oordeel verder op den voorgrond te plaatsen, willen wij U eenvoudig berigt geven van hetgeen gebeurde, en daarin volgen wij deze orde, dat wij eerstelijk melden wat meer betrekking heeft op den Godsdienstigen toestand, vervolgens hetgeen tot het Schoolonderwijs in de Koloniën behoort.

Wat aangaat de vrije Koloniën, hebben wij het genoegen te kunnen verzekeren, dat de openbare Godsdienstoefeningen op den duur getrouw en geregeld door de Kolonisten worden bijgewoond. De waardige Voorgangers spreken zelfs uit eenen mond, van aanmoediging, die hun boven andere naburige Ambtgenooten, in het dienstwerk voor de verzamelde Gemeente blijft te beurt vallen. De Katechisatiën werden het geheele jaar door vlijtig bezocht. Slechts weinige nalatigen moesten door meer ernstige maatregelen worden genoodzaakt, en dezen behoorden tot die huisgezinnen, welke vroeger reeds treurige bewijzen van verregaande onverschilligheid gaven. Van de meerderheid der leerlingen kunnen wij eene zeer gunstige getuigenis afleggen, en aanzienlijk is het aantal dergenen, die na loffelijke belijdenis tot Leden der Gemeente zijn aangenomen en plegtig bevestigd.

 Ter-

Terwijl wij met den waardigen Kapellaan J. VAN DAM de geheele onverschilligheid van sommige Roomsch Catholijken betreuren, verblijden wij ons met Z. Eerw., dat deze eene uitzondering maken. Ook onder hen is de Godsdienstigheid over het algemeen lofwaardig, en vele ouders bevorderen met kracht het Godsdienstig onderwijs hunner kinderen, hetwelk dan ook geregeld en met goed gevolg is medegedeeld, waar toe ook de Directie wel heeft willen medewerken. Ten einde een wezentlijk bezwaar voor onderwijs en Eeredienst uit den weg geruimd worde, heeft het R. C. Kerkbestuur te *Frederiksoord* zich tot Z. M. den Koning gewend, met verzoek om subsidie voor den opbouw eener nieuwe Kerk en Pastorij. Het adres is door het Departement voor de Zaken van de R. C. Eeredienst om Consideratiën en advies in handen gesteld van de Permanente Commissie, die daarop gunstig heeft gerapporteerd, den 22sten November 1837.

In vele Protestantsche huisgezinnen blijft de gezetheid op het dagelijksch gebruik der Heilige Schrift heerschen, alsmede de ingenomenheid met de Tractaatjes en den Bijbelschen Almanak, die bij voortduring welwillend worden toegezonden. Ongeregeld en strafbaar gedrag moge hier en daar plaats vinden, en de vooruitgang in Godsdienstige beschaving en zedelijkheid niet buitengewoon aan het licht komen, er bestaan toch ook geene redenen om over merkbaren teruggang te klagen. De Eerwaardige Leeraren blijven roemen van meer bejaarden en jonge menschen, bij wie hun arbeid het doel en de vrucht niet mist. IJverig in hunne herderlijke bezoeken, ontmoeten zij daarbij vooral gedurig zeer veel dat verblijdt en aanmoedigt. Mogen zij allen, ook bij klimmende jaren gesterkt worden tot de vervulling van hunne taak, en

en bij voortduring ondersteuning vinden in de medewerking der Ambtenaren.

Ook in het Gesticht te *Wateren*, werd niet slechts door de onvermoeide zorg des opzieners geregeld Godsdienstig onderwijs gegeven, maar ook dag aan dag is daar niets verzuimd, om de jongelingen tot nuttige kennis en heilige deugd te leiden. Toen wij daar een der zamenkomsten tot dat doel bijwoonden, toen boeide ons de geest van zachtheid, degelijkheid en hartelijke belangstelling bij den Onderwijzer, van eerbied en opmerkzaamheid onder de leerlingen.

Met deelneming herinneren wij hier ook een en ander hetwelk betrekking heeft op de Israëlieten te *Willemsoord*. De uitbesteding namelijk van hun Kerklokaal en hunne Onderwijzers-woning door den Directeur der Koloniën heeft de Permanente Commissie in Mei 1837 goedgekeurd en daarop is het bouwen begonnen en zoo spoedig voortgezet dat het Kerkgebouw, den 22sten September daaraan volgende, heeft kunnen worden ingewijd. De kosten van het gebouw met den aankleve van dien en het vereischte Kerk-apparaat, met inbegrip van eenige uitgaven bij de inwijding, hebben bedragen eene som van *f* 2651.34, welke door de Hoofd-Commissie tot de zaken der Israëlieten is verstrekt. Nog voor de inwijding had die Commissie eene voorloopige benoeming gedaan van twee Kolonisten tot Kerkmeesters, en vervolgens heeft Zijne Exc. de Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, enz. bij dispositie van den 27sten November 1837, N°. 12, tot Godsdienst-Onderwijzer bij de Israëlietische Gemeente te *Willemsoord* benoemd, den Heer N. S. JACOBSON, op eene jaarwedde van *f* 300: — Genoemde Heer heeft met wakkeren lust zijnen belang-

rijken arbeid aangevangen, en roemt zoo de leerzaamheid zijner schoolkinderen, als de Godsdienstigheid zijner Gemeente. Wij voeden de hoop, dat in een volgend rapport goede uitkomsten van zijn werk en verblijf zullen kunnen vermeld worden.

Te *Veenhuizen* heeft de benoeming van den Heer H. W. JANSEN tot tweeden Predikant haar vol beslag verkregen door diens bevestiging en intrede op den 2den April van het verloopen dienstjaar. In vereeniging met zijnen ambtgenoot wijdt de genoemde zijne jeugdige krachten volijverig aan zijn gewigtig werk, en volmaakte eensgezindheid veraangenaamt beider dienst en leven. Zij hadden de voldoening, dat de voormiddags-Godsdienstoefeningen doorgaans vlijtig worden bezocht, waartoe de onderscheidene ambtenaren niet alleen opwekken, maar ook door hun voorbeeld uitlokken. Omtrent de waarneming der namiddags-Godsdienstoefeningen bestaat gegronde reden tot klagt. Zeer weinigen schijnen daarop prijs te stellen, en menigmaal zag men bijkans niemand tegenwoordig behalve de weezen en bedelaars-Kolonisten. Terwijl de Leeraren al hunne krachten inspannen, om ook door afwisseling van voordragt in te nemen voor die zamenkomsten, voeden wij de hoop, dat er eerlang meerdere gezetheid op dezelve zal worden waargenomen. Uit onze eigene ervaring durven wij getuigen, dat, gelijk in de vrije Koloniën, ook hier voorbeeldelooze aandacht en eerbied in de Godsdienstige vergaderingen zijn op te merken. Wij vergeten den indruk niet, dien het geheel der Godsdienstoefeningen te *Veenhuizen* op ons gemaakt heeft, en dankbaar aan Leeraren, die wij naar aller behoeften hoorden spreken, doen wij ook hulde aan de Onderwijzers, die het Kerkgezang leiden en veredelen door de voortreffelijke muzijk hunner kweekelingen.

De

De Katechisatiën, die de Leeraren getracht hebben met het schoolonderwijs in verband te brengen, werden veeltijds ijverig waargenomen en de Directie was daartoe welwillend behulpzaam. Vele leerlingen gaven stof tot blijdschap door hunne belangstelling en vorderingen. Terwijl men hen door kleine Godsdienstige geschriften beloonde en zocht aan te sporen, bleef daarvan de werking niet achterwege. Onder de aangenomenen tot Leden dier Gemeente, wier getal 235 bedroeg, waren niet weinigen, die gezegd kunnen worden eene zeer goede belijdenis te hebben afgelegd. Met eenigen kon men het zelfs wagen des zondags in de namiddags-Godsdienstoefening, ten aanhoore der Gemeente, te katechiseren. In den omgang met de leden der Gemeente ontdekten de Predikanten, behalve vele andere goede verschijnselen, opgewekten lust tot het lezen van Godsdienstige geschriften, die dankbaar uit hunne handen werden aangenomen. Sommigen offerden daaraan, zelfs met genoegen, een penningsken op, en vooral de Tractaatjes en Bijbelsche Almanak waren zeer gezocht. Dankbaar voor het hun toegezondene, verlangen dan ook de Leeraars, en wij met hen, dat zij door edele Godsdienstvrienden in staat gesteld mogen worden tot het ruimer uitreiken van opwekkende geschriften.

Ook bij de Roomsch Katholijken schijnt geen achteruitgang, in het Godsdienstige, plaats te hebben. Integendeel, onder beklag over sommiger ruwheid, verklaarde ons hun Geestelijke, de Wel-Eerw. Heer BRUINS, dat hij dikwijls vruchten zijner werkzaamheden zag. — Overigens ontbreken ons die berigten, die ons hadden moeten in staat stellen om van de gesteldheid dezer Gemeente behoorlijk opening te geven.

Hebben we in ons vorig Verslag kennis gegeven van Zijner Majesteits Besluit in dato 3 October 1836,

N°. 67, betreffende het toegestane tot de stichting van een Kerk- en Schoollokaal van de Israëlieten te *Veenhuizen;* wij berigten nu, dat Uwe Commissie in het verloopen dienstjaar zich die gewigtige zaak ernstig heeft aangetrokken, doch niet met een afdoend gevolg. Eene in de Koloniën gehoudene uitbesteding toch heeft moeten worden afgekeurd, uithoofde de laagste inschrijving het bedrag der gemaakte raming nog merkelijk te boven ging. Dien ten gevolge heeft de ontworpene stichting toen niet kunnen verwezenlijkt worden, en is het jaar ten einde geloopen met de overweging van het plan, om het werk niet weder uit te besteden, maar hetzelve, zoo veel doenlijk, met eigen volk, onder het onmiddellijk beleid der Koloniale Directie te doen uitvoeren, en zulks met in achtneming van alle mogelijke bezuiniging; welk plan gelijk Ul. later zal blijken is aangenomen en ten uitvoer gelegd, zoodat dan nu voortaan de Godsdienstige belangen der Israëlieten ook te *Veenhuizen* naar eisch zullen kunnen bevorderd worden.

Zien wij op de verschillende bewoners dezer Gestichten, hun uitwendig zedelijk gedrag heeft weder reden tot tevredenheid gegeven. Mogen er eenigen zijn, wier zeden niet onberispelijk waren, aan de groote menigte mag eene goede getuigenis worden gegeven. Losbandigheid en eigenlijk gezegde uitspattingen waren zeldzaam. Het bleek zelfs nu en dan, dat men meerdere vrijheid en uitspanning niet misbruikte. — En velen zijn regt geschikt geworden, om zonder vreeze in de groote Maatschappij te worden overgeplaatst.

Ten aanzien van den stand der zaken in de *Ommerschans* mogen wij vermelden, dat Godsdienstig Onderwijs en opwekking aan Protestanten en Roomsch Katholijken onafgebroken werd medegedeeld; en dat de

de Eerwaardige Heeren CAMPAGNE en MAAS bestendig op waardige wijze voorgingen bij de openbare Godsdienstoefeningen. Ongeveer 258 Protestantsche leerlingen, van verschillenden leeftijd, werden gedurende het geheele jaar eens in de week onderwezen, terwijl diegenen, die belijdenis des geloofs moesten afleggen, meermalen daartoe gelegenheid ontvingen, ten gevolge waarvan 37 tot Leden der Gemeente zijn aangenomen. Een 42tal kinderen zijn door den Eerw. Kapellaan niet zonder vrucht bekend gemaakt met de heilige waarheden der Godsdienst. De openlijke dienst is, niettegenstaande de moeijelijkheden en bezwaren daartegen voor beide Gemeenten, ordenlijk en zonder verzuim gehouden, en daarbij waren de opkomst, de stille en eerbiedige betamelijkheid voorbeeldig. Zoo Roomsche als Protestantsche gezindten toonden hooge prijsstelling op hunne Godsdienstige voorregten, en velen deden blijken van derzelver invloed op hunne gedragingen. Openbaarde zich al nu en dan de werking van een slecht voorbeeld, zoo moeijelijk in dit Gesticht te weren, de Leeraren bleven aanmoediging vinden om aan de verwaarloosden, hier opgenomen, het Evangelie aan te prijzen. Uwe Commissie betuigt dan ook over beiden hare hooge tevredenheid, en oordeelende in den Heer CAMPAGNE den man gevonden te hebben, aan wien geheel zijn ambt gerust kon worden toevertrouwd, heeft zij daaromtrent voordragt gedaan, waarvan het gunstig gevolg later zal worden medegedeeld.

Wij gaan nu over tot het geven van berigt, waaruit de staat van het Schoolwezen der Maatschappij zal moeten blijken.

Bij het overzien van deze belangrijke zaak in derzelver geheel, verdient dan het volgende Uwe opmerking. Al de schoolgebouwen werden behoorlijk on-

 der-

derhouden, terwijl dat in Kolonie N°. 1 aanmerkelijk is verbeterd. Men zou den staat der schoollokalen geheel doelmatig kunnen noemen, zoo de hoofdschool van Kolonie N°. 2 uitsluitend tot school kon gebruikt worden, en die van het 1ste Gesticht te *Veenhuizen*, door de zorg der Directie nu meer bruikbaar geworden, alle leerlingen behoorlijk kon opnemen. Het personeel der Onderwijzers onderging eenige verandering van wege vertrek en afsterven van sommigen hunner. Door geregelde opklimming en verplaatsing zijn de opengevallen posten en ook de nieuwe 3de Onderwijzersbetrekking, aan het 3de Gesticht te *Veenhuizen*, behoorlijk vervuld. Een en ander heeft dan ook met de gezondheid van Onderwijzers en scholieren zamen gewerkt, om het schoolonderwijs over het geheele jaar, vooral sedert de maand Maart, eenen vasten en eenparigen gang te doen houden; zoo lang mogelijk heeft de verdienstelijke Onderwijzer OTTEN, die ons tot onze droefheid ontviel, ook daartoe het zijne bijgedragen. De leerlingen der gewone Koloniën boven de 16 jaren oud, die vroeger des zomers van de avondschool werden vrijgesteld, zijn daartoe bestendig verpligt geworden, en in die Koloniën hebben de Onderwijzers hunne Protestantsche leerlingen, die daarvoor vatbaar waren, wekelijks eenmaal doelmatig onderrigt in het Bijbellezen gegeven, zonder dat daardoor de kinderen uit andere gezindheden hebben verloren. Als verdere verbeteringen, die iets goeds beloven, meenen wij nog te mogen noemen, dat alle kinderen der gewone Koloniën nu tot hun 13de jaar ook de dagschool bijwonen; dat dezulke, die, wegens te late aankomst in de Koloniën, dan nog niet genoeg geleerd hebben, daarop langer worden gehouden; dat de, beneden de 15 jaren in de verschillende Koloniën opgenomenen,

wel-

A.

Tegenover bl. 615.

Staat aanwijzende het getal Scholieren in de Koloniën der* Maatschappij van Weldadigheid, *over* 1837, *met opgave der kosten van Schoolbehoeften van iedere Kolonie.

AANWIJZING DER KOLONIE EN SCHOOL.	LEERLINGEN.				Kosten van School-behoeften.		AANMERKINGEN.
	Dag-school.	Avondschool.		Totaal.			
		Jongens.	Meisjes.				
Kolonie N°. 1. . . .	60	37	38	135	*f* 93	»	Bij de beschouwing der kosten van Schoolbehoeften, moet onder het oog worden gehouden, dat van de 3397 scholieren 1028 slechts *drie* en 822 *twee* maal per week onderwijs hebben genoten. Alles tot gewone dubbele schoollessen, 10 in de week gereduceerd, dan is het *f* 1.03[5] per kind in het jaar.
» » 2. . . .	140	74	54	268	}		
» 1e Bijschool. .	59	29	24	112	} 315	33	
» 2e » .	28	13	9	50	}		
» N°. 3.	143	83	68	294	} 211	»	
De bijschool aldaar.	60	25	12	97	}		
Ommerschans. . . .	82	64	58	204	159	97[5]	
Veenhuizen N°. 1. .	510	230	245	985	570	65	
» » 2. .	210	164	115	489	252	45	
» » 3. .	255	234	199	688	420	85	
Wateren.	»	75	»	75	66	21[5]	
	1547	1028	822	3397	*f* 2090	»	

welke geene of geen genoegzame opleiding hebben genoten, op de dagscholen worden geplaatst, tot dat zij behoorlijk zijn onderwezen; en eindelijk, dat het elementair onderwijs, door de aanstaande invoering der klankmethode, overal gelijk en gemakkelijk zal worden gemaakt.

Alle Onderwijzers kweten zich hoogst loffelijk van hunne verschillende verpligtingen; waardoor het dan ook voor Uwe Commissie genoegen was iets ter hunner aanmoediging te hebben kunnen doen. Hunne nuttige gezelschappen te *Veenhuizen* zijn niet alleen in stand gebleven, maar hebben, onder de leiding van Heeren Predikanten aldaar, veel goeds ten gevolge gehad. Het gedrag der kinderen en jonge lieden gaf veel reden tot tevredenheid. Hun getal op de onderscheidene scholen, zoo als het was aan het einde des jaars, is aangewezen op den hierbij gevoegden staat, waarbij echter moet worden in het oog gehouden, dat de nummers niet de grootste zijn. In het voorjaar toch zijn er in de onderscheidene scholen 253 avondscholieren ontslagen; in de wintermaanden gingen bijna overal avondscholieren, die niets verzuimden, op de dagschool. Bij ieder der drie Gestichten te *Veenhuizen* beliep dat getal ruim 75. Deze en meer andere in de gewone Koloniën en te *Ommerschans* zijn in die opgave niet begrepen.

Na dit meer algemeene te hebben voorgedragen, verlangen wij Ul. den staat van het onderwijs op iedere school te doen beschouwen, en beginnen daartoe met de gewone Koloniën. De school dan der Kolonie N°. 1 te *Frederiksoord* blijft zich aanprijzen van vele zijden. De Onderwijzer AUKES zag uitnemende vorderingen ook bij de leerlingen der avondscholen. Hij werkte gelukkig op het gedrag en op de orde, en door zijne ijverige bemoeijingen gingen beschaafdheid en goede zeden werkelijk vooruit. Min-

der

der dan dit bij den voormaligen R. K. Geestelijke het geval was, heeft de Hoofdschool van Kolonie N°. 2 van wege den tegenwoordigen behoeven stil te staan, en de Onderwijzer UHL heeft de meerdere dagen, hem nu vergund, zeer in acht genomen. Hij deed al het mogelijke aan de kinderen der dagschool en de leerlingen der beide avondscholen; hunne vorderingen gaven goede getuigenis van zijnen ijver en den ijver zijns medehelpers. De 1ste bijschool dezer Kolonie telde in de maand Februarij niet minder dan 64 dagscholieren, waaronder 14 die boven de 12 jaren oud, wegens vroeger verzuim den geheelen dag moesten les nemen. Met ijver trok zich de Onderwijzer MEIJER allen aan, en daarvan mag als eene proef genoemd worden, dat van de laatstgenoemden in den loop des jaars weder 11 henen gingen. Op de beide avondscholen, die minder talrijk waren, zag men ook de werkzaamheden zeer geregeld en de orde uitmuntend. In de 2de bijschool dezer Kolonie bleef het getal der leerlingen klein, maar bij allen, die er eenigen tijd hadden getoefd, was de vooruitgang zoo groot, dat men niet kan nalaten den Onderwijzer aldaar eenen ruimeren werkkring toe te wenschen.

Ons nu begevende naar de Hoofdschool van de Kolonie te *Willemsoord*, herinneren wij U nogmaals den ijver, de liefde en zorg, die de verdienstelijke H. B. OTTEN, tot aan het einde van zijn 16jarig werk, aan zijne leerlingen immer bleef betoonen. De lijdende man kwam er met moeite toe, om nu en dan het schoolwerk voor ééne les aan den ondermeester geheel over te laten. Gering was dan ook de schade gedurende zijne ongesteldheid, hetwelk wij tevens danken aan de verdubbelde inspanning van TER HOEVEN. De kinderen maakten goede vorderingen; de leer-

leerlingen der avondscholen zijn veel en niet zonder goed gevolg bezig gehouden met het maken van eigene opstellen. Ook de achterlijke bejaarden, wier getal echter gering was, werden niet vergeten. Wij zeggen het ter eere van de nagedachtenis des gestorvenen: het was zijne leerlingen aan te zien, dat hij met geheel zijn hart aan hen had gearbeid! — In de bijschool dezer Kolonie is DE NEKKER, zonder hinder en zonder vertraging, het geheele jaar door werkzaam geweest. Hij had het geluk bij voortduring regt goede lezers te vormen. Al zijne leerlingen, ook de avondscholieren mogten nu ook hier, gelijk in alle andere Koloniën, ondergeschikte, volgzame en bruikbare leerlingen heeten.

Van de gewone Koloniën overgaande tot de *Ommerschans*, beginnen wij met te zeggen, dat de school aan dit belangrijke Bedelaars-Gesticht voortging goede vruchten op te leveren. De waardige Onderwijzer HOOGSTRA heeft hier immer te doen met vele verwaarloosde kinderen en jonge lieden, hetwelk onder anderen daaruit kan blijken, dat de getallen van dezen vóór hunne aankomst te *Ommerschans* schoolonderwijs ontvangen en niet ontvangen hebbende, over den jare 1837 zijn als 14:23. De school bleef intusschen aangenaam en welkom voor de meerderheid. De meisjes-avondschool stond in gemaakte vorderingen bij die der jongens verre ten achteren. Van de 2 avondschool-meisjes kan er eene lezen, van de 6 avondschool-jongens 5. Geene moeite is er gespaard om door deze ook het vroeger verzuimde te doen inhalen.

Ook aan het eerste Gesticht te *Veenhuizen*, werwaarts wij ons nu begeven, kwamen velen aan, die nog geen schoolonderwijs hadden ontvangen; anderen nog te zwak en te jong om het te kunnen genieten. Dezen en allen, die men niet kon plaatsen

in

in de schoolvertrekken, hield men zoo goed mogelijk in de zalen bezig: welk getal in het laatste des jaars 192 kinderen bedroeg, door 3 Ondermeesters onderwezen. In de gewone schoollokalen is weder met waardigen ijver veel goeds gesticht. Eere hebbe daarvoor de Hoofd-Onderwijzer en die aan zijne zijde staan. Moge hij gelukkig blijven slagen, ook in zijne bemoeijingen met het prijzenswaardig zanggezelschap, in het belang der muzijk. In het bedelaars-Gesticht te *Veenhuizen* was de schooljeugd naar de lokalen gerekend zeer talrijk. Niettegenstaande de ophooping zijner werkzaamheden en het verlies van eenen veelbelovenden medearbeider, ging de Onderwijzer met lust voort. Het onderwijs der kinderen was zeer goed, en zoo vruchtbaar hetgeen aan de avondscholieren is ten koste gelegd, dat er aan het einde des jaars, 20 jongens en 16 meisjes tot de eerste of laagste, en 105 jongens en 87 meisjes tot de 3de of hoogste klasse gerekend werden te behooren. — Aangezien hier ook zeer vele Veteranen-kinderen zijn, zoo ontboezemen wij den wensch, dat er voortaan te *Ommerschans*, wanneer de zalen daar zullen voltooid zijn, eenige meer en in het 2de Gesticht eenige bedelaars kinderen minder mogen geplaatst worden. Dan zullen de schoolvertrekken ook ter dezer plaats groot genoeg en de evenredigheid der verschillende getallen juister zijn.

De Onderwijzer van het 3de Gesticht bleef zijn' roem van bekwaamheid en oordeel handhaven, en zag zich uitnemend geholpen door degenen, die hem zijn toegevoegd. Het regelmatig schoolgaan der kinderen, de weldadige toelating in den winter op de dagschool van de avondscholieren, die zulks noodig hadden, de goede inrigting en genoegzame ruimte der schoolvertrekken, dit alles werkte hier mede tot gelukkige be-

bereiking van het doel. Behalve dat aldus veel geleerd en ontwikkeld is, hebben ook de buitengewone teeken- en muzijkoefening aan verscheidene leerlingen genoegen en nut verschaft.

In het Gesticht te *Wateren* eindelijk, waarvan wij vroeger reeds met lof hebben gesproken, bleef de Heer VAN WOLDA zich ook het schoolonderwijs met ijver aantrekken; de vorderingen, de achting en genegenheid zijner kweekelingen zijn hem ook nu eene zoete belooning geweest. En in zijne betrekking tot hen en in die van Adjunct-Directeur voor het schoolonderwijs waren het liefde- en pligtgevoel, die de handelingen des voortreffelijken mans ten alle dage blijkbaar bezielden en veredelden.

Wij eindigen dan hier ons Verslag, Koninklijk Vorst en Heer, en Leden der Commissie van Weldadigheid. Wij doen het, vervuld met de troostrijke en blijde gedachten, dat onder het gewoel van dit aardsche bedrijf toch niet alle daden der menschen den stempel dragen van zelfzoekende eigenbaat, en dat daar, waar liefde de harten ontgloeit en hand en hoofd doet werken, ook zegen wordt ontvangen van den milden Vriend en Vader in de Hemelen. Na hem, dien Hoogen en Goeden, danken wij voor die gewaarwordingen U, die blijft waken voor deze inrigting en allen, die haar wel willen ondersteunen. Dat zij met U ook in dezen de hoofdwet van het Koningrijk der Hemelen blijven betrachten, want daardoor is er vreugde op aarde, en daaruit ontleent de Hemel zijne feestvieringen.

's Gravenhage, den 25sten Junij 1838.

G. RUITENSCHILD.

Ver-

Verslag betrekkelijk het geldelijk beheer der Maatschappij van Weldadigheid *over* 1837 *of het twintigste Dienstjaar, namens de Commissie van Weldadigheid aan die van Toevoorzigt.*

MIJNE HEEREN, LEDEN DER COMMISSIE VAN TOEVOORZIGT!

De tijd, waarop wij gewoon zijn onze rekening en verantwoording in Ul. handen stellen, is met eenige weken overschreden. Wij waren wel tijdig genoeg daarmede in gereedheid, doch de afwezigheid van onzen doorluchtigen Voorzitter heeft het houden onzer algemeene Vergadering, welke Ul. bijeenkomst moet voorafgaan, doen uitstellen; en wij mogen ons overtuigd houden, dat deze oorzaak te noemen, genoeg zal zijn om de vertraging te wettigen.

Onze verantwoording, in den gewonen vorm opgemaakt zijnde, zouden wij ons kunnen bepalen dezelve aan Ul. onderzoek te onderwerpen, met de eenvoudige aanbieding van zoodanige mondelinge toelichtingen, als waartoe wij ons steeds genegen en bereid betoond hebben, ware het niet dat wij gewoon waren dezelve vergezeld te doen gaan van eene vergelijkende beschouwing, welke wij ook thans niet achterwege willen laten, daar dezelve misschien tot eenige niet onbelangrijke opmerkingen aanleiding kan geven, en althans bij het onderzoek tot eenen gereeden leiddraad kan verstrekken.

Dien ten gevolge willen wij de drie stuks staten, welke de verzameling op de te verantwoorden sommen be-

bevatten, kortelijk met Ul. doorloopen, en die punten welke eenige bijzondere toelichting schijnen te vorderen, eenigermate breedvoerig behandelen.

De ontvangsten, op de eerste dezer staten gebragt, bedragen een totaal van *f* 2382980.12⁵, welke wederom in vijf hoofdafdeelingen zijn gesplitst, waarvan sommigen weder in de gewone onderdeelen.

De vrijwillige bijdragen, ten bedrage van *f* 28607.91, onder de eerste hoofdafdeeling opgenomen, zijn op de gebruikelijke wijze op eene afzonderlijke tabel uitvoerig aangewezen, zoodanig dat daaruit de verantwoording van iedere Sub-Commissie op zich zelve kan worden nagegaan, vooral ook om daardoor de Sub-Commissiën, aan welke deze staten met onze jaarlijksche verslagen worden toegezonden, in de gelegenheid te stellen, om ieder voor zich te vergelijken of onze verantwoording ten deze overeenstemt met den waren staat van zaken en de ons toegezondene rekeningen.

De Sub-Commissiën zijn, even als in het vorige jaar, ten getale van 107 op die tabel gebragt, terwijl het getal Sub-Commissiën ten platten lande met één is vermeerderd, daar het de Sub-Commissie te *Zierikzee* gelukt is ook deelneming te verkrijgen te *Oosterland* en *Sirjansdam*, welke plaats vroeger niet onder dat getal begrepen was.

De bijdragen van 9418 leden, welke over 1837 geacht werden ten behoeve der Maatschappij te contribueren, beloopen *f* 24903.50, en de giften, zoowel die waarvoor jaarlijks is ingeschreven, als de zoodanigen, welke slechts voor eens geschieden *f* 4662.65⁵. Onder dit laatste bedrag is begrepen een legaat van wijlen den Heer E. VAN OOSTROM te *Amsterdam* tot *f* 600: —, alsmede *f* 26: — door de Sub-Commissie te *'s Gravenhage* verantwoord, wegens het ontvangen

bedrag, door wijlen den Heer Mr. C. ASSER aan de Maatschappij besproken, waarvan wij reeds in ons Verslag over het vorige jaar gewaagden. — Het beloop dezer buitengewone giften verschilt dus vrij aanmerkelijk bij het jaar te voren, toen wij te dier zake *f* 5500 hebben verantwoord, en het is aan deze wisselvallige omstandigheid voor het grootste gedeelte toe te schrijven, dat de totale somma der giften over beide jaren mede zulk een belangrijk verschil aanwijst; terwijl ook nog in 1836 onder de som der giften was begrepen *f* 752 voor toegezondene tijdschriften aan de Sub-Commissie te *Batavia*, hetwelk in 1837 geen plaats heeft gevonden.

Als saldo des vorigen jaars, door de onderscheidene Sub-Commissiën verschuldigd, moest blijkens de laatst voorgaande verantwoording worden verrekend, *f* 16504.39⁵, waarboven nog op de achterstallige posten van vorige jaren, als sedert ontvangen is opgegeven, *f* 4716.42, zoodat de geheele som, waarover de verantwoording der Sub-Commissiën loopt, *f* 50786.97 bedraagt. Hiervan is voor briefporten en

verdere onkosten in rekening gebragt .	*f* 677.57⁵.
Voor transportkosten van Kolonisten .	*f* 182.49⁵.
De oninvorderbare bijdragen en giften beloopen	*f* 886.10.
Het te goed van eenige Sub-Commissiën, wegens in vorige jaren meerder betaald dan verschuldigd was, bedraagt . . .	*f* 16.50.
Ter zake van vroeger toegezonden linnen wordt verrekend	*f* 56.25.
De twijfelachtige restanten, of die posten waaromtrent wij, bij gebreke van de tijdige inzending der verantwoording, in het onzekere verkeeren, worden uitgetrokken tot	*f* 10071.15.
Transporteren	*f* 11890.07.

Per

Per transport ƒ 11890.67.

De ontvangst in 1837 betrekkelijk dit onderwerp wordt in onze verantwoording opgenomen tot . . . . ƒ 28607.91.

Terwijl het erkende verschuldigde saldo op ult. December 1837 beliep . . . . . . ƒ 10302.89.

te zamen ƒ 50800.87.

De som, welke verantwoord moet worden echter, volgens de vorenstaande aanwijzing, slechts bedragende. . . . . . . ƒ 50786.97.

Zoo levert dit een verschil op van . . ƒ 13.90.

welke som door eenige Sub-Commissiën boven het verschuldigde is betaald, en bij eene volgende afrekening in aanmerking moet komen.

De som van ƒ 28607.91, welke de eigenlijke ontvangst uitmaakt, overtreft het deswege in 1836 verantwoorde bedrag met ruim ƒ 3000: — doch daarentegen is het verschuldigde op ult. December 1837, ruim ƒ 6000 minder, dan het erkende saldo bij de afsluiting van het dienstjaar 1836 bedroeg, zijnde een en ander het gevolg van de in 1836 meerder verantwoorde buitengewone giften.

Het verschil der overige posten in vergelijking met het vorige jaar, waarvan sommigen iets meer, anderen iets minder beloopen, is te onbeduidend om daarbij stil te staan; alleen moeten wij nog opmerken, dat van het verschuldigde saldo tot ƒ 10302.89, waaronder ƒ 3937.50 voor onverrekend linnen of toegezonden tijdschriften aan de Sub-Commissie te *Batavia* begrepen is, bij de afsluiting onzer verantwoording reeds ƒ 5846.67 in de Maatschappelijke kas was gestort.

De achterlijke Sub-Commissen, welke wij gemeend hebben wederom op den verantwoording-staat te moeten aanwijzen, en waarvan bij eene afzonderlijke

bijlage de jaren waarover de achterlijkheid loopt, aan UE. kenbaar wordt gemaakt, nemen niet toe; integendeel gaan wij daarmede, hoezeer langzaam, vooruit. Zoo is onder anderen de Sub-Commissie te *Zierikzee*, welke in het vorige jaar nog als achterlijk sedert 1832 voortkomt, door de werkzame belangstelling en invloed van den Heer K. W. DE JONGE hersteld niet alleen, maar door doelmatige pogingen is die verdienstelijke voorstander onzer Instelling er in geslaagd, om de deelneming, zoo wel te *Zierikzee* zelve, als op de plaatsen onder het ressort behoorende, met een gunstig gevolg op te wekken, zoodat die Sub-Commissie, wat het getal Leden betreft, met plaatsen, welke eene veel grootere bevolking tellen, kan wedijveren. Ook de Sub-Commissie te *Middelburg*, welke in het vorige jaar nog als achterlijk voorkomt, heeft aanspraak op onze erkentelijkheid, daar dezelve zoo wel door de bijwerking der verantwoording als door loffelijke pogingen tot verkrijging van nieuwe deelneming, welke met eene aanwinst van 45 nieuwe Leden is bekroond geworden, onder de meest ijverige Sub Commissiën mag gerangschikt worden. Evenzeer mogen wij te dezer plaatse niet onvermeld laten, dat onderscheidene Sub-Commissiën eenen gunstigen uitslag hebben mogen ondervinden, op de middelen, welke zij tot uitbreiding van het Lidmaatschap hebben beproefd. Aan alle deze ijverige en welgezinde Sub-Commissiën, waaronder die te *Bergen op Zoom*, *Delft*, *'s Gravenhage* (en de daaronder behoorende plattelands Commissie te *Voorburg*) en *Nijmegen* genoemd mogen worden, betuigen wij daarvoor openlijk onzen dank, maar vooral mogen wij het offer onzer erkentelijkheid niet onthouden aan den hoogstverdienstelijken Heer MEURS WICHERS te *Groningen*, van wiens ijver wij in

een

een vorig jaar reeds gewaagden, doch die ook wederom in het afgeloopen jaar, daarin ondersteund door den Heer Staatsraad Gouverneur der Provincie *Groningen*, geene moeite en zorg heeft ontzien, om de belangen der Maatschappij te bevorderen, en door de aanwinst van 69 nieuwe Leden onder de financiele Ambtenaren in de Provincie *Groningen*, eene aangename zelfvoldoening heeft mogen smaken voor zijne warme en door ons op hoogen prijs geschatte belangstelling. Mogten alle Sub-Commissiën met gelijke geestdrift voor de goede zaak bezield zijn, wij zouden UE. over het afgeloopen jaar niet op nieuw eene vermindering van 200 Leden hebben behoeven op te geven. Velen echter behandelen de zaak met onverschilligheid, hetwelk wij te meer bejammeren, daar voorbeelden als de hierboven aangehaalde ons de ervaring geven, dat eene doelmatige opwekking voldoende is om zich te overtuigen, dat onze landgenooten hunne aanspraak nog niet verloren hebben op eene der schoonste burgerlijke deugden, die der weldadigheid.

De uitzigten, die wij voor het loopende jaar reeds hebben mogen ontvangen, doen ons hopen en vertrouwen, dat wij bij een volgend Verslag niet op nieuw vermindering, maar integendeel eenige vermeerdering in het getal Leden zullen mogen opgeven. Van onderscheidene kanten zijn ons reeds opgaven van nieuwe Leden gedaan, terwijl eenige Sub-Commissiën ons de verzekering hebben gegeven, dat de te lang uitgestelde pogingen tot verkrijging van nieuwe deelneming niet langer zouden worden verschoven, en er bij de Heeren Provinciale Kommandanten aanzienlijke aanwinst van Leden heeft plaats gehad.

In het vorige jaar gaven wij UE. de toezegging, om, voor zoo verre ons daarvan iets naders bekend

mogt zijn, bij het tegenwoordig Verslag mededeeling te zullen doen van den uitslag der bemoeijingen van de Sub-Commissie te *Batavia*, in de zaak tegen den voormaligen Heer Onder-Voorzitter MEIJNDERTS. Tot dusverre daarvan niets naders vernomen hebbende, moeten wij afwachten wat ons daaromtrent zal worden kenbaar gemaakt, en vleijen wij ons, op een volgend jaar, zoo niet den geheelen afloop althans eenige nadere bijzonderheden te kunnen opgeven.

De gezamenlijke Sub-Commissiën en Provinciale Kommandanten hebben, op derzelver rekeningen wegens de plaatsing van huisgezinnen in de Koloniën, op ultimo December 1837, *f* 70467: — voordeelige en *f* 32973.34[5] nadeelige saldo's, gevende per resto een te goed van *f* 37493.65[5], waarop de plaatsing van 25 huisgezinnen is toegestaan, vertegenwoordigende een kapitaal van *f* 42500: —

De ontvangsten van het Gouvernement, zoo wegens voorschotten als geldelijke bijdragen, zijn onder de tweede afdeeling opgenomen, en wij hebben die, uithoofde van derzelver verschillenden aard en bestemming, wederom in twee onderdeelen gesplitst.

In de rekening betrekkelijk het tweede onderdeel zijn, naar aanleiding eener gemaakte en onzes inziens gegronde bedenking van een der Leden van de Commissie van toevoorzigt des vorigen jaars, voor *memorie* uitgetrokken de gelden, welke, ingevolge Zijner Majesteit besluit van 17 Januarij 1836 N°. 84, bestemd waren *tot aflossing van de schulden der Maatschappij, en tot voldoening van de rente der som, welke door het Departement van Koloniën aan de Maatschappij ter leen verstrekt zal worden;* — doch waarvan de uitbetaling over de jaren 1836 en 1837 nog niet heeft plaats gehad, en welke dus als eene inschuld moeten worden aangemerkt.

On-

Onder de derde afdeeling zijn gebragt de inkomsten, voortvloeijende uit de bestaande contracten, en wel, bij het 1ste onderdeel, de bestedingspenningen tot *f* 236540 : — en, bij het 2de onderdeel, de vergoedingen tot *f* 107435,43. Wederom zijn de 16jarige betalingen van eenige contracten met Gemeente- en Armbesturen in 1836 afgeloopen, of de laatste termijn in 1837 aangevuld, waardoor het 1ste onderdeel met ruim *f* 3000 : — is verminderd. Het verschil zoude grooter zijn geweest, doch in 1837 zijn onderscheidene restanten des vorigen jaars ingekomen en in ontvang genomen, te weten: *f* 140 : — op armmeesteren der Gereformeerde Gemeente te *Steenwijk*, *f* 720 op armbestuurderen der Hervormde Gemeente te *Groningen*, *f* 720 op den Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Groningen*, *f* 180 : — op Regenten der Magistraats-armenkamers te *Schiedam* en *f* 390 : — op Regenten der Gecombineerde Weeshuizen te *Zalt Boemel*. Daarentegen was bij de afsluiting van het dienstjaar 1837 onbetaald en is mitsdien als restant gebragt *f* 180 op den Kerkeraad der Protestantsche Gemeente te *Gend*, *f* 360 op armbestuurderen en *f* 760 : — op den Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Groningen*.

Op het tweede onderdeel is ruim *f* 5000 : — meer ontvangen dan in het vorige jaar, zijnde dit verschil gelegen in de terugbetaling der uitgeschoten vervangings- en transportkosten van bedelaars en kinderen tot bijna *f* 7000 : — hooger dan in het vorige jaar, terwijl daarentegen ongeveer *f* 2000 : — voor vergoedingskosten van onwerkvaibare bedelaars en kinderen minder is ontvangen.

Van de restanten van 1836 ter zake van dit onderdeel is in 1837 ingekomen de *f* 47.50 op de Kerkenraad der Nederduitsche Hervormde Gemeente te *Groningen*-

ningen, en worden alzoo wederom als restanten overgebragt de posten op Gemeentebesturen in *België*, benevens een post van *f* 202.22[5], op evengemelden Kerkeraad.

De vierde en vijfde afdeelingen, ten gezamenlijke bedrage van *f* 1610396.78[5], bevatten de ontvangsten, welke in de Koloniën en bij de Etablissementen hebben plaats gehad, met uitzondering nogtans van een bedrag van *f* 19136.18, onder het 2de onderdeel der 5de afdeeling begrepen, hetwelk bij de Permanente Commissie is ontvangen.

Het eerste onderdeel der vierde afdeeling bevat de stortingen, door de bewoners der Koloniën gedaan, tot *f* 363023.74, welke som ruim *f* 6000: — minder aantoont, dan het bedrag voor hetzelfde onderwerp in 1836 verantwoord. Het valt echter moeijelijk in een onderling vergelijk van beide jaren te treden, aangezien met 1°. Januarij 1837 een nieuw reglement voor de gewone Koloniën is in werking gebragt, waarbij de inhoudingen der verdiensten van de Kolonisten eene belangrijke wijziging hebben ondergaan en het beginsel is ingevoerd, om den landbouw bij die Koloniën, even als bij de Gestichten, met al deszelfs voor- en nadeelen, voor rekening der Maatschappij te drijven. Hierdoor is dus van zelf komen te vervallen, dat de opbrengst der hoeven of van den landbouw, door de Kolonisten is gestort in mindering van hunne loopende rekening met de Maatschappij, ten gevolge waarvan die opbrengst, niet meer bij dit onderdeel behoorende, op gelijke wijze als de voortbrengselen van landbouw bij de Gestichten, onder het 4de onderdeel dezer afdeeling is verantwoord.

Wat betreft de gedane stortingen door de bewoners der Gestichten, zoo zijn de verschillen tusschen het tegenwoordige en het laatst voorgaande jaar van geen aan-

aanbelang, en staat het meerdere of mindere in volkomen overeenstemming met de meerdere verdiensten, het grooter aantal aanwezige bedelaars over 1837, of met de omstandigheid, dat de verantwoording van 1836 over 53 en die van 1837 over 52 weken loopt.

Het tweede onderdeel dezer afdeeling, voor afleveringen uit de Magazijnen der Koloniale Etablissementen, bedraagt *f* 780214.18[5], en dus ruim *f* 75000 : — meer dan in het vorige jaar. — Dit aanzienlijk verschil verdeelt zich over de navolgende magazijnen, als:

Veldvruchten en zaden, tot bijna . . .	*f* 45000 : —
Steenen	» 1500 : —
Turf	» 1200 : —
Kleeding, huisraad en gereedschappen . .	» 1000 : —
Grondstoffen	» 10000 : —
Winkelwaren	» 4900 : —
Veestapel	» 9300 : —
Bouwstoffen	» 2900 : —
	f 75800 : —
terwijl levensmiddelen en zuivel eene mindere opbrengst aanwijzen van te zamen ongeveer	» 800 : —
Uitmakende het boven aangewezen verschil van	» 75000 : —

Al de oorzaken van deze hoogere opbrengsten uit een te zetten, dit zoude eene grootere uitweiding vorderen dan ons bestek gedoogt, vooral daar dezelve voor iedere Kolonie of Gesticht dikwerf verschillen en over een aantal onderscheidene artikelen loopen. — De veldvruchten en zaden, grondstoffen en veestapel, als de voornaamsten, willen wij hier dus slechts aanstippen.

Voor zoo verre de veldvruchten en zaden, producten van eigen verbouw zijn, moet deze grootere opbrengst daarin gezocht worden, dat, dewijl de oogst van 1836 grooter is geweest dan die van 1835, en het grootste gedeelte van den oogst eerst in het volgende jaar uit de magazijnen afgeleverd wordt, het restant van den oogst van 1836 in 1837 verbruikt meer heeft opgebragt, dan dat van den oogst van 1835 in 1836 afgeleverd. Voorts, dat de uitbreiding van den landbouw, gedurende 1837 bewerkstelligd, meerder zaaikoren, poters en zaden heeft gevorderd, en eindelijk dat vroeger de Kolonisten in de gewone Koloniën zich gedurende eenen geruimen tijd moesten voeden met de aardappelen, in hunne eigen tuinen gewonnen, doch dat, bij het met 1 Januarij 1837 ingevoerde reglement voor de gewone Koloniën, die tuinen zijn ingekrompen, waartegen, het geheele jaar door, de Kolonisten aardappelen uit het magazijn verstrekt krijgen. Het is dan ook aan deze laatste reden toe te schrijven, dat vooral bij de gewone Koloniën eene aanzienlijke meerdere opbrengst ten deze heeft plaats gevonden. Ten aanzien der grondstoffen valt op te merken, dat de oprigting van katoenweverijen voor eigen rekening een aanzienlijker verbruik van grondstoffen heeft gevorderd, zoo als dan ook voor eene waarde van bijna *f* 6000:— aan katoenen garens uit het algemeen magazijn aan de katoenweverijen, en voor ruim *f* 1200, afgewerkt katoen uit het algemeen magazijn aan de fabrijk is afgeleverd. Het overige ontstaat uit de meerder afgeleverde grondstoffen uit het algemeen magazijn aan de gewone fabrijken, hetwelk bij de steeds toenemende uitbreiding van het fabrijkwezen klimmende is gebleven. De meerdere opbrengst van den veestapel spruit voort uit eenen aanzienlijken verkoop van vee. — Gebrek aan groenland

land deed te dikwerf het bezwaar gevoelen, om door aankoop van hooi van buiten in het onderhoud van eenen te uitgebreiden veestapel te voorzien, hetwelk tot den maatregel heeft doen besluiten, om den veestapel aanmerkelijk in te krimpen en te beperken tot het benoodigde getal melkvee, meer geëvenredigd aan de voeding, die daarvoor in de Koloniën zelve kan worden gewonnen, terwijl het gebrek aan mest, dat hierdoor ontstaat, door de reeds ingevoerde bremcultuur zal worden vergoed. Het nut van dezen maatregel heeft zich reeds werkelijk doen gevoelen bij den hoogen prijs van het hooi, na den afgeloopen strengen winter, toen men hetzelve, althans in zulk eene hoeveelheid als voor het vroeger aanwezige aantal vee benoodigd zoude zijn geweest, te naauwernood zou hebben kunnen bekomen.

Deze meerdere verkoop kan worden nagegaan uit de navolgende vergelijking:

In 1836 verkocht.			In 1837 verkocht.		
7	stuks	paarden	19	stuks	paarden
74	»	koeijen	240	»	koeijen
1	»	driejarig vee	87	»	driejarig vee
5	»	vaarzen	116	»	vaarzen
12	»	pinken en	143	»	pinken en
126	»	kalven.	275	»	kalven.

De opbrengst van Fabrijk en bakkerij, tot eene waarde van *f* 247220.26, is onder het 3de onderdeel dezer afdeeling opgenomen, zijnde eene vermeerdering van *f* 10300 : —, vergeleken bij 1836.

De Fabrijken op zich zelve hebben meerder afgeleverd voor een bedrag van bijna *f* 10300 : —, als, voor aangemaakte kleeding, nagenoeg *f* 8600 : —, en voor huisraad, gereedschappen en grondstoffen, ruim

f 1900 : —,

ƒ 1900 : —, terwijl de gedane reparatiën ruim ƒ 200 : — minder hebben beloopen. Daarenboven zijn door de katoenweverijen aan het Magazijn afgeleverd 481 stukjes katoen, ter waarde van ƒ 2294.55.

Door de broodbakkerijen daarentegen is minder afgeleverd voor een bedrag van ruim ƒ 2200 : —, hetgeen welligt daarin kan gelegen zijn, dat in de verantwoording van 1836 het baksel van 53 weken begrepen is, waarvan dus nog een gedeelte in 1837 is verbruikt.

Het aanzienlijk verschil van bijna ƒ 70000 : — ten aanzien van den verkoop van veldvruchten en zaden, opgenomen onder het 4de onderdeel van dezen ontvang, spruit voor een groot gedeelte daaruit voort, dat onder dezen post is getrokken de opbrengst van den oogst der gewone Koloniën, die vroeger werd opgenomen onder het 1ste onderdeel van dezen ontvang. — Wijders doordien bij de onderhavige verantwoording nog is gebragt voor eene waarde van ongeveer ƒ 12000 : —, aan aardappelen en hooi, behoorende tot den oogst van 1836 bij de *Ommerschans*, welke in datzelfde jaar niet zijn in ontvang genomen. En eindelijk ten gevolge van meerdere in ontvang neming van den oogst van 1837.

Volgens tauxatie-staat, bestaat de meerdere opbrengst van den oogst van 1837, in:

715 Ned. mudden Rogge
909 » » Haver
en 234,646 » ponden Hooi.

En de mindere opbrengst in:

41 Ned. mudden Garst
5739 » » Aardappelen

36 bundels Vlas
38 Ned. mudden Lijnzaad
en 415 » » Boekweit.

Onder de vijfde afdeeling zijn opgenomen de verschillende en toevallige baten; — makende de huurpenningen en andere opbrengsten van eenige bezittingen der Maatschappij, welke niet onmiddellijk tot de Koloniën behooren, daarvan het 1ste onderdeel uit, ten bedrage van *f* 790.56[5].

Het 2de onderdeel, bevattende verschillende buitengewone inkomsten, bedraagt *f* 44011 : — en dus bijna *f* 13000 : — meer dan in het vorige jaar. In de eerste plaats zijn onder dit bedrag begrepen twee uit derzelver aard buitengewone posten als *f* 3943.25 voor het aandeel van de Provincie *Drenthe*, in de kosten van den bouw der schutsluis in den mond der *Veenhuizervaart*; — en *f* 2651.34 voor terug betaling door de Hoofd-Commissie tot de zaken der Israëlieten van de kosten van opbouw enz. der Israëlitische kerk en school te *Willemsoord*. Overigens is het verschil gelegen in eene grootere omwisseling van Koloniale munt tegen zilvergeld van bijna *f* 7000 : —. De hooge verdiensten, welke de meeste Kolonisten bij de tegenwoordige buitengewone werkzaamheden hebben kunnen maken, wekten de begeerte op, om hetgeen niet dadelijk tot onderhoud der huishouding benoodigd was aan zilvergeld in handen te hebben, om zich daarvoor buiten de Koloniën vreemde kleedingstukken en snuisterijen te kunnen aanschaffen. — Uit aanmerking echter, dat deze ruimte van zilver geld ligtelijk aanleiding tot verkwisting kan geven, terwijl het voor de Kolonisten zelve beter is, dat zij van die hooge verdiensten iets besparen, om bij ziekten of andere omstandigheden zich het benoodigde te kun-

kunnen aanschaffen, heeft de Permanente Commissie bij besluit van 29 Maart 1838 N°. 1 die omwisseling beperkt tot zoodanig bedrag, als de Kolonisten in billijkheid kunnen gerekend worden noodig te hebben, om zich daarvan eenige kleinigheden aan te schaffen, of wel tot reisgeld bij verlof.

Blijkens den tweeden staat heeft de Permanente Commissie, gedurende 1837, bij 816 stuks mandaten, beschikt over eene som van *f* 2385684.48, waarvan, bij de afsluiting der verantwoording, drie stuks, ten bedrage van *f* 518.10⁵, gelijk wij op den staat van uitgaven hebben aangewezen, nog niet ter betaling waren aangeboden. Daarentegen is het mandaat N°. 712 tot *f* 500: — van de dienst van 1836 in 1837 opgekomen en voldaan, zijnde hetzelve mitsdien gevoegd bij de overige betaalde mandaten, welke wij aan Ul. onderzoek, in vergelijking met de dubbelen, welke door Z. K. H. onzen Voorzitter, ten blijke van goedkeuring, zijn onderteekend, onderwerpen.

Tot het derde onderwerp onzer beschouwing overgaande, te weten den staat van uitgaven, vinden wij daarop, onder 25 hoofdstukken, gebragt de in 1837 gedane betalingen, ter somma van *f* 2386138.00⁵. Het verschil tusschen de geslagene mandaten en de werkelijk gedane uitgaven lost zich daardoor op, dat het saldo bij den Directeur in kas, bij het einde van het jaar 1837, *f* 527.49⁵ minder bedroeg dan bij het begin, en dat het saldo meerder uitgaaf bij het Lid der Permanente Commissie Mr. FABER VAN RIEMSDIJK van *f* 227.77 op *f* 153.80 is verminderd.

Onder het 1ste hoofdstuk der uitgaven wordt gebragt *f* 3674.01⁵, voor aankoop van gronden, zijnde de koopprijs benevens de kosten op den eigendomsovergang van twee blokken of percelen hooge veen, ge-

gelegen onder het beheer van *Haulerwijk*. Boven de waarde van het veen zelf, was deze koop noodig tot het graven eener Wijk, uitkomende nabij de *Haulerwijk*, waardoor het vervoer te water van mestspeciën, hooi en andere goederen of voortbrengselen, tegen betaling van een matig op- en afvaartgeld op de *Haulerwijk*, tot aan de Gestichten te *Veenhuizen* mogelijk is geworden. Aanzienlijke transportkosten zullen hierdoor worden bespaard.

Voorts is in de bezittingen der Maatschappij, in den loop van 1837, nog eene verandering voorgevallen, waarvan het hier de plaats is te spreken, ofschoon geene geldelijke uitgave daarvan het gevolg is geweest. Bij ruiling namelijk is aan den Heer M. A. VAN ROIJEN c. s., te *Vledder*, afgestaan eene boerenplaats in het boerschap *Weper*, welke voor de Maatschappij weinig of geene waarde meer had, — en daarentegen heeft de Maatschappij in eigendom verkregen drie percelen of 25 akkers veen- en ondergrond, gelegen in de *Vledderveenen*, welker bezit benoodigd was om de bewoners der gewone Koloniën in het vervolg op eene onkostbare wijze van brandstoffen te voorzien. Deze goederen van gelijke waarde geschat zijnde, zoo vloeit daaruit geen ontvang noch uitgaaf voort, en maken wij daarvan alleen ordeshalve melding.

Voor gebouwen is, blijkens de tweede afdeeling, uitgegeven *f* 68123.10. Deze som, met vorige jaren vergeleken, schijnt buitensporig hoog te zijn, en maakt een verschil van ruim *f* 26000:— met hetgeen in 1836 onder die uitgave voorkomt. Tot opheldering daarvan moge strekken, dat sedert 1°. Januarij 1837 de kosten voor onderhoud der Kolonisten-woningen onder de administratie-kosten weggelaten en on-

der-

der die van onderhoud der gebouwen in het algemeen opgenomen zijn, waardoor, voor zoo veel de gewone Koloniën betreft, eene verhooging van omstreeks *f* 18000:— op dit onderwerp ontstaat; — dat bij de *Ommerschans* in 1837 ruim *f* 5400:— meerder voor gebouwen besteed is dan in het jaar te voren, zijnde daaronder begrepen *f* 4500:— als eerste termijn van uitbesteding van den gedeeltelijken herbouw van dat Gesticht, ten gevolge der verwoesting daaraan toegebragt door den storm van 29 November 1836. Dat voorts ook, in het algemeen, de kosten van onderhoud aanzienlijk vermeerderd zijn door hetgeen onvermijdelijk noodig was tot herstel der veelvuldige schade aan de gebouwen, door dezen schier voorbeeldeloozen orkaan aangerigt, zal wel geene bevreemding baren, wanneer men zich herinnert, hoe in onze welgebouwde steden vele huizen daar onder zijn bezweken, en hoe veel meer dus daarvan de gebouwen in de Koloniën niet te lijden moesten hebben, welke ieder op zich zelf daaraan waren blootgesteld.

De uitgave, ten behoeve van den gewonen veldarbeid gedaan en onder de 3de afdeeling opgenomen, bedragen *f* 198755.82. Het geringe verschil van nog geen *f* 20:— op deze uitgave met het vorige jaar mag toevallig genoemd worden, daar toch, op eene uitgave van circa *f* 200000:—, ook bij de meest mogelijke gelijkvormigheid in de behandeling der zaken, de uitkomst veel meer zoude hebben kunnen verschillen. — Vermits echter deze uitgave slechts den bestaanden landbouw betreft, en de kosten voor buitengewoon of nieuw werk zijn begrepen onder de volgende afdeeling, zoo kon het wel niet anders of de sommen, in de beide laatste jaren voor dit onderwerp besteed, moesten ten naaste bij overeenstemmen.

On-

Onder de 4de afdeeling zijn begrepen de kosten voor ontginning en uitbreiding, of, gelijk wij het hier boven noemden, voor buitengewoon of nieuw werk, ter somma van *f* 207770.56. In het afgeloopen jaar, is onze wensch, om de Koloniale vaart te *Veenhuizen* weder geopend te zien, verwezenlijkt, — de kosten van het graven derzelve zoowel als van het bouwen der schutsluis bij de *Norgervaart* zijn daaronder begrepen, en voor zoo veel betreft het aandeel van de Provincie *Drenthe*, in laatstgenoemd werk, vinden wij de teruggave daarvan verantwoord bij de vijfde afdeeling der ontvangsten onder het 2de onderdeel, gelijk wij daarbij reeds hebben opgemerkt.

De overige posten, welke deze uitgave te zamen stellen, hebben gestrekt tot verdere uitvoering van het stelsel van landbouw, overeenkomstig het daarvan aangenomen ontwerp.

De aankoop van zaden en veldvruchten bedraagt, blijkens de 5de uitgaaf *f* 242153.44. Hieronder is begrepen voor bijna *f* 1900:— bremzaad, terwijl het overige grootendeels de geldelijke verantwoording uitmaakt van den oogst, welke, bij wijze van aankoop, in het magazijn wordt opgeslagen.

De uitgaaf van *f* 68755.94[5], in de 6de afdeeling vermeld, voor onderhoud van den veestapel, beloopt ruim *f* 28000:— meer dan daarvoor in 1836 is in uitgaaf gesteld. Eigenlijk zijn de onderhoudskosten van den veestapel in 1837 minder geweest dan het vorige jaar, daar over het algemeen de sterkte van den veestapel is verminderd; doch vroeger werd het voeder voor het vee in de gewone Koloniën voor rekening van den Kolonist, bij wijze van voorschot uit het magazijn, versterkt, en kwam als zoodanig onder eene andere afdeeling der uitgave voor. Sedert 1 Ja-

nuarij 1837 heeft hierin eene verandering plaats gehad, en zijn, even als bij de Gestichten, de onderhoudskosten van het vee, tegen eenige vergoeding van de zijde der Kolonisten, voor rekening der Maatschappij verbleven, en alzoo ten bedrage van ƒ 26577.51⁵ onder deze afdeeling opgenomen. Overigens is bij de *Ommerschans* ruim ƒ 6000:— meer uitgegeven dan in 1836, voor aankoop van een aantal melk- en kalfkoeijen, in vervanging van verkocht jongvee en kalveren.

Tot aankoop van kleeding, huisraad, gereedschappen en grondstoffen, is, blijkens de 7de afdeeling, besteed ƒ 176170.27⁵. In 1837 is voor ruim ƒ 10500:— meerder kleeding, huisraad en gereedschappen door de fabrijken afgeleverd, en daarentegen ongeveer ƒ 7000:— minder betaald voor aankoop van grondstoffen van vreemden, waardoor het verschil op deze uitgaaf met het vorige jaar wordt opgelost.

In de magazijnen was op Ult. December 1837 meer voorhanden dan het jaar te voren, als:

Kleeding, huisraad en gereedschappen	ƒ	12595.25⁵
Grondstoffen	»	3057.04⁵

De verstrekkingen van kleeding, huisraad en gereedschappen, bij eerste aankomst, worden bij de 8ste afdeeling aangewezen tot een bedrag van ƒ 22424.53⁵.

Alleen bij de *Ommerschans* is, door eene meerdere vestiging van 326 bedelaars Kolonisten, voor ƒ 4514.85 meer aan kleedingstukken verstrekt, dan in 1836, en deze som stemt nagenoeg overeen met de meerdere uitgaaf op dit onderwerp, in vergelijking tot het vorige jaar.

De 9de Afdeeling betreft den fabrijkmatigen arbeid.

heid. De uitgaven hiertoe betrekkelijk bedragen *f* 177592.57⁵, waaronder begrepen is *f* 8712.72, uitsluitend voor de nieuw opgerigte en in het vorige jaar voor het eerst in werking gebragte katoenweverijen voor eigen rekening. De proefneming van den Heer VAN DEN BERGHE DE HEIJDE, om in de gewone Koloniën een zeker getal kinderen werkzaam te doen zijn met het weven van katoenen stoffen, beantwoordde op den duur niet geheel aan hetgeen men zich daarvan had voorgesteld, ten gevolge waarvan deze zaak in het afgeloopen jaar is gestaakt, te meer omdat de verzekering van een aanzienlijk debiet van katoenen stoffen voor de Indische bezittingen het geraden deed oordeelen dezen tak van Nijverheid geheel ten voordeele der Maatschappij te drijven. Eerst op het einde des vorigen jaars, zijn de eigenlijke werkzaamheden begonnen, zoo dat in 1837 voor niet meer dan *f* 2000: — aan garens is verweven; dit maakt dat wij nog niet in staat zijn eenig belangrijk overzigt te dien aanzien te kunnen geven. Voor zoo verre wij echter den uitslag over het thans loopende jaar hebben kunnen nagaan, vermeenen wij reden te hebben om tevreden te zijn, en vleijen ons Ul. op een volgend jaar in onze overtuiging te doen deelen, dat wij niet te vergeefs onze opzettelijke aandacht aan deze nieuwe onderneming hebben toegewijd.

De staat, betrekkelijk het fabrijkwezen, welken wij als naar gewoonte hierbij overleggen, toont aan dat de fabrijkarbeid, sedert de daarstelling der Koloniën, eene voordeelige slotsom oplevert, en ook in het afgeloopen jaar met voordeel is gedreven, vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat daardoor vele zwakke en voor anderen arbeid ongeschikte voorwerpen bezig zijn gehouden.

De bijzondere voorschotten aan de Kolonisten, ten bedrage van *ƒ* 161515.93^{5}, zijn onder de 10de afdeeling opgenomen.

De oorzaak, waarom hierop ruim *ƒ* 26500 : — minder is uitgegeven dan in het vorige jaar, hebben wij reeds bij de 6de uitgaaf doen kennen, als zijnde het onderhoud van den veestapel der gewone Koloniën over 1837 onder laatstgemelde afdeeling overgebragt.

De 11de uitgaaf, bevattende de algemeene voorschotten ten behoeve van iedere Kolonie in het bijzonder, beloopt *ƒ* 284144.40^{5}, en alzoo ruim *ƒ* 4000 : — meer dan het vorige jaar. Deze voorschotten loopen over verschillende fondsen, en bepaaldelijk die, waarvan de rekening in massa wordt bijgehouden; het is uit dien hoofde eenigermate moeijelijk de oorzaak van dit verschil bepaaldelijk aan te wijzen. Bij eene naauwkeurige vergelijking, zien wij nogtans, dat, ten aanzien van het fonds van onderhoud, eene meerdere uitgave heeft plaats gehad van *ƒ* 4026.70, als:

te *Wateren*	» 41.47^{5}
» *Veenhuizen* 1ste Gesticht	» 661.33^{5}
» » 2de »	» 4468.11
» » 3de »	» 240.26
	ƒ 5411.18
en daarentegen te *Ommerschans* minder	» 1384.48
Rest	*ƒ* 4026.70

Dit verschil bestaat dus hoofdzakelijk in het bedelaars-Gesticht te *Veenhuizen*, en als opheldering daarvoor kan strekken, dat derwaarts meerendeels de on-

werk-

werkvatbare bedelaars worden overgeplaatst, welke niet genoegzaam arbeid kunnende verrigten, daardoor ook niet uit derzelver verdiensten in het volle onderhoud kunnen voorzien, en alzoo uit dit fonds gedeeltelijk moeten onderhouden worden.

Voor levensmiddelen en winkelwaren wordt, bij de 12de afdeeling, in uitgaaf gesteld *f* 283395.30. Aanzienlijke betaling op vroeger gedane aankoopen, in 1836 gedaan, deed in dat jaar deze uitgaaf ruim *f* 25000 : — hooger zijn.

In het afgeloopen jaar geen nieuwe ovens tot het bakken van steen opgerigt zijnde, bepaalt zich de uitgave, ten behoeve der steenbakkerij, blijkens de 13de afdeeling tot *f* 128.92⁵, zijnde de kosten der verwerking van den voorhanden voorraad van het vorige jaar.

Ten aanzien der turfgraverij, is bij de 14de afdeeling in uitgaaf gesteld *f* 22964.34⁵. In het afgeloopen jaar hebben aanzienlijke kosten moeten worden aangewend, om de turfgraverij te *Veenhuizen* voortaan meerdere uitbreiding te geven, in verband met den verkoop van turf ook buiten de Koloniën, waartoe het vervoer te water, door de voltooijing der Koloniale vaart aldaar, de gelegenheid aanbiedt. Dien ten gevolge bedraagt de uitgave op dit onderwerp ruim *f* 5000 : — meer dan in het vorige jaar.

De uitgaven voor de broodbakkerij, onder de 15de afdeeling opgenomen tot *f* 97676 : —, beloopen ruim *f* 3000 : — meer dan in 1836. Hierop kan van invloed zijn, dat in 1837 voor bijna *f* 13000 : — meerder produkten van eigen oorsprong zijn verbakken, welke, tegen eenen voor het geheele jaar vastgestelden prijs, uit de magazijnen aan de bakkerijen worden verkocht; terwijl, wanneer dezelve van vreemden worden aan-

gekocht tegen den veranderlijken marktprijs, zulks op eene belangrijke hoeveelheid ligtelijk eenig verschil kan opleveren.

Op de Administratie fondsen is minder dan het vorige jaar uitgegeven, ruim *f* 10000 : — als zijnde daarvoor bij de 16de uitgaaf gebragt *f* 64414.84. Noodwendig moest te dezer zake een aanzienlijk verschil ontstaan, uithoofde de kosten van onderhoud der Kolonisten woningen, met 1837, zijn overgebragt onder de uitgaven voor de gebouwen in het algemeen.

Bij de 17de afdeeling is voor spaarpenningen en opgelegd crediet in uitgaaf gesteld *f* 12993.18. — Hieronder is begrepen *f* 1200 : —, welke zijn gestort in de spaarbank te *'s Gravenhage*, om het aldaar voorhandene bedrag aan te vullen, tot het beloop der te goed hebbende gelden van de bestedelingen in de gewone Koloniën, overeenkomstig de bestaande bepalingen. Voorts komt hieronder voor de uitbetaling ten behoeve eener Kolonist van *f* 213.42, voor wie vroeger, door tusschenkomst der Permanente Commissie, eene erfenis was ontvangen, waarvan het bedrag op hare rekening toen is te goed geschreven, om haar bij ontslag uit te betalen. Het overige heeft gestrekt tot uitbetaling der gemaakte oververdiensten aan weezen, bedelaars of bestedelingen, bij ontslag.

De uitschotten voor transportkosten van bedelaars zijn, ten bedrage van *f* 6083.52^5, bij de 18de afdeeling gebragt. Gelijk wij hiervoren reeds hebben opgemerkt, zijn er in 1837, 326 bedelaars meer aangebragt dan in het jaar te voren, en van daar dan ook de meerdere uitgaaf van ruim *f* 1700 : —.

Ten aanzien der 19de en 20ste afdeelingen voor soldijen en gagementen tot *f* 1449.95 en toelagen aan veteranen tot *f* 15800.10^5, valt niets bijzonders op te merken.

Voor

Voor uitgaven ten behoeve van de geneeskundige dienst is betaald *f* 7572.88[5], vervat in de 21ste afdeeling. Aanzienlijke afbetaling, in 1836 gedaan op het verschuldigde wegens geleverde medicijnen in vorige jaren, bragt te weeg, dat de uitgaaf voor dit onderwerp alstoen veel hooger was.

De verschillende algemeene uitgaven en uitschotten, onder de 22ste afdeeling opgenomen, beloopen *f* 58748.01[5], nagenoeg gelijk staande met hetgeen daarvoor in 1836 is gebragt. In evengemeld jaar was daaronder echter begrepen de terugbetaling van een voorschot van *f* 20000:—, hetwelk in 1837 niet heeft plaats gehad, zoodat deze post door anderen is vervangen, waaromtrent wij onder anderen opmerken, dat, door eene verandering in de huishouding en het beheer der gewone Koloniën, met het jaar 1837 zijn vervallen de navolgende uitgaven, waarvan de bedragen in 1836 zijn geweest als volgt:

Toelagen voor ingedeelden.	*f*	5785.60.
Dito voor het gemis der 2de koe. .	»	2242.50.
	f	8028.10.
Daarentegen zijn, onder zekere bepalingen, in het nieuwe reglement vervat, verleend:		
Toelagen aan invaliden ad	»	14144.12.
Hebbende de toelagen aan de Kolonisten der gewone Koloniën dus in 1837 meer bedragen.	*f*	6116.02.

Voorts wordt onder deze uitgaaf gebragt *f* 18400.99 zil-

zilver geld, omgewisseld tegen een gelijk bedrag Koloniale munt, welke bij het 2de onderdeel, 5den ontvang, hier tegen over staat. De reden, waarom deze post zoo in ontvang als uitgaaf moet voorkomen, hebben wij bij ons Verslag over het vorige jaar reeds ontwikkeld, doch daar deze omwisseling, gelijk wij bij de ontvangsten reeds hebben opgemerkt, bijna *f* 7000: — meer beloopt dan in het vorige jaar, zoo moet daardoor ook het bedrag dezer uitgave vermeerderen. Het overige is gelegen in onderscheidene posten van minder aanbelang, en die uit den aard der zaak over ieder jaar meer of minder moeten verschillen.

De 23ste afdeeling, waaronder de tractementen zijn opgenomen tot *f* 21887.34, bedraagt nagenoeg *f* 700: — minder dan daarvoor in het vorige jaar is in uitgaaf gesteld.

Ten aanzien der 24ste afdeeling, waarbij voor Bureau en andere administratie-kosten wordt gebragt *f* 11505.36, valt alleen op te merken, dat op de daartoe betrekkelijke rekening voor *memorie* is gebragt, een post van *f* 281.02, wegens den Heer P. HUIDEKOPER aankomende reis- en verblijf-kosten naar en in de Koloniën in 1834, op last der Commissie van Toevoorzigt, welk bedrag echter niet is uitbetaald, als zijnde daarvan door voornoemden Heer afstand gedaan ten behoeve der Maatschappij, blijkens de bij de verantwoording overgelegde missive van Z. Ed., aan welke goedgunstige beschikking wij gemeend hebben, door deze vermelding, onze hulde te moeten toebrengen.

De 25ste uitgaaf voor aflossing, renten en onkosten der Negociatiën, ten bedrage van *f* 170137.70 heeft gestrekt, om, gezamenlijk met het op 1 Januarij 1837

bij

bij de Heeren VLAER en KOL voorhanden bedrag; niet alleen de rente-betaling der verschillende geldleeningen gedurende 1837 te verzekeren, maar ook om te voorzien, dat op Ult. December 1837 een toereikend saldo bij genoemde Heeren voorhanden bleef, om de op den 1sten Januarij jl. verschenen rente-betaling tijdig te kunnen aankondigen.

De boeken, registers en andere rekenkundige bescheiden, alsmede de verantwoordingen der verschillende in de Koloniën gevoerd wordende administratiën, welke wij Ul. in handen stellen, doen de bestanddeelen van ons beheer, tot in de geringste bijzonderheden, kennen, en wij wenschen, dat Uliedet onderzoek moge strekken om de naauwkeurigheid onzer gedane opgaven te staven.

Blijkens onze verantwoording over 1836, bleef bij de afsluiting van dat jaar bij den kassier voorhanden een bedrag van *f* 64295.30⁵, makende met de in 1837 gehad hebbende ontvangsten tot *f* 2382980.12⁵, een totaal van *f* 2447275.43; wanneer men nu daarvan aftrekt 1° *f* 500:—, voor het in 1837 ter betaling opgekomen mandaat N°. 712, behoorende tot het dienstjaar 1836, doch als toen onbetaald gebleven, en 2°. het bedrag der gecreëerde mandaten in 1837, tot *f* 2385684.48, te zamen *f* 2386184.48, dan verkrijgt men voor het beschikbare saldo bij den kassier op Ult. December 1837 *f* 61090.95, doch, aangezien tot op de afsluiting van het dienstjaar, niet ter betaling waren aangeboden de mandaten N°. 724, 778 en 780 tot *f* 518.10⁵, zoo klimt het voorhanden bedrag op gemeld tijdstip tot *f* 61609.05⁵; alles overeenkomstig de boeken en mandaten van den kassier.

Ten aanzien van de bovengemelde ontvangsten en

uitgaven; moeten wij nog doen opmerken, dat dezelve bestaan in geld en in Koloniale munt, gelijk dit in de boeken en rekeningen van ieder in het bijzonder is aangewezen. De geldelijke ontvangsten hebben in 1837 bedragen *f* 821923.09, en de uitgaven *f* 825494.31[5], terwijl het overige geweest is Koloniale munt.

Eindelijk moeten wij nog de aandacht vestigen op den Inventaris der roerende en onroerende bezittingen der Maatschappij, op het einde des dienstjaars, waarover onze tegenwoordige verantwoording loopt; uit welk stuk blijkt, dat daarin een vooruitgang heeft plaats gehad, als ten aanzien der vaste goederen; voor eene waarde van bijna *f* 20000: — en ten opzigte der roerende goederen van *f* 35600: —. Het eerste is, gelegen, behalve in den aankoop der goederen bij de eerste afdeeling der uitgaven vermeld, in den aanbouw van eenige lokalen voor katoenweverijen in de gewone Koloniën en andere gebouwen, in verband staande met de bereids daargestelde uitbreiding. Het laatste spruit hoofdzakelijk voort uit eenen aanzienlijken voorraad gegraven turf, bestemd ter verkoop naar buiten, — eene grootere hoeveelheid kleeding, huisraad, gereedschappen en grondstoffen, in de Magazijnen voorhanden, ten gevolge van den vermeerderden fabrijkarbeid, — en in eene vereischte hoeveelheid katoenen garens, om daarmede, gedurende de wintermaanden, de katoenweverijen van de benoodigde grondstof te voorzien.

Wij besluiten, Mijne Heeren! ons tegenwoordig Verslag, met Ul. op nieuw de verzekering aan te bieden, dat het ons tot eene aangename taak zal verstrekken, Ul. zoodanige nadere aanwijzingen en in- lich-

lichtingen te geven, als Ul. nog bovendien zullen verlangen omtrent punten, welke minder duidelijk mogten zijn of die wij, om in geene te groote uitweidingen te vervallen, slechts ter loops hebben behandeld.

's Gravenhage, den 25sten Junij 1838.

Namens de Commissie van Weldadigheid.

FABER VAN RIEMSDIJK.

Ko-

Kolonie-Berigten over Augustus 1838.

Ofschoon het getal sterfgevallen, van 30, over de vorige maand grooter is dan gewoonlijk, kan men zich toch over vrij algemeene gezondheid in de Koloniën verblijden. De mazelen, welke te *Ommerschans* regeren, blijven goedaardig en eene ontstane hevige ziekte, zinking- en rotkoorts, in zeker huisgezin te *Willemsoord*, welke drie slagtoffers velde, bleef gelukkig, door medewerking eener strikte afzondering, tot dat eenige huisgezin bepaald.

Mogten wij bij de vorige berigten ons in gunstig zomerweder verheugen, hetzelve is vervolgens niet zoo voordeelig gebleven, als hebbende de nattigheid, welke den 14den Julij begonnen was, bij toeneming voortgeduurd tot omstreeks de helft van deze maand, waarna er weder droogte met veel wind gevolgd is.

Hoe bedenkelijk dat langdurige vochtige weder voor de veldgewassen ook ware, de afloop daarvan is echter niet zoo hoogst schadelijk geweest. Slechts het hooi, hetwelk vóór den regentijd nog niet gewonnen was, heeft zeer veel geleden, en de roggeoogst is er slechts door vertraagd, even als het rijpen van de vroege aardappelen.

Anders blijkt het thans, bij de inzameling van de rogge, dat het uitloopen van aren nog onbeduidend is

is geweest, en dat de oogst van dit graan, hetwelk door den strengen winter veel meer geleden heeft en over het geheel dun stond, nog al toevalt, gelijk uit onze daarvan te doene opgaven, in de volgende maand, nader zal te zien zijn.

De aardappelen zijn onder het vochtige weder bijzonder sterk gegroeid, en beloven alzoo eenen ruimen oogst, bijaldien de nazomer maar droog en warm zijn mag.

Ook de gerst, welke gemaaid wordt, benevens de haver en boekweit bieden eene goede opbrengst aan.

Het vlas heeft door het vochtige weder al wat geleden en wordt thans gereept en geroot, waarop de inzameling volgt, waartoe aanhoudende droogte mede zeer gewenscht wordt, gelijk ook voor het zomerkoolzaad en de erwten, waarvan dan de opbrengst nog wel voldoende zal wezen.

De tuinvruchten leveren matig op. Slechts de winterkool, waarvan vele planten afgevreten en verknold zijn, zal daarop eene uitzondering maken.

De brem, als ook de klaver, onder de rogge gezaaid, de eerste tot eene volgende bemesting van denzelfden grond, en de andere tot stalvoeder, zijn best gegroeid en aan groen veevoeder is nergens gebrek; zelfs zou er bij droog en warm weder nog beduidend van kunnen worden gehooid.

De veestapel blijft in gezonden staat.

Te *Veenhuizen* is men thans druk bezig met het diep spitten van heide veld, ter ontginning, zoodat er hier wel 100 morgen vóór den winter kan gereed komen.

In de turfgraverijen wordt bovenal naar droogte en warmte verlangd, zonder welke wel de helft van hetgeen er gegraven is voor den winter onbruikbaar blijft en dan gedeeltelijk bederft.

In

In de fabrijken blijven de werkzaamheden goed voortgaan. Er is tot den 1sten van deze maand geweven 49732 el linnen en wollen stoffen, waaronder ook baai en dekens, die goed voldoen, benevens 6915 stukjes katoen, van gemiddeld 20 el, ongerekend nog de bonte doeken, waarvan het weven reeds zeer toeneemt en de koffijbalen, welke weverij nog wordt opgezet.

Niettegenstaande het min gunstige weder, werden de Koloniën dezer dagen nog door verschillende bezoeken van voorname lieden, waaronder ook vreemdelingen, vereerd. Ook eenige afgevaardigden uit de Commissie van Toevoorzigt volbragten met veel belangstelling hun jaarlijksch onderzoek.

Het Nederlandsch Godsdienstig Tractaat-Genootschap reikte ons kortelings op nieuws eenige stukjes zijner edele werkzaamheid uit, waarvoor hetzelve de welverdiende dank openlijk betuigd wordt.

Frederiksoord, 23 Augustus 1838.

De Directeur der Koloniën,

J. VAN KONIJNENBURG, C. Z.

Staat

Stgheid, *met*
ij 1838.

K O	AANMERKINGEN.
Gewo	
Kolonie N°. 1	
——— 2	
——— 3	
Ambtenaren en	
Om	
Bedelaars-Gesti	
Straf-Kolonie	
Arbeiders-huisg	
Veteranen-huisg	
Groote Hoeven	
Ambtenaren en	
Veenhuizen	
Stichting voor	
——— ———	
——— ———	
——— ———	
Groote Hoeven	
Ambtenaren en	
Veenhuizen	
Stichting voor	
——— ———	
——— ———	
Ambtenaren en	
Veenhuizen	
Stichting voor	
——— ———	

der Koloniën,
NENBURG, C.Z.

'nen zijn.

)BBERS.
UIN.
. COLOMBON.
.AVER.
. WIERDA.
ERNARD.

nderen te Veenhuizen.

LBERTS.
RAGT.
RIENTJES.
. VAN VLIET.
. WAGENAAR.
AN HARLINGEN.
EULMAN.
ALRAAD.
RGHARD.
RUIBERS.

eiders Huisgezinnen.

IKAMP.

---

le Vee in de Kolo-
ldadigheid, *op den*

ONG 'EE.	KALVEREN.	SCHAPEN.
»	»	»
»	»	456
»	»	»
16	1	»
»	»	1056
»	»	1033
20	4	1067
36	5	3612

DE VRIEND

DES

VADERLANDS.

I. AANKONDIGINGEN EN BEOORDEELINGEN.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden; bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden. Eerste Deel. Eerste Aflevering. Te* Gorinchem, *bij* JACOBUS NOORDUYN, 1838, XVI *en* 144 *bladz.*, *gr.* 8*vo. Tweede Aflevering*, *bladz.* 145—304.

De Heer A. J. VAN DER AA, vroeger niet ongunstig bekend door zijn *Aardrijkskundig Woordenboek van Noord-Braband*, berigt ons in de voorrede van dit Werk, dat hij zich sinds een aantal jaren bezig hebbende gehouden met het opteekenen en in alphabetische orde bijeenhouden, van al wat Z. Ed. hier en daar omtrent deze of gene Vaderlandsche plaats wetenswaardigs vernam, en daarmede reeds zoo ver gevorderd zijnde, dat hij er op bedacht geraakte, om zijn

Werk tot de uitgave gereed te maken, door de Belgische omwenteling daarin aanvankelijk verhinderd werd, doordien vele zijner aanteekeningen eerst laat weder in zijn bezit kwamen en alzoo niet dan spade in staat stelden dit zijn Werk voor de pers gereed te maken.

De Heer VAN DER AA heeft bij de zamenstelling van dit Aardrijkskundig Woordenboek, zoo als het thans aan het Publiek geleverd wordt, niet alleen op eigene krachten vertrouwd, maar de hulp ingeroepen en verkregen van een aantal deskundige mannen in ons Vaderland, op bladz. VII der Voorrede opgenoemd, waaronder zeer bekende namen van Letter- en Aardrijkskundigen voorkomen.

Er bestond wezenlijk eene groote behoefte aan een Woordenboek als dat gene, waarvan wij de beide eerste afleveringen thans voor ons mogen zien; dezelve moeten den zamensteller oneindig veel moeite gekost hebben, vooral wat den tegenwoordigen Aardrijkskundigen toestand van vele dorpen en steden betreft. Het is waar, en wij ontkennen zulks niet, dat door het toezenden van proefvellen aan de letterkundige correspondenten en Burgemeesteren der verschillende gemeenten, veel lichts en ook verbeteringen te verkrijgen zijn, maar de groote moeite der *Redactie* komt toch op den Heer VAN DER AA neder, die overigens voor het geschiedkundige zeker veel uit KOK's *Vaderlandsch Woordenboek* en andere diergelijke Werken kan putten.

Na eene naauwkeurige lezing van verre het grootste gedeelte der in deze beide afleveringen voorkomende artikelen, kunnen wij niet anders dan den verdienstelijken verzamelaar den grootsten lof toezwaaijen, doch meenen wij dat de titel van *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* niet juist is, maar volstrekt had moeten zijn: *Aardrijks- en Geschied-*

schiedkundig Woordenboek van Nederland en deszelfs Overzeesche bezittingen, alsmede van het Duitsche deel des Groot-Hertogdoms Luxemburg.

De tijd was misschien nog niet daar om *Limburg* en *Luxemburg* te behandelen; dit ware, onzes bedunkens, voegzamer in eene der laatste afleveringen geschied: ook zouden wij liever afzonderlijke afleveringen voor onze bezittingen in *Azië*, *Afrika* en *Amerika* gezien hebben.

Gaan wij thans over tot eene nadere beschouwing der beide afleveringen van dit Woordenboek.

Men vindt daarin niet alleen eene naauwkeurige opgaaf van de rivieren en andere wateren, arrondissementen, dorpen, gehuchten, vernietigde en nog bestaande kasteelen, kloosters, enz. enz.; maar ook eene juiste opgaaf van het belangrijkste, dat in of omtrent dezelve, van de vroegste tijden af tot op onze dagen toe, is voorgevallen, terwijl de aardrijkskundige artikelen over *Oost-* en *West-Indië* (welke de Schrijver ons mededeelt dat hij grootendeels verschuldigd is aan de Heeren ROORDA VAN EYSINGA, J. OLIVIER en TEENSTRA) zeer lezenswaardig zijn.

De belangrijkste in de tegenwoordige afleveringen voorkomende artikels zijn: Aalsmeer, Aalten, Aar (rivier de), Aar (ter), Aardenburg, Aarlanderveen, Aarle, Abbenbroek, Abcoude, Achtkerspelen, Aduard, Akersloot, Alblasserwaard, Alkemade, Alkmaar, Almelo, Alphen, Altena (land van), Amblau (eiland in Oost-Indië), Amboina (landvoogdij en stad), Ameide, Ameland (een bijzonder lezenswaardig artikel), Amerongen, Amersfoort, Amstel (rivier), Amstelland, Amstelveen, Amsterdam, Anjer, Ankeveen, Annaland (St.), Anna ter Muiden (St.), Apel (Ter), Apdeldoorn, Api (Goenong), brandende berg in Oost-Indië, Appeltern, Appingedam, enz.

De weinige aanmerkingen die wij onder het lezen maakten, zijn de navolgende:

Overal wordt er gesproken van de Provinciën *Noord-* en *Zuid-Holland*, terwijl de Grondwet slechts ééne Provincie *Holland* kent, doch die in een Noordelijk en Zuidelijk deel verdeeld wordt.

Bladz. 18, noot: de *uitergorssen* worden ook wel *uiterwaarden* genoemd.

Bijkans overal wordt in dit Werk van *Mennoniten* gesproken; slechts op eene enkele plaats van *Doopsgezinden*. Onze Christelijke broeders van die sekte laten zich het liefst met den laatsten naam bestempelen.

Bladz. 42: *de Heer* VAN LEYDEN GAEL *van Vlaardingen*. Dit laatste bijvoegsel is minder juist, daar zijne W. E. H. G. reeds voor eenige jaren zijne heerlijke regten op de stad *Vlaardingen* aan het Bestuur dier gemeente verkocht heeft.

Bladz. 43: *Paapsou* kan misschien afgeleid worden van *Paaps-auwe*, *het land van den Paap of Priester*.

Bladz. 61: Reeds in het jaar 1816 is het Gymnasium der stad *Delft* uit het voormalig *St. Agatha-Klooster* naar een gebouw in de *Choorstraat* overgebragt.

Bladz. 70: *Eernsum*, meer gebruikelijk *Irnsum*.

Bladz. 71: *gespansch*, wat beteekent dit?

Bladz. 72: *Padres* [een volk op *Sumatra*], meer gebruikelijk *Padries*.

Bladz. 105: Het is zeer onzeker of de put op den *Burg* te *Leiden* van Romeinschen oorsprong zij; velen houden dien *Burg* voor een werk der IXde eeuw.

Bladz. 110: *lijkbussen van Romeinsche Veldheeren*, dit zal wel *van Romeinen* moeten zijn, enz. enz.

Wij verlangen zeer naar de volgende afleveringen van dit belangrijk Woordenboek, dat niet dan gunstig op de bevordering van echte nationaliteit kan wer-

werken. Dadelijk bij het verschijnen derzelve zullen wij daarvan aan onze lezers kennis geven. Met veel genoegen vernemen wij, bij het eindigen dezer beoordeeling, de belangrijke aanmoediging die dit Werk van wege het Koninklijk Huis te beurt is gevallen.

Neêrlands heldendaden te land, enz. door J. BOSSCHA, *Hoogleeraar aan de Militaire Akademie te Breda.* 16–22e *Aflevering. Te* Leeuwarden, bij SURINGAR, 1830—1838, *bladz.* 155 (*des IIden deels*) *tot bladz.* 544, *behalve eenige bijlagen; met twee lithographiën*, 8vo.

Sedert lang waren wij in gebreke onze aankondigingen van dit Werk te vervolgen; dan wij wilden een geschikt rustpunt afwachten. Nadat wij echter den vrede van *Rijswijk*, 1697, (het slot der 17de aflevering) hadden laten verloopen, moesten wij wel tot dien van *Utrecht*, 1713, verwijlen. En zulks duurde langer dan gewoonlijk; hetzij het aantal zelve der wapenfeiten, in den derden oorlog met *Frankrijk* meerder was dan in den tweeden, hetzij de wijze van oorlog voeren meer en meer met die onzer tijden overeenkomstig, althans tot de tegenwoordige in velerlei opzigten den grond gelegd hebbe, en daarom juist, als des te leerrijker, eene nieuwe uiteenzetting waardig geoordeeld worde: hetzij beide de genoemde oorzaken zich vereenigden. En zoo schijnt het ons inderdaad: want, terwijl de 16de en 17de aflevering het vervolg van den eersten, en den ganschen tweeden Franschen oorlog bevatten en dus een tijdsverloop van veertien jaren insluiten (1674—1678 en 1688—1697),

zijn de *vijf* volgende afleveringen aan den derden oorlog met *Frankrijk* alleen, en aan deszelfs elf jaren, toegewijd. *Frankrijk* is dan ook de vijand waartegen wij gedurende alle deze veertig jaren, in alle de voor ons liggende afleveringen, *Nederland* alleen, of met deszelfs bondgenooten vereenigd, den strijd zien aanbinden, voortzetten en volhouden. Vernemen wij de afdeelingen, onder welke de kundige Schrijver zijne bouwstof gerangschikt heeft.

De slag bij Senef (bladz. 155—176). *Beleg van Grave. Gevechten bij Mont-Cassel en St. Denis. Nijmeegsche vrede* (bladz. 177—212), met eene bijlage bevattende eene lijst van het Nederlandsche leger te velde in Junij 1674, met eene opgave van Bevelhebbers, gesneuveld of gekwetst in den slag bij *Senef*, op den 11den Aug. van dat jaar, welke verzeld gaat van eene menigte bijzondere berigten omtrent de in dien staat voorkomende personen. *Verheffing van* WILLEM III *op den Engelschen troon. Verovering van Ierland. Veldslagen bij Fleurus, bij Steenkerke, bij Neerwinden. Namen verdedigd en herwonnen*, 1692—1695 (bladz. 213—232). Hiermede, met het eind des tweeden Franschen oorlogs, eindigt het IIde Deels 1ste stuk onzes Werks. De 18de aflevering heeft deze hoofdpunten: *De Spaansche successie-oorlog, eene nalatenschap van* WILLEM III. *Redding van Nijmegen. Veldtogt van* 1702. *Gevecht bij Ekeren*, (bladz 293—346). De 19de: *Veldtogten van* 1704 *en* 1705. *De slag bij Ramelies*, met een plan van denzelven (bladz. 347—402). De 20ste: JAN WILLEM FRISO, *in den slag bij Oudenaarden. Het beleg van Rijssel en het gevecht bij Wijnendaal* (bladz. 405—450). De 21ste is geheel gewijd aan *de slag bij Malplaquet* (bladz. 451—494), waarbij een plan van dien merkwaardigen veldslag, en drie,

tot

tot denzelven betrekking hebbende bijlagen. De 22ste, of laatst uitgekomene, omvat *de drie laatste jaren van den Spaanschen successie-oorlog* (bladz. 495—544).

De roem van dit geschrift is zoo algemeen gevestigd, zelfs verschillende en uiteenloopende beoordeelende tijdschriften hebben zoo veel tot verheffing van de verdiensten, welke het bezit, gezegd, dat het overbodig zijn zoude, verder hierover uit te weiden. De krijgskundige oogpunten waaruit de veldslagen en belegeringen, tot leering van den jeugdigen krijgsman, hier beschouwd worden, liggen geheel en al buiten het grondgebied des Recensents; wij moeten zulks overlaten aan den *Militairen Spectator*. Doch reeds met ter zijde stelling van dit alles, is hier bij voortduring zoo veel onderzoek, ook van vreemde schrijvers, over onze geschiedenis, zoo veel behoedzaamheid in het schiften, als ook zoo veel duidelijkheid in het uiteenzetten van verwarde verhalen en voorstellingen, zoo veel billijkheid in het niet ontveinzen van de misslagen der onzen, als in het niet vergrooten van derzelver verdiensten, zoo veel onpartijdigheid in het regt doen even zeer aan krijgslieden van geringeren, als van hoogeren, en van den hoogsten rang (*): om niet van de taal- en redekunstige verdiensten beide onzes schrijvers te spreken: dat wij moeten verklaren, hoe het Werk niet alleen deszelfs verkregen' roem handhaaft, maar bij de voltooide lezing elker aflevering ons reikhalzend naar eene volgende doet uitzien. — Er was eene gaping in onze Nederlandsche Geschiedenis, aleer de Hoogleeraar aan onze Militaire Academie deze taak op zich nam; de

(*) Men staat verwonderd over de menigte van Nederlandsche namen, te voren minder in dit vak bekend, aan wier verdiensten hier regt gedaan wordt.

de gaping is vervuld, bij de vervulling, en de meer en meer naderende voltooijing zijner taak; en niet zoo, gelijk meermalen gebeurt, dat men zegt: » hij » heeft gedaan wat hij konde: jammer dat eene be- » tere pen zich er aan onttrokken heeft." Neen, gerust durven wij, zonder iemand te kort te doen, verklaren: wie van *Nederlands* tegenwoordige Schrijvers hadde zulks beter gedaan dan hij?

Wij bespeuren verder gegaan te zijn dan wij hierboven verklaarden te willen doen. Doch onze pen heeft in deze uitweiding enkel de uitdrukking onzes harten gevolgd. Hoort nu nog slechts het een en ander ten proeve:

Het Hoofdstuk, getiteld *de slag bij Ramelies*, vangt met het verhaal eener weinig bekende bijzonderheid, op bladz. 375, dus aan: » Het was op den » 17den Mei des jaars 1706, dat langs eenen weinig » gebruikten trap in het kasteel van *Namen*, een ver- » momd persoon zich naar het vertrek begaf, waar » hem de Maarschalk VILLEROI [Opperbevelhebber des » Franschen legers] verbeidde, die te post van *Brus- » sel* was gekomen, om het onderhoud te hebben, » 't welk daar toen plaats had. Die persoon was » REMY PASQUIER, een ingezetene van *Namen*, en Ka- » pitein der gewapende Burgerij, een doorslepen » veinsaard met de tong en het gelaat, en een van » die wezens, voor welke het regtschapen gemoed » van den krijgsman eene diepe verachting gevoelt, » ook dan, wanneer hij zich van hen bedient, om » den vijand afbreuk te doen, dien hij geroepen is » te bestrijden, met al de middelen, welke hem ten » dienste staan. Kort te voren had PASQUIER met » MARLBOROUGH en OUWERKERK een dergelijk onder- » houd gehad te *Luik*, waarheen de beide veldheeren » uit het leger te *Tongeren* zich tot dat einde bege-

» ven

» ven hadden, onder den schijn van de vestingwer-
» ken te gaan in oogenschouw nemen. Dáár was de
» laatste afspraak gemaakt tot de volvoering van eenen
» aanslag, waarover PASQUIER reeds sedert eenigen
» tijd met de Hoofden der Bondgenooten in heime-
» lijke onderhandeling was geweest. Deze aanslag
» was de verrassing van *Namen*, waartoe het voor-
» stel door MARLBOROUGH gretig aangenomen was,
» met een tweeledig doel: want, of het bezit van
» *Namen* zou het verdedingsstelsel der Franschen —
» nutteloos maken door het omtrekken van den regter-
» flank hunner liniën; of, zoo zij poogden *Namen*
» te behouden, zou daardoor veelligt de zoo lang ge-
» wenschte gelegenheid worden gegeven tot eenen be-
» slissenden veldslag. Het was echter den Opperbe-
» bevelhebber te *Namen* niet verborgen gebleven, dat
» er eenige verstandhouding met den vijand door PAS-
» QUIER was aangeknoopt; maar deze had behendig-
» lijk den Gouverneur weten te misleiden en in den
» waan te brengen, dat hij het vertrouwen van eenige
» Hoofden der Bondgenooten alleen daarom had ge-
» zocht te verwerven, om den Koning van *Frankrijk*
» van dienst te zijn, en MARLBOROUGH om den tuin
» te leiden. Om nu van de voornemens des Engel-
» schen Veldheers door PASQUIER naauwkeurig onder-
» rigt te worden, was VILLEROI naar *Namen* geko-
» men, en had het onderhoud plaats, straks gemeld.
» In hetzelve ontvouwde PASQUIER met eene geveinsde
» openhartigheid, eenen gewaanden toeleg van MARL-
» BOROUGH, zoo als deze hem zulks in den mond had
» gelegd; en op VILLEROI's vraag, waar de Hertog
» dacht, dat middelerwijl het Fransche leger zou we-
» zen, het sluwe antwoord zijnde gegeven, dat MARL-
» BOROUGH zich overtuigd hield, dat het Fransche
» leger, last hebbende, om geenen veldslag te wa-

 » gen,

» gen, zich niet buiten de liniën zou kunnen of dur-
» ven bewegen, vloog de in zijne eer gekrenkte
» Franschman op in gramschap, en — twee dagen
» later rukte hij aan het hoofd zijns legers buiten de
» liniën over de *Dijle*, om aan MARLBOROUGH een
» hoofdtreffen aan te bieden: want thans was hem tot
» het wagen van eenen veldslag, tot hiertoe zorgvul-
» dig vermeden, door het Fransche Hof de vrijheid
» gelaten." De allernadeeligste uitslag voor *Frank-
rijk* is bekend. Wij zien er ook uit hoe nog te dier
tijde een *Namurenaar* onze en der Bondgenooten zaak
bijstond tegen *Frankrijk!* — Onze tweede proeve zij
een blijk van Godsdienstigheid bij hoogen en gerin-
gen, bij Geestelijken en leeken, geput uit eene vroe-
gere, uit de XVIIde, eeuw. *Grave* was veroverd,
en » na vier maanden belegerd geweest te zijn, aan
» het Vaderland teruggegeven. De Prins van *Oranje*
» deed op den 28sten October 1674 zijne intrede bin-
» nen de veroverde vesting; en — men vergunne hier
» eene plaats aan dezen eigenaardigen karaktertrek
» van den geest dier tijden — aan zijnen Hofprediker
» H. DE ROY, die naast hem reed, op de vraag, of
» hij wel zoo aanstonds eene dankrede zoude kunnen
» doen, een bevestigend antwoord hebbende bekomen,
» hervatte de zegevierende Veldheer: » Laat ons dan
» » voort in de kerk gaan, en allereerst God dan-
» » ken: dan zullen wij daarna verder op alle dingen
» » order stellen."" Hierop stegen allen voor de kerk-
» deur van hunne paarden, en de Leeraar, zoo ge-
» laarsd en gespoord als hij was, zijnde binnen ge-
» treden, en aan den voet des predikstoels zijn rijge-
» waad hebbende uitgetogen, hield, terwijl de ver-
» zamelde menigte, bij gebrek van banken, op meel-
» zakken was nedergezeten, te midden van de nog
» rookende en bloedige puinhoopen der stad, eene

» zoo

» *zoo heerlijke als wel stichtelijke dankprediking.*
» De tekst was I *Sam.* VII : 12. *Tot hiertoe heeft*
» *ons de Heer geholpen.*" (*)

De aard eens Werk, waarin zoo vele eigennamen van personen en plaatsen voorkomen, en misschien ook de verre verwijderdheid van de plaats des druks, heeft in dit opzigt enkele fouten of ongelijkvormigheden veroorzaakt, welke wij, even als eenige andere vergissingen des Schrijvers, ten slotte willen opgeven, om onder de errata te kunnen worden opgenomen. Wij vonden in deze nagenoeg 400 bladzijden, niets dan het volgende: bladz. 159, het eiland *Noirmuntiers*, dit is *Noirmoutiers;* bladz. 226, Generaal-Majoor HOLZAPPEL, denkeljjk voor HOLZAPFEL; het fort *Philippine* (bladz. 329), is *St. Philippe:* (fort *Philippine* ligt op eene geheel andere plaats, aan den *Braakman*, een' arm der *Schelde*); SAKSEN-HEILBURG (bladz. 335), is ons niet bekend; voor *Jache* (bladz. 334), zal men den naam van het dorpje *Asche* moeten lezen; *Maldeghem* (bladz. 413), is *Auweghem* (*Maldeghem* ligt veel noordelijker, boven *Gent*). *Movrdeghem* (bladz. 416), is *Mooreghem;* bladz. 463, *de kapel van* JEAN VAUQUIER (een punt uit den slag bij *Malplaquet*), en bladz. 490, *de k. van* St. JEAN VAUQUIER; wij gissen dat het laatste goed is. Generaal DOPF (bladz. 499), denkelijk VON DOPFF. Luitenant-Generaal ALBERGOTTY, is vroeger (en beter) ALBERGOTTI genoemd. — Wat de taal betreft, welke de Schrijver overigens zoo goed meester is, zegt men wel: *op een doel aanstreven?* bladz. 213; beter: *naar een doel streven.* Voor *door de kling jagen* (bladz. 224),

(*) Bladz. 190. — Kan deze Predikant ook vermaagschapt geweest zijn aan den bewerker der groote Kaart van het Sticht van *Utrecht* in 17 bladen, B. DE ROY, wien wij reeds in 1670 vermeld vinden?

224), zouden wij liever gebruiken: *over de kling*: Bladz. 255: *alle gevaren trotserende, zagen hem de Franschen op de batterijen*; beter, als zijnde duidelijker: *de Fr. zagen hem, alle gevaren trotserende, op de batterijen*; *schildwachters* (bladz. 365), liever *schildwachten*; bladz. 405, twee malen in drie regels: *den veldtogt bij te wonen*. Bladz. 476, *omgeving* (Germanisme!). — Als eene onnaauwkeurigheid beschouwen wij bladz. 193, onder aan, alwaar voor *belegerden* allervermoedelijkst *belegeraars* te lezen is. Bladz. 355, zal voor *zeven zes* gemeend zijn, dewijl er slechts zes natiën worden opgenoemd. Bladz. 411: » Het leger [der Bondgenooten] trok [even voor den slag bij *Oudenaarden*] in den nacht van den 10den » te *Lessines* de *Dender* over, en 15000 man — sloe» gen in den voormiddag van den 11den vier bruggen » over die rivier, een weinig beneden *Oudenaarden*." Dit is bij ons nog zoo zeker niet. Want alhoewel een paar van onze acht plannen van dezen slag zulks aanwijzen, toonen ons andere daarentegen, *vier* bruggen *boven O.*, met de bijvoeging: *bruggen voor het leger der geallieërden*. Weder andere plannen toonen *twee* bruggen *beneden* die stad, met de bijzondere bijvoeging: *voor* 16 *bataillons der geallieërden*. Alhoewel deze onze opgaven onderling verschillen, wijkt echter de tweede en derde derzelve mede af van de eerste en van het in den tekst beweerde. Hoe heeft zich de zaak nu toegedragen? — Was *Rijssel* in het eind der 17de eeuw de *tweede* stad van *Frankrijk* geworden (bladz. 423)? Wij meenden dat *Lyon* destijds reeds op dien titel mogt bogen. In de bijlage der 16de aflevering, bladz. 12, komt voor een JOHAN THEOBOLD VAN WEYBNUM, nog eens vermeld bladz. 254 van den tekst. Hij heette, eigenlijk JOHAN THEOBALD VAN of DE WEYBNUM, Baron *de Brethof*. Eene lijkrede werd kort na zijn overlijden op hem gehou-

houden door ADR. VAN SCHUYLENBURG, en uitgegeven met eene, voor ons liggende, titelplaat van ROM. DE HOOGHE.

Twee gelithographeerde kaarten zijn er bij gevoegd, om ter verklaring te kunnen dienen der veldslagen van *Ramelies* en *Malplaquet*. Zij zijn naar goede origineelen, meenen wij, gevolgd, en geven, in verband met de heldere beschrijving des Hoogleeraars, een volledig overzigt der actiën. Maar de lithographie zelve kan, voor onze tegenwoordige hoogte in het carteren, niet boven de middelmatige gerangschikt worden.

Oud-Nederland, in de uit vroegere dagen overgeblevene burgen en kasteelen, geschetst en afgebeeld door Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA. *1ste en 2de aflevering. Te* Nijmegen, 1837, *met steendrukken, 4to.*

Met genoegen zagen wij, dat het prentwerk, waarvan wij hier den titel ter nederschrijven, schijnt te zullen worden voortgezet; hadden wij vroeger de 1ste aflevering, die ons nu na de 2de toegezonden wordt, ontvangen, wij zouden het ons ten pligt gemaakt hebben, om, door eene aanprijzende beoordeeling, deze zoo geheel Nederlandsche onderneming, nog voor de inteekening gesloten was, uit volle overtuiging des harten aan te bevelen.

Ieder dezer afleveringen bevat drie afbeeldingen van nog bestaande adelijke huizen of ruïnen van dergelijke gebouwen, met den daartoe behoorenden tekst, die naarmate der voorhanden stof nu eens meerder, dan eens minder uitgebreid is, maar bij iedere plaat ten minste een half vel druks beslaat. Zoo vinden

wij

wij in de eerste aflevering, 1°. de *Ruïne Brederode*, 2°. *Wijarda-State*, en 3°. het *Kasteel te Wijchen*; in de tweede: 1°. het *Slot Duurstede*, 2°. *Ruïne van het huis ter Haar*, en 3°. het *huis Hofwijk*, allen uitmuntend door den Nijmeegschen schilder J. F. CHRIST geteekend, en op eene voortreffelijke wijze op de steendrukkerijen van de Heeren BACKER, KOOLE en ROEST of LAST gelithographieerd.

Uit het ons hier geleverde ontwaren wij dat ook dit kunstvak in ons land als met reuzenschreden vooruitgaat, terwijl wij, naar het door de Heeren KOOLE en ROEST bewerkte afbeeldsel van *Wijarda-State*, meenen te moeten opmaken, dat de Heer BACKER, dien wij tot hiertoe voor den eersten in dat vak hier te lande beschouwden, in die Heeren geduchte mededingers gevonden heeft.

De hierboven gedane inhoudsopgave doet zien dat in dit Werk volstrekt geene volgorde heerscht, en de kasteelen zoo beschreven en afgeteekend worden, als daartoe de stof onder de hand der bewerkers valt. Dit heeft ook in een dergelijk werk zijn voordeel; immers, dan is men niet gedwongen, om een of ander later volgend onderwerp te laten liggen, omdat men geene genoegzame inlichtingen kan bekomen, nopens één dat vroeger dient te worden opgenomen; ook zoude dit vermoedelijk minder voordeelig voor de onderneming zijn, daar er, indien het werk b. v. provinciesgewijze behandeld werd, afleveringen zijn zouden, die slechts met weinige uitzondering voor de bewoners van ééne provincie belangwekkend waren, hetgeen dus het debiet zoude drukken. » Om echter » den bezitter van dit werk," dus zegt de Schrijver in de Inleiding, » in de gelegenheid te stellen, de » afbeeldingen zoo te kunnen rangschikken, dat die, » welke in ééne en dezelfde Provincie gelegen zijn,

» la-

» later bij elkander kunnen gevoegd worden, zal ik » de afzonderlijke stukken, daarnaar inrigten en na » de voleindiging des werks aan hetzelve, eene in- » houdslijst toevoegen, die de orde daarbij te volgen » aanwijst. Men zal wel terstond gevoeld hebben, » dat, alleen om die reden, de bladzijden niet zijn » getalmerkt." Wij geven den Schrijver echter in bedenking of hij wel aan deze belofte gedacht heeft, toen hij, na het *Huis te Brederode* behandeld te hebben, bij het begin der beschrijving van *Wijarda-state* ter neder schreef: » Verplaatsen wij ons nu » een oogenblik in eene andere provincie van ons Ko- » ningrijk." Immers zoodra wij de stukken, die tot de provincie *Friesland* behooren, bijeenleggen, komen deze woorden niet meer te pas. Dit gezegde strekke echter niet om een *anathema* tegen den tekst uit te spreken. Dit zij verre, en hoe zoude dit kunnen, daar deze, zonder te veel in kleinigheden te vallen, niets wetenswaardigs onvermeld laat, en de naauwkeurigheid gewaarborgd wordt door de bronnen, waaruit de Schrijver geput heeft en die hij, waar het pas geeft, aanwijst; terwijl het werk onzes inziens niet weinig, zoowel voor de oudheidminnaars als voor de kunstliefhebbers, in waarde verhoogd wordt door de opgave der afbeeldingen, die van elk der behandelde burgen of kasteelen aanwezig zijn en in de rijke *verzameling van prenten en teekeningen, die op de geschiedenis des Vaderlands betrekking hebben*, van den Heer Mr. J. T. BODEL NIJENHUIS gevonden worden, welke hier alzoo, met zijne gewone welwillendheid, om ieder, die iets betrekkelijks de geschiedenis onzes Vaderlands bewerkt, ten dienste te staan, zijne kunsttresoren voor den Schrijver schijnt te hebben opengezet, waardoor hij Nederlands publiek niet weinig aan zich verpligt heeft.

Om

Om onze lezers over de bewerking te doen oordeelen, dienen wij hier een geheel artikel af te schrijven, en hiertoe kiezen wij, niet omdat wij dit het beste bewerkt achten, maar omdat het het kortste en dus ter overneming best geschikt is, de volgende beschrijving der *Ruïne van het huis ter Haar*:

» Ter plaatse, waar zich, eertijds, in de provincie
» *Utrecht*, westwaarts van de hoofdstad, een klein
» kerkje vertoonde, in de nabijheid van de dorpen
» *Kokkengen* en *Vleuten*, trekken de schilderachtige
» bouwvallen, van de oud-adelijke ridder-hofstad *ter*
» *Haar* of *de Haar*, de oogen, van allen, tot zich,
» die dat gedeelte dezer provincie bezoeken.

» Te midden van lage veengronden, verhieven zich,
» de hechte muren van dit kolossale gebouw, reeds
» in 1165, in welk jaar (of volgens sommigen, reeds
» drie jaren vroeger) hetzelve, door eenen GODSCHALK
» VAN WOERDEN schijnt gesticht te zijn. Niet meer
» dan 20 jaren, mogt hetzelve echter, in dien toe-
» stand, verblijven, want reeds in 1482, moest het
» reeds voor den wrok boeten, die er tusschen des-
» zelfs toenmaligen bezitter, DIRK VAN ZUIJLEN VAN
» DER HAAR en den Utrechtschen Bisschop DAVID VAN
» BOURGONDIËN bestond. JOOST VAN LALAING, Stad-
» houder van *Holland*, bemeesterde het, op den 16den
» van Hooimaand 1482, stormenderhand, en stak het
» huis in brand.

» Van af het jaar 1495 bezeten wordende, door
» WALRAVEN, HEER VAN BREDERODE, keerde het, bij
» kalmer tijden en bedaarder gemoederen, in 1505,
» in het geslacht van VAN ZUYLEN terug: toen STE-
» VEN, zoon van den voormelden Heer DIRK, op nieuw,
» met de heerlijkheid van *de Haar* beleend werd.
» Diens zoon, even als zijn grootvader, DIRK ge-
» noemd, bouwde het zoodanig op, als wij het nu,

» in

» in de weinige afbeeldingen, die er van het kasteel, in welstand, bestaan, aantreffen. Daaruit kunnen wij ons eenig denkbeeld vormen van het zware ouderwetsche gebouw, dat voor het grootste van die soort, in de provincie *Utrecht*, doorging. Aan alle zijden van breede grachten omgeven, met twee ronde en twee vierkante torens prijkende, en aan de eene zijde van eene soort van burg voorzien, die het een ontzagverwekkend aanzien gaf, stond dit overblijfsel van vroegere dagen daar, als een sprekend bewijs van den stevigen bouwtrant, waarbij de onze, als pygmeën-arbeid, tot dien van een reuzengeslacht, overstaat.

» Het kasteel ging, uit het geslacht der VAN ZUIJLEN's, door aanhuwelijking, in dat van RENESSE VAN MOERMONT over, kwam, op gelijke wijze, in dat van STEMBOR, doch werd, later, wederom bezeten door ANTHONIJ MARTINUS VAN ZUIJLEN VAN NIJVELD, *Heer van Wickevortel*, die daarmede, in 1761, beleend werd.

» In 1697 moet het kasteel zich nog in welstand vertoond hebben, doch langzamerhand vervallen, is daarvan thans niets dan de ruïne overgebleven, die, door den tegenwoordigen eigenaar met zorg onderhouden wordende, ongetwijfeld tot de schoonste en belangrijkste van *Oud-Nederland* behoort. De diep onder den grond doorloopende gangen en kelders, in 1672 en 1673 nog tot gevangenissen gebezigd, moeten er in goeden staat aanwezig zijn.

» In het laatst der 17de eeuw stonden, in de nabijheid van het kasteel, nog de overblijfselen eener kerk, en aldaar wordt ook nu jaarlijks, éénen dag, kermis gehouden; ofschoon *de Haar* niet meer dan eene kleine buurt is, die tot de gemeente *Zuilen* behoort."

Hierop nu volgen eenige aanteekeningen, die ons bestek niet gedoogt op te nemen, en meestal ook slechts tot bevestiging van het gezegde in den tekst dienen.

Wij zouden onze beoordeeling hier kunnen eindigen met den wensch, dat Schrijver en Uitgever in een ruim debiet de aanmoediging vinden, om dit Werk met dezelfde zorg voort te zetten als het begonnen is; ware het niet, dat wij ons, als onpartijdige beoordeelaars, verpligt zagen, de volgende opmerking te maken: Vader BILDERDIJK heeft ergens gezegd, dat hij, die onze rijke moedertaal goed verstaat, zich daarin zeer duidelijk kan uitdrukken, zonder het (door hem onhollandsch genoemde) voornaamwoord *dezelve* of *hetzelve* te gebruiken (*). Ofschoon wij nu niet alles beamen, hetgeen de groote man gezegd heeft, omdat het van zijnen mond is uitgegaan, meenen wij evenwel bij ondervinding te weten, dat hij

(*) Indien ons geheugen ons niet bedriegt, vonden wij dit gezegde in een der deelen van 's mans *Taal- en Dichtkundige verscheidenheden*, welk Werk wij, om den schat van leerrijke opmerkingen, die het bevat, wel in handen van elken taalbeoefenaar zouden wenschen, maar van welks aankoop velen, met ons, door den hoogen prijs, dien het geldt, worden afgeschrikt. Mogt toch een of ander der leerlingen van den eenigen BILDERDIJK er zich op toeleggen, om eene goedkoope uitgave van 's meesters taalkundige werken te bezorgen, hierdoor toch zouden zij den grooten man, tegen wiens veelomvattende geleerdheid wij, niettegenstaande hetgene wij in zijne schriften vinden af te keuren, met duizeling opwaarts staren, onzes bedunkens, waardiger vereeren, dan door de politico-theologische haarkloverijen waarin sommigen hunner zich verdiepen, en waarin zij hem in niets evenaren, dan in het schelden en razen op hen, die niet in hun gevoelen deelen.

hij hierin gelijk had. Wij willen dus den Schrijver in bedenking geven, of het, wil men al niet het gezegde voornaamwoord geheel uit onze taal verbannen, wel noodzakelijk zij, het drie malen zoo kort op elkander te doen volgen, als hier in de tweede alinea van het medegedeelde stuk geschiedt, en of het niet welluidender zoude klinken, indien men het ten minste twee malen wegliet. Met deze opmerking nemen wij echter niets van onzen lof terug. Neen, veeleer prijzen wij dezen arbeid onzen lezers aan, als een Werk, dat ten volle eene plaats verdient in de boekerij van elken man van smaak.

Beschrijving van Zwitserland en het Tijrolsche gebergte. Naar het Fransch. Met platen. Te Zalt-Bommel, *bij* JOH. NOMAN *en* ZOON, 1838, VI *en* 213 *bladz.*, *gr.* 8*vo*.

Wie zich verbeeldt in deze twee honderd dertien, met eene groote letter gedrukte, bladzijden, eene volledige beschrijving van *Zwitserland en het Tijrolsche gebergte* te zullen aantreffen — doch welk beschaafd lezer zoude dit doen — bedriegt zich zeer. Wij vinden hier niets dan eenige luchtige tafereelen van ettelijke Zwitsersche en Tijrolsche merkwaardigheden, zoo als onze Lezers uit de volgende inhouds-opgave zelve zullen kunnen opmaken:

De Reizigers. Inleiding. — Zwitserland. Zeden. — Lausanne. Het Schuttersfeest. — De IJszee. De Tuin. — Het Meer van Geneve. Chillon. Clarens. — Uri. Het Reussthal. — Het Oberland. Interlaken. — Lucern. Beklimming van den Rigi. — Zurich.

rich. Een watertogt op het Meer. — Freiburg. De brug van ijzerdraad. — Het dal van Chamouny. De bergengte van Antenna. — De Mont-Blanc. Onweder in de Gletschers. — Tijrol. Eene bruiloft. — Trente. De Heldin van Tijrol. — Het Adige-Dal. Bautzen. — De Brenner. Het geheim van den pas. — De omstreken van Inspruck. De kluis van MAXIMILIAAN. — *De stad in het gebergte. Inspruck. — Algemeen overzigt van Tijrol.* ANDREAS HÖFER. — *Het Innthal. Besluit.*

Het boek is in eenen onderhoudenden stijl, die dikwerf de aandacht zeer boeit, geschreven. Voor de waarheid der historische feiten, welke vooral in het gedeelte dat *Tijrol* betreft voorkomen, durven wij niet instaan, ja meenen zelfs dat de luchtige Franschman zijnen lezers, omtrent eenige bijzonderheden van den opstand der Tijrolers in 1809, maar wat op den mouw speldt.

De vertaling is doorgaande vrij zuiver, hoewel geenszins ontheven van eenige lompe fouten en andere misstellingen; zoo teekenden wij b. v. aan op bladz. 8: *ontwaarwordingen* voor *gewaarwordingen*. Aldaar *Een kluchtig soort*, voor *Eene kluchtige soort*; bladz. 15, *toen dezen uitroep gehoord werd*, lees: *deze*; ald., *plechtige*, voor: *plegtige*; bladz. 16, *jaarlijks feest*, voor: *jaarlijksch feest*; bladz. 17, *te midden der gewoonlijke schijven*, lees: *gewone* of *gebruikelijke*; bladz. 20, *Hem werd den eersten prijs toegekend*, lees: *de eerste*; bladz. 21, *weddenschap*, voor *weddingschap*; bladz. 29, *benadeeld*, voor: *benadeelt*; bladz. 31, *omzoomd*, voor: *omzoomt*; bladz. 32, *na den schijf schieten*, lees; *naar*; bladz. 36, *meer ter opluistering als tot bescherming*, lees: *dan*; bladz. 38, *oceaan van eeuwigdurende sneeuw*, wij kennen geene sneeuw-oceanen; bladz. 40, *Het be-*

vra-

vrozen water droppelde op zijn hoofd; dit zal wel *ijskoude* moeten zijn; bladz. 41, *Ik kwam onder het geleide eener stortregenbui aan*, dit is geheel Fransch; bladz. 48, *voor eene eeuw geleden*, waarom niet eenvoudig: *eene eeuw geleden*; bladz. 55, *De rivier maakt een geraas even als in eene ijzersmelterij*, dit zal wel *smederij* moeten zijn; bladz. 151 (want wij slaan een aantal kleinigheden over), *nam hij er bezit van*, lees: *het*; ald., *een roover van zijne prooi*, lees: *een roofdier*; bladz. 170, *dat hij een man tevens bestrijden kon*, lees: *dat hij den vijand man voor man bestrijden kon*; bladz. 194, *St. Johannes van Nepomenek*, lees: *Nepomucenus*, bladz. 203, *slagveld*, eene bespottelijke uitdrukking voor een veld waar soldaten zich in het schieten naar den schijf geoefend hebben; bladz. 204, *te Tijrol*, lees: *in*; bladz. 206, 1819, lees: 1809.

Het titel-vignet en het gezigt van *Interlaken*, want dit zijn de *platen* waarvan de titel gewaagt, doen der steendrukkerij van de Heeren KOOLE en ROEST, te *Middelburg*, eer aan.

Wij eindigen met de aanbeveling van dit Werkje, dat, na al hetgeen wij in onze taal over *Zwitserland* en *Tijrol* bezitten, toch niet overbodig genoemd kan worden, vooral aan de talrijke leden onzer leesgezelschappen.

De Jenever erger dan de Cholera. Een volksboek in voorbeelden en cijfers, voor arm en rijk, oud en jong, door O. G. HELDRING, *Lid van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden.* *Te* Arnhem, *bij* J. A. NIJHOFF, 1838.

Het boeksken, dat wij bij deze aankondigen, behoort

onmiskenbaar tot de zoodanigen die niet te algemeen verspreid kunnen worden, daar het een meer en meer veldwinnend gebrek naakt voor ieders oogen ontleedt, deszelfs schrikkelijke gevolgen met den vinger aanwijst, en de vorderingen, die hetzelve gedurig al meerder in ons Vaderland maakt, overtuigend staaft. Het is meermalen in *het algemeen* gezegd, dat het misbruik van sterke dranken, bijna in alle beschaafde landen, gedurig toeneemt, men heeft er echter wel eens aan getwijfelt of die klagt niet overdreven moest genoemd worden; doch de Hr. HELDRING doet allen twijfel over derzelver gegrondheid wegvallen, als hier met cijfers bewijzende, hoe verbazend in de weinige jaren, die er sedert 1828 verstreken zijn, in de meeste Gemeenten van *Gelderland*, dat hij tot voorbeeld neemt, de consumtie der sterke dranken is toegenomen. In de gelegenheid gesteld om aan het Provinciaal Gouvernement de opbrengsten der opcenten na te gaan, die iedere Gemeente op de landsimpost heft, bleek hem de verbazende voortgang van dit kwaad zonneklaar, en behalven de verstandige redeneringen, die omtrent dit punt hier in 't midden gebragt worden, zijn er tabellen in dit Werkje gelascht, die de verhouding dier opcenten van het eene jaar, tot het andere, Gemeentensgewijze, aanduiden. Ons bestek gedoogt niet dit belangrijk stuk hier in te lasschen; maar wie zou het kunnen gelooven als de onwraakbare bewijzen hier niet gevonden werden, dat in het Distrikt *Tiel*, over zeventien Gemeenten, het bedrag der opcenten, dat in 1828 *f* 12,420 bedroeg, in 1834 tot *f* 18,162 geklommen was, terwijl het in de zeventien Gemeenten, onder *Nijmegen* behoorende, in ditzelfde jaar 1828, *f* 15,948 opbragt, en in 1836 niet minder dan *f* 34,574, zoodat de consumtie van sterke dranken, in die streken, meer dan ver-

verdubbeld was. En zulke ijzingwekkende resultaten levert bijna iedere afzonderlijke Gemeente op, en nog zijn er mannen die er den draak mede steken, als men die pest wil trachten te beletten, hare alles vernielende armen verder uit te breiden! — Zoo zij niet onvatbaar zijn voor alle overtuiging, dan zal dit kleine maar nuttige boeksken hun de hoofdbron van de achteruitgang der landlieden aantoonen, en hen voorzeker overhalen om de handen in een te slaan ter breideling van het kwaad, dat als een invretende kanker gedurig toeneemt. Hier kan men lezen, welke heillooze uitwerkselen het misbruik van sterken drank reeds in sommige landen gewrocht heeft; hier de zekerheid erlangen dat de Jenever een vijand is, met welken men geen verdrag kan sluiten, maar dien men ten onder brengen moet, om goede zeden en welvaart in de lagere klassen der Maatschappij te doen herleven.

Welaan dan gij allen die ware vrienden uws Vaderlands zijt! leest en betracht wat hier eenvoudig, maar indrukwekkend betoogd wordt, dat namelijk *de Jenever voor een land eene ergere ramp is dan de Cholera*, en koopt dit nuttige volksboek aan, om het onder uwe onderhoorigen te verspreiden, en het daarbij door den Schrijver beoogde nut te helpen bevorderen. Menige menschenvriend is u in deze reeds loffelijk voorgegaan, en groot zijn de bestellingen, die er van allerwegen gedaan worden, op een geschrift dat in aller handen verdient te zijn, en dat bij getallen, tegen den matigen prijs van 40 Cents, per exemplaar, verkrijgbaar is, bij den Uitgever.

Aardrijkskundig Schoolboek voor de Jeugd; volgens de nieuwste landsverdeeling, *door* J. VAN WIJK, RZ. *Te* Zutphen, *bij* W. J. THIEME, 1838.

» Mag ik vernemen, hierdoor aan sommigen mijner » medebroederen genoegen gegeven en voor de Vader- » landsche jeugd iets nuttigs verrigt te hebben, dan » zal ik mij ook over den hieraan besteden tijd, » dankbaar verheugen." Dus eindigt de achtenswaardige VAN WIJK het voorberigt voor het Werkje, welks titel wij hierboven ter neder schreven, en wij voegen hem hierop, in het volle vertrouwen van hierin door niemand te zullen worden gelogenstraft: ja, gij hebt, door de bewerking van dit boeksken, sommigen uwer medebroeders genoegen gegeven; gij hebt voor de Vaderlandsche jeugd iets nuttigs verrigt. Wij toch kennen geen geschikter Aardrijkskundig Schoolboek voor de tweede klasse der middelbare scholen, althans zeker niet voor die, waar 's mans meer uitgebreid *Beknopt Aardrijkskundig Schoolboek voor de Jeugd*, in de hoogste klasse, gebruikt wordt, voor welk schoolboek het onderhavige tot voorbereiding dienen moet. Daar wij evenwel naar de voorrede van dit te oordeelen, spoedig eenen nieuwen druk van het andere te wachten hebben, is het jammer, dat door de nieuwe veranderingen welke er, onlangs en nog na het afdrukken van het onderhavige boekje, in de verdeeling van *Pruissen* en *Beijeren* hebben plaats gehad (*), en die vermoedelijk, en teregt, in

(*) Volgens deze is *Pruissen* thans niet meer verdeeld in 10, maar in 6 provinciën, als: 1°. *Brandenburg*, 2°. *Pom-*

in dien nieuwen druk zullen gevolgd worden, de beide boekskens in dit opzigt van elkander zullen afwijken, waarom wij het even als zulks reeds elders gezegd is, niet ondoelmatig zoude achten, dat het derde vel vervangen werd, door één, waarop deze nieuwe verdeeling gevolgd werd, zonder dat toch zal er eene tegenstrijdigheid ontstaan, die menig plattelands-schoolonderwijzer niet zal weten te vereffenen.

Wij wenschen intusschen, dat Schrijver en Uitgever zich, door een ruim debiet, spoedig in de noodzakelijkheid zien van eenen tweeden druk van dit Werkje op te leggen, waardoor zij van zelven in de gelegenheid zullen komen dit gebrek te verhelpen, maar wij wenschen tevens, dat de gekroonde hoofden de verdeelingen hunner landen laten bestaan, zoo als zij thans zijn, opdat men niet telkens genoodzaakt zij, de aardrijkskundige schoolboeken te veranderen.

Pommeren, 3°. *Saksen*, 4°. *Westphalen*, 5°. *Rijnland* en 6°. *Pruissen*, zijnde de voormalige provinciën *Gulik*, *Kleef* en *Berg* en *Nederrijn* thans tot de provincie *Rijnland* en de voorm. provinciën *Oost-Pruissen* en *West-Pruissen* tot de prov. *Pruissen* te zamen gesmolten. *Beijeren* is nog wel verdeeld in 8 kreitsen, maar deze heeten thans: 1°. *Opper-Beijeren*, 2°. *Neder-Beijeren*, 3°. de *Palts*, 4°. de *Opper-Palts* en *Regensburg*, 5°. *Opper-Franken*, 6°. *Midden-Franken*, 7°. *Neder-Franken* en 8°. *Zwaben* en *Regensburg*.

II. GESCHIED- EN LETTERKUNDIGE VERHANDELINGEN, BIJDRAGEN VAN GEMENGDEN INHOUD, DICHTSTUKKEN, enz.

UITTREKSELS UIT HET DAGBOEK VAN *A. ELINK STERK Jr.*

TOGTJE NAAR *SCHAFHAUSEN* EN *WURTEMBERG* IN JUNIJ 1834.

. . . .

Wij hadden in en om het overschoone *Baden-Baden* vijf rustige, maar schrikkelijk heete dagen gesleten, toen de lust ons bekroop om nog wat verder te trekken, waarom wij des namiddags plaats namen op den Straatsburger *Eilwagen*.

Ons reisgezelschap was zamengesteld uit drie jonge lieden, welke, uit verschillende hoeken van *Europa*, hier opzettelijk met ons schenen bijeen gekomen te zijn, om eene proef van de volkomenste nationale contrasten te geven. De een was een Engelsch *fashionable* jong mensch, die naderhand bleek militair te zijn, met een schoon gelaat, doch overdekt met

met een goede dosis van het Engelsche flegma; de tweede, een jong Pruissisch landedelman, openhartig en vrij, die ons al spoedig mededeelde, dat hij een reis naar *Zwitserland* ging doen, om aldaar met het instituut van *Hofwijl* en wat verder tot de landhuishoudkunde betrekking mogt hebben kennis te maken, ten einde daarna te beter het beheer van zijne eigen goederen te kunnen aanvaarden; de derde was een voortvlugtig Poolsch student, die den wensch scheen te voeden, om zich in *Frankrijk* te vestigen, doch weinig gerust was omtrent de opname, die hem aldaar te wachten stond. — De Engelschman scheen zich voorgenomen te hebben van niet te spreken; de Duitscher om geen minuut lang te zwijgen; de Pool had geen voornemen, dan om zich door gedweeheid aan te bevelen en te wachten of men zich zijn lot aantrekken zou. Een paar koddige aanmerkingen van den Duitscher begonnen de lachspieren al spoedig in beweging en langzamerhand ook de tongen in werking te brengen, en, terwijl onze reisgenooten ten minste daarin overeenkwamen van zich in het Duitsch verstaanbaar te kunnen uitdrukken, knoopten zich allengskens gesprekken over verschillende onderwerpen aan, die, bij het ver uiteenloopende van hunne vorming, maatschappelijken toestand en denkwijzen, niet weinig vermakelijke zijden opleverden.

Wij kwamen, tegen het vallen van den avond, in *Kehl*, waar de Duitscher en Engelschman wilden vernachten, om den volgenden dag naar het tegenoverliggend *Straatsburg* te wandelen. — Hennep- en beetwortelteelt zijn in deze streek zeer aanmerkelijk.

Wij, voor ons, hadden verkozen ons dadelijk naar *Straatsburg* te laten brengen. Terwijl ik mij nu gedurende de afpakking der goederen een oogenblik van het rijtuig verwijderde, had de Pool aan mijne vrouw te kennen gegeven,

ven, dat ook hij liefst met de anderen in *Kehl* wilde achterblijven, en haar in der haast geopenbaard, dat dit plan hem was ingegeven door de hoop van, den volgenden dag, beter ongemerkt te *Straatsburg* te zullen kunnen binnensluipen, mits wij zijne weinige pakkaadje inmiddels nevens de onze wilden binnenvoeren. Hij had zoo ootmoedig en dringend om deze liefdedienst gebeden, dat mijne vrouw gemeend had zijn verzoek niet te kunnen afslaan, hetgeen mij echter, toen ik, weder op den wagen gezeten zijnde, daarvan kennis bekwam, niet weinig in verlegenheid bragt, zoowel uithoofde van het strenge onderzoek der goederen, die ik wist dat men gewoonlijk te *Straatsburg* van de Fransche douanes moet ondergaan, als uithoofde van de vrees, dat welligt uit den inhoud van het valies van den Pool, eenige stof tot verdenking zou kunnen oprijzen, waardoor wij in ernstige ongelegenheid zouden kunnen geraken. Intusschen, daar de Pool reeds verdwenen en er dus nu niets meer aan te veranderen was, bleef mij niets anders over dan te hopen, dat ons goed geluk ons zou helpen, gelijk het dan ook werkelijk geschiedde. Aan het kantoor der douanes gekomen zijnde, vertoonde ik, met een schijnbaar vertrouwen, mijnen pas, met bijvoeging, dat ik verwachtte, dat men, daaruit mijne ambtsbetrekking ziende, te mijnen aanzien geen streng onderzoek noodig zou achten (*). Tot mijne vreugde gaf men daaraan op de beleefdste wijze gehoor; de *preposés*, die al begonnen waren de pakkaadje af te laden, kregen tegenbevel, en de Chef vulde den tijd van de wederoplading aan, met de vrien-

(*) *Hony soit qui mal y pense.* Wie denken kon, dat een oud Commies van finantiën eenigen ambtshoogmoed gevoelt, zou hem grootelijks onregt doen.

vriendelijkste teregtwijzingen omtrent de reisgelegenheden, de Straatburgsche logementen en dergelijke zaken, welke voor den vreemdeling van belang zijn te weten. Mijne vrouw was geheel verrukt over dit staaltje van Fransche wellevendheid.

Wij logeerden in *le Saint esprit*, aan de *Ill*; een groot, middeleeuwsch gebouw en goed logement (*), en waren 's morgens al vroeg op de been, om ons naar den Munster, de wereldberoemde hoofdkerk van *Straatsburg*, te spoeden, waar onze Duitsche reis-compagnon ons getrouwelijk wachtte. — Te dikwijls is dit heerlijk pronkstuk van Gothische bouwkunst beschreven, en te naauwkeurige afbeeldingen zijn daarvan bekend, om ons thans nog met de opsomming van deszelfs bijzonderheden op te houden. Het algemeene kenmerk van deszelfs architectuur is dat van de fijnste en keurigste uitvoerigheid van bewerking, bij eene rijzige slankheid van vormen, gelijk de Keulsche dom meer door massieve kloekheid en breede krachtvolle vormen uitmunt. Aan welke zal men den voorrang geven? Men moet het eigenaardig schoon van beide bewonderen, het voorgeslacht dankende, welks Godsdienstijver, ongeacht deszelfs betreurenswaardige buitensporigheden, tevens zoo heerlijke blijken van geestdrift heeft achtergelaten. Er bestond toen kennelijk eene heerschende drift tot het daarstellen van zulke grootsche gedenkstukken, waarvan eerst het nageslacht de vruchten kon plukken. Deze geest drukt zich hier bijzonder uit in de afbeelding van een Straatsburger, van den ouden tijd, dien men op eene van de galerijen geplaatst heeft, tot bespotting van zijne profetie, dat eene zoo reusachtige onderneming toch nimmer zou kunnen wor-

(*) Twee jaren later bestond dit logement niet meer. *La ville de Paris* mag nu voor een der beste gehouden worden.

worden voltooid. — Pracht van beeldhouwwerken, overvloedigheid van snijwerken en versieringen, alles ademt in zulk een gebouw de weelde van het genie en de geestdrift dier tijden, in toepassing op datgene, wat tot het gebied van het gevoel en de verbeelding behoort, gelijk onze tegenwoordige tunnels, spoorwegen en spinmachines de weelde van het practische, huishoudelijke vernuft onzer eeuw openbaren.

Het is waar, de eerste algemeene aanblik van het geheel van dit gebouw lijdt wel eenigzins door de zwartbruine kleur van den steen, die de uitwerking vermindert, welke de uitvoerige details van het kunstwerk bestemd zijn te weeg te brengen; dit is evenwel slechts voornamelijk van toepassing op het uitwendige, daar het inwendige van tijd tot tijd wit gepleisterd wordt, zoodat het, pas gewit zijnde, den binnentredenden door deszelfs heldere reinheid verrukt, en vooral dan, wanneer het doorstralende zonlicht de rijke kleurschakering der vensters op kolommen en wanden doet spelen, zich onuitsprekelijk liefelijk voordoet. Jammer slechts, dat dit herhaalde witten der muren een zeer gebrekkig hulpmiddel is, waar door toch allengskens de fijnste lijnen en versieringen moeten verstompen.

Wij bestegen den 600 voet hoogen toren, welke op zich zelven zoo veel schoonheden van bouwkunst bezit, dat daarmede zes gewone kerken wonder wel zouden kunnen volstaan. Zeer gunstig vertoonen zich van daar de beneden liggende stad en het omringende landschap. Wat de stad zelve betreft, is het voor haar allezins voordeelig op eenen zoo respectueusen afstand te worden beschouwd. Van nabij gezien is zij oud, morsig, haveloos (physiek en moreel haveloos), en eene zoo overschoone Domkerk niet waard.

Onze goede Duitsche reisgenoot vergezelde ons ook naar het museum van Natuurlijke Historie, dat onbetwist-

twistbaar zeer merkwaardig is, en hem geheel in opgetogenheid bragt, hoezeer het de vergelijking met ons Leidsche museum gewis niet kan doorstaan. Wij gingen ook te zamen het tooneelgebouw en de overige kerken zien, waaronder die, welke het beroemde praalgraf van den *Maréchal de Saxe* bevat: een voortreffelijk kunstwerk, hoewel ik aan een graf altijd meer de uitdrukking van stille plegtigheid en ernst dan eene zoo weidsche kunstpraal zou wenschen.

Wat in *Straatsburg*, na de Domkerk en het museum, het meest onze belangstelling wekte, was het zien der heidens en heidinnen (*Zigeuner*), die zich hier veel schijnen op te houden, en wier eigendommelijke Oostersche gelaatsuitdrukking tot een overwaardig voorwerp voor de romantische schilderschool kon verstrekken. Met eene vrouw van dit zeldzame volk, die ons met een kind op den arm tegenkwam en onze aalmoes aannam, zonder eenigen zweem gegeven te hebben van die te vragen, poogden wij ons een wijl te onderhouden. Wij verstonden elkander weinig of niet, maar haar vurige blik scheen te getuigen van de geschiktheid voor eene betere lotsbestemming, dan aan dit ongelukkige menschenras is ten deel gevallen.

Wilde ik mij nu nog aan de huishoudelijke en statistieke plaatsbeschrijving van *Straatsburg* wagen, ik zou met de wapenen van het arsenaal moeten beginnen en met de worsten moeten eindigen, die zich hier alomme zonderling groot van stuk en breed van omvang vertoonen; doch volstrekt geen vriend van worst of wapenen zijnde, gingen wij beide, zonder nadere kennismaking, voorbij, om in ons logement een goed middagmaal te nemen, waarna wij den weg naar *Kehl* weder insloegen, ten einde vandaar tegen den avond onzen koers verder op *Freiburg* te rigten.

Geen' nacht van mijn leven herinner ik mij met

meer

moeijelijkheid en vrolijkheid tevens doorgebragt te hebben, dan den nacht van onze reis van *Kehl* naar *Freiburg*.

Gij moet dan weten, waarde lezer, dat wij, hoezeer anders dergelijke reizen gewoonlijk per caleche afleggende, hetgeen, voor twee of meer personen, in *Duitschland* geen groot verschil in de kosten te weeg brengt, nu evenwel door het genoegen van onzen vorigen togt en door het verlangen om onze reis te bespoedigen, bewogen werden om met dezelfde Duitscher en Engelschman, met welke wij van *Baden-Baden* herwaarts waren gekomen, ook den verderen togt per diligence te doen. — Daar begon nu eerst weder een half twistend, half gekscherend onderhoud tusschen onze beide jonge lieden, terwijl de Duitscher, op een' toon van hooggaande verontwaardiging, den Engelschman verweet, dat hij hem 's morgens niet naar den Dom van *Straatsburg* had willen vergezellen, en liever verkozen had in zijn bed, in het ellendige *Kehl*, te blijven liggen, dan zich eenige moeite te geven om zulk een wonder van kunst te beschouwen. Het werd er niet beter op, toen de Engelschman hem zeer laconisch verhaalde, dat ook hij den Dom nog was gaan zien, maar zich slechts een half uur later, geheel alleen, daartoe naar de stad had begeven. De goedaardigheid, die in beide jonge lieden, niettegenstaande hun zonderling contrasterend temperament, kennelijk den boventoon hield, bragt nogtans, even als bij dergelijke krakeelen van den vorigen dag, weder spoedig de verzoening tot stand, zoodat ook nu weder hun gehaspel zich in vrolijke scherts en gulhartige vertrouwelijkheid oploste, en van eene reeks van aangename gesprekken over allerlei onderwerpen gevolgd werd.

Wij zaten in een zeer geschikt rijtuig, waarin wij met ons vieren zoo op ons gemak waren, dat wij ons te-

tegen het aannaderen van den nacht op niets minder voorbereidden, dan in een' verkwikkelijken slaap tot aan *Freyburg* te zullen worden voortgeschommeld. Maar ach, hoe deerlijk hadden wij ons misrekend. Wie een gevoelig hart heeft en aan het gemak gewoon is, zal het verhaal van ons wedervaren van dezen nacht naauwlijks met drooge oogen kunnen vernemen; en evenwel, ik moet het verhalen, al was het alleen om tot een waarschuwend voorbeeld te strekken.

Verbeeld u dan, waarde lezer, dat wij ons aan het station, dat wij tegen het aannaderen van den nacht bereikten, ieder zoo goed hij konde, gemakkelijk hadden gemaakt, om ons zoo veel te genoegelijker in de armen van MORPHEUS te kunnen nedervleijen. Verbeeld u, dat onze goede Duitscher nog, ten algemeene nutte, een paar fleschen besten *Hochheimer*, tot bevordering van eene zachte indommeling, in het rijtuig geplaatst had, en wij, bij het wederbestijgen van den wagen, ons nachtcostuum voltooiden, met onze hoeden voor zijden slaapmutsen en onze laarzen voor pantoffels te verwisselen. Verbeeld u, dat zoo veel welberekende maatregelen moesten worden gevolgd door een' nacht, waarin de slaap geen enkel kwartieruurs onze vermoeide oogen sloot. Het gemakkelijk rijtuig, waarop wij al onze hoop hadden gebouwd, hield naauwlijks aan de eerstvolgende pleisterplaats stil, of wij werden genoodigd om af te stappen, ten einde ons op een ander te begeven. Aan het eerstvolgende station had wederom eene gelijke overpakking plaats. Aan een derde was het nogmaals dezelfde ellende; en zoo ging het den geheelen nacht voort, met die wijziging slechts, dat onze rijtuigen, die gedurig van maaksel veranderden, ook tevens al slechter en slechter werden, zoodat zij eindelijk tot de kategorie van ledebrekende bolderwagens afdaalden. De Engelschman

bad herhaaldelijk, dat men hem wat verpoozing mogt gunnen, maar zijn grappig smeekende toon vermogt niets op den koelbloedigen postiljon, die, als het onverbiddelijk noodlot, bleef voortgaan de paarden over steenen en kluiten voort te zweepen. » *Wer sein Vater und* » *seine Mutter ermördet hat*," riep onze Duitscher, » *verdienet nicht so gerüdert zu werden.* En toch pakte hij aan elk station weder, goeds moeds, zijne pijpen, boeken en laarzen onder den arm, en reikte ook ons nog bij onze overpakking de behulpzame hand, hopende, dat welligt het volgend rijtuig iets minder slecht dan het voorgaande zijn kon.

Mijne vrouw en ik zaten, daar wij aanvankelijk de eerste plaatsen hadden, alsook ten gevolge van de hupsche wellevendheid van onze reisgezellen, altijd nog tamelijk goed, op de bank, waar het schokkende het minst hinderlijk was; doch al hadden wij ook nu en dan nog eens den slaap kunnen vatten, de aaneenschakeling van koddige verwenschingen en niet minder koddige troostredenen, die deze onze reisgezellen met elkander wisselden, hielden ons dien bestendig uit de oogen. Zoodra wij eenmaal vernomen hadden, dat wij, bij gebrek aan genoegzame reizigers, niet in eene eigenlijke diligence, maar in een' bijwagen geplaatst waren, en, ten opzigte dezer bijwagens, het gedurige overpakken eene onveranderlijke wet was, onderwierpen wij ons, met eene soort van stoïcijnsche gelatenheid, aan ons lot, en de weeklagten maakten plaats voor de plegtige gelofte, dat men ons in lang niet weder met Badensche bijwagens beet zou hebben.

Met den vroegen morgen te *Freyburg* aangekomen zijnde, begaven de vermoeiden zich een weinig ter rust. Wat mij betreft, ik kon niet rusten, voor ik de hoofdkerk zou hebben gezien, welke door haren edelen, meer eenvoudigen, maar vooral niet minder smaakvollen bouw

dan

dan die van den Straatsburgschen Dom, hoewel op veel kleinere schaal, mij zoodanig boeide, dat ik daarvan eene schets maakte, en hiermede al den tijd doorbragt, die mij tot aan het middagmaal overig bleef. Volmaakter evenredigheden en oordeelkundiger versieringen dan deze kleine maar reine hoofdkerk bezit, laten zich mijns oordeels niet denken, hetgeen mij te meer verrukte, wijl ik niet weet onder al de afbeeldingen van merkwaardige kerkgebouwen, die ik al zoo velen zag, ooit van dit gebouw eene volledige en eenigzins bevredigende voorstelling gezien te hebben, gelijk mij dan ook de Freyburgsche boek- en prentwinkels geene zoodanige verschaffen konden. Bij alle ontbreken de drie zuilen, welke op het voorplein, op een' kleinen afstand voor de façade geplaatst zijn, en zonder welke het plan van den bouwmeester maar ten halve begrepen kan worden. Het inwendige des gebouws is, zoo mogelijk, nog schooner dan het uitwendige en met zeer fraaije altaren versierd; doch, wat spreek ik van schooner, het eene beantwoordt zoo volkomen aan het andere, dat het alles uit eene zelfde gedachte van een voortreffelijk brein schijnt geboren te zijn. - Op de markt van *Freyburg*, bezijden de kerk, prijkt ook een in zijne soort niet minder bewonderenswaardig stadhuis. Overigens is *Freyburg*, zoo door de bekoorlijkheid van het omliggende landschap, als door de merkwaardigheden, die hare Universiteit oplevert, onder de aangenaamste rustpunten te stellen, die zich op den weg naar *Zwitserland* aanbieden.

Om van *Freyburg* naar *Schafhausen* te gaan, verkozen wij den weg te nemen door het *Himmelreich* en *die Hölle*. Het eerste eene aangename landsdouw, het tweede eene woest verhevene, rotsachtige streek, die men eenige uren lang, uithoofde van de moeijelijke ongelijkheid der wegen, doorreist, alvorens aan

Lenzkirch te komen, waar wij onze eerste pleisterplaats hielden. — Onze Duitsche reiscompagnon ons nu ook, in *Freyburg*, verlaten hebbende (*), wijl zijn reisplan eene andere rigting nam, hadden wij met den jongen Engelschman een bijzonder rijtuig aangenomen, waarmede de togt van dezen en den volgenden dag door ons allergenoegelijkst volbragt werd. — Hier ontrolde zich nu achtereenvolgende eene rij van die majestueuse tooneelen, waarin de natuur ons, door eene opeenstapeling van wonderen, al hare magt en grootheid schijnt te willen openbaren. Altijd afwisseling en nogtans overal eenheid en zamenhang, het teedere en het ontzagwekkend verhevene, het liefelijke en het schrikwekkende, als door een' geheimen band aaneengestrengeld, alles leven en werking tot een gemeenschappelijk doel, gelijk alles harmonisch spreekt tot het gevoel en de zinnen. Van tijd tot tijd openden zich de rotswanden om ons verruimde vergezigten te verschaffen, of verraste ons een bruisende bergstroom, die van eene duizelingwekkende hoogte voor onze voeten kwam nederstorten. Dikwijls ook stegen wij af, om te beter alle bijzonderheden gade te slaan, en inmiddels de paarden het opklimmen der bergen eenigzins te verligten, en stonden dan in bewondering stil voor allerlei schilderachtige bedrijven van het Zwitsersche landleven, dat zich hier aan den bouw der huizen en de kleederdragten, zoowel als aan de geheele landelijke huishouding zoo karakteristiek vertoont, als men dit in het hart van *Zwitserland* zou kunnen verwachten.

Toen

(*) Hij liet ons zijn adres, op een landgoed bij *Maagdenburg*, achter, met gulhartige aansporing hem aldaar, bij eene volgende gelegenheid, te komen opzoeken, om zijne *Landwirthschaft* te zien en met hem een togtje in het *Hartzgebergte* te doen.

Toen wij op zeker punt, met behulp van een buitengewoon voorspan van vier paarden, tegen eene steile hoogte waren opgetrokken, lag de *Titi-see* als een effen spiegel, kalm en vriendelijk aan onze voeten, zachtelijk aangedaan door de rozenkleur van het dalende zonlicht, en verlevendigd door eenige huiswaartskeerende scheepjes, die zich in de verte als witte stipjes vertoonden.

Toen wij... maar neen! ik kan geen tiende deel van al het liefelijke en verrassende, dat ons deze togt opleverde, optellen, veelmin beschrijven. Ik zal er dan van afstappen, met de verklaring, dat wij dezen dag de verwezenlijking vonden van die idealische natuurschoonheden, die wij tot dusverre slechts uit de beschrijving van dezen of genen geliefkoosden dichter of romanschrijver hadden gekend, of laat ik liever zeggen vermoed, want iedere beschrijving is, bij zulk eene wezenlijkheid, als eene slechte prent bij het oorspronkelijk schilderstuk van een voortreffelijk meester. — De streek, die wij thans doorreisden, behoort tot het *Schwartzwalder* gebied. Bij ons kortstondig verblijf in *Lenzkirch*, hadden wij gelegenheid gehad de schrandere kunstvlijt der Schwartzwalders in horologiemakers-arbeid en velerlei houtsnijwerken op te merken (*). *Bondorf*, waar wij ons nachtverblijf namen, voegde hierbij nu ook eene duidelijke voorstelling van die patriarchaal eenvoudige leefwijze, welke nog aan deze natuurkinderen is eigen gebleven, en die zich van meer bereisd wordende streken al zeer spoedig verwijdert. Onze welgestoffeerde herberg en de daarbij behoorende veestapel, melkerij en

(*) Men vertoonde ons dien arbeid aldaar, doch het eigenlijk brandpunt van de Schwartzwalder industrie, is het nabijgelegene *Neustad*.

en verdere landelijke bedrijven, had tot eene heerlijke stof voor eene Idylle van GESSNER kunnen verstrekken.

Welke verkwikking, na twee zoo vermoeijende dagen en een' nagenoeg slapeloozen nacht, in eene zoo voortreffelijke herberg aan te landen, in een oord, waar men naauwelijks verwacht zou hebben een dragelijk onderkomen te vinden! Ons avondeten was eenvoudig, doch liet, ten aanzien van de deugdelijkheid en reinheid, niets te wenschen. Het werd gedeeltelijk genuttigd in de tegenwoordigheid van een vreemd persoon, die binnentrad om zich onze passen te doen vertoonen, doch, na een' grooten bril te hebben opgezet, zich ieder' naam en qualiteit door ons bij herhaling voorspellen en nader verklaren deed, zoodat hij onder sterk vermoeden viel van zijnen literarischen cursus niet veel verder dan het A B C te hebben gebragt. Zijne comische mengeling van vertrouwelijkheid en ambtsautoriteit waren niet weinig vermakelijk, en deden ons hartelijk lagchen. Maar het duurde niet lang of de behoefte naar rust begon bij ons geheel de overhand te krijgen; en toen ons een allerliefst vertrekje was aangewezen, haastten wij ons om die te bevredigen, geheel vervuld van aangename en dankbare herinneringen aan het genotene van dezen dag.

Het was in onze herberg even goedkoop als goed. Onze tevredenheid over het uitmuntende brood en de voortreffelijke koffij en room, die wij des morgens voor ons ontbijt bekwamen, was niet minder dan die over de billijke rekening, welke ons daarbij door de zedige dochter des huizes overhandigd werd, toen wij ons besluit tot de wederafreis hadden kenbaar gemaakt.

Ik weet niet hoe het kwam, dat wij eerst met het vallen van den avond bij *Schafhausen* aankwamen; maar het is waar, dat wij niet zeer vroeg waren afgereden. Het is ook waar, dat wij op den rid van dezen

dag

dag nog sommige verbazend kronkelende en steile partijen door- en op te worstelen hadden. Overigens gaat het reizen met een' *Kutscher*, gelijk wij thans deden, bij gebrek aan de gedurige verwisselingen van paarden, welke bij post- en diligence-diensten plaats vinden, noodwendig altijd langzamer, vooral dan wanneer men zijnen voerman zoo weinig tot bespoediging aanzet, als wij, die deze overschoone natuur toch niet *per expresse* doorvliegen wilden. — Behalve dit, moet ik ook melden, dat er nog een goed deel van den dag was afgegaan voor den maaltijd, welken wij in een dorpje namen, dat wij, na eene plotselinge slingerende afdaling, tegen den middag bereikten. Het eten moest van alle kanten bij eengebragt worden, voor men een geheel had zamengesteld, dat onzer waardig gekeurd werd; zoodat wij de moeite, die de kastelein zich gegeven had, wel dienden te beantwoorden, met ook wat langer dan gewoonlijk aan tafel te blijven, en ons maal met een' goeden dronk te besproeijen.

Er had zich nu allengskens een regt welwillende en gezellige toon tusschen onzen jeugdigen reiscompagnon en ons gevestigd, waardoor ons tafelgesprek verlevendigd werd. Onder anderen openbaarde hij ons, hoe hij nu over zich zelven verwonderd was, van zijn in *Engeland* gevormd besluit, om op reis met niemand te spreken, zoo zeer te zijn afgeweken, dat hij zich den geheelen dag met ons had onderhouden en ook wel bij voortduring zulk een vertrouwelijk onderhoud op zijne verdere reis zou wenschen. Hij erkende, ook wel in te zien, dat velen zijner landgenooten in deze en meer stukken de eigenzinnigheid te verre dreven, en zich daardoor onaangenaam of belagchelijk bij anderen moesten maken. Wij beantwoordden dit met te zeggen, dat wij hem geluk wenschten met het laten varen van een voornemen, waardoor

 hij

hij zich van het beste reisgenot zou hebben verstoken, en dat wij ook al spoedig in hem een' meer socialen geest dan bij vele andere reizigers van zijne natie hadden vermoed, al was het alleen om de moeite, die hij zich gaf van Duitsch te spreken, en de vorderingen, die hij daarin gemaakt had, zoodat wij, van huis gegaan zijnde met het plan om ons volstrekt met geen Engelschman in te laten, nu wederkerig reden hadden ons te verwonderen en te verheugen, ook zoo spoedig aanleiding gekregen te hebben om van ons voornemen af te gaan. Het embargo lag mij nog versch in het geheugen; ik kon dus niet voorbij eenige toespeling te maken op de duivelachtige Engelsche politiek, waarvan de wereld in het algemeen en *Nederland* in het bijzonder, zoo veel blijk had gekregen. Het eene vertrouwen is het andere waard, zeide ik, ziedaar dan eene van de oorzaken, die ik geloof krachtdadig mede te werken, om de Duitschers en Nederlanders ook veel meer tot elkander dan tot uwe natie geneigd te doen zijn. — Het antwoord bestond in de gewone uitvlugten, dat, wat het Ministerie gedaan had, niet aan de natie kon worden geweten, dat de natie het bejammerde dat, onder anderen in het Belgische geschilstuk, eene zoo dubbelzinnige rol gespeeld was. Mijn wederantwoord bestond zakelijk hierin, dat als men eene natie onregt zag plegen, de goeden het met de kwaden moesten misgelden, zoo lang men niet door bijzondere kennismaking de *species* van het *genus*, of den bijzonderen persoon van de algemeene massa had leeren onderscheiden; dat, vooral bij een volk, dat zich zoo bijzonder veel op zijne vrijheid en constitutionele regten liet voorstaan als het Engelsche, ook geen Engelschman kwalijk moest nemen, dat men hem in de schuld liet dragen van het kwaad zoo wel als in de eer van het goede,

dat

dat door de massa te weeg werd gebragt; dat eindelijk eene natie, welke niet dan loyauteit en philantropie in den mond heeft, in het oog van de wereld eene dubbele schuld op zich laadt, wanneer zij in de praktijk daarvan zoo verre afwijkt, als wij dit bij hen, onder de glimp van staatkunde, zagen geschieden.

Inmiddels had de knecht, op zijn' last, eene flesch besten Rijnwijn gebragt. » *Wir wollen einmal anstos-* » *zen*," zeide hij, terwijl hij de glazen vulde en daarop zijne inwendige gemoedsbewegingen lucht gaf, op eene wijze, die ons geheel zijn opregte inborst deed kennen en ons, in hem, met zijne gansche natie verzoende, besluitende met de herhaalde betuiging, dat hij, al het gebeurde uit grond des harten afkeurende, evenwel nooit kon ophouden zijn vaderland lief te hebben. Wij stemden volgaarne in met dit referein, en dronken te zamen op de vaderlandsliefde en de verbroedering der natiën, waarna wij den disch verlieten, op zijn minst zoo vergenoegd, als twee diplomaten, die een tractaat van eeuwige vriendschap gesloten hebben.

Het laatste gedeelte van onzen reisweg van dezen dag was niet het schoonste, althans niet zoo als men dit van de intrede in *Zwitserland* kon verwachten. Wanneer onze *Kutscher* op zijne herhaalde vraag: » *Ist* » *es hier Badisch oder Schweitzerisch*," het antwoord: » *Schweitzerisch*" bekwam, konden wij ons naauwelijks verbeelden, dat dit de waarheid was, en zouden eerder geloofd hebben, dat hij ons bij vergissing in eene tegenovergestelde rigting gevoerd had. — Toen de avond begon te vallen, zagen wij beneden ons eene graauwe stad liggen, die er weinig aanzienlijk uitzag, maar het vreemde verschijnsel vertoonde van een doorstroomend water, dat, op een' afstand gezien, volkomen naar eenen zilveren band geleek, door de uitwerking van deszelfs bruisende beweging en schui-

 men-

mende oppervlakte. Dit, dacht mij, had wat buitengewoons te beduiden, en mijne gissing bedroog mij niet, dat het *Schafhausen* was, dat voor ons lag. — Een goed half uur van de stad hoorden wij een ratelend gedruisch, zonder nog deszelfs oorzaak te zien. Zou dit de waterval zijn! vroegen wij als uit eenen mond aan onzen *Kutscher*, die er even weinig van wist als wij; maar de zekere vooronderstelling, dat het wel niet anders zijn kon, deed onze reisgezel en mij, zonder verder beraad, van het rijtuig springen, en toen mijne wederhelft verklaarde, ook met ons dit schouwspel nog dezen avond te willen genieten, zonden wij den *Kutscher* op goed vertrouwen stadwaarts in, aan hem overlatende om rijtuig en bagaadje in het door ons opgegeven logement te bezorgen, en inmiddels voor ons de noodige plaats te bestellen.

(*Het Vervolg hierna.*)

CATALOGUS

VAN

BOEKWERKEN EN VLUGSCHRIFTEN, BETREFFENDE DE WOELINGEN IN HET ZUIDELIJK GEDEELTE VAN HET KONINGRIJK DER *NEDERLANDEN*, DEN DAAROP GEVOLGDEN OPSTAND, DE VESTIGING VAN HET KONINGRIJK *BELGIË*, DEN TIENDAAGSCHEN VELDTOGT, ENZ. ENZ. BIJEENVERZAMELD DOOR

Mr. *C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA*,
Lid der Regtbank te Arnhem.

Voorberigt.

Niet gewoon zijnde iets dat de welvaart van mijn Va-

Vaderland betreft, met onverschillige oogen aan te zien; en zelf een werkdadig deel hebbende genomen aan den strijd der meeningen die de omwenteling in de Zuidelijke Gewesten voorbereidde en vergezelde, begon ik, terstond na de uitbarsting van den Belgischen opstand, al die blaauwboekjes, vlugschriften en gedichten te verzamelen, die, ter dier zake, in het licht verschenen, met geen ander doel, dan om zulks vol te houden tot het tijdstip dat de muiters tot hunnen pligt gebragt, het oproer gedempt en Koning WILLEM wederom op den hem wettig toekomenden troon gezeteld zoude zijn.

De Europesche staatkunde heeft dit tot hiertoe anders gewild. De groote mogendheden, in stede van *Oud-Nederland* bij deszelfs regten te handhaven, waartoe zij, volgens de geslotene traktaten, verpligt waren, beletteden zelfs den Koning der *Nederlanden* zich, met de wapens in de vuist, regt te verschaffen, ondersteunden de muitende Belgen tegen hunnen wettigen Souverein, en dwingen denzelven nog aanhoudend een *status quo* te doen voortduren, dat zeker in de geschiedenis der volken een even zonderling als ongehoord verschijnsel heeten mag.

Weinig stelde ik mij in den aanvang voor, dat de verzameling van stukken over dit tijdvak loopende, zulk eene uitgebreidheid zoude bekomen, als dezelve, gedurende een zevental jaren, dank zij de vruchtbaarheid van Schrijvers en Dichters, en de belangstelling die onze toestand, ook bij den buitenlander opwekte, thans reeds verkregen heeft, en wie zoude het zelfs bij raming durven bepalen wat er nog al over *Oud-Nederland* en *België* in het vervolg zal geschreven worden?

Belangrijk voorzeker mag intusschen reeds eene verzameling heeten, tot welker tezamenstelling ik moei-

moeite noch kosten verzuimde. Alles toch wat niet alleen in ons land en in *België*, maar oók in *Engeland*, *Frankrijk* en *Duitschland*, vooral *Pruissen*, over deze omwenteling in het licht is verschenen, heb ik getracht bijéén te verzamelen, waartoe mij inzonderheid de Heeren S. en J. LUCHTMANS, door hunne uitgebreide buitenlandsche handelsbetrekkingen, gewigtige diensten hebben bewezen.

Bevat mijne verzameling reeds menig stukje dat zich niet in den handel bevindt, menig blaauwboekje van hetwelk men nu reeds te vergeefs, de wedergade zich zoude willen aanschaffen, is zij welligt de volledigste die er op dit oogenblik bestaat, dezelve is nog verre af van dat alles te bevatten, wat gedurende het gemelde tijdvak hier en elders is gedrukt en uitgegeven, of voor rekening van sommige schrijvers aan hunne vrienden rondgedeeld. Om nu deze verzameling de hoogstmogelijke volledigheid te doen erlangen, heb ik met overleg van letterkundige vrienden besloten, eene lijst der door mij reeds bezeten wordende stukken, te plaatsen in dit Maandschrift, ten einde ieder beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis in de gelegenheid te stellen op te merken, wat ik reeds heb verzameld; mij vooraf reeds overtuigd houdende, dat hij mij gaarne zal willen aanwijzen wat mij aan mijne verzameling ontbreekt, waartoe ik hem en ieder Schrijver, Dichter en Uitgever bij deze allerminzaamst uitnoodig, mij inzonderheid aanbevelende voor zulke stukjes als indertijd, niet algemeen verkrijgbaar zijn gesteld.

Iedere toezending of opgave van stukjes op de hieronder volgende lijst niet voorkomende, of vermelding van den naam van zoodanige Schrijvers als daarop niet, of slechts onder verbloemden naam, of wel met de voorletters alleen staan uitgedrukt, zal met dank-

zeg-

zegging worden ontvangen, en kan geregeld aan mij geschieden, onder het adres van den Boekhandelaar IS. A. NIJHOFF, te *Arnhem*, bij wien men tevens over het bedrag van het gezondene kan beschikken.

Wanneer men een enkel stuk, op den, in alphabetische orde, naar rang der in het licht verschijning ingerigten, *Catalogus* mogt aantreffen, niet *onmiddellijk* of *uitsluitend* de Belgische omwenteling betreffende, dan bedenke men dat ik soms eene enkele uitzondering gemaakt heb, voor Schrijvers welker geuitte gevoelens in een naauw verband stonden tot den omwentelingsgeest welke geheel *Europa* beroert, of die over de drijfveren der bestaande woelingen een nieuw licht verspreidden.

Eene lijst van spotprenten, zoo in *Oud-Nederland* als in *België*, in de eerste dagen der revolutie verspreid, zal met een gelijk doel, die der verschenen boekwerken opvolgen, en welligt nog later eene opgave door mij worden gedaan van zoodanige ongedrukte stukken, als mij, gedurende de jongstverloopene zeven jaren, over dit onderwerp belangrijk genoeg zijn voorgekomen om af te schrijven.

In de alphabetische rangschikking der stukken is men op iedere letter de orde, in welke dezelve in het licht zijn verschenen, gevolgd. De namen der Schrijvers of, waar deze niet bekend zijn, het eerste woord van de tijtels der werken, wijzen de letter aan onder welke zij zijn gerangschikt, terwijl in het laatste geval eene streep de naamsvermelding vervangt.

Om de aanvulling en verwijzing gemakkelijk te maken, heeft men de nommers niet laten doorloopen, maar iedere letter met een nieuw nommer doen aanvangen.

Huis *de Hemelsche Berg*, 1838.

ROBIDÉ VAN DER AA.

A.

A.

1. Mr. *C. P. E. Robidé van der Aa.* Ten afscheid van het jaar 1829 en ter verwelkoming van het jaar 1830. (Niet in den handel, maar overgedrukt uit de *Arnhemsche Courant* van 1830; dit stukje is daarom de aandacht waardig, omdat het als het ware eene voorspelling der Belgische onlusten bevat.

2. ————————————— Aan de Nederlanders, bij gelegenheid van het *te wapen!* huns Konings. Te *Amsterdam*, bij J. C. van Kesteren, 1830.

3. ————————————— Afscheidslied bij het uittrekken van het Bataillon Leidsche Schutterij in October 1830. Te *Leiden*, bij C. C. van der Hoek, 1830.

4. ————————————— Aan Nederland, een woord tot aankweeking van Eendracht en Vrede. Te *Rotterdam*, bij A. F. H. Smit, 1830.

5. Mr. *C. J. van Assen.* Wenken, herinneringen en aanteekeningen uit de dagen van Nederlands herstelling. 2 Stukjes. Te *Leiden* bij C. C. van der Hoek, 1830.

6. Mr. *C. P. E. Robidé van der Aa.* Het Lied van Chassé. Te *Amsterdam*, bij G. J. A. Beijerinck, 1830. (NB. Van dit Lied bestaan in M. S. vertalingen in het Hoogduitsch, Fransch en Engelsch, onderscheidene navolgingen, en één weerklank).

7. Dezelfde. De Nederlandsche Tyrtaeüs. Liederen voor de verdedigers des Vaderlands. Drie Stukjes. Te *Amsterdam*, bij C. A. Spin, 1830.

8. Dezelfde. Aan mijnen broeder *C. M. A. Simon van der Aa*, Student aan het Athenaeum te Franeker, na deszelfs inlijving bij de Kompag-

pagnie vrijwillige Flankeurs der 8ste Afdeeling. (Overgedrukt uit de *Vriend des Vaderlands*, Deel V, N°. 1.).

9. *A. J. van der Aa*, Nederlands soldatenlied. (Gelithographiëerd).

10. Dezelfde. Liederen voor Neerlands krijgslieden. Te *Breda*, bij B. Croese, 1830.

11. *J. Teissèdre L'Ange*. De Burgerwapening voorgesteld als pligt. Te *Amsterdam*, bij Ten Brink en de Vries, 1830.

12. ——————— *A mes Compatriotes*. *Anvers*, *chez* H. Ratinx, 1830.

13. *J. D. Ankringa*, Afscheid aan de verdedigers des Vaderlands. Te *Leeuwarden*, bij G. T. N. Suringar, 1830.

14. *P. C. van Alphen*. Pluksel. Te *Rotterdam*, bij M. Wijt. October 1830.

15. ——————— Afscheidsgroet aan Hollands jongelingschap, bij deszelfs vrijwillige wapening ter bescherming van Vorst en Vaderland. Te *Amsterdam*, bij C. M. Ferrari, 1830.

16. *J. H. Merle d'Aubigné*. *Les signes du temps ou l'avènement du règne du Seigneur*. *A la Haye*, *chez* Gebroeders van Cleef, 1830.

17. ——————— Album der Heeren Officieren en manschappen, uitmakende de Compagnie vrijwillige Flankeurs der Groninger Hoogeschool en van het Franeker Athenaeum. Te *Groningen*, bij J. Oomkens, 1830 (in folio).

18. ——————— Aan den Heer *D.* te Gent, 1830 (niet in den handel).

19. Mr. *C. J. van Assen*. *Oratio de immoderata libertatis cupiditate Europæ calamitatum effectrice, quam pronuntiavit die VIII Februarii* 1831. *Lugd. Bat.*, *ap.* S. *et* J. Luchtmans, 1831.

20.

20. Jonkh. Mr. *H. M. A. J. van Asch van Wijck.* Advies als Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, uitgesproken den 31sten Maart 1831, over het ontwerp van wet tot een voorschot, gegrond op de belasting van het personeel. Te *'s Hage*, bij A. P. van Langenhuysen, 1831.

21. *E. M. Arndt. Die Frage über die Niederlande und die Rheinlande. Leipzig*, 1831.

22. *D. J. A. Arntzenius. Van Speyk.*

23. *A. J. van der Aa.* Hulde aan Neerlands eer en Amstels glorie, den onverschrokken Zeeman *J. C. J. van Speyk.* Te *Breda*, bij van Gulik en Hermans, 1831.

24. Mr. *C. P. E. Robidé van der Aa. Van Speyk*, Neerlandsch Zeemanslied. Te *Amsterdam*, bij Beijerinck, 1831 (4to). Op muzijk gebragt door W. H. Brachthuizer. NB. Hierbij behoort een 4to bundel met eigenhandige brieven van onderscheidene Nederlandsche Zee-Officieren en andere voorname personen; ter gelegenheid van de toezending van dit lied aan den vervaardiger geschreven.

25. Dezelfde. *a.* Verslag der Vaderlandsche loterij ter eere der nagedachtenis van *J. C. J. van Speyk.*

b. Lijst van voorwerpen vervaardigd van hout en ijzer, behoord hebbende tot de Kanonneerboot N°. 2, bestemd tot prijzen in gemelde loterij.

c. Cantate, uitgevoerd door de leerlingen der stedelijke muzijkschool te Leeuwarden, ter gelegenheid van voormelde verloting.

d. Onuitgegeven lot uit gemelde loterij.

e. Openbaar verslag van de Commissie betrekkelijk deze loterij.

NB. Buitendien behoort tot deze verzameling een folio boekdeel, met alle de oorspronkelijke bescheiden en stukken tot deze loterij betrekking hebbende.

26. *H. Anneveld. Van Speyk* en de zijnen onder de schimmen of ontdekkingsreis naar eene nog niet waargenomene ster. Te *Amsterdam*, bij F. Kaal, 1831.
27. Mr. *C. P. E. Robidé van der Aa.* Oud-Nederlands Eed, door J. Fastré op muzijk gebragt en fraai gelithographiëerd. Te *'s Hage*, bij Donny en Comp. (folio) 1831.
28. Dezelfde, 24 Augustus 1831. (Overgedrukt uit de *Arnhemsche Courant* van 1831).
29. Dezelfde, Oudejaarsavond van 1832. Te *Leeuwarden*, bij G. T. N. Suringar, 1832.
30. *A. J. van der Aa.* Het metalen kruis. Blijspel. Te *Amsterdam*, bij M. Westerman en Zoon, 1832.
31. *J. F. Anciaux. Exposé des opérations financières du roi Guillaume et de son syndicat pendant la durée de son régne, précédé de notes historiques sur son avénement au trône des Pays-bas, adressé à la représentation nationale. Bruxelles, chez* P. J. Voglet, 1833.
32. *T. O. S.* (*anagram van S. O. T.*) *A brief exposition of the British foreign policy towards Holland, considered with regard both to its injustice and inexpediency in replick to the recent uncalled for justification.* 2 Stuks. *London*, 1833.
33. *E. M. Arndt. Belgien und was dar an hängt. Leipzig*, 1834.
34. ——————— Augustij en September, of voor, tijdens, en na den opstand van Brussel. Te *Antwerpen*, bij G. van Merlen, 1834.
35. Mr. *C. P. E. Robidé van der Aa.* Gelderlands lied op vader *Willem's* verjaardag, 1835. (Niet in den handel).
36. *E. Auger. Le chant du Belge, poëme lyrique à l'occasion de la naissance et du baptême du prince hé-*

héréditaire de la Belgique. A Bruxelles, chez H. Remy.

37. Mr. *C. P. E. Robidé van der Aa.* Oproer en Priesterdwang. Te *Amsterdam*, bij G. J. A. Beijerinck, 1838. — (Met de, onderscheidene beoordeelingen over deze dichtregelen bevattende, dagbladen :)

a. N°. 49 van de *Arnhemsche Courant*, van 1838.

b. N°. 51 van de *Utrechtsche Courant*, van 1838.

c. N°. 97 van het *Journal de la Haye*, van 1838.

d. N°. 204 van de *Nieuwe Amst. Courant en Algem. Handelsblad*, van 1838.

e. N°. 46, 48 en 50 van *de Onpartijdige*, van 1838.

J. A. da Fonseca. Zie op de letter F.

Mr. *C. P. E. Robidé van der Aa.* Grafschrift op *J. C. J. van Speyk.* Zie op letter H. 44.

A. des Amorie van der Hoeven. Zie op letter H.

B.

1. *Libry-Bagnano. La ville rebelle ou récit sommaire des évènemens qui se sont passés à Bruxelles à la fin du mois d'Août* 1830. 1re Partie. *A la Haye*, chez H. P. de Swart, 1830.
2. Dezelfde. *Les Belges au tribunal de l'Europe.* 2e Partie, bij Idem, 1831.
3. *H. Bouman.* Nu of nooit! Vaderlandsche uitboezeming na het ontstaan van het oproer in een gedeelte van België. Te *Utrecht*, bij J. G. van Terveen en Zoon, 1830.
4. Dezelfde. Bijvoegsel tot Nu of nooit! Te *Utrecht*, bij J. G. van Terveen en Zoon, 1830.
5. ——————— Bij het lezen van 's Konings woorden in den Staatsraad: Mijn lot is daar boven beslist! ik heb de grondwet bezworen en zal die hand-

handhaven. (NB. later op muzijk gebragt en in folio uitgegeven). Te *Utrecht*, 1830.

6. B........ Aan mijne landgenooten. Te *Amsterdam*, bij H. Moolenijzer, 1830.

7. ——————— Brief over de afscheiding van Noord- en Zuid-Nederland. Te *Amsterdam*, bij J. C. Sepp en Zoon, 1830.

8. *C. F. de Burlett.* Stem uit Noord-Nederland. Dichtstuk. Te *Amsterdam*, bij J. Radink, 1830.

9. *L. van den Broek.* Aan de Hollanders. Gedicht. Te *Rotterdam*, bij A. F. H. Smit, 1830.

10. Dezelfde. De Hollandsche vrijwilligers bij het uittrekken der onderscheidene korpsen. Te *Breda*, bij Broese en Comp. 15 November 1830.

11. ——————— Brief aan den Wel-Edelen Heer *C. D.*, te 's Gravenhage, over den toestand van Holland, na deszelfs afscheiding van België. Bij J. M. E. Meijer, 1830.

12. *E. A. Brunner.* Aan mijn vaderland en deszelfs dappere zonen. Te *Leiden*, bij Haak en Comp. 1830.

13. Mr. *J. Berman.* Wapenkreet. Te *Zierikzee*, bij J. van de Velde Olivier, 1830.

14. Dezelfde. Opwekking aan de bewoners van het platte land, tot deelneming in de vrijwillige militaire dienst. Te *Zierikzee*, bij J. van de Velde Olivier, 1830.

15. Mr. *A. Boxman.* Uitboezeming in December 1830. Te *Gorinchem*, bij Jac. Noorduijn, 1830.

16. *B. van der B......* Opwekking tot liefde voor Vaderland en Koning. Te *Haarlem*, bij J. L. Augustini, 1830.

17. *G. C. van Balen Blanken.* De Christelijke Vaderlandsliefde. Leerrede over 1 *Pet.* 2:13—17, of een woord naar den tegenwoordigen toestand van ons Vaderland. Te *Hoorn*, bij J. Vermande, 1830.

18. *A. Biben.* Opwekking tot goeden moed. Een woord voor Vaderlandsche schutters en vrijwilligers, naar aanleiding van *Jozua* I: 5b—9. Oorspronkelijk opgesteld voor de Edamsche rustende Schutterij. Te *Edam*, bij J. L. Rolff, 1830.
19. *G. A. Bäum.* Mijne eenzaamheid. (Niet in den handel.) 1830.
20. *D. Bax.* Wapenkreet in October 1830. Te *Zutphen*, bij W. J. Thieme, 1830.
21. *A. J. Berkhout.* Moed en kracht werkdadig betoond, bij vertrouwen op God, het eenig maar zeker middel tot redding des Vaderlands. Leerrede over 1 *Samuel* XIV: 6. Te *Amsterdam*, bij Joh. van der Hey en Zoon, 1830.
22. *W.* Grave *van Bijlandt.* Verhaal van het oproer te Brussel, op den 25sten Augustus 1830 en volgende dagen, voornamelijk met betrekking tot mijn destijds gehouden gedrag en dat der Koninklijke troepen onder mijne bevelen. Met authentieke Stukken. 2de Druk. Te *'s Hage* bij G. Vervloet en H. P. de Swart, 1831.
23. Dezelfde. Antwoord op de artikels van de Heeren Lt. Kolonels Anthing en Everts en Zijne Excell. den Direct. Generaal van Oorlog de Eerens. Te *'sHage*, bij G. Vervloet en H. P. de Swart, 10 Maart 1831.
24. ——————— Beoordeelende beschouwing van het gedrag en de verdediging van den Generaal-Maj. W. Grave van Bijlandt, gedurende de eerste dagen van het oproer binnen Brussel. Te *Rotterdam*, bij T. J. Wijnhoven Hendriksen, 1831.
25. ——————— Brieven over de tijdsomstandigheden, oordeelvellingen der dagbladen en gesprekken van den dag, N°. 1 en 2. Te *'s Hage*, bij Gebr. van Cleef, 1831.

26. ——————— Bundel van Vaderlandsche liederen voor de jeugd. Te . . . bij J. J. Nesser Jr.

27. *A. van Berge* geb. *de Leeuw*. Raadgevingen van eene moeder aan haren zoon bij het in dienst treden en te velde trekken. Te *Breda*, bij de Erven A. Sterk, 1831.

28. *A. Br. . . . . .* Schutterslied bij den uittogt van den eersten ban der rustende Schutterijen. Te *Hoorn*, bij L. C. Vermande, 6 Jan. 1831.

29. *A. van Bemmelen*. Leerrede gehouden voor Nederlandsche krijgslieden en bijzonder voor het korps vrijwillige Jagers der Leidsche Hoogeschool. Te *Breda*, bij F. P. Sterk, 1831.

30. Jr. *R. van Breugel*. Iets over het Staatsburgerregt in de Nederlanden. Te *'s Hage*, bij A. P. van Langenhuysen, 1831.

31. ——————— Bij het vertrek van het 2de bataillon der Rotterdamsche Schutterij. Te *Rotterdam*, bij T. J. Wijnhoven Hendriksen, 1831.

32. *P. Best*. Schutterswachtlied. Te *Amsterdam*, bij Schalekamp en van de Grampel, 1831.

33. ——————— Beschrijving der Citadel van Antwerpen. Te *Amsterdam*, bij A. Cramer en Comp., 1831.

34. Mr. *C. F. de Burlett*. Lierzang op J. C. J. van Speyk. Te *Amsterdam*, bij J. Radink, 1831.

35. *G. van Wieringhen Borski*. Blik op den verledenen, tegenwoordigen en toekomenden toestand des Vaderlands. Te *Zierikzee*, bij J. van de Velde Olivier, 1831.

36. *L. van den Broek*. J. C. J. van Speyk. Lierzang. Te *Rotterdam*, bij A. F. H. Smit, 1831.

37. *F. B. v. B.* Op den heldendood van den Luitenant ter zee J. C. J. van Speyk. Te *'s Hage*, bij S. de Visser, 1831.

38. *B. van den Brink.* Aan Nederland en van Speyk. Te *Amsterdam*, bij P. van Waesberge, 1831.
39. ——————— Blik op het Vaderland, na den dood van den Ridder J. C. J. van Speyk, 3 Februarij 1831. Te *'s Hage*, bij de Erven J. Thierry en C. Mensing en Zoon, 1831.
40. ——————— Beknopt en volledig verslag van de plaats gehad hebbende plegtigheden, ter gelegenheid van de begrafenis der overblijfselen van den Ridder J. C. J. van Speyk, op den 4den, en van het doorschutten van Z. M. Corvet van oorlog van Speyk, door de nieuwe oostelijke Doksluis, op den 5den Mei 1832. Te *Amsterdam*, bij J. Brandenburg, 1832.
41. ——————— Beschrijving van het marmeren praalgraf, ter nagedachtenis van J. C. J. van Speyk. Te *Amsterdam*, bij Gebr. Diederichs, 1832.
42. Mr. *J. Berman.* Hulde aan de nagedachtenis van J. C. J. van Speyk. Te *Zierikzee*, bij J. van de Velde Olivier, 1831.
43. *L. van den Broek.* Vaderlandsche gedichten. Te *Rotterdam*, bij L. Vermeer, 1831.
44. Jr. *R. van Breugel.* Aanspraak gehouden in de Ridderschaps-vergadering van Friesland den 2den April 1831.
45. *J. A. Bakker.* *Méditations politiques.* Te *Rotterdam*, bij L. Vermeer, 1831.
46. *D. Bax.* Nederlands zegevierend leger in Aug. 1831. Te *Zutphen*, bij W. J. Thieme, 1831.
47. (*J. de Breet.*) *a.* Brief van eenen matroos aan zijne slaapsteêhoudster.
b. Antwoord van moeder Mat aan Bram Wimpel.
c. De Schiemansmaat aan moeder Mat.
d. Vrouw Dwarshoofd aan moeder Mat of de interventie. Alle te *Amst.* bij Gebr. van Arum, 1831.

48.

48. *L. van den Broek.* De Prins van Oranje. Te *Rotterdam*, bij A. F. H. Smit, 1831.

49. Mr. *P. Bosscha.* Aan Nederlands dappere Jongelingschap bij haren zegevierenden terugtogt uit het leger naar de onderscheidene Hoogescholen. Te *Deventer*, bij J. de Lange, 1831.

50. *L. van den Broek.* November 1813 herdacht. Te *Rotterdam*, bij A. F. H. Smit, 1831.

51. *L. E. Bosch.* De Kompagnie vrijwillige Jagers der Utrechtsche Hoogeschool, uitgetrokken ter verdediging des Vaderlands en plegtig ingehaald binnen Utrecht. Te *Utrecht*, bij Van der Monde, 1831.

52. (*A. F. Bouricius.*) Mijne meening over de 18 preliminaire Artikelen, opgedragen aan mijne nadenkende landgenooten. Te *Amsterdam*, bij J. Guykens, 1831.

53. (Dezelfde.) Nog een woord aan mijne nadenkende landgenooten tot geruststelling en opwekking. Te *Amsterdam*, bij J. Guykens, 1831.

54. (Dezelfde.) Twee brieven over de vlugtige beschouwing der vraag: welke moeten uit het dubbel oogpunt der welvaart en onafhankelijkheid voor Noord-Nederland, de onvermijdelijke gevolgen zijn van deszelfs afscheiding van België. Te *Utrecht*, bij N. van der Monde, 1831.

55. *J. de Breet.* Leopoldiade, boertig lofdicht. Te *Amsterdam*, bij J. Guykens, 1831.

56. Dezelfde. Holland. Te *Amsterdam*, bij W. Willems, 1831.

57. Mr. *J. Berman.* Warschau's val. Te *Zierikzee*, bij J. v. d. Velde Olivier, 1831.

58. *J. van Oosterwijk Bruyn.* Vaderlandsche zangtoonen bij den Veldtogt in België. Te *Amsterdam*, bij P. Meijer Warnars, 1831.

59. *W. Broes.* Willem de Eerste in betrekking tot de scheuring der 17 vereenigde Nederlandsche Gewesten in de XVIde eeuw. Te *Amsterdam*, bij J. van der Hey en Zoon, 1831.
60. *V. d. B. Van Leuve.* 1831 (niet in den handel).
61. Mr. *J. Brand van Cabauw.* Zijne Koninklijke Hoogheid de Prins van Oranje, bij zijnen zegevierenden intogt in de hoofdstad. Te *Amsterdam*, bij Joh. v. d. Hey en Zoon, 1831.
62. Mr. *J. Berman.* Feestdronk toegebragt aan en ingesteld ten behoeve van de gekwetsten in Zeeland. Te *Zierikzee*, bij v. d. Velde Olivier, 1831.
63. (*A. F. Bouricius.*) De partijzucht van de nieuwe Amsterd. Courant en Algemeen Handelsblad aan het licht gebragt. Te *Amsterdam*, bij J. Guykens, 1832.
64. (*A. F. Bouricius.*) Ons tijdelijk en zedelijk belang getoetst aan Staat en Staathuishoudkunde. Te *Amsterdam*, bij J. Guykens, 1832.
65. (Dezelfde.) Het ontwerp van tarief op den in-, uit- en doorvoer, kritisch getoetst aan het belang van den handel, de industrie en 's Rijks schatkist. Te *Amsterdam*, bij J. Guykens, 1832.
66. ——————— Bedenkingen over het krediet. Te *Amsterdam*, bij J. Guykens, 1832.
67. *A. R. Bruining.* Leerrede op 's Konings verjaardag. Te . . . bij W. Bruining, 1832.
68. ——————— Bedenkingen over de Nederlandsche financiën. Te *Amsterdam*, bij Joh. v. d. Hey en Zoon, 1831.
69. *L. van den Broek.* Lof- en troostzangen voor onze dagen. Te *Amsterdam*, bij G. J. A. Beijerinck, 1832.
70. *L. G. Bouricius.* Verhaal van het gevecht der

Kan-

Kanonneerbooten N°. 41 en 42. Te *Leeuwarden*, bij G. T. N. Suringar, 1832.

71. *D. Broedelet.* Godsdienstige beschouwing der gewelddadige aanranding van ons Vaderland. Te *Purmerende*, bij Broedelet en Rijkenberg, 1832.

72. *A. Beeloo.* Nederland in gebed tot God op den algemeenen Bededag den 2den December 1832. Te *Hoorn*, bij L. C. Vermande, 1832.

73. Dezelfde. Frankrijk, Engeland en Nederland. Te *Leeuwarden*, bij G. T. N. Suringar, 1832.

74. *L. van den Broek.* Op het sneuvelen van den Schout-bij-nacht Lewe van Aduard. Te *'s Hage*, bij Mensing en van Westreenen, 1832.

75. Dezelfde. De Schelde en de Maas. Te *Rotterdam*, bij A. F. H. Smit, 1832.

76. Dezelfde. Vaderlandsche Poëzij. Te *Amsterdam*, bij Westerman, 1833.

77. *B......* De val van het Kasteel van Antwerpen. Te *Hoorn*, bij J. Vermande, 1833.

78. Mr. *J. Berman.* Een drietal zangen van den dag. Te *Zierikzee*, bij J. v. d. Velde Olivier, 1833.

79. Mr. *A. Bogaers.* De terugkomst van de bezetting der Citadel in het Vaderland. Te *Rotterdam*, bij J. L. 's Jacob, 1833.

80. *G. Buys.* Aan den Kolonel ter zee J. C. Koopman, bij den maaltijd hem ter eer in het Collegie Zeemanshoop, den 14 Augustus 1833. (Niet in den handel.)

81. *Fried. Bartels.* Das Bombardement von Antwerpen im Jahre 1830. *Weimar*, 1833.

82. (*A. F. Bouricius.*) Bedenkingen op het geschrift ten titel voerende: de Voorwaarden der afscheiding van Holland en België, in verband beschouwd met den algemeenen toestand van Europa. Te *Arnhem*, bij C. A. Thieme, 1834.

83. *S. Bérard.* Herinnering uit de geschiedenis der omwenteling van 1830 en tegenwoordige staat van Frankrijk. Te *Alkmaar*, bij J. A. M. W. Le Sage ten Broek, 1834.

84. ——————. Biographie der tegenwoordige Staatsmannen van België. Naar het Fransch van A. Roijer. Te *'s Hage*, bij G. Vervloet, 1835.

85. *N. Borneman.* De Algemeene Bededag den 18den Junij 1834, of het Nederlandsche volk hoe het was, hoe het is en wat het eenige middel zij om weder tot den vorigen welvaart te kunnen geraken. Te *Sneek*, bij P. Joling, 1834.

86. *L. E. Bosch.* Gedenkboek der Utrechtsche Schutterij. Te *Utrecht*, bij L. E. Bosch, 1835. Eerste gedeelte.

87. *L. J. van den Bossche. Exposé des droits et actions du gouvernement Belge, à charge de la Société générale, pour favoriser l'industrie nationale du chef de l'acte de son institution. à Bruxelles, chez* de Mat, 1836.

88. Le Baron *de Montemart Boisse. Le Royaume des Pays-bas depuis sa création jusques à sa séparation des provinces Belges. Paris, chez* Delaunay, 1836.

89. Baron *de Montemart Boisse.* Het Koningrijk der Nederlanden van deszelfs stichting af tot op het oogenblik der afscheiding van de Belgische Gewesten, *Zaltbommel*, bij J. Noman en Zoon, 1836.

90. (Mr.... *Box.*) *Appel de la Hollande à la justice et à la raison de la Grande-Bretagne. La Haye, chez* A. van Hoogstraten, 1836.

S. Blaupot ten Cate. Zie op Letter C.

J. Benedictus van Embden. Zie op Letter E.

L. van den Broek. Europa en Nederland. Zie op Letter H. N°. 74a.

A. Beeloo. Zelfopoffering van J. C. J. van Speyk. Zie op Letter L. N°. 31.

D. J. den Beer Poortugael. Zie op Letter P.

C.

1. *Adelson Castiaux. De la responsabilité, de la mise en accusation et des jugemens des ministres en Belgique. Gand*, ch. A. J. v. d. Schelde, 1829.
2. *J. B. Christemeijer.* Vaderlandsche uitboezemingen. Te *Utrecht*, bij Van Paddenburg en Comp., 1830.
3. *B. C. Carillon.* Nieuw volkslied, opgedragen aan Neêrlands dappere Land- en Zeemagt. Te *Amsterdam*, bij Carillon, 1830.
4. *L. C. Cnopius.* Wapendronk ter eere van oud Nederland. Te *'s Hage*, bij G. Vervloet, 1830.
5. *C. D. Canne.* Opwekking tot vertrouwen op God onder de omstandigheden in welke het Vaderland verkeert. Te *Amst.*, bij W. Brave Junior, 1830.
6. ——————, *Chansonnier Belge. Almanach dédié aux amis de la liberté. Bruxelles*, 1830.
7. *L. Chitti. Quelques mots sur l'avenir de la Belgique. Bruxelles*, C. J. de Mat, 1830.
8. (Jr. Mr. *H. J. Caan.*) Een woord aan den landman. Te *'s Hage*, bij S. de Visser, 1 Dec. 1830.
9. —————— Catalogus van vrouwelijke handwerken, ingezonden door Noord-Nederlandsche vrouwen en meisjes voor eene loterij, ten behoeve van het Vaderland, opgerigt te Middelharnis, 1831.
10. —————— Catalogus eener verzameling van boeken benevens van eenige andere voorwerpen, ontvangen door de Commissie tot de openbare boek-

boekveiling, ten voordeele des geliefden Vaderlands, gevestigd te Rotterdam, bij T. J. Wijnhoven Hendriksen, 1831.

11. ——————— Catalogus van vrouwelijke handwerken uitmakende een fonds van verloting, verzameld te Groningen ten voordeele van het Vaderland. Te *Groningen*, bij J. Oomkens, 1831.

12. *J. J. Croles.* Uitboezemingen voor mijne waarde stad-, land-, natuur- en geloofsgenooten. Te *Sneek*, bij F. Holtkamp, 1831.

13. *A. Clavareau.* Van Speyk (vervat in de Nijmeegsche Courant van 15 April 1831.)

14. *J. H. Calisch.* Uitboezeming bij het vernemen van den heldhaftigen dood van Van Speyk. Te *Amsterdam*, bij A. Zweesaard en J. Guykens, 1831.

15. *J. B. Christemeijer.* Lied op den Kroonprins. Te *Utrecht*, bij Van Paddenburg en Comp., 1831.

16. *A. Cramer.* De Marketentster van het Hollandsche leger. Te *Amsterdam*, bij A. Cramer, 1831.

17. Dezelfde. Het sprakelooze meisje van Brussel of de rebellen-bruid, een tafereel uit den laatsten opstand in België. Te *Amsterdam*, bij A. Cramer en Comp. 1831.

18. ——————— Calliopé. Vaderlandsche toonen voor derzelver vrienden. Te *Leiden*, bij H. W. Hazenberg, 1831.

19. Mr. *I. Da Costa.* De bondsverklaring van 1573 aan Nederland herinnerd. Te *Amsterdam*, bij J. H. den Ouden, 1831.

20. *B. C. Carillon.* Verzameling van Vaderlandsche dichtstukjes. Te *Amsterdam*, bij Carillon, 1831.

21. *J. B. Christemeijer.* Welkomstgroet aan de vrijwillige Jagers, Studenten der Utrechtsche Hoogeschool, bij hunnen zegenvierenden terugtogt uit den veldtogt in

in België. Te *Utrecht*, bij van Paddenburg en Comp., 1831.

22. M. *de Chateaubriand. De la restauration et de la monarchie élective, ou reponse à l'interpellation de quelques journaux, sur mon refus de servir le nouveau gouvernement. Bruxelles*, Louis Hauman en Comp., 1831.

23. Dezelfde. *De la nouvelle proposition rélative au bannissement de Charles X et de sa famille. A* ..... H. Dumont, 1831.

24. *A. Clavareau. La campagne de dix jours. A Amsterdam*, chez Brest van Kempen, 1832.

25. *A. C. Carillon.* Leerrede over de tijdsomstandigheden van ons Vaderland. Te *Amsterdam*, bij Carillon, 1832.

26. *B. C. Carillon.* Vaderlandsche zangen. Te *Amsterdam*, bij Carillon, 1832.

27. Dezelfde. Gebed voor de Hollandsche Israëlieten, dienende om den oppersten Geneesheer de vernietiging af te smeeken der verdelgende en vreesselijke Cholera-Morbus. Te *Amsterdam*, bij Carillon, 1832.

28. Dezelfde. Gebed ter bevrijding van de Cholera Morbus (Uit het Hebreeuwsch vertaald). Bij Carillon, 1832.

29. *S. Blaupot ten Cate.* Oud-Nederland uit den grootsten nood gered, of de 80jarige oorlog tegen Spanje, en de strijd tegen Frankrijk en Engeland in 1672 en 1673. Te *Groningen*, bij J. W. Wouters, 1832.

30. *A. Clavareau. La canonnière. Ballade traduite de* A. van der Hoop Junior. *Maestricht*, *chez* Bury Lefèvre en *Amst.* en *'s Grav.*, bij Gebr. van Cleef, 1832.

31. *A. C. Carillon.* Zalige hoop op de toekomst. Leer-

re-

rede, gehouden op den bededag van den 2den Dec. 1832. Te *Amst.*, bij Carillon, 1832.

32. *E. M. Calisch.* Welkomstgroet aan de dappere verdedigers der Citadel. Te *'s Hage*, bij G. Vervloet, 1833.

33. Dezelfde. Het herboren Holland. Te *'s Hage*, bij S. de Visser, 1833.

34. (*S. Crommelin.*) Onderrigt en raad van eenen vader aan zijnen zoon onlangs in krijgsdienst getreden. Te *Utrecht*, bij J. G. van Terveen en zoon, 1833.

35. (Dezelfde.) Welmeenend woord aan de verdedigers des Vaderlands, die met onbepaald verlof reeds zijn teruggekeerd of daarnaar verlangend uitzien, alsmede aan derzelver betrekkingen. Te *Utrecht*, bij J. G. van Terveen en Zoon, 1834.

36. Mr. *I. da Costa.* Op het Gorkumsche heidendom. Te *Amsterdam*, bij J. H. den Ouden, 1833.

37. *J. B. Christemeijer.* Dichtregelen bij de terugkomst der korpsen Noord-Nederlandsche Schutterij van uit de veld- en vestingdienst aan de Belgische grenzen. Te *Utrecht*, bij van Paddenburg en Comp., 1834.

38. *J. V. Clemens.* Feestzang bij de terugkomst der Schutterij van Nijmegen, 1834.

39. *A. C. Carillon.* Leerrede ter gelegenheid van 's Konings verjaardag. Te *Amsterdam*, bij Carillon, 1834.

40. ———————— *Considérations sur les systèmes politiques de comptabilité des gouvernemens Belge et des Pays-Bas etc. à Brux.*, chez H. Remij, 1834.

41. *Adelson Castiaux. De la réforme électorale. A* .... chez E. Heereman en Comp., 1830.

Mr. *J. Brand van Cabauw.* Zie op letter B.

Mr. *D. Donker Curtius.* Zie op letter D.

A.

A. Clavareau. Le jour de prière générale. Zie op letter T *d.*

D.

1. ——————— *De la responsabilité ministérielle d'après le droit public du royaume des Pays-bas. Amsterdam, chez* Brest van Kempen, 1828.
2. ——————— Drie dagen; Staatkundig, Krijgskundig en Anecdotisch verhaal der Omwenteling op den 27, 28 en 29 Julij 1830, te Parijs voorgevallen, door een' ooggetuige Karporaal bij de Nationale Garde. Te *Utrecht*, bij N. v. d. Monde, 1830.
3. *E. W. van Dam van Isselt.* Ons leger, dichtstukje. *'s Gravenh.*, bij J. P. Beekman, 1830.
4. *J. Daane.* Wapenkreet aan de Nederlanders, den 29 van Herfstmaand 1830. Te *Haarlem*, bij Augustini, 1830.
5. ——————— De vragende Noord-Nederlander en deszelfs uitboezeming. *Gron.*, bij J. Hazelhoff, 11 Sept. 1830.
6. ——————— De vrolijke Kruisdrager. Te *Rotterdam*, bij M. Smit, 1830.
7. ——————— Doet gij voor het Vaderland wat gij kunt? Te *Middelburg*, bij S. van Benthem, 1830.
8. ——————— De Belgische Nijverheid, boertig dichtstuk. Te *Rotterdam*, bij M. Wijt, 1830.
9. ——————— Diepe verontwaardiging over het schandelijke oproer te Brussel gepleegd in de laatste dagen van Augustus. Te *Amsterdam*, bij H. Gartman en G. Lamberts, 1830.
10. ——————— De groote behoefte van Nederland

land aan een betere staatsregeling. Te *Amsterdam*, bij G. J. A. Beijerinck, 1831.

11. ——————— *Deux lettres rélatives à l'état actuel de la Hollande. à Amsterdam*, chez frères Diederichs, 1831.

12. ——————— *Deux lettres sur les affaires de France et d'Angleterre. à Amsterdam*, chez frères Diederichs, 1831.

13. ——————— De soldaat en de blindeman. Te *'s Hage*, bij de Erven J. Thierrij en C. Mensing en zoon, 1831.

14. ——————— De huidige algemeene geest des oproers ter toets gebragt en onderzocht in deszelfs bronnen, voor alle vrienden van den Christelijken Godsdienst. Te *Amsterdam*, bij G. J. A. Beijerinck, 1831.

15. *L . . . D . . Hz.* J. C. J. van Speyk of Hollands trouw en rouw. Te . . . bij J. W. van Leenhoff, 1831.

16. *V. D.* De vijfde Februarij, Volkslied, (vervat in het dagblad van 's Gravenhage, 14 Februarij 1831.)

17. *Ch. Durand. Van Speyk, chant historique, musique de Léon Bizot, à la Haye*, chez F. L. Dony et Comp.

18. ——————— De landstorm of Hollands trouw, en iets aan Neerlands Jongelingschap. Te . . . bij J. B. Ulrich.

19. ——————— De nieuwe rarekiek, vertoonende de weergalooze daden van den fameusen Daine en zoo vele andere Belgische helden, en de roemruchtige tien dagen van 2—12 Augustus 1831. Te *Amsterdam*, bij van Arum en Comp., 1831.

20. ——————— De Kroonprins beschouwd en geregtvaardigd in zijne daden jegens België. *Breda*, bij W. H. Oukoop, 1831.

21.

21. *Ch. Durand.* *Dix jours de campagne ou la Hollande en* 1831. *à Amsterdam, chez* Brest van Kempen, 1832.
22. ——————— Dagorders en legerberigten gedurende den tiendaagschen veldtogt in 1831. Te *Utrecht*, bij J. B. Houtman, 1833.
23. *E. W. van Dam van Isselt.* *Quelques observations.* Te *Leeuwarden*, bij G. T. N. Suringar, 1832.
24. ——————— De zaak van Holland en België behandeld in het Huis der Lords van Engeland, op den 26sten Januarij 1832. Te *Rotterdam*, bij J. Wijnhoven Hendriksen, 1832.
25. *J. Daane.* Verspreide vaderlandsche stukjes. Te *Zaandijk*, bij J. Heynis, F. Sz., 1832.
26. ——————— De nieuwe Belgische Pierlala, benevens een naamvers op het woord *Brussel.* Te *Alkmaar*, bij J. A. M. W. Lesage ten Broek, 1832.
27. *E. W. van Dam van Isselt.* Nederland. Te *'s Hage*, bij J. P. Beekman Hz. 1832.
28. *P. J. V. Dusseau.* Aan Neerlands Heldenschaar. Te *Amsterdam*, bij de Wed. van Hulst en Zoon, 1832.
29. ——————— De voorwaarden der afscheiding van Holland en België, in verband beschouwd met den algemeenen toestand van Europa. Te *Amsterdam*, bij C. M. Ferrari, 1833.
30. ——————— De belegering der Citadel van Antwerpen, of de eerste huwelijksweken van Leopold. Te *Amst.*, bij A. Cramer en Comp., 1833.
31. *Ch. Durand.* A Chassé. à *Rotterdam*, chez J. L. C. Jacob, 1833.
32. *E. M. Dorper.* De voordeelen van den Belgischen opstand voor Holland en zijnen Koning. Te *Amsterdam*, bij Schalekamp en v. d. Grampel, 1833.
33. Dezelfde. Gods Voorzienigheid, Nederland ten

 goe-

goede gedachtig in den tiendaagschen veldtogt. *Te Amsterdam*, bij Schalekamp en v. d. Grampel, 1833.

34. ———————— De terugkomst der verdedigers van de Citadel van Antwerpen, gevierd binnen Delft den 25, 26 en 27 Junij 1833. Te *Delft*, bij de Erven Adrianus Sterk, 1834.

35. *C.* Baron *Dirckinck-Holmfeld*, 1ste Assessor te Schwarzenbeck bij Hamburg. *Freyheit und Ordnung im Kampf mit Freckheit und Aufruhr, für Holland, wider Belgien & cons. Leijden*, bey S. en J. Luchtmans, 1833.

36. ———————— *De l'emploi du fonds de l'industrie, sous le gouvernement précédent. Bruxelles*, P. J. Voglet, 1834.

37. Mr. *D. Donker Curtius.* Iets over het nut der ijzeren wegen voor Nederland. Te *'s Hage*, bij A. J. van Weelden, 1837.

38. ———————— De Aartsbisschop van Keulen Clemens August, Vrijheer van Droste Vischering, beschouwd in zijne beginselen en zijnen opstand tegen de wetten, uit echte staatsstukken opgemaakt en door schriftelijke bewijzen bevestigd. Te *Zalt-Bommel*, bij Joh. Noman en Zoon, 1838.

J. J. Denier van der Gon. Zie op letter G.

———————— *Der algemeine Bettag.* Zie op letter T c.

E.

1. ———————— *Esquisses historiques de la révolution de la Belgique en* 1830. 5 *livraisons*, *Brux.*, H. Tarlier, 1830.

2. ———————— *Supplément aux exquisses historiques de la première epoque de la révolution de la Belgique*, 1830. 1 *livr.*, *Brux.*, J. P. Melines, 1830.

3.

3. ——————— *Evènemens de Bruxelles du 25 Aout* 1830 *et jours suivans, et des mémorables journées des* 23, 24 *et* 26 *Septembre, avec les proclamations et pièces officielles.* 2 *parties. Bruxelles*, J. F. de Greef Laduron, 1830.

4. ——————— Een paar krachtige woorden over den geprojecteerden federativen Belgischen Staat en het karakter van het Brusselsch driemanschap, de Potter, Rogier en van de Weijer, met dat van den door hen benoemden Gouverneur der vesting Namen, den beruchten Baron de Stassart, benevens aanwijzing der oorzaken welke aanleiding tot den opstand in België gegeven hebben. Te *Amsterdam*, bij H. Molenijzer, 1830.

5. Mr. *C. A. van Entchut*. Aanspraak gedaan als Rector der Akademie aan de Utrechtsche studenten-compagnie, vertrekkende naar Bergen op Zoom. Te *Utrecht*, bij N. van der Monde, 1830.

6. *P. P. Roorda van Eijsinga*. Volkslied in tijden van oproer. Te *Kampen*, bij van Hulst, 1830.

7. Een Hollander. Een woord over de verdediging des Prinsen van Oranje door den Graaf van Hogendorp. 3de Druk. Te *Rotterdam*, bij A.F.H. Smit, 1830.

8. ——————— Een woord aan mijne landgenooten. Te *Leiden*, bij J. C. Cijfveer, 1830.

9. *C. M. van Eelde*. Zangstukje voor de Utrechtsche schutterij. Te *Utrecht*, 1830.

10. ——————— Eenige liederen (16) zoo als die te Rotterdam langs de straten gezongen en uitgevent werden, waaronder een nadruk van het lied van Chassé. *Rotterdam*, 1830.

11. *C. M. van Eelde*. Uitboezeming bij het vernemen van den heldendood van J. C. J. van Speyk. Te *Bergen op Zoom*, bij J. C. Verkouteren, 1831.

12. ——————— *Epitre au roi à l'occasion du Lieu-*

tenant van Speyk. Te *Amsterdam*, bij Gebroeders Diederichs, 1831.

13. ——————— Extract uit eene ontworpene geschiedkundige beschrijving van de plegtige ter aarde bestelling der stoffelijke overblijfselen van den heldhaftigen J. C. J. van Speyk. ———————

14. *C. M. van Eelde.* Krijgszang voor mijne wapenbroeders der Utrechtsche schutterij. Te *Utrecht*, bij N. van der Monde, 1831.

15. *P. F. L. von Eischstorff.* Feestzang gezongen op 's Konings verjaardag ter eere van zijne Koninklijke Hoogheid den Prins van Oranje. Te *Breda*, bij F. P. Sterk, 1831.

16. Mr. *A. W. Engelen.* Dankbetuiging aan de Groningsche jufferschap van het vaandel uit naam der terugkeerende studenten. Te *Groningen*, bij W. v. Boekeren, 1831.

17. ——————— Een woordje over het stokpaardje van zoogenoemde welgezinden. Te *Amsterdam*, bij A. J. van Tetroode, 1831.

18. *J. Benedictus van Embden.* De togt naar België. Te *Amsterdam*, bij van Embden, 1831.

19. *P. P. Roorda van Eysinga.* Aan den Koning en Neerlands heldenschaar, benevens andere op deze tijden toepasselijke uitboezemingen. Te *Amst.*, bij J. B. Julio, 1831.

20. *C. Enklaar.* Redevoering over de vaderlandsliefde. Te *Nijmegen*, bij de Wed. J. C. Vieweg en Zoon, 1831.

21. *A. van der Elst, Jr.* Dichtregelen door hem voorgedragen ter gelegenheid van het militaire concert op den 12den Februarij 1831. Te *Haarlem*, bij V. Loosjes, 1831.

22. ——————— Een gedenk aan de dagen van ouds, bijzonder geschikt voor de gemeente des Hee-

ren

ren te Utrecht, doch tevens voor alle gemeenten van onzen Heer in ons Vaderland. Te *Utr.*, bij J. C. Vermijne, 1831.

23. ——————— *Essai d'un retour franc et libéral à l'ancien ordre légal dans tout le royaume des Pays-Bas.* Te *Amsterdam*, bij S. de Visser en Zoon, 1831.

24. *P. P. Roorda van Eysinga.* Volksboek. Te *Kampen*, bij K. van Hulst, 1832.

25. Dezelfde. De Landstorm. Te *Kampen*, bij K. van Hulst, 1832.

26. ——————— Een woord van toespraak aan de Noord-Brabandsche schutterij. Te *Breda*, bij F. P. Sterk, 1832.

27. *L. Radijs Ellens.* Drie jagersliederen. Te *Breda*, bij F. P. Sterk, 1832.

28. *P. P. Roorda van Eysinga.* Het kasteel van Antwerpen en vroegere krijgstooneelen in zangen. Te *Kampen*, bij K. van Hulst, 1833.

29. *C. van Epen.* Hulde aan de helden van het kasteel van Antwerpen en opwekking aan Oud-Nederland. Te *Maastricht*, bij F. Burij-Lefèvre, 1833.

30. ——————— Een woord over het verband van het staatkundig en physiek bestaan der Vereenigde Nederlanden. Te *Vlissingen*, bij W. Bruining, 1833.

31. ——————— *Essai sur la nécessité du rétablissement du Royaume des Pays-bas, Brux.*, J. Franck, 1833.

G. Engelberts Gerrits. Zie op letter G.

G. van Enst Koning. Zie op letter K.

(*Het vervolg hierna.*)

IV. BERIGTEN WEGENS DEN STAAT DER MAATSCHAPPIJ EN UIT DE KOLONIËN.

(September 1838.)

De sterfte onder de Koloniale bevolking beliep over de vorige maand slechts 16 personen, en was dus zeer gering, zoo als de gezondheid dan ook thans in al de Koloniën bijzonder gewenscht mag heeten.

Na onze vorige berigten, is er in het laatst van Augustus nog weer veel regen gevallen; welk vochtig weder dus eigenlijk eerst met het begin van deze maand is verbeterd, droog geworden zijnde met onderscheidene warme en schoone dagen.

De roggeoogst is eerst in het laatst der vorige maand, drie weken later dan gewoonlijk, volbragt, en de uitkomst in de Koloniën, volgens de gewone tauxatie, door uitdorsching van een gedeelte, is geweest als volgt:

		bunder	Mud		Mud	
Gewone Koloniën	van	272	3715	zijnde	13.66	van het bunder.
Ommerschans	»	132	1908	»	14.45	
1ste Gest. *Veenhuizen*	»	120	2018	»	16.82	
3de » »	»	118	2220	»	18.85	
Wateren	»	26	515	»	19.81	
zamen		668	10376	»	15.38	

In

Zij bedroeg:

			bunder	Mud			
In	1837	van	601	10113	zijnde	16.83	van het bunder.
	1836	»	511	9497	»	17.55	
	1835	»	484	8857	»	18.67	
	1834	»	508	5714	»	11.25	
	1833	»	469	8110	»	17.30	
	1832	»	485	6198	»	12.78	
	1831	»	519	5229	»	10.07	
	1830	»	383	1973	»	5.15	
	1829	»	594	5509	»	9.27	
	1828	»	554	5335	»	9.63	
	1827	»	554	4752	»	8.57	
	1826	»	554	6044	»	10.91	

De opbrengst van dit jaar is alzoo, in massa, het grootste van alle vroegere geweest, doch, van eene gelijke oppervlakte, kleiner dan het gewas van 1833 en 1835 tot 1837. Dat van dit jaar noemen wij $\frac{2}{3}$ gedeelte van eenen goeden oogst, welke uitkomst alzoo, in aanmerking genomen al de rampen, die de roggeteelt in het afgeloopen jaar getroffen hebben, nog al voldoende is. De felle en langdurige winter en het schrale voorjaar, met veel wind, hebben vele planten doen uitgaan, zoodat daardoor wel $\frac{1}{3}$ is verloren. Het gewigt van dit koren is ook niet zwaar en houdt slechts 67 pond het mud.

De gerst, welke te *Ommerschans* geteeld is, is mede reeds binnen gehaald, hebbende dezelve nagenoeg 26 mud van het bunder opgebragt, hetgeen redelijk wel is.

De haver, met het maaijen en inoogsten waarvan men aldaar drok bezig is, zal wel 40 mud van het bunder opleveren, daar dit gewas bijzonder schoon gestaan heeft.

De opbrengst van de aardappelen is, tot dus verre, te *Ommerschans*, tegen 290 mud van het bunder, — te *Veenhuizen* en *Wateren* tegen 240 mud, in de gewone Koloniën tegen 200 mud, en dus allezins voldoende. Mogten wij nu maar droog weder houden, om dit voornaam en aanzienlijk gewas droog uit den grond te krijgen, en zoo ook weer voor den winter te kuilen! Voor het goed houden van dezelve tot aan het voorjaar zou dit van het meeste belang zijn.

De zandboekweit levert mede een goed gewas op, doch

doch die op het veen, welke laatst nog veel van den wind geleden heeft, zal maar matig zijn.

De opbrengst van het vlas te *Ommerschans* is, zoo wel in zaad als in lint, zeer voldoende. Het roten neemt weldra een einde.

Ook de groene erwten, aldaar dit jaar tot eene proeve geteeld, ofschoon door de nattigheid te vroeg hebbende moeten worden opgetrokken, leveren vrij wel op, namelijk 17 mud van het bunder, waarom dit product voortaan, naarmate van de behoefte, in de Koloniën zelve kan worden verbouwd.

Het Chineesch radijszaad, hetwelk zeer digt en zaadrijk is, staat nog te veld en vordert nog meer droogte om te rijpen.

Is de hooioogst, door het gedeeltelijk bevriezen van de klaver dezen winter, minder aanzienlijk geweest, waarvan eene juiste opgave volgen zal: de nieuwe klaver is des te beter en al het groenland is tegenwoordig nog in een' besten staat, waarbij nog komt dat 45 bunders spurrie en knollen te *Ommerschans* een overvloedig najaarsvoeder aanbieden, waardoor er nog al wat hooi zal kunnen worden bespaard.

De veestapel blijft in een' gewenschten staat.

De ontginning wordt te *Veenhuizen* sterk voortgezet, waartoe het te *Ommerschans* nog aan vreemde arbeiders ontbreekt.

Het droogen van den turf vordert thans nog redelijk wel, zoodat er althans voor geen gebrek in de Koloniën te vreezen is.

De fabrijkmatige werkzaamheden blijven in goeden gang.

Er is geweven in Augustus 7739 el gewone wollen en linnen stoffen, benevens 1426 stukken katoen van gemiddeld 20 el, en de koffijbaalweverij te *Ommerschans* telt reeds 18 getouwen aan den gang, welk getal tot 100 moet klimmen, zullende in alles 300 personen, meest zwakken en vele kinderen, tot die werkzaamheid worden gebezigd; ook de bontweverij maakt goede vorderingen.

Frederiksoord, 23 September 1838.

De Directeur der Koloniën,
J. VAN KONIJNENBURG, C. Z.

Staat

*Staat va*adigheid, *met*
aanwijz Augustus 1838.

KOLON	STERKTE OP 1	AANMERKINGEN.
Gewone Ko		
Kolonie N°. 1	11	
——— 2 . . .	)2	
——— 3 . . .	31	
Ambtenaren en hunne	19	
	73	
Ommersc		
Bedelaars-Gesticht .	13	
Straf-Kolonie . . .	)1	
Arbeiders-huisgezinne	26	
Veteranen-huisgezinne	75	
Groote Hoeven . .	90	
Ambtenaren en hunne	94	
	29	
Veenhuizen. — 1		
Stichting voor Weez	22	
——— ——— Arbeid	31	
——— ——— Bedela	12	
——— ——— Vetera	5	
Groote Hoeven . .	36	
Ambtenaren en hunne	78	
	14	
Veenhuizen. — 2		
Stichting voor Bedela	57	
——— ——— Arbeid	36	
——— ——— Vetera	13	
Ambtenaren en hunne	91	
	97	
Veenhuizen. — 3		
Stichting voor Weez	47	
——— ——— Arbeid	08	

lenen zijn

Kinderen te Veenhuizen.

ENGEL.
D. POSTMA.
SCHUT.
VAN CROCHTEN.
WIJKEL.
DE KIP.
H. ROOS.
J. BLOKMAKER.
SCHOUTEN.

---

nde Vee in de Kolo-
Veldadigheid, op den

JONG VEE.	KALVEREN.	SCHAPEN.
»	»	»
»	»	456
»	»	»
16	1	»
»	»	1052
»	»	1032
20	4	1058
36	5	3598

838.

eur der Koloniën,

NIJNENBURG, C.Z.

DE VRIEND

DES

VADERLANDS.

I. AANKONDIGINGEN EN BEOORDEELINGEN.

De Aartsbisschop van Keulen en de Pruissische regering. Door eenen Katholijken Schrijver. Uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige aanteekeningen en bijvoegsels vermeerderd. Te Utrecht, *bij* VAN PADDENBURG *en* C°., 1838.

De inhoud van dit Werkje bewijst zoo duidelijk, hoezeer de Aartsbisschop van *Keulen* zich als burger van den Staat vergrepen heeft, zich in het geestelijke meer gezag heeft aangematigd, dan hem ooit door Kanonieke wetten of latere bepalingen gegeven is; daarenboven zoo geheel zonder onderzoek, willekeurig, heimelijk, eigenzinnig, onkundig en onverstandig is te werk gegaan; dat men, bij het overwegen van de beschuldigingen tegen hem ingebragt, niet alleen de handelwijze der Pruissische regering

 zal

zal goedkeuren, maar zich mede over de zachte uitvoering van hare magt zal moeten verwonderen. Men zal, door dit stukje zich aan te schaffen, vele andere geschriften van den dag hierover kunnen missen. Met belangstelling voor regt en billijkheid behandelt de ongenoemde Schrijver de zaak, die zoo veel gerucht heeft gemaakt, en met eenen zoo vrijen geest, dat hij noch door partijdigheid, noch door onkunde, noch ook door drift of voorbarigheid de waarheid in iets te kort doet. Men moet met den Vertaler den Schrijver voor Catholijk, niet voor een' Ultramontaan houden, om hem zulk eene onbevooroordeelde beoordeeling van het gedrag des Aartsbisschops te kunnen toekennen. Doch ook ieder Ultramontaan, wien de ontwikkeling eener redelijke beschaving lief is, zou zich over de handelwijze des Konings, waardoor de instellingen, ter bevordering van Godsdienstige inrigtingen voor R. C. geestelijken, gehandhaafd worden, verheugen moeten, indien maar geen Protestantsch Vorst den Bisschop in zijne willekeur gestuit had. Dat overigens R. C. Vorsten en daaronder FILIPS II, veel minder geestelijken in hun Staat hebben laten gebieden, en dat integendeel de Aartsbisschop vergeten heeft burger van den Staat te zijn, wordt op onderscheidene wijzen aangetoond, en tevens de onkunde van dien Prelaat in geschiedenis en kanonieke wetten bewezen. Op dit laatste punt wordt de Schrijver wel eens scherper, maar kan dit wel anders, daar zijne partij zoo stomp schijnt te zijn? De vier beschuldigingen tegen den Aartsbisschop, worden hier afzonderlijk behandeld; doch om die reden dezelfde bewijzen voor het verkeerd gedrag van den Geestelijke wel eens herhaald. Het doet ons mede genoegen, dat de Vertaler voor een kundig en gematigd man moet gehouden worden, die uit zijne verzameling

stukjes over die zaak eene kleine doch geschikte keuze tot bijlagen en eenige aanteekeningen genomen heeft, waardoor aan de eene zijde het karakter en gedrag des Aartsbisschops door eene veete tegen HERMES nog meer aan het licht komt, en aan de andere zijde het gedrag des Konings door Keizerlijke bepalingen, omtrent R. C. en Protestanten in de Oostenrijksche Staten te meer wordt geregtvaardigd. De vertaling getuigt, dat dezelve door iemand vervaardigd is, die het Hoog- en Nederduitsch grondig verstaat. Wij hebben bij het doorlezen bijna geene door onnaauwkeurigheid ingeslopene taal- of drukfouten opgemerkt.

Geschiedkundig Overzigt van de Besturen, die, vóór de herstelling van Nederland in 1814, *elkander in Drenthe zijn opgevolgd. Door* J. S. MAGNIN, *Archivarius bij het Provinciaal Gouvernement van Drenthe.* 1*ste Stuk. Loopende van den vroegsten tijd tot het jaar* 1046. *Te* Groningen, *bij* J. OOMKENS, *Boek- en Steendrukker*, 1838, *gr.* 8*vo*, x *en* 160 *bladz.*

Drenthe is in vele opzigten eene hoogstbelangrijke, doch veelal weinig gekende, Provincie van ons Vaderland. Naar alle waarschijnlijkheid woonden daar in de alleroudste tijden, immers reeds lang voor de Christelijke jaartelling, die volken, welke de bekende Reuzengevaarten, doorgaans met den naam van *Hunne-* of *Hunebedden* bestempeld, gesticht hebben, en die of door den Cimbrischen vloed, of door woeste na-

natiën, uit hunne woonplaatsen verdreven zijn geworden.

Drenthe's geschiedenis ligt tot dus verre nog voor een deel in het duister. Het is toch waar, na het bekende, doch niet veel beteekenende, Werk van PICCARD, getiteld *Antiquiteiten*, is er niet veel over *Drenthe's* geschiedenis in druk verschenen, daar de arbeid des Hoogleeraars DE RHOER het licht niet heeft mogen zien. Over *Drenthe* in het algemeen waren zeer belangrijk de *Gemeenzame brieven* die in 1818 het licht zagen, en verder heeft de Drentsche Volks-Almanak in de beide tot dus verre verschenen jaargangen zeer goede bijdragen tot de kennis dier Provincie geleverd.

Na de aftrede des Heeren HOFSTEDE als Gouverneur van *Drenthe* en diens vervanging door den wetenschaplievenden VAN EWIJCK, is er eene nieuw tijdvak voor de beoefening van *Drenthe's* geschiedenis geopend. De Heer MAGNIN schijnt de regte man te zijn, om van het aan zijne zorgen toevertrouwde archief van *Drenthe* een zoodanig gebruik te maken, dat al het wetenswaardige, hetwelk daarin bevat is, wereldkundig gemaakt worde.

Om onze lezers op de hoogte te brengen, van welke zij het tegenwoordige Werk moeten beschouwen, nemen wij een deel der Voorrede hier over:

» Aangemoedigd door het niet ongunstig onthaal, » mijnen eersteling: *de voormalige kloosters in Drenthe geschiedkundig beschouwd*, ten deel gevallen, » heb ik, op hoogst vereerend aanzoek, het gewaagd, » mijne krachten te beproeven aan een *Geschiedkundig overzigt* enz., waarvan thans het eerste stuk » verschijnt.

» Natuurlijk is, wegens de weinige oorkonden van » vroegeren tijd dan het jaar 1046 welke omtrent

» *Dren-*

» *Drenthe* bekend en voorhanden zijn, dit *eerste* stuk » minder volledig, minder uitgebreid dan de beide » andere, welke opvolgelijk het licht zullen zien; » vermits daarin zal worden gehandeld over latere » tijden, waaruit het voorhanden getal charters van » velerlei aard aanmerkelijk grooter en tot ons geko- » men is. In die beide stukken, meer op eene di- » plomatisch-analytische dan wel historisch-syntheti- » sche wijze bewerkt, zal ik dan ook meer en vol- » lediger bewijzen voor de daarin aangevoerde daad- » zaken kunnen bijbrengen, dan met het eerste het » geval is. Met deze drie stukken zal dit Werk » voltooid wezen, terwijl niet te min elk derzelve, » als wordende daarin een afzonderlijk en bepaald » tijdvak behandeld, op zich zelven een geheel uit- » maakt.

» Omtrent die punten, waarover ik in gevoelen ver- » schil met anderen, die over hetzelfde onderwerp » hebben geschreven, vermeen ik te moeten verkla- » ren, dat ik dienaangaande naar mijne innige over- » tuiging ben te werk gegaan; dat ik mij op alle » mogelijke wijze heb beijverd, om gedwongene uit- » leggingen te vermijden; dat ik geenszins schrijf, » om éénmaal opgevatte denkbeelden en stellingen te » verdedigen, maar dat ik integendeel *eerst* bouw- » stoffen heb verzameld, om daaruit — en derzelver » inhoud overeenkomstig — een geschiedkundig over- » zigt te leveren; dat de eenvoudige en zuivere waar- » heid, op onwraakbare bewijzen steunende, in deze » mijne leidsvrouw is. Ik eerbiedig de gevoelens » van andersdenkenden en betuig, met mijn geschrijf » volstrekt niets anders te beoogen, dan, te gelijk » met de opheldering of toelichting van sommige pun- » ten der geschiedenis van *Drenthe*, der waarde hulde » te doen.

» Zij die zich met geschied- en oudheidkundigen
» arbeid onledig houden, en alzoo bekend zijn me
» de moeijelijkheden, daaraan verknocht, zullen, dit
» durf ik mij vleijen, — in aanmerking genomen:
» dat ik van alle openbare boekerijen verwijderd, van
» vele hulpmiddelen, den beoefenaren der geschiede-
» nis benoodigd, verstoken en, om zoo te spreken,
» geheel aan mij zelven overgelaten ben, — ten aan-
» zien der onvolledigheid mijns Werks, welke ik
» zelve maar al te zeer gevoel, wel toegeeflijk willen
» zijn, omtrent den ongeletterden Schrijver, wiens
» hoofddoel is: het mededeelen van bijdragen tot de
» geschiedenis en oudheidkunde van *Drenthe*, het
» eenige gewest van *Nederland*, aan welks geschie-
» denis het minste, ja bijna nog niets, is gedaan.

Na eene naauwkeurige lezing van dit eerste deel des Werks van den Heer MAGNIN, moeten wij volmondig bekennen, uit hetzelve een vrij duidelijk denkbeeld van den vroegsten toestand en den oudsten regeringsvorm van *Drenthe* verkregen te hebben. Wij zouden echter wel gewenscht hebben, dat Z. Ed. bij dit Werkje eene kleine kaart gevoegd had van dat gewest en deszelfs omtrek in het jaar 1046, hetgeen tot beter verstand van den tekst zeer zoude hebben kunnen dienen. Dit gemis ware nog in een volgend Deel te herstellen.

Zonderling kwam het ons voor, dat Z. Ed. van het aantal der bevolking van *Drenthe* sprekende, geene juiste opgave heeft gedaan van de eerste bekende volkstelling, welke in 1796 heeft plaats gehad, en waarvan de uitkomst onder anderen te vinden is in den *Drentschen Volks-Almanak van* 1838.

Op bladz. 123 en volg. lezen wij: » de landgoede-
» ren *Lintherunge* en *Even* .... en die gelegen
» waren tusschen de *Emese* en de *Laveke* in het

graaf-

» graafschap van RODOLPH. Onbekend is het tot he-
» den toe, waar dat graafschap was en waar die
» landgoederen waren gelegen, en het zonde ver-
» geefsche moeite zijn, derzelver voormalig aanwezen
» in *Drenthe* te zoeken. In dit gewest is geen dorp,
» vlek, gehucht, huis, stroom, meer, of iets der-
» gelijks bekend, dat met den naam van *Laveke* de
» minste overeenkomst heeft; en ditzelfde is het ge-
» val met *Emese*, daar toch het gehucht *Eemster*
» vroeger *Emesche*, *Emeser*, *Emesene*, *Eemshoorn*,
» onder de gemeente *Dwingelo* niet zal zijn bedoeld."

Wij zouden ons zeer bedriegen, indien de bepaling van tusschen *Emese* en *Laveke* iets anders bedoelde dan tusschen de *Eems* en de *Lauwers*, *intra Amasin et Lavicam*. Ons dunkt dat dit boven alle bedenking is, want de oude grenzen van *Drenthe* zijn toch moeijelijk te bepalen.

Wij verlangen zeer naar de twee volgende deelen van dit Werk, en niet minder naar de *Statistieke beschrijving van Drenthe*, waarop ons in dit Geschrift gegronde hoop gegeven wordt.

De Nederlandsche West-Indische Eilanden, in derzelver tegenwoordigen toestand, door M. TEENSTRA. *Te* Amsterdam, *bij* C. G. SULPKE, *eerste stuk*, 1836, XII *en* 351 *bladz.* *Tweede stuk*, 1837, VIII *en* 381 *bladz.*

Met hooge verwachting, wij ontveinzen het niet, namen wij dit boek in handen, daar wij niet dan iets goeds verwachtten uit de pen van den Schrijver van den *Landbouw in de Kolonie Suriname*, en niettegen-

staande eene dergelijke vooringenomenheid veelal, bij de lezing, te leur gesteld wordt, was zulks hier geenszins het geval maar werd onze verwachting veeleer overtroffen, daar wij in het aan het hoofd dezes genoemde Werk een meer naauwkeurig en meer uitvoerig overzigt van onze West-Indische eilanden vonden, dan wij tot nog toe over dat gedeelte onzer Koloniën bezaten. Na, in de INLEIDING, een *Algemeen overzigt* dier eilanden te hebben gegeven, gaat de Schrijver over tot de EERSTE AFDEELING, waarin hij *Curaçao en de onderhoorige eilanden* beschrijft. Deze afdeeling, even als de tweede of laatste afdeeling, in hoofdstukken en die hoofdstukken weder in § § gesplitst. Het EERSTE HOOFDSTUK der 1ste AFDEELING heeft tot opschrift: *Curaçao, ligging, klimaat*, enz., en dit behandelt in § 1 de Aardrijkskundige ligging; § 2, de oppervlakte en gedaante; § 3, den naamsoorsprong; § 4, de kapen, klippen, riffen, baaijen en inhammen; § 5, de bergen, valleijen, rivieren, kreken en meren; § 6, de Grondsoorten of andere bestanddeelen des eilands; § 7, de saizoenen of jaargetijden, klimaat, winden, regens, enz.; § 8, de watergetijden, miswijzingen, enz. en § 9, den kortsten en langsten dag, zonsop- en ondergang. Het TWEEDE HOOFDSTUK geeft ons de *Verdeeling en eene topographische beschrijving van Curaçao*. Het DERDE levert een *Statistiek overzigt*. Het VIERDE wijst de *middelen van bestaan* der inwoners aan. Het VIJFDE doet ons de *Voortbrengselen uit de drie rijken der Natuur* op dit eiland kennen, en hiermede loopt dit deel ten einde; terwijl het tweede een aanvang neemt met het ZESDE HOOFDSTUK der 1ste AFDEELING, waarin wij de

GE-

GESCHIEDENIS VAN CURAÇAO geboekstaafd vinden; eindelijk handelt het ZEVENDE of laatste HOOFDSTUK dezer Afdeeling over *Bonaire*, *Aruba* en *Klein-Curaçao*.

In dit Hoofdstuk wordt dus ook verslag gegeven van de oorzaak en den uitslag der in de laatste jaren op het eiland *Aruba* plaats gehad hebbende goudzoeking. Wij zullen hier met des Schrijvers eigene woorden het daaromtrent voorgevallene mededeelen, als kunnende tevens tot proeve van 's mans stijl dienen.

» . . . . zoo als dikwerf belangrijke zaken eene ge» ringe en toevallige oorzaak hebben, zoo was het » ook met de latere goudontdekkingen op *Aruba*, en » hoe nietig en onopgemerkt dit eiland tot daartoe » was gebleven, werd het, zoodra men er de aan» wezigheid van dat algemeen zoo hooggeschatte voor» werp slechts vermoedde, ieders aandacht waardig » geacht, en werden er van Gouvernementswege com» missiën van onderzoek derwaarts gezonden.

» In een rapport van den Majoor (toenmaals Kapi» tein-Adjudant) R. F. VAN RADERS, en den 1sten Lui» tenant-Adjudant J. F. W. GRAVENHORST, Opper-Di» recteur der vermoedelijke mijnen, thans Kommandant » van *Aruba*, aan den Gouverneur van *Curaçao* en » onderhoorigheden, P. R. CANTZLAAR, in dato 16 » April 1825, mij door eerstgenoemden goedgunstig» lijk ter lectuur medegedeeld, komen deswege be» langrijke berigten voor.

» Ook Professor C. G. C. REINWARDT heeft in een » verslag, getiteld: *Waarnemingen aangaande de ge*» *steldheid van den grond van het eiland* Aruba, » *en het goud, aldaar gevonden*, voorzien van eene » kaart, gevolgd naar de opmeting in den jare 1820, » onder directie van den Kapitein ter zee, W. A. VAN » SPENGLER, en door voormelden VAN RADERS met ver-

» schillende topographische bijzonderheden verrijkt,
» daarover gehandeld.

» Volgens hetgeen men in deze berigten leest,
» over de eerste aanleiding tot de wederontdekking
» van het in den grond bevatte goud, zoude omstreeks
» Maart 1824 zekere jongen, 12 jaren oud, met name
» WILLEM RASMIJN, die voor zijn' vader eene kudde
» schapen hoedde, zich bij dezen hebben beklaagd,
» over het gemis van schoenen, daar hij nu barre-
» voets over scherpe steenen en cactusstekels (de ber-
» gen zijn hier met *Melo cactussen* als bezaaid) loo-
» pen moest; doch de vader gaf hem ten antwoord:
» » Gij zult een paar schoenen hebben, zoodra gij
» dezelve kunt verdienen." Het toeval en geenszins
» de zucht naar gewin, bragt den jongen naar de
» rooi *Fluit* (*), met zijne kudde, en bij het door-
» trekken van dezelve stak hem een stekel in den
» voet. Om zich daarvan te ontdoen, zette hij zich
» neder en het was bij deze gelegenheid, dat hij,
» op den grond iets ziende blinken, zulks opnam,
» naar huis bragt en aan zijnen vader gaf. Deze,
» hoezeer het gevondene voor goud erkennende, wist
» daarvan de waarde niet te berekenen, en verkocht
» het aan eenen winkelier voor 17 patienjes (*f*34—.),
» welke het later voor 70 patienjes weder verkocht.
» Het is te gissen, dat WILLEM de beloofde schoenen
» nu wel zal hebben gekregen.

» Nu ging ook JACO RASMIJN, de vader, dagelijks
» in de rooi zoeken, en verkocht het door hem ge-
» vondene aan den winkelier. Nog lang zoude dit
» hebben kunnen geheim blijven, indien niet JACO,
» in eene vlaag van zinsverrukking over zijn geluk,
ver-

(*) *Rooijen* noemt men op *Aruba* de sleuven waar langs het water van de bergen afloopt.

» veroorzaakt door een overmatig gebruik van sterken
» drank, het zelf ruchtbaar had gemaakt. Al spoe-
» dig spoorde dit nu ook anderen aan, zich aan het
» goud zoeken te begeven, en toen nu een Inlandsch
» meisje, in de rooi van *Daïmarie*, bij eene water-
» plaats, waar men gewoon was, de aan het Gou-
» vernement toebehoorende ezels te laten drinken,
» mede een stuk goud vond, nam de ijver in dit vak
» al meer en meer toe. Men begon de grond om te
» wroeten en hier en daar gaten te delven, terwijl de
» genomene moeite nu eens schaars, maar dan ook we-
» der zeer rijkelijk beloond werd. Eindelijk vond
» men klompen goud van eenige ponden zwaarte,
» en dit was een nieuwe prikkel voor de goudzoe-
» kers. Zoodra een vaartuig het anker in de baai
» had laten vallen, spoedden zich de matrozen met
» achterlating hunner gagie en zich weinig bekreu-
» nende wie de lading zoude lossen, naar de *rooijen*.
» Ambachtslieden, visschers, alles verliet het dorp,
» om al gravende hunnen gouddorst te bevredigen, en
» toen zich nu het gerucht verspreidde, dat eene ge-
» wapende magt van *Curaçao* in aantogt was, om
» het te beletten, stelden zich alle handen en voe-
» ten in beweging, om, eer het te laat was, te ber-
» gen wat men nog magtig konde worden.

» Den 10den Julij 1824 kwam dan ook werkelijk
» eene Commissie van onderzoek op *Aruba* aan, za-
» mengesteld uit de Heeren VAN RADERS en GRAVEN-
» HORST. Nu werden eenige personen van wege het
» Gouvernement, tegen een daggeld van 4 schellingen
» (à 15 cents) in de rooi *Fluit* aan het werk gesteld.
» Doch de uitkomst beantwoordde geenszins aan de
» verwachting; men was onbekend met de goudrijke
» plaatsen, en de tegen een hoog en vastgesteld dag-
» loon werkende lieden groeven, onbekommerd over
den

» den uitslag, in den steengrond voort. Den handel » in gedegen goud werd verboden, en de Heer RA» DERS kocht al het nog bij de werkbazen voorhan» dene, voor rekening van het Gouvernement, tegen » *f* 24: — de Once Amsterdamsch gewigt.

» Intusschen was er van de maand Maart tot Julij » 1824, volgens hetgeen men daarvan vernam, onge» veer 6000 Oncen goud, Amsterdamsch gewigt, ge» vonden, hetgeen wel gedeeltelijk naar *Curaçao*, » maar verreweg het grootste gedeelte naar *Noord-* » *Amerika* en elders was verzonden geworden. De » Commissie oordeelde dus raadzaam, hare nasporin» gen in de rooi *Fluit* nog verder voort te zetten, » doch met geen beter gevolg, terwijl men al spoe» dig op eene steenbank stuitte, en men, dus luidt » het rapport, de onderneming, bij gebrek aan werk» tuigen, moest staken."

In de TWEEDE AFDEELING, die ons St. Marten, St. Eustatius en Saba nader doet kennen, geeft de Schrijver in het EERSTE HOOFDSTUK een *Algemeen overzigt van het derde gedeelte onzer West-Indische bezittingen*, wordende alzoo *Suriname*, dat de Schrijver in een afzonderlijk werk beschreven heeft, dus als het eerste, en *Curaçao* en de onderhoorigheden als het tweede gedeelte beschouwd. Wij weten wel dat dit meestal geschiedt, maar geven den Schrijver in bedenking of het niet beter ware in het opschrift van dit Hoofdstuk te lezen: het *tweede gedeelte onzer West-Indische bezittingen* of het *derde gedeelte onzer Amerikaansche bezittingen?* daar men toch algemeen aangenomen heeft *Amerika* in drie deelen te splitsen, zijnde *Noord-Amerika*, *Zuid-Amerika* en *West-Indiën*, tot welk laatste deel alleen de eilanden gerekend worden, zoodat *Suriname* eigenlijk niet kan gezegd worden tot *West-Indië* te be-

behooren. Dan, gaan wij voort met ons verslag van dit nuttige Werk. Het TWEEDE HOOFDSTUK van de Tweede Afdeeling geeft ons eene beschrijving van *St. Marten*, het DERDE van *St. Eustatius* en het VIERDE van *Saba*, alle welke eilanden, bijna op dezelfde wijze als het eiland *Curaçao*, beschreven worden.

Men wane hier echter niet eene dorre beschrijving van het opgesomde te vinden, waardoor het werk alleen geschikt wordt, om door hem, die zich meer bijzonder met onze West-Indische eilanden wil bekend maken, geraadpleegd te worden, neen, ofschoon wij het aan allen, welke eene grondige kennis omtrent die bezittingen willen opdoen, ruimschoots durven aanbevelen, gelooven wij ook, dat hij, die het als eene uitspannings lectuur in handen neemt, het voorzeker niet onbevredigd zal nederleggen. Wij vinden toch hier eene menigte wetenswaardige, en voor elken Nederlander belangrijke zaken, die men niet ligt elders zoo naauwkeurig zal geboekt vinden, zoo als onder anderen onzes inziens het geval is met het verhaal van de overgave van *Curaçao* aan de Engelschen op den 1sten Januarij 1807.

Maar niet alleen de staatkundige lotverwisselingen der hier behandelde eilanden worden door den Heer TEENSTRA vermeld, ook de verheven natuurverschijnselen, welken van tijd tot tijd in die gewesten plaats hebben worden door hem beschreven. Wij meenen onze lezers geene ondienst te doen, door hun hieronder eene zoodanige beschrijving van eenen orkaan op het eiland *St. Marten* mede te deelen. » Sedert » het jaar 1816 was *St. Marten* merkelijk in bloei » en welvaart toegenomen. De zegenrijke oogsten » van het in 1818 en 1819 geplante riet bragten daar» toe niet weinig bij, terwijl de oogst van 1820 die

» der

» der beide vorige jaren nog scheen te zullen over-
» treffen, daar het suikerriet nimmer grooter en weel-
» deriger gezien was, dan in het begin der maand
» September van 1819. Alom bespeurde men de blij-
» ken der welvaart van planter en burger in het ver-
» beteren en opsieren hunner woningen. Dan helaas!
» een enkele dag vernietigde al die blijde vooruit-
» zigten, een enkele dag van den 21sten September
» 1819 brak aan: de snelle drift en onregelmatige
» gang der wolken, en hemelhooge zeeën waren de
» schrikwekkende voorboden van eenen naderenden or-
» kaan, doch geen der bevreesde eilanders kon zich
» een denkbeeld vormen van deszelfs geweldige al-
» vernielende kracht, voor dat de rampzalige onder-
» vinding hem zulks had geleerd, voor dat hij met
» eigene oogen de ijsselijke verwoestingen door den-
» zelven aangerigt, had gade geslagen. Helaas!
» eenige weinige uren waren toereikend, om de blijde
» hoop van landman en planter in bange zorgen te
» verkeeren. Te regt zegt een der grootste wijzen:
» » Beroemt u niet op den dag van morgen, want
» » gij weet niet wat één dag baren kan (*).'' ''

Na hier eene opgave te hebben doen volgen van de verwoestingen door den orkaan aangerigt, die ons bestek ons verbiedt over te nemen, gaat de schrijver aldus voort: » De menschen waren niet alleen niet
» instaat, om te staan of te gaan, maar zelfs plat
» op den grond liggende, had men de grootste moeite
» zich vast te houden. Door den vreesselijken wind-
» stroom voortgestuwd, rolden zij onder een verschrik-
» kelijk door den storm verdoofd noodgeschrei, over
» de puinen der vernielde huizen en gebrokene meubelen;
» elk oogenblik in levensgevaar, terwijl de kleedingstuk-

» ken

(*) Salomo, *Spreuk.* XXVII: vs. 1.

» ken van het ligchaam werden gescheurd. Twee
» duizend voeten Amerikaansche planken werden van
» het strand opgenomen, en dreven als vederen in de
» lucht, terwijl het geschut, dat met den tromp in
» den wind stond op de batterijen terug liep. In
» deze akelige oogenblikken van vertwijfeling dwar-
» relde de zee door de lucht; alle regenbakken werden
» brak, en de ziltig geworden grond heeft nimmer
» hare vorige vruchtbaarheid terug gekregen. Het
» hooggezwollene zeewater liep door de onkenbaar
» gewordene straten, terwijl kisten, kasten, boeken
» en papieren door hetzelve weggespoeld en in de
» verbolgene zee verzwolgen werden."

» Het nare gehuil van den stormwind werd verge-
» zeld, door schrikbarende doffe slagen van de woe-
» dende zee tegen het strand. De tastbare duisternis
» werd onophoudelijk door schitterende bliksemstralen
» en elektriek vuur afgewisseld, welker akelig ge-
» flikker, het bejammerenswaardige tooneel dezer el-
» lende ijzingwekkend verlichtte. Het scheen als of
» alle elementen eenen verdelgenden strijd voerden,
» die niet dan met de vernietiging van het op der-
» zelver grondvesten schuddende aardrijk eindigen
» zou. Dan dit was niet de wil van den Almagtige.
» De natuur hernam hare kalmte, en de gefolterde
» eilanders zonken, nog niet hersteld van hunnen
» doodsangst, voor den troon van den Algoede neder,
» dankbetuigingen stamelende voor het behoud huns
» levens."

Het werk, dat zich ook door den duidelijken druk aanbeveelt, en op den titel van het 1ste stuk met een gezigt op het eiland *St. Eustatius*, en vóór het 2de stuk met eenen platten grond van het dorp *Philipsburg* op *St. Marten* versierd is, verdient in ieders handen te zijn, die eenig belang stelt in die bezit-

tin-

tingen, welke ten koste van het zweet en bloed onzer voorvaderen het eigendom van *Oud-Nederland* zijn geworden.

Had de Heer TEENSTRA kunnen goedvinden achter het 2de stuk een' bladwijzer te voegen, waarop de meldenswaardigste zaken en de in het werk voorkomende plaatsen in alphabetische orde werden opgegeven, hij had voorzeker zijn werk nog bruikbaarder gemaakt voor hen, die iets omtrent eene of andere op deze eilanden gelegen plaats wenschten te weten; daar zij alsdan slechts die bladwijzer behoefden te raadplegen om te ontdekken, waar zij hunnen weetlust kunnen voldoen.

Trekken uit het leven van Doorluchtige Vrouwen. Vrij naar het Hoogduitsch. Te 's Gravenhage, *bij* A. KLOOTS, 1838, III *en* 237 *bladz., gr.* 8vo, *met gesteendrukten titel en vignet.*

Wij hebben dit boek ten einde gelezen, en dit is reeds voor ons eene niet geringe verdienste, want wij zijn zulke groote beminnaren der ware geschiedenis, en vinden daarin zoo veel te onderzoeken, dat wij ons meestal over den tijd beklagen, aan het lezen van dusgenoemde historische romans besteed.

Dit neemt echter niet weg dat de schildering der personen, in dit bundeltje voorkomende, geheel overeenkomstig is met de tijden, waarin de handeling is voorgesteld en de volken, bij welke zij te huis behooren. De vier verhalen behelzen de lotgevallen van: I. ANNA MUSEN, *een verhaal uit den tijd van* PETER DEN GROOTEN. II. CONSTANTIA DE CEZELLI, *eene ge-*

schie-

schiedenis uit den tijd der Ligue. III. WISIGARDA, *Koningin van Austrasië.* IV. DONNA ULRIKA, Koningin van *Spanje* (lees: van *Kastilië*, want *Spanje* bestond in die dagen nog uit een aantal verschillende Koningrijken). De Lezer ziet dat dezelve geenszins tijdrekenkundig gerangschikt zijn. Het eerste is ons het beste voorgekomen, hetzelve is zeer onderhoudend en wekt tot het einde toe belangstelling. De vertaling is over het algemeen zuiver en vloeijend, en krielt niet van die menigte Germanismen, welke wij in een aantal, in de laatste jaren hier te lande uit het Duitsch vertaalde Werken aantroffen; onze aanmerkingen bepalen zich alleen tot de drie volgende: bladz. 169 staat: *Eindelijk verzamelde hij zich*, in plaats van *herstelde hij zich*; bladz. 143 staat: *dat gij mij tot eenen lafhartigen man hebt omgeschapen*, liever *veranderd*; bladz. 161 staat: *overleed de zieke*, voor *de gekwetste.*

Nagelaten Gedichten van DIRK BAX, *Theol. Doct. &* *V. D. M. te Zutphen. Te* Zutphen, *bij* W. J. THIEME, 1838, *8vo*, VI *en* 132 *bladz.*

Het noodlottig uiteinde van den Auteur dezer Gedichten, die in April 1837 te *Rotterdam* in eenen brand zijn leven liet, is al te zeer bekend, en zijne nagedachtenis aan zijne vrienden en hoogschatters te dierbaar, dan dat derzelver uitgave, geheel ten voordeele zijner weduwe en nagelatene betrekkingen ondernomen, bij zijne Landgenooten eenige verontschuldiging zoude behoeven, al ware het ook dat deze Dichtstukjes zelve nimmer voor den druk bestemd geweest waren,

noch ook ten volle waardig om onder de oogen van het publiek te verschijnen. Maar zoo veel te minder behoeft dezelve die dáár, waar het gegevene allezins aanprijzing verdient, en zoo al niet door hoog dichterlijke vlugt, dan ten minste door een levendig en fijn gevoel, zoowel als door liefde tot en hoogschatting van Godsdienst en Vaderland, zich onderscheidt. » Het is eene moeijelijke taak," zoo openen de Uitgevers hun Voorberigt, » het werk eens overledenen uit te geven, vooral wanneer het uit losse stukken bestaat, vlugtig door hem bij verschillende gelegenheden opgesteld, en waarvan sommige nimmer voor de drukpers bestemd waren. Indien het alleen te doen ware geweest, om den waardigen BAX ook als *dichter* te doen kennen, wij zouden welligt van de uitgave hebben afgezien, na de ontdekking, dat het éénige exemplaar van het voornaamste zijner gedichten, HET LAND ONZER VREEMDELINGSCHAP, hetwelk hij nog korte dagen voor zijnen dood, onder algemeene toejuiching, te *Rotterdam* had voorgelezen, mede eene prooi der vlammen was geworden."

» De algemeene deelneming echter," dus vervolgen zij, » de wensch van velen om eenig aandenken aan den geliefden vriend te bezitten, en de overtuiging dat hij, die een zoo teeder bezorgd zoon, echtgenoot en vader was, het niet kan afkeuren, dat men zijn eigen werk deed strekken tot verzachting van het lot der zijnen, die door zijn' plotselijken dood in diepen rouw en verlegenheid werden gedompeld, hebben ons gedrongen om het opgevatte plan, ook bij het vinden van minderen voorraad, dan wij tijdens de aankondiging gehoopt hadden, niet te laten varen."

» Uit hetgene wij vonden," zoo lezen we verder, » kozen wij met opzet gedichten van verschillende tijdperken zijns levens, en wij houden ons overtuigd,

dat

dat de doorgaande geest, welken zij ademen, de beste lofspraak zal zijn op het edel, beminnelijk en godvruchtig karakter des mans, die van zijne jeugd af, toen hij DE VOORZIENIGHEID bezong, tot zijnen laatsten levenstijd, toen hij zoo gelukkig slaagde in de overzetting van MÖWIS lied: HET BETER VADERLAND, steeds zijne gezangen zoowel als zijne krachten wijdde aan God en de deugd."

Een vier en twintigtal stukjes van meerderen of minderen omvang, en waaronder enkele bij bijzondere gelegenheden, misschien wel *ex tempore* vervaardigd, maken den inhoud uit van dit ook door zijn uiterlijk aanzien keurige dichtbundeltje. De beide eerste zijn de uitgebreidste, en denkelijk ook wel de meest met opzet uitgewerkte: *Gods Voorzienigheid*, bladz. 1—17; en PERPETUA, of de *Zegepraal des Christelijken Geloofs*, bladz. 19—50, dit laatste een tafereel uit het begin van de derde eeuw der Christelijke Kerkgeschiedenis (*), en waarbij het fraaije *vignet* behoort, dat op den *titel* prijkt, en, even als het daar tegen over staande vrij wel gelijkende *silhouet* met een *facsimile* van de handteekening des overledenen, geteekend is door VAN DER WORP, en in steendruk gebragt door STEUERWALD, wier beider *belangelooze hulpvaardigheid, zonder eenige andere vergoeding, dan de onvermijdelijke onkosten*, door de Uitgevers, in hun Voorberigt, met erkentenis geroemd wordt.

Hierop volgen: *Aan* .... (eene jeugdige vriendin en onderwezene van den overledene) *na het afleggen harer belijdenis*, bladz. 51. *Aan een kluizenaar*, bladz. 52. *Gedachten op een kerkhof*, bladz. 54. *De Weduwe*, bladz. 58. *Aan .... bij den dood van een*

(*) Zie *Passio S. S. Perpetuae et Felicitatis, cum not.* L. HOLSTENII, *cet.* Paris 1664, 8°.

een kind, bladz. 62. *Het laatste afscheid van mijnen vriend* F. W. N. SURINGAR (*), bladz. 64; en *Bij het afsterven van den Hooggeleerden Heer* E. A. BORGER, bladz. 67. Beide laatstgenoemde reeds vroeger afzonderlijk gedrukt, en gevoelvolle uitstortingen van een diep getroffen hart bij het verlies van een' dierbaren vriend en leermeester. *De Nachtwacht*, bladz. 73, en *Het betere Vaderland*, beide naar het Hoogd. van H. MÖWES. Verder: *Bij den overgang van het Oude in het Nieuwe Jaar*, bladz. 81, denkelijk in een' gullen vriendenkring uitgesproken. *Aan ....*, bladz. 84, op het beeld zijner geliefde. *Bij de geboorte van mijn derde zoontje*, bladz. 86, eenvoudige regt vaderlijke uitboezeming. *Vaarwel aan Vrienden*, bladz. 91. *Afscheidsgroet aan het Slot Eerde en deszelfs bewoners*, bladz. 92. *Aan den Hooggel. Heer* J. VAN VOORST, *bij de viering van zijn' 40jarige dienst aan de Kerk en Hoogeschool*, 18 *October* 1818, bladz. 95. *De Leidsche Wezen aan de Burgerij dier stad*, *bij den aanvang van het jaar* 1821, bladz. 98, insgelijks reeds toen gedrukt. *De Wonderboom*, bladz. 104, een droombeeld, na het lezen van STARING's *Winterloof*, 1832. *De Winter*, bladz. 107. *De Bergbewoner*, bladz. 111. CAJUS MUCIUS *voor* PORSENA, eene vrije navolging van LIVIUS, bladz. 114. Eindelijk een paar stukjes van Vaderlandschen inhoud, op de, na den Belgischen opstand in

(*) Bij dit stukje leze men des gewezen Leidschen Hoogl. L. SURINGAR, *Het Goddelijk bestuur in den vroegen dood onzer geliefden*, *eene Leerr. over Psalm* LXXVII: 14*a*. *Leid.* 1821, 8°., waaruit, tot opheldering van reg. 17—21, blijkt, dat, kort na des jongelings dood, deszelfs eenig tweejarig zusje aan dezelfde ziekte bezweek. Dit met een enkel woord aan te teekenen, ware hier wel noodig geweest.

in 1830, jongstleden gebeurtenissen: *Hulde aan de Nederlandsche Zeemagt op de Schelde*, bij den heldendood van VAN SPEYK, bladz. 117; en *De Gorselsche Heibewoner en zijn Zoon, op den 26sten Augustus* 1833, bij de toen plaats hebbende wapenschouwing en herinnering aan den voor ons Nederlanders even roemvollen, als voor de *Franschen* vernederenden val van *Antwerpens* vijfhoek, bladz. 126 en volgg.

Wij onthouden ons van alle beoordeeling van de dichterlijke waarde dezer verschillende stukjes, zoowel als van enkele aanmerkingen, die daarop hier en daar zouden kunnen gemaakt worden. Geen menschelijk werk is vrij van gebreken, veelmin het werk van hem, die door een' vroegtijdigen dood verhinderd is er de laatste hand aan te leggen. Indien toch de bekwame maker zelf dit zijn dichtwerk in het licht gegeven had, hij zoude daarin voorzeker geene regels geduld hebben, als die bladz. 17:

» Verheugt u in mijn zegen . . . en vaart voor eeuwig wel" —

waar het den Uitgeveren, behoudens alle vrees voor ongeoorloofde verminking van eens anders werk, weinig moeite zoude gekost, en den zin bijna niet veranderd hebben, in de plaats van *zegen*, *heil* te stellen. En de regel:

Dus sprak, dus stierf hij, en in zijn wezenstrekken

is eene lettergreep te kort, tenzij men *stierf* (zoo als bij VONDEL meer dan eens) in twee sylben schrijve of leze *stierref*. Insgelijks bladz. 45, r. 11, moest *vermet'le* voluit geschreven zijn *vermetele*, waarvan de laatste *e* in een smelt met het eerstvolgende *ik*. Bladz. 48, r. 2, staat *uw*, lees *u*. Bladz. 56, r. 7,

voor het niet zeer kiesche *vratig graf*, zouden wij liever *gapend g.* gelezen hebben. Bladz. 83, r. 3, zoude B. zelf zeker zóó niet hebben laten drukken. Dan wij leggen de pen neder, en willen liever, ter verdere aanbeveling van dit lieve dichtbundeltje, met een weldadig oogmerk in het licht gegeven, eene enkele proeve aanvoeren. Wij nemen daartoe een stukje, dat zich evenzeer door lossen en bevalligen dichttrant, als door rijkdom en oorspronkelijkheid van vinding, onderscheidt; namelijk het bladz. 91 voorkomende

VAARWEL AAN VRIENDEN.

Hoe vliegt de tijd voorbij, hoe rollen onze jaren;
Zij voeren in hun vlugt en vreugd en droefheid meê,
Gelijk de zilvren Maas zijn rustelooze baren
Voorbij onze oevers stort en uitstort in de zee.
Gelukkig, die zijn hulk voor wind en tij gedreven,
Met echtgenoot en kroost en vrienden ziet belaân!
Waar liefde 't roer bestuurt op d' oceaan van 't leven;
En vriendschap zeilen reeft, bij 't dreigen van d' orkaan;
Waar wijsheid diepte (n) peilt en klippen weet te ontwijken;
En lengte en breedte meet, bestraald door sterren-licht;
De deugd den steven wendt en eens het zeil laat strijken
Voor 't eeuwig Vaderland, waarheên de koers zich rigt.

Zoo zij uw levenstogt. — Vaarwel geliefde vrinden!
En zien we op onze reis elkander ligt niet weêr,
Eens klinkt het *welkom* luid, bij 't zalig wedervinden
In 't hemelsch Vaderland — daar scheiden wij niet meer.

De Uitgevers hadden deze nagelaten gedichten nog kunnen vermeerderen met een paar vroeger afzonderlijk gedrukte: het eene *Op den dood van mijnen vriend* N. THOLEN, *Med. Cand.*, *overleden den 7den April* 1819,

1819, mede te vinden achter EV. WASSENBERGH's *Redev. ter Gedacht. van* N. THOLEN, *Franek.* 1820, bl. 33 en volgg.; het andere *Op het afsterven van* H. A. VAN DER PALM, *Stud. in de Lett. en Godgel. te Leyden, November* 1819, midden tusschen twee lijkdichten van andere hand. Of er meer andere dergelijke losse stukjes van BAX in druk bestaan, is ons niet bekend. Waarom op den geheel Nederduitschen titel, onder den naam van DIRK BAX, liever in 't Latijn *Theol. Doct. et V. D. M.*, dan in onze moedertaal *Doctor in de Godgeleerdheid*, of, zoo als op den omslagtitel, *Theol. Doct. en Predikant*, gezet is, valt moeijelijk te gissen. Ook is het bijgevoegde *te Zutphen*, en overtollig, en onvolledig, daar de overledene niet alleen dáár Predikant geweest is, maar reeds te voren twee andere standplaatsen gehad had.

Gedichten van GERARD BRANDT MAAS, *Tweede Stukje. Te* Amsterdam, *bij* R. STEMVERS, 1837, XIV *en* 96 *bladz., gr.* 8vo.

Zie hier het tweede stukje der gedichten van den Wel-Eerwaarden BRANDT MAAS, waarvan wij vroeger het eerste aangekondigd hebben. Wat zullen wij er van zeggen? Dezelfde toon heerscht in dit stukje als in het vorige. Die ze nu beiden heeft, zal ze in zijne kast zetten en niet weten wat hij er mede doen moet. Daarom zullen wij er liever niets van zeggen.

Jagt-Handboekje voor Noord-Nederland, *door* A. H. VERSTER VAN WULVERHORST, *Adjunct-Houtvester, honorair Lid van het Genootschap ter bevordering der Natuurkundige wetenschappen, te Groningen. Uitgegeven, voor rekening van den Schrijver, ten voordeele der armen te Noordwijk.* Te Leiden, *bij* C. C. VAN DER HOEK, 1838, 124 *bl. kl.* 8*vo*.

Er bestaan in het Fransch, Hoogduitsch en Engelsch een aantal verschillende handboeken voor den liefhebber der jagt, waarvan ook eenigen, b. v., THON's *volledige jagerschool* en anderen, in onze taal zijn overgebragt. Het bleef echter eene behoefte, dat eene bekwame hand, zich tot het zamenstellen van een dergelijk werk, voor onze gewesten en in verband met de daar bestaande jagtwet ingerigt, verledigde.

Deze wensch, in de *Vaderlandsche letteroefeningen* van 1836 geuit, gaf den Heer VERSTER aanleiding om door het schrijven van dit handboekje, zoo als hij zich nederig uitdrukt eene poging aan te wenden om het voorgestelde doel, ten minste gedeeltelijk te bereiken.

Zoo iemand, dan voorzeker was de Heer VERSTER geboren en opgevoed in de Provincie *Noord-Braband*, een gewest, waarin de jagt tot eenen hoogen graad van volmaaktheid gebragt is, en daarna inwoner van *Zuid-Holland*, waarin zich mede vele kundige jagtliefhebbers bevinden, verder door den aard zijner betrekking als Houtvester, als het ware, geroepen: om deze taak op zich te nemen die hij dan ook waardiglijk vervuld heeft.

In het eerste Hoofdstuk, wordt gehandeld *over het*

jagt-

jagtgereedschap, in het tweede *over de honden en derzelver afrigting*, eerst in het algemeen, daarna over den *staanden hond*, vervolgens over den *Brak*, daarna over den *Windhond*, en eindelijk over den *Dashond.*

Het derde Hoofdstuk heeft tot opschrift: *Het wild en de jagt op hetzelve*, de dieren die hier behandeld worden zijn: *de Haas*, *het Korhoen*, *de Fazant*, *de Patrijs*, *de Kwartel*, *de Houtsnip*, *de Poelsnip*, *de Watersnip*, *de halve Snip*, *de Ganzen*, en *de Eenden.*

Het vierde Hoofdstuk heeft aan deszelfs hoofd: *Het schadelijk gedierte en de middelen om het te verminderen*, de onderdeelen zijn: *de Vos*, *de Das*, *de Otter*, *de Huis-Matter* of *Fluwijn*, *de Bunsing*, *de Hermelijn*, *de Wezel*, *het Konijn*, *de witstaart Arend*, *de Edelvalk*, *de Havik*, *de Buizerts of Muisvalk*, *de Wouwen of kuikendieven*, *de Raaf* en *de Ekster.*

Het vijfde en laatste Hoofdstuk, handelt over *Eenige ziekten der honden en hare geneeswijze*, als daar zijn, de dusgenoemde *hondenziekte*, *schurft*, *keelontsteking*, *oorkanker*, *vliezen op de oogen*, *wonden* en *verrekkingen.*

Als Bijlagen vindt men hier van bl. 85 tot 124 de nog thans kracht van wet hebbende *verordeningen op de jagt in Noord-Nederland.*

Wij wenschen dit lieve handboekje welks opbrengst zoo als men, uit den titel gezien heeft, tot een weldadig doel bestemd is, in veler handen, en noodigen bij deze, den Heer VERSTER uit, om onze letterkunde te willen verrijken met eene geschiedenis der groote en kleine jagt in *Nederland*, waartoe toch eenige verspreide bouwstoffen voor handen zijn. Het kan niet missen of een Houtvester die de pen zoo goed weet te hanteren, is voor zulk eene taak wel berekend.

II. GESCHIED- EN LETTERKUNDIGE VERHANDELINGEN, BIJDRAGEN VAN GEMENGDEN INHOUD, DICHTSTUKKEN, enz.

UITTREKSELS UIT HET DAGBOEK VAN *A. ELINK STERK JR.*

TOGTJE NAAR *SCHAFHAUSEN* EN *WURTEMBERG* IN JUNIJ 1834.

(*Vervolg van de Vriend*, *N°*. IX, *bl.* 696.)

Op het gehoor af, volgden wij eene, van den grooten weg zijdelings afwijkende, laan, kwamen zoo doende aan een tamelijk vervallen en armoedig buurtje, vroegen daar nog eens, met een' toon van twijfeling, of wij ons wel op den goeden weg naar den grooten Rijnval bevonden, en bekwamen tot antwoord, dat wij slechts nog twintig passen verder behoefden te gaan, om denzelven te zien. — Wij gingen dan nog die twintig passen, met kloppende harten voort, met blijde hoop, met hooggespannen verwachting en niet zonder inmengsel van vrees, dat onze verwachting mogt bedrogen worden; doch neen, zij werd niet bedrogen, een groot-

scher en prachtiger tafereel dan ons hier verbeidde, had onze verbeelding zich nimmer gedacht.

Men vindt den val van *Schafhausen* door verschillende reizigers zoo verschillend beoordeeld, dat men, denzelven niet gezien hebbende, naauwelijks tot eenig vast besluit omtrent zijnen wezenlijken trap van grootheid en schoonheid kan geraken. De oorzaak van deze uiteenloopende gevoelens laat zich, mijns oordeels, door natuurlijke omstandigheden verklaren. De val van *Schafhausen* heeft de majestueuse breedte des geheelen Rijnstrooms. De op zich zelve mede vrij aanzienlijke hoogte van nagenoeg tachtig voet valt, evenwel, bij zulk eene breedte, vergelijkenderwijze minder in het oog. Men moet den val alzoo van een hoog punt en in zijne breedte overzien, om daarvan de volle pracht en schoonheid te ontwaren. De *Rijn* bij *Schafhausen* ondergaat, na eene langzaam toenemende bruising, plotseling die stoute breking en storting, waarbij wij ons in dit oogenblik bevonden, doch vervolgt zijnen loop, op weinige honderd schreden afstands, weder even zoo kalm, alsof hij geen de minste verstoring had ondergaan. Verder brengt bij de meeste watervallen, maar bij deze in het bijzonder, de meerdere of mindere gezwollenheid van den stroom, naar gelang van het jaargetijde en den ongelijken toevoer van het bergwater, eene zeer verschillende uitwerking te weeg; waarbij zich eindelijk nog voegen laat, dat het uur van den dag en het meer of min gunstige licht van zon of maan, dat de bruisende en kokende watermassa bestraalt, bijkans alles beslist, ten aanzien van de schitterende en bevallige kleurspelingen die tot het grootste sieraad van een zoodanig natuurverschijnsel strekken.

Wij troffen het zeer gelukkig, wij bevonden ons hier in het goede saizoen, de stroom was krachtig en vol, en wij stonden op eenmaal bij het be-

slis-

slissende punt, waar de reeds eenigermate driftig gewordene rivier, op hooge rotspunten stuitende, die zich van uit haar midden verheffen, daarmede in eenen hevigen worstelkamp treedt, duizendvoudig gebroken en terug geslagen wordt, en vervolgens ziedende en bruisende, tusschen hoog opgaande stofwolken, in de diepte nederploft. — Wij zagen deze prachtvolle worsteling, dezen reuzenstrijd der wateren bij neigenden dag. Alles rondsom scheen in eene eerbiedige stilte weggezonken, bij het groote pleit dat zich hier beslechtte. Alles zweeg bij het donderend geraas van de gedurig aandringende en zich verbrijzelende massa's. Breede slagschaduwen begonnen zich over het omliggende landschap uit te breiden, terwijl de woelende en nederstortende stroomen, beschenen door de laatste stralen der zon, al de kleuren van het prisma vertoonden, en het schuimende en spattende stof met schitterend wit tegen de sombere oevers en bruine rotsklompen afstak.

Sprakeloos van verbazing en verrukking aanschouwden wij dit grootsche bedrijf der natuur. Wij dachten aan den oorsprong en aan de verdere bestemming van dien zegenrijken *Rijn*, welken wij hier in eene zoo hevige beroering zagen, als of het de vraag gold van zijn volgend bestaan. Wij dachten aan de eeuwen, gedurende welke het tooneel, dat ons thans geboeid hield, zich reeds onafgebroken herhaald heeft en erkenden hierin een treffend beeld van de altijd jeugdige krachten der schepping. Onze eigene nietigheid gevoelende, maar tevens ons uitstekend geluk van het groote te kunnen beseffen, verwijlden wij hierbij zoolang, tot de zorg voor het opzoeken van ons nachtverblijf ons noopte stadwaarts te keeren.

Van de stad zal ik niet veel zeggen; het is een volkomen Oud-Duitsche stad, waaraan ik niets bij-

zon-

zonder opmerkelijks bespeurde, behalve sommige geestig in fresco beschilderde huizen, en eenige op de openbare pleinen en hoeken der straten geplaatste standbeelden, van historische personen, onder welke, zoo als van zelf spreekt, dat van WILLEM TELL niet is vergeten. Het hoofddoel van ons verblijf in *Schafhausen* was de val, gelijk ik dan ook, volgens gemaakte afspraak met onzen reisgezel, reeds den eersten dag na onze aankomst, al weder dadelijk in den vroegen morgen met hem daarheen toog, gewapend met het noodige teekengereedschap, om te trachten ons daarvan eenig blijvend aandenken te verschaffen. Wat wij op het papier bragten had weinig te beduiden, maar het genot dat wij nu weder smaakten was genoeg om een' levenslangen indruk achter te laten.

Wij zagen nu niet slechts den val, in een nieuwen niet minder bekoorlijk licht en kleur, dan waarin wij dien bij avond hadden gezien, en bewonderden het heerlijk smaragd groen van het aanstroomende water, welke kleur mij gezegd werd eene doorgaande eigenschap van den Zwitzerschen *Rijn* te zijn; maar op onze wandeling derwaarts zagen wij nu ook, in de fijne tinten van het helder verschiet, de gevorkte Alpenkruinen zich duidelijk teekenen, hetgeen ons eene geheel nieuwe stof tot verblijding gaf. — Bij de uitwerking, die deze ontdekking op mijn' reisgezel te weeg bragt, verdwenen nu ook van zijn gelaat de laatste sporen van dat phlegma, dat ons daarin aanvankelijk gehinderd had. Hij betuigde nu slechts vurig te wenschen, dat hij hier zijne familie en vooral eene geliefde zuster bij zich mogt hebben, en als jeugdig krijgsman verzuimde hij niet, hier ook tevens met geestdrift den Alpentogt van HANNIBAL te gedenken. — Het deed mij waarlijk leed, nu het oogenblik gekomen te zien, dat onze reisweg zich scheiden moest;

het

het deed mij leed hier thans afscheid te moeten nemen van een mensch, die ons, door verschillende beminnelijke eigenschappen, zoo lief was geworden, als dit bij eene zoo korte kennis mogelijk is, en dat wel met het zeer waarschijnlijke vooruitzigt, van hem nimmer weder te zien, en misschien wel nimmer weder iets te vernemen van de verdere ontwikkeling van eenen zooveel belovenden aanleg.

Volgens gemaakte afspraak met mijne vrouw, kwam zij mij hier, bij den val, op een bepaald uur opzoeken, om in dezen omtrek verder te zamen den dag door te brengen. Zij vond mij bijna bezwijkende van de zonnehitte, die ik had willen trotseren, om mijne teekening te voltooijen, mij ook niet van die plaats durvende verwijderen, uit vrees van elkander te zullen missen. Wij lieten ons nu overzetten, naar de overzijde van den *Rijn*, om ons te begeven naar het kasteel van *Lauffen*, thans bewoond door een' kunstenaar, met name BLEULER, wiens miniatuur afbeeldingen van den val en andere Zwitsersche en Duitsche natuurgezigten veel aftrek schijnen te hebben, en waar men tevens eene soort van *Wirthschaft* vindt, die de gelegenheid verschaft, om aldaar geheele dagen naar hartenlust bij het gezigt van den Rijnval te vertoeven, en zich, op een' overhellenden rotswand staande, door zijn schuim en stof te laten bespatten, gelijk ook dit, zoo nabij gelegene, standpunt ons nu te beter gelegenheid gaf, om de gedaante der tusschen den val zich verheffende rotsklompen te onderzoeken, en het op de middelste rotspunt geplaatste beeld van TELL te ontwaren. — Hier bleven wij den middag over, en wandelden daarna, die zijde des *Rijns* vervolgende, welke reeds tot het Kanton *Zurich* behoort, tusschen groene wijnplantingen, al immer voort, totdat wij de brug bereikten, welke aan het andere ein-

einde van *Schafhausen* over den *Rijn* is geslagen. Ook nu bespeurden wij nog eens de *Alpen*, die zich in eene teedere rozentint aan den gezigteinder vertoonden, en zagen daarbij elkander aan, als of wij zeggen wilden »*Dahin, dahin möcht ich mit dir o! mein Geliebte zieh'n.*"

De verzoeking was groot om van hier een' uitstap naar den *Righi*, of een' togt per stoomboot naar *Constanz* te doen; doch zouden wij dan voldaan zijn geweest? Onze tijd was bepaald; aan eene Zwitsersche reis viel niet te denken, en mogt ik van een' of anderen Zwitserschen *Alp* een hoekje van *Italië* in het oog hebben gekregen, dan had ik voor de verdere gevolgen niet meer ingestaan. Wij begrepen dus, dat het verstandiger zou zijn, nog eenige speelruimte voor de Duitsche terugreis over te houden, dan ons aan verdere, al te groote, verleidingen bloot te stellen.

Ik ging er dan 's morgens vroeg op uit, om eene goede reisgelegenheid, naar *Stuttgardt* te zoeken, en vond een' voerman, met wien ik overeenkwam, dat hij ons voor 70 francs derwaarts zou brengen. Dit geschikt zijnde, gingen wij nog een laatst afscheidsbezoek bij den Rijnval afleggen, en lieten ons daarbij nog een en ander verhalen, van de anecdotes en bijzonderheden, die tot denzelven betrekking hebben. Zoo werd ons verhaald, hoe veel kunst en behendigheid het vereischt had, om den WILLEM TELL op die hooge rotspunt, te midden van den val, te plaatsen, en wat verbazing de uitzinnige onderneming van twee Engelschen had te weeg gebragt, die zich in een bootje met den stroom hadden laten nederzakken, en daarin, zonder eenigen vorm van proces, aan flarden gescheurd en verbrijzeld waren. Volgens DUMAS, die dit geval in deszelfs bijzonderheden geboekstaafd heeft, schijnt een van die helden slechts eene dollemans-proefneming beoogd te hebben, want hij had zich zoo vast aan

zij-

zijne zitbank geklemd, alsof het zelfbehoud hem niet geheel onverschillig was; de andere daarentegen, wegens teleurgestelde liefde zulk eenen poëtischen dood verkozen hebbende, zou zich daarom los, met de armen gekruist, in het bootje geplaatst hebben, zoodat hij, als in eenen oogwenk, omver geworpen en op de rotsen verpletterd werd.

Wij reden voor den middag af, langs een' tamelijk goeden weg, aten in een dorp aan den voet van een' berg, op welks kruin het slot *Hohenweiler* zich eenzaam verheft, en bereikten tegen den avond *Tüttlingen* in het Wurtembergsche gebied.

Zoodra wij in *Tüttlingen* aan het posthuis (een zeer goed logement) afgestapt waren, en de Kastelein ons de eerste hulp en teregtwijzingen gegeven had, met alle die beleefde dienstvaardigheid, welke men, als men met bijzonder rijtuig reist en de bagaadje een fatsoenlijk voorkomen heeft, van ieder goed kastelein, maar vooral van een Duitsch, provinciaal kastelein, die niet veel bezoek krijgt, met zekerheid kan verwachten, toog ik, volgens zijne aanwijzing, op weg naar het politie-kantoor, om mijnen pas te laten viseren; eene allerlastigste formaliteit voor den reiziger, die weinig tijds te verliezen heeft, maar die ik, tot mijne gerustheid, toch liefst in eigen persoon wilde verrigten. Zij werd mij te lastiger doordien ik, na eenige modderpoelen, tot aan het andere einde der stad, te hebben moeten doorwaden, den ambtenaar in questie niet op het bedoelde kantoor vond, en hem nog in eene verder gelegene herberg of bierkroeg moest gaan opzoeken, om niet een' geheel vergeefschen togt gedaan te hebben. — Mijn' terugweg meer gerust gesteld en dus met meer bedaardheid afleggende, bleef ik eene wijl stil staan op eene brug. Onder die brug liep een ondiep en morsig water, en dit

wa-

water was; raad eens lezer! . . . . Het was niets meer of minder dan de *Donau*.

Ik had dan nu ook de *Donau* gezien; met deze voldoening keerde ik naar ons logement terug, en met dit grootsche denkbeeld werd ik 's morgens al vroegtijdig uit den slaap gewekt, en het spreekt van zelf, dat mijn eerste gang zich weder naar de *Donau* rigtte, hoewel ik het geweldig ergerlijk vond, dat zij zich voor het eerst zoo leelijk en morsig aan mij vertoond had; aan mij, die haar zoo gaarne alle hulde zou hebben bewezen, zoo ik daartoe slechts eenige termen had kunnen vinden. Ik bezag haar nu nog eens bedaard, maar het scheen mij eene parodie op de *Donau*, of eene poets, die het *Donau*-vrouwtje mij spelen wilde, haar, die in zoo menige Duitsche ballade bezongen is, die ik gewoon was mij, als de levensader van een waar tooverland, helder en breed, omzoomd met ridderburgten en feënpaleizen te denken, nu zoo geheel onaanzienlijk voor mij te zien verschijnen. Intusschen in allerlei mijmeringen verzonken, over de balustrade liggende, wierp ik een stokje in het water, en het dreef langzaam in eene oostelijke rigting voort. Ach! dacht ik, mogt ik ook maar gaan kunnen, waarheen dit stokje gaat, en de gedachte aan het grootsche aanzien, dat deze hier nog zoo onbeduidende vliet ongetwijfeld bij haren verderen aanwas verkrijgen moet, ontvlamde mijne verbeelding zoo zeer, dat het mij onmogelijk scheen, hier voor goed van de *Donau* afscheid te nemen.

In ons logement werd buitengewone raad belegd. Mijne vrouw vervulde in dit kritieke geval, zoo als dit in ieder welgeordend huwelijk behoort, de functiën van het Parlement; onze kastelein, tevens postmeester zijnde, die van den Staatsraad, terwijl de *kutscher* de plaats van het Ministerie bekleedde. De

slotsom der debatten was, dat wij wel niet tot aan *Weenen* of de *Zwarte zee* zouden gaan, maar toch ook hier niet zoo geheel onbevredigd afscheid van de *Donau* konden nemen; dat wij dan, de vrij algemeene gewoonte volgende van in moeijelijke twijfelingen den middelweg voor de beste te houden (wat evenwel dikwijls eene groote dwaling is), ons ditmaal zouden vergenoegen met voort te reizen tot aan *Ulm*, werwaarts de postmeester ons verzekerde, dat ons gespan ons zeer goed in denzelfden tijd konde brengen, dien wij anders tot den togt naar *Stuttgardt* zouden behoeven, en vanwaar wij dan vervolgens weder in eene dagreis noordwestelijk op *Stuttgardt* aan konden gaan.

Wat den tot dezen reisweg vereischt wordenden tijd betreft, vonden wij de voorspelling des postmeesters bij ondervinding niet volkomen bevestigd, ten gevolge van de moeijelijke berijdbaarheid der met onbehouwen groote steenen gepuinde wegen. Ook de pleisterplaatsen, die wij op dezen togt aandeden, konden de vergelijking in geenen deele doorstaan met die, waaraan wij langs de *Rijn* en op andere pleiziertogtjes waren gewend. Wij vonden ons op eenmaal in het oude *Duitschland* eene eeuw terug geplaatst, en mogten ons over de ontberingen niet beklagen, die meestal aan zulke afwijkingen van de groote reisroutes verbonden zijn. — Wij reden door fraaije dennenbosschen, en aten te *Moeskirch* bij een Israëlitisch kastelein, waar men geweldig aan het kijven was met een' Zwitser, aan wien men betoogen wilde, dat de Zwitsers van nu niet meer de Zwitsers van den slag van *Morgarten* waren, en ons inmiddels een vrij slecht maal ten deel viel. Wij kwamen, verder, het Vorstendom in miniatuur van *Hohenzollern Sigmaringen* gepasseerd hebbende, te *Mengen* en hiel-

den hier ruste, om eene *portion Caffé* te gebruiken, terwijl ons zulke wonderen werden verteld van de geringe prijzen van vele artikelen en vooral van het slagtvee, dat ik bijna in verzoeking kwam om hier mijn overig reisgeld tot aankoop van eene kudde te besteden, om daarmede, als een andere ABRAHAM of LOTH, huiswaarts te keeren. Alle gekheid daargelaten, dan is het toch verwonderlijk om te zien: alles goedkoop en toch geen welvaart; grond in overvloed en eene bevolking, die zich bij geheele karavanen naar elders begeeft. Zou de verklaring niet hierin te vinden zijn, dat de goedkoop hier niet uit overvloed van zaken, maar veeleer uit gebrek aan commerciële en industriële bedrijvigheid ontstaat, waardoor de zaken niet naar eisch benuttigd noch betaald kunnen worden? — Eindelijk belandden wij des avonds te *Riedlingen*, een vuil en verwaarloosd stadje, waar de *Donau* al wat belangrijker begon te worden, maar zoo haveloos werd gelaten, dat het mij aan het harte ging. In het voornaamste logement, waar wij onzen intrek namen, werden wij door eene walgelijke bierlucht gekweld, doch de *bewirthung* was anders goed, bestaande ons avondmaal uit het hier zoo algemeene rheevleesch met salade en verdere toebehooren, hetgeen met het gebruik van wijn, het slapen en het zeer goede ontbijt van den volgenden dag, voor ons beiden, uitwijzens de daarvan nog onder mij berustende rekening, op slechts 1 fl. 50 kreutzers te staan kwam. Wij hadden evenwel eenen niet zeer rustigen nacht doorgebragt, doordien men, toen wij reeds te bed waren, nog aanklopte, om de afgifte van mijnen pas te vragen, en men zich op mijne aanmerking, dat men dit wel wat vroeger had kunnen doen, wel is waar verwijderde, doch met dat gevolg, dat

reeds bij het aanbreken van den dag het kloppen aan de kamerdeur hervat werd, zoolang tot ik aan den dringenden eisch had voldaan.

Den volgenden dag kwamen wij in het tamelijk nette en levendige *Ekingen*, waar wij gelegenheid hadden het eigenaardige kapsel en verdere costuum der vrouwen in haren zondagstooi op te merken, bestaande het kapsel uit eene soort van gouden of zilveren mat, welke in den vorm van een diadeem op het achterhoofd rust. Na een uren lang aanhoudenden regen te hebben doorgestaan, kregen wij eindelijk op den namiddag den onvoltooiden toren van *Ulm* in het gezigt, hartelijk verlangende onze reisplunje af te werpen, en ons in een goed logement te versterken en te verkwikken.

De wijd en zijd vermaarde *Ochsenwirth*, aldus genaamd volgens een' zwarten os, welken zijn logement tot uithangbord heeft, logenstrafte in ieder opzigt den kwaden dunk, welken men zich, naar een zoo weinig vleijend praedicaat, van 's mans voorkomendheid en beleefdheid zou kunnen vormen, en bevestigde integendeel aan ons de welgegrondheid van zijnen roem, van een van de beste logementhouders van *Duitschland* te zijn. Het goede middagmaal, dat hij ons in der haast deed opdisschen, werd voorzeker uitnemend gekruid door den eetlust, dien het vertraagde etensuur in ons opgewekt had, en de regens, welke ons hadden verkleumd, droegen niet weinig bij, om den verwarmenden wijn van den *Ochsenwirth* voor ons tot een' nectar te maken, doch hoe dit zij, wij hadden het er goed, in alle deelen goed, en ik durf den *Ochsenwirth* aan elk landgenoot, die in dezen hoek van *Duitschland* mogt verzeild raken, volmondig aanbevelen, hoewel zijne rekening, die voor *Nederland*

zeer

zeer billijk zou zijn, evenwel, in verhouding tot de zeldzame goedkoopheid van het land, alles behalve gematigd was.

Maar nu de *Donau!* .... Wel, de *Donau* zag er hier ten minste fatsoenlijk en presentabel uit. Zij vloeide onmiddellijk langs ons logement, en zoo als wij haar van uit ons raam nu geheel op ons gemak konden gade slaan, kwam zij mij voor een paar honderd voet breedte te hebben. De brug, die over haar ligt, en het Wurtembergsche met het Beijersche grondgebied vereenigt, is frai en massief gebouwd, en het water aangenaam gestoffeerd door de Donauschepen, eene geheel eigenaardige soort van luchtig zamengestelde, gondelvormige en weinig diepgaande vaartuigen, die de koopgoederen tusschen *Ulm* en *Weenen* vervoeren. De oevers van de *Donau* hadden ook hier nog wel geen eigenlijk dichterlijk aanzien, doch het laat zich aan alles opmerken, dat de rivier hier ten minste aanvangt den bezielenden invloed van een' belangrijken handelstroom uit te oefenen.

Het meest wezenlijk genot gaf mij in *Ulm* het zien van de *Cathedrale*, waarvan het voorportaal een onovertreffelijk gothisch kunstwerk is, alsmede eene fraaije pomp en eenige andere uitmuntende fragmenten van oud Duitsche architectuur, die deze stad nog heeft overgehouden, en dubbel op prijs mag stellen, na dat het moderniseren ook hier reeds zoo magtige voortgangen heeft gemaakt, dat twee derde deelen van de oude stad door een' nieuwen weinig beduidenden, doch netten bouw is vervangen.

Wijl *Wurtemberg* niet tot de meest bezochte landen behoort, en deze *Cathedrale* alzoo bij ons ook weinig bekend is, zal het niet overtollig zijn deswege iets meer te zeggen. Het kwam mij dan voor, dat haar portaal het merkwaardigste, ja het eenige bijzonder

merkwaardige deel is van dit gebouw. Het overige bezit uitwendig geen zeldzame schoonheid, en de smalle en hooge ramen schenen mij geen gelukkige uitwerking te doen, terwijl voorts het inwendige, door toewijding aan de Protestantsche eeredienst, van vele eigenaardige attributen ontdaan, en met andere oneigenaardige zaken opgevuld is, die den indruk van aestetische eenheid bederven (*). Maar zoo het portaal het belangrijkste is, dit alleen is dan ook, wegens deszelfs voortreffelijke schoonheid, elks bewondering en langdurige opmerkzame beschouwing overwaardig. — Men denke zich een' ingang, geschraagd door twee fijn bewerkte, dunne, hoog opgaande pijlers, welke met fraai beeldwerk en gothische naalden in dier voege bedekt en bekleed zijn, dat daardoor voor het oog alle zweem van logheid en zwaarte wordt weggenomen, wijl de opeengestapelde versierselen zich zoo vlug en geestig ontwikkelen, dat het een, als het ware, uit het ander schijnt op te schieten, gelijk ook het daarop rustende gewelf, met een omboordsel als van kant, in diezelfde luchtigheid deelt, en dus het geheel een zoo zwevend aanzien heeft, dat de grond daardoor naauwelijks gedrukt schijnt te worden. — Door de evengemelde twee voorpilaren nu worden drie evenredige spitsbogen gevormd, door welke men onder het kruisgewelf treedt, dat het portaal genaamd wordt, en waar achter de eigenlijke kerk begint. Twee uitvoerig bewerkte deuren verschaffen daartoe den toegang, welke elk een lichtraam boven zich hebben, en door een sierlijk middelstuk met fraai beeldwerk van een gescheiden zijn, het-

(*) Dat wat mij aan het uitwendige des gebouws minder beviel kan ook wel daaraan zijn toe te schrijven, dat het welligt niet in deszelfs eerste volkomenheid bewaard is.

hetwelk wederom door eene Gothische naald bekroond wordt, welke, naar ik gis, omtrent de halve hoogte van de voorpilaren bereikt; zijnde voorts boven deze lichtramen tot aan het gewelf weder tot aanvulling een' rijken arbeid van half verheven beeldwerk aangebragt. — Het symetrieke van al de evenredigheden, de uitnemende fijnheid en snelheid van alle de lijnen, de rankheid en edelheid der vormen, de geestige overvloed der aangebragte sieraden wedijveren tot daarstelling van een van die wonderstukken der Gothische bouwkunst, die men niet aanschouwen kan zonder zich geneigd te gevoelen, om aan derzelver ontwerpers en daarstellers een' hoogeren geest toe te schrijven, die hen instaat stelde, zich, met eene zoo zeldzame vlugt der verbeelding, ten eene male van het alledaagsche en materieele los te rukken, hetzij dan dat godsdienstig geloof met kunstzin gepaard, op zich zelf, toereikend geweest zij, om die hoogere stemming te weeg te brengen, of dat ook werkelijk een verbond tusschen de bouwmeesters der middeleeuwen hebbe bestaan, dat, door trapswijze opleiding der ingewijden, tot de geheimen der kunst en vereenigde aanwending van uitstekende talenten en krachten, zulke wonderen van onberispelijke volkomenheid gewrocht heeft.

(Het Vervolg hierna.)

IETS OVER HET WERKJE VAN DEN HEER J. G. J. VAN DEN BOSCH; OVER DE WURTEMBERGSCHE SCHOOL VAN LANDHUISHOUDKUNDE,

DOOR

JAN KOPS,

Emeritus Hoogleeraar te Utrecht.

Het bovenstaande Werkje van den Heer J. G. J. VAN DEN BOSCH te *Wilhelminadorp*, getiteld: *De Koninklijke Wurtembergsche school van Landhuishoudkunde te Hohenheim, beschouwd met betrekking tot den Landbouw in ons Vaderland*; is in eenige van onze tijdschriften met lof vermeld, en de navolging van de gezegde inrigting van *Hohenheim*, op voorgang van den Heer V. D. BOSCH, zeer aangeprezen. Inzonderheid is dat geschied door den Heer VAN DEN BERGH VAN HEEMSTEDE in het *Tijdschrift voor de Nationale Nijverheid*, waarin een breed verslag van dit Werkje voorkomt.

De Heer V. D. BOSCH had zijn stuk aan Zijne Majesteit den Koning aangeboden, en ten gevolge hiervan was hetzelve door den Hoog-Edelen Gestrengen Heer, den Administrateur voor de Nationale Nijverheid, mij toegezonden, om mijne gedachten, omtrent den inhoud van dit Werkje, mede te deelen. Daar ik van andere gevoelens was, dan de genoemde beoordeelaars, heb ik dezelve aan den dag gelegd bij

mijn

mijn rapport aan Z. H. E. G., welke, even als Hunne Excellentiën, de Ministers van Buiten- en Binnenlandsche Zaken, zich met dit rapport wel hebben gelieven te vereenigen.

Inmiddels schijnen de hier boven aangewezene gunstige gevoelens eenigen indruk op het publiek gemaakt te hebben, en het kwam mij hierom dienstig voor, dat het ongunstig gevoelen, door den Heer v. d. bosch, wegens den staat van onzen Landbouw en wegens de bestaande inrigtingen ter bevordering van denzelven, in zijn Werkje aan den dag gelegd; werd wedersproken en weggenomen, en dat aan het publiek de redenen werden aangewezen, waarom de Regering de gegevene wenken van dezen Heer niet gevolgd heeft. — Hierom heb ik de vrijheid verzocht en bekomen, om mijne aan de Regering medegedeelde bedenkingen, omtrent het voorschreven Werkje, publiek te maken, zoo als dezelve hier verder voorkomen.

Het Instituut van *Hohenheim* had ik reeds gunstig leeren kennen uit het in 1834 uitgekomen Hoogduitsche Werkje, getiteld: *Uebersicht über die königlich wurtembergische Lehranstalt für Land- und Forstwirthschaft zu Hohenheim*, waardoor ik bekend was geworden met die verzameling van belangrijke landbouw-werktuigen, waarvan onderscheidene modellen door mij, op bekomene magtiging, zijn ontboden en aangekocht voor het Nederlandsch Kabinet van landbouw-werktuigen, zijnde N°. 600 tot 623, en in het tweede vervolg van den Catalogus van hetzelve Kabinet aangewezen. Het Werkje van den Heer v. d. bosch geeft echter van het gemelde Instituut een nog naauwkeuriger berigt, als zijnde dit door hem zelve bezocht, en met veel oordeel in bijzonderheden nagegaan.

Alsnu mijn gevoelen over dit Werkje zullende opgeven, zal ik

I. Den aard en omvang van dit Instituut aanwijzen.

II. Het doel, dat de Schrijver zich heeft voorgesteld en opgegeven, doen kennen, en de drangredenen, die hem hiertoe bewogen, onderzoeken.

III. Dit Instituut nader beoordeelen, vooral in betrekking tot het doel des Schrijvers.

Soortgelijk Instituut, als dat van *Hohenheim*, bestond reeds te *Hofwijl* bij *Bern*, onder het bestuur van FELLENBERG, te *Möglin* bij *Berlijn*, door den beroemden A. THAER opgerigt, waarmede dat te *Roville* van DOMBASLE in *Frankrijk* veel overeenkomt.

Het Instituut van *Hohenheim*, twee uren van *Stuttgardt* gelegen, is opgerigt door den voortreffelijken praktischen landbouwer N. SCHWERZ, en is een riddergoed van 315 bunders, voorzien van een zeer uitgestrekt slot, op het titelblad van het bewuste Werkje afgebeeld. Het onderscheidt zich in een Instituut voor den beschaafden stand en in eene lagere of akkerbouw-school. Het onderwijs voor het eerste Instituut is theöretisch en praktisch, waartoe negen onderwijzers werkzaam zijn. De hoofdvakken van onderwijs zijn: 1 Landbouwkunde en boschbouwkunde. 2 Bijvakken, waaronder veeartsenijkunde en landelijke bouwkunde. 3 Hulpwetenschappen, zoo uit het gebied der wiskunde, als der natuurkunde.

De hulpmiddelen tot het onderwijs zijn, behalve de velden en weiden, een uitgestrekt bosch en eene boomkweekerij; botanischen tuin van 4½ bunders, verzameling van werktuigen, boerderij, naturaliën-kabinet en andere verzamelingen, en een scheikundig laboratorium.

De kweekelingen, die inboorlingen zijn, betalen jaarlijks *f* 300; de buitenlanders omtrent *f* 500. Dit

al-

alles moet dienen, om toekomstige landeigenaars en bestuurders van groote landgoederen te vormen. — De lagere school is voor boerenkinderen, om bekwame werklieden op te leiden: deze betalen gedeeltelijk kostgeld, doch worden ook gedeeltelijk voor niet aangenomen. Zij verrigten het eigenlijke landwerk onder genoegzaam opzigt.

Hier worden natuurlijk de beste grondregelen van landbouw gevolgd en alle nuttige gewassen geteeld; terwijl de houtteelt en boomkweekerij ook vooral hier in aanmerking komen. Er bestaat eene groote veestapel, waar onder 1377 schapen; ook zijn er onderscheidene rassen, zoo van runderen als schapen: alles, ten einde de kweekelingen ook deswege de noodige kundigheden mede te deelen. Van alles wordt zeer naauwkeurig aanteekening, en wordt er ook boek gehouden van alle uitgaven en inkomsten.

Men kan deze boeken raadplegen, en aan een iegelijk wordt hieruit alle onderrigting gegeven, welke hij verlangt. De beste werktuigen kunnen hier besteld en verkregen worden; zoo ook alle soorten van woud- en vruchtboomen, en zaden van nuttige gewassen.

De Heer VAN DEN BOSCH vond hier (zie bl. 40) 45 kweekelingen voor de landhuishoudkunde, waarvan 22 inboorlingen en 23 buitenlanders, en voor de houtvesterij 19 inboorlingen, en 6 buitenlanders.

Alle de onkosten worden uit de opbrengsten bestreden.

Gemelde Heer was zeer voldaan over de orde, welke hier heerschte en over de werkzaamheden, die op het veld en in de stallen verrigt werden. Wegens eenige volgreeksen van gewassen, welke hier gevolgd werden, was hij minder voldaan, en de opbrengst van gewassen en den staat van eenige velden met die in

in ons land vergelijkende, vond hij een aanmerkelijk verschil ten voordeel der laatste, welker gronden in vruchtbaarheid zeker boven die der Wurtembergsche zijn te stellen; maar hetgeen hier boven alles in aanmerking moet komen, was, dat de wijze van bouwen en de staat en opbrengst der gewassen, alles overtrof, wat ver in den omtrek plaats had. — Dit vertrouw ik zal genoegzaam zijn, om deze inrigting van *Hohenheim* te doen kennen.

II. De Schrijver heeft onze landgenooten met dit instituut bekend willen maken, met het groote doel, dat zulk eene inrigting ook bij ons zou worden nagevolgd. Hij geeft dit, bl. 2, 53 en 66, op het nadrukkelijkst te kennen, en beschouwt de oprigting van zulk eene wetenschappelijk-practische school als het eenige krachtige middel, dat er bestaat, tot opbeuring van den landbouw in ons Vaderland: zelfs berigt de Schrijver bl. 66, » zoo lang men niet tot zoodanigen » maatregel zal besluiten, kan er geenerlei vooruit» gang plaats hebben, en moet de vaderlandsche land» bouw blijven achteruitgaan."

Van dezen vermeenden achteruitgang van onzen landbouw, waarvan de Schrijver op meerdere plaatsen gewaagt, zal ik straks nader spreken; maar ik moet noodwendig doen opmerken, dat de Schrijver tot het genoemde besluit gekomen is, uithoofde dat de middelen en maatregelen, welke tot hiertoe zijn aangewend, om onzen landbouw op te beuren, naar zijn oordeel, gebrekkig en hiertoe geheel onvoldoende zijn. Hoezeer de Schrijver dit slechts met eenige korte trekken, zonder dadelijk betoog, te nederstelt; meen ik echter, voor ik nog in eenige beoordeeling van het instituut te *Hohenheim* trede; uithoofde van mijne voormalige en tegenwoordige betrekking tot den

Ne-

Nederlandschen landbouw, niet onbeantwoord te mogen laten, hetgeen door den Schrijver, wegens onze inrigtingen ten nutte van den landbouw, is aangevoerd.

Wegens de Commissiën van landbouw spreekt de Schrijver, bl. 54 als in het voorbijgaan, en wel vraagt hij in eene noot: » hoe zijn zij zamengesteld? Zij » bestaan grootendeels uit slechts kunstmatige land- » bouwers, die niets dan den door hen geleerden en » aangenomen regel kennende, volstrekt ongeschikt » zijn, om algemeen nuttige maatregelen te helpen » beramen en ten uitvoer te brengen." De Schrijver betuigt, bl. 5, den Zeeuwschen landbouw, voornamelijk te bedoelen, vermits die der andere gewesten hem slechts oppervlakkig bekend is, weshalve de Commissiën van landbouw in alle die gewesten zich dit ook niet behoeven aan te trekken; maar uithoofde van zijne verklaarde onbekendheid in de overige gewesten, zoo moet deze algemeene uitspraak te meer als onbedacht, en onberaden beschouwd worden, en nu te harder luiden voor de Leden der Zeeuwsche Commissie, welke echter, even als die der overige Commissiën, door Zijne Majesteit hiertoe zijn geroepen en aangesteld, zoo dat ook het Gouvernement, aan het welk de Heer VAN DEN BOSCH niet geschroomd heeft, dit Werkje aan te bieden, in dezen niet weinig betrokken is.

Die met de werkzaamheden dezer Commissiën en het nut dat door dezelven gedurende 32 jaren, dat zij reeds bestaan hebben, is te weeg gebragt, onbekend is; heb ik slechts te verwijzen naar hetgeen deswege voorkomt in het door mij uitgegeven *Magazijn van Vaderlandschen landbouw.* Deel III tot VI. Verder komen hiervan zoo vele blijken voor in de sedert 1806 telken jare publiek gemaakte algemeene jaarstaten van landbouw, die alleen het gevolg zijn

van

van de werkzaamheden en de kunde van deze Commissiën, doch van welke staten de Schrijver nergens melding maakt en dus doet vermoeden, dat dezelve hem onbekend zijn; even als de belangrijke bijdragen tot de statistiek van sommige Provinciën, vooral die van *Gelderland*, uitgegeven in 1806, en alleen door de Commissie dier Provincie bewerkt: een volledig stuk, dat aller lof heeft weggedragen, maar door onzen Schrijver is voorbij gezien. Voorts zijn deze Commissiën de Adviseurs in zaken den landbouw betreffende, zoo aan de Regering als aan de Provinciale autoriteiten, en in vele gevallen de uitvoerders van derzelver besluiten.

Het Akademisch onderwijs in de Landhuishoudkunde wordt, bladz. 48, 52 en 65 in zoover door hem onvoldoende beschouwd, als niet leidende tot praktische kennis, hetgeen ook de aard van dit onderwijs niet medebrengt; echter staan niet alleen de hulpwetenschappen, die te *Hohenheim* onderwezen worden, bij ons Akademisch onderwijs op den voorgrond; maar ook worden daarbij medegedeeld de resultaten, van hetgeen de ondervinding in ons Vaderland geleerd heeft, en is dit onderwijs hierop geheel gebouwd; zoodat voor den toekomstigen praktischen landbouwer hieruit het grootste nut kan getrokken worden, indien dit middel ter onderrigting slechts vlijtig worde aangegrepen. Bladz. 37 wordt ook het Nederlandsch Kabinet van landbouw-werktuigen aangevoerd, dat de Schrijver wel veel vollediger keurt, dan de verzameling van werktuigen te *Hohenheim*; maar beide verzamelingen met elkander vergelijkende, beklaagt hij zich dat van onze werktuigen in het Kabinet » helaas zoo » weinig gebruik wordt gemaakt." — Daar de Schrijver dit Kabinet bezigtigd heeft, zoo zal het Hem bekend zijn, dat hierbij geene gronden gelegen zijn,

waar-

waarop deze werktuigen, gelijk te *Hohenheim*, dadelijk in werking kunnen gezien worden, en waardoor zekerlijk de Nederlandsche verzameling nog zoo veel volkomener aan haar groot doel zou kunnen beantwoorden; maar was hij verwittigd van het groot aantal bezigtigers, vooral nadat hetzelve naar *Utrecht* is overgebragt, en waaronder zeer vele praktische landbouwers, zich bevonden; alsmede van de vele afgeteekende of nagemaakte werktuigen, die hierdoor over het Vaderland verspreid zijn, hij zou zulk een' gemelijken blik op dit Kabinet niet geworpen hebben.

Het krachtelooze van alle de gemelde inrigtingen, zou, volgens den Schrijver, bladz. 59, al verder blijken uit den ongunstigen toestand, waarin zich onze landbouw bevindt. » Dezelve," zegt hij aldaar, » is » volkomen stilstaande, ja in vele streken is er zelfs » groote verachtering, en sommige belangrijke ge- » deelten der landhuishouding worden meer en meer » verwaarloosd." Tot proeve haalt hij de wolverbetering aan, waarin wij nog zeer ten achteren zijn; maar de pogingen ter opbeuring hiervan aan de veeartsenijschool, worden hoogelijk door hem geroemd, maar zegt hij: » op welk eene kleine schaal is de- » zelve ingerigt, in vergelijking met hetgeen te *Ho-* » *henheim* bestaat;" doch misschien wordt dit daar en in andere landen van *Duitschland* tot zulk eene hoogte opgevoerd, dat het andere takken van landbouw benadeelt.

Andere blijken van verwaarloozing van onzen landbouw worden niet aangevoerd, en het bijgebragte bewijs zelfs is te wijten aan oorzaken, die buiten den schapenhouder omloopen, namelijk aan de moeite, om de verbeterde wol alhier voor goede prijzen te kunnen verkoopen; daar anders genoeg schapenhouders zich beijverd hebben, merinos-schapen te houden, maar door

door de lage prijzen dezer wol hiervan werden afgeschrikt. Zulke oorzaken kunnen elk artikel van landbouw drukken, buiten alle schuld der landbouwers.

Het is niet te ontkennen, dat onze landbouw voor zeer aanmerkelijke verbetering vatbaar, en aan vele streken hoogst gebrekkig is; maar hoe zou eene spoedige verbetering hier mogelijk zijn, daar alles afhangt van de verstandelijke overtuiging en den wil van honderd duizenden individu's, waarvan de meeste onbeschaafd, bevooroordeeld en weinig bemiddeld zijn, welk laatste vooral zoo vele verbeteringen tegenhoudt.

Men zal onzen tegenwoordigen landbouw gerustelijk mogen vergelijken met dien geroemden staat in *Duitschland* en verdere naburige Rijken. Hoezeer steekt bij hen af dat algemeene welvaren onzer landlieden, hetgeen alleen door goede cultuur en veeteelt kan verkregen en onderhouden worden, daar zoo weinige eenig ander bedrijf oefenen; alsmede die ruimere opbrengst, welke van onze gronden getrokken wordt, zoo als ik dit in eenige bijzonderheden heb aangewezen in het laatste gedeelte eener Redevoering, gehouden in de openbare vergadering van de eerste Klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut, in het jaar 1821, en in het gedrukte verbaal dier vergadering voorkomende. Ik spreek nog niet van onze voortreffelijke veeteelt, en zuivel-making, den rijksten tak van onzen landbouw, waarin zoo weinige volkeren ons evenaren; terwijl vele gebrekkige inrigtingen, welke den landbouw elders in den weg staan, bij ons niet gevonden worden. Hierop achtgevende, zal men terug gehouden worden, om op onzen landbouw met minachting neder te zien. Misschien munten de Vlamigers boven ons uit, maar dezen worden ook voor de beste landbouwers van

Eu-

Europa gehouden, waarmede de daaraan grenzende Zeeuwen in hunnen akkerbouw veel overeenkomst hebben, welke Provincie echter, als door den Schrijver bijzonder bedoeld, zijne afkeurende aanmerkingen zich derhalve vooral moet laten gelden.

De Schrijver spreekt van achteruitgang: men zal mijns oordeels in tegendeel den vooruitgang van onzen landbouw in deze eeuw kunnen beweren. Raadpleegt de Schrijver de algemeene staten van landbouw, welke 30 jaren lang jaarlijks den staat van het voorgevallene vermelden, en geheel aan de miskende Commissiën van landbouw te danken zijn; hij zal daarin den voortgang van vele verbeteringen vinden. Onze gronden worden allengkens beter bebouwd; vele betere werktuigen ingevoerd; vele verkeerdheden nagelaten.

Onderscheidene voortreffelijke mannen bevinden zich onder ons, meer dan in vorige dagen, welke den landbouw volkomen en naar de beste grondregelen in het groot drijven. Het zal genoeg zijn eenigen te noemen: als REINDERS, TONCKENS, SICCAMA, PEIJMA, CIVATI, LIJNDEN TOT HEMMEN, VAN BRAKEL, POUS, RISSEEUW, WESSELMAN, MARTINI, en hoe vele woeste gronden zijn er in deze eeuw ontgonnen; meente- en Marken-gronden verdeeld en ten nutte aangelegd; duizende bunders heivelden en duinen met bosschen beplant, en hoezeer moeten ook de pogingen der Maatschappij van weldadigheid in hare Koloniën hier in aanmerking komen. De bedijking van het *Koegras*; de ontginning op het *Eijerland*; de droogmaking van de zuidplas in *Zuid-Holland*, zijn hierin geene bewijzen van vooruitgang te vinden? Ik spreek niet van onze voortreffelijke Veeartsenijschool en het bekomen van kundige veeartsen, omdat de Schrijver de waarde daarvan reeds erkend had; terwijl voorts onze veehouders tegen runderpest en andere hoogst besmette-

lijke veeziekten thans kunnen beveiligd worden, en een fonds van landbouw hiertoe en tot andere einden ten hunnen nutte alleen is opgerigt. Hebben onze landgenooten niet onlangs weder nieuwe blijken gegeven van hunne zucht, om onzen landbouw vooruit te doen streven, door de oprigting van een genootschap voor den Frieschen landman, dat in *Groningen* eene gelukkige navolging vindt, en heeft niet de Maatschappij van Nationale Nijverheid, welke reeds hare 50ste verjaring heeft gevierd, vooral in de laatste jaren, tot verbeteringen van onzen landbouw bijgedragen?

Zijn dan, mogen wij na al het bijgebragte den Schrijver vragen, alle deze daadzaken voorbij te zien? en waarom al het bestaande goede gering te achten? zeker om het aangeboden redmiddel te hooger te verheffen en te eerder te doen aangrijpen; maar dit legt eene volstrekte partijdigheid aan den dag, welke onze landbouwers in een ongunstig, maar gelukkig in geen waar daglicht plaatst.

III. Thans wilde ik het Instituut van *Hohenheim* nader beoordeelen, vooral in betrekking tot het doel des Schrijvers.

Ik erken, dat dit Instituut voor het Koningrijk van *Wurtemberg* van het grootste nut is, en dat de wijze waarop dit is ingerigt, hiertoe uitnemend strekt; maar hier valt terstond in het oog eene groote behoefte voor dat Rijk en het verdere *Duitschland*, welke bij ons niet bestaat, te weten in de zeer uitgestrekte bosschen, behoorende tot de Domeinen van het Rijk of van vermogende Edellieden: Dit vordert niet alleen eene uitgestrekte kennis in de aankweeking, onderhouding, velling, vervoering en waardering van deze bosschen; maar hierbij komen ook bijzondere regten, wetten en gebruiken, die bij ons

ons niet bestaan, en die onder het *Forstwezen* en de *Cameraal Wissenschaften* behooren, waarom ook aan de meeste Duitsche Hoogescholen één of twee Hoogleeraren, afzonderlijk voor het onderwijs in de boschkunde, worden aangesteld. Wij zien dan ook, dat van de 72 kweekelingen te *Hohenheim* 25 en dus meer dan een derde alleen tot de boschkunde worden opgeleid.

Ondanks alle de krachtige middelen, welke hier voorhanden zijn, om den landbouw volkomen te drijven, kwamen echter den Schrijver, bladz. 30, van de vijf volgreeksen van gewassen drie volgreeksen voor, welke nog niet in denzelfden vruchtbaren toestand verkeerden. Wegens de hier zoo krachtig voortgezette schaapsteelt en wolverbetering, heb ik hiervoren reeds eene bedenking bijgebragt, en aan onze Veeartsenijschool heeft dezelve reeds een zeer gelukkig begin genomen. Het zuivelmaken, de kracht van onzen landbouw uitmakende, scheen daar ook van weinig beteekenis te zijn.

De Schrijver doet opmerken, bladz. 45—47, dat de meeste vaste goederen in *Duitschland* zich in handen van den adel bevinden, welke voor een groot gedeelte door de eigenaren in eigen cultuur worden gehouden: dat bij deze hoogst beschaafde lieden dus te eerder alle verbeteringen konden tot stand komen; daar onze velden en weiden, slechts onder de zorg zijn van den boerenstand, en de hoeven ook niet van die uitgestrektheid zijn, om een genoegzaam middel van bestaan voor een' beschaafden stand op te leveren.

Ik zal hierop alleen deze aanmerking bijbrengen, daar mij dit anders te verre van het groote doel zou afleiden, dat men, mijns oordeels, juist in die verdeeling onzer gronden onder zeer vele bruikers, die dezelve met eigen hand bearbeiden, de oorzaken hebbe

te zoeken van het meerdere welvaren onzer landlieden, boven *Duitschland*, en waaraan ook *Vlaanderen* inzonderheid zijn' voortreffelijken landbouw te danken heeft. Is het niet deze gesteldheid van zaken in *Wurtemberg*, welke duizenden landverhuizers hun vaderland doen verlaten, om elders hun brood te vinden, waarvan bij onze landlieden zeer enkele gevallen plaats hadden in de benarde dagen, toen de granen tot een' ontzettend lagen prijs gedaald waren. Zulke landverhuizingen geven van de gelukkige werking van het Instituut van *Hohenheim*, vooral ten aanzien van deszelfs lagere school voor boerenzonen, geen gunstig denkbeeld.

Het bovengemelde gevoelen van den Schrijver over den gunstigen toestand van *Duitschland*, om tot een' beteren toestand over te gaan, eens aannemende; is het dan niet te bevreemden, dat in het Koningrijk *Wurtemberg*, met zoo vele groote en gegoede landbezitters en bouwers, maar 22 inboorlingen als kweekelingen voor den landbouw bij dit Instituut gevonden werden. Zou men nu in ons Vaderland, waar zoo velen tot andere standen, dan dien van den landbouw behooren, kunnen verwachten, dat eenig aantal kweekelingen zich voor zulk een Instituut zoude aanmelden; terwijl wij althans niet zouden kunnen rekenen, dat vreemdelingen, wier getal in *Wurtemberg* 30 van de 72 kweekelingen bedroeg, bij ons ter school zouden komen, om den landbouw te leeren. En dit is de groote bedenking, welke mij huiverig zoude maken, de oprigting van zoodanig Instituut hier te lande aan te raden.

Ik gevoele al het nut dat zoodanige inrigting zou kunnen voortbrengen; dat dit ook op eene minder ruimen voet zou kunnen aangelegd worden, en hiertoe geen negen onderwijzers noodig zouden zijn. Ik

zou

zou mij verheugen, dat iets dergelijks kon tot stand komen; maar ik vreeze, dat het geene genoegzame deelgenooten zou vinden, daar in dezen alles van vrijwillige verkiezing zou afhangen. De koophandel, de hoofdbron van ons bestaan, trekt te zeer de aandacht van onzen landbouw af, welke hier niet in zoo hooge waarde wordt gehouden als in *Duitschland*, vooral in *Wurtemburg*, waar dezelve de hoofdbron van s' Lands welvaren is. — Hoezeer had men mogen verwachten, dat aan onze hooge scholen, zonen van groote landbezitters, die eenmaal hunne vaderlijke goederen zelve zouden beheeren, van het geopend onderwijs in de landhuishoudkunde het vlijtigste gebruik zouden gemaakt hebben: 22 jaren lang heeft dit onderwijs plaats gehad, gedurende welken tijd maar weinige voorbeelden, en nog meest aan de hooge school in de Landprovincie *Groningen*, hiervan hebben plaats gehad, schoon onder de studerenden zich steeds vele zonen van rijke landbezitters hebben bevonden, en nog bevinden.

Indien men bij onze landgenooten eenig verlangen bespeurde, om zulk eene school op te rigten, en een genoegzaam aantal zich aanmeldde en verbond, om hunne zonen derwaarts te zenden; ik zoude met blijmoedigheid adviseren, om zulk eene school alhier te vestigen. Misschien zou men nog veel kunnen toebrengen, om onze boerenzonen tot hunnen stand meer te bekwamen en te verlichten, waarop ook de Schrijver, bladz. 63 en 64, aandringt; door vooreerst op de dorpsscholen hen daartoe meer op te leiden, naar aanleiding van het *schoolboek over den landbouw* in 3 stukjes, hetwelk door den zeer kundigen H. PONSE op last van het Gouvernement is bewerkt, na door vier leden uit de Commissiën van landbouw geheel te zijn herzien: hetgeen weder een blijk heeft opge-

leverd van de pogingen, welke alhier ter uitbreiding van den landbouw zijn aangewend. Deze stukjes zijn gezamentlijk voor den geringen prijs van 55 centen uitgegeven, in het jaar 1810, te *Leyden*, bij D. DU MORTIER en ZOON, en zijn weinige jaren geleden moeten herdrukt worden: deze stukjes zijn verder, ingevolge dispositie van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche zaken, den Baron VAN DER CAPELLEN, van 15 December 1810 N°. 16, gezonden aan de schoolopzieners, om daarvan het meeste gebruik te maken, waaraan echter, door de opgevolgde treurige inlijving in het Fransche Rijk, weinig gevolg is gegeven; waarom ik bij mijn rapport over het stuk van den Heer VAN DEN BERG de vrijheid genomen heb, dit schoolboek weder onder de aandacht van het Gouvernement te brengen, hetgeen ten gevolge heeft gehad, dat de noodige aanschrijvingen te dien einde zijn gedaan, zoodat in zooverre aan het oogmerk van gemelden Heer zal voldaan zijn.

Van zulk eene akkerbouwschool voor boerenzonen, als zich te *Hohenheim* bevindt en door den Schrijver, bladz. 14—17, is vermeld, is reeds eene proeve genomen in de Koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid, bij het Gesticht te *Wateren*, waar de geschiktste jongelingen bijzonder in den praktischen landbouw worden onderwezen. Ik meende als een tweede middel tot het bovengemelde doel, te moeten voorstellen, om dit gesticht uit te breiden; hetzelve van wege het Gouvernement krachtdadig te ondersteunen, en één of twee onderwijzers bepaaldelijk tot dit einde hieraan toe te voegen, en boerenzonen uit het geheele Vaderland uit te noodigen, om zich dit onderwijs te nut te maken, of wel eenigen, gelijk te *Hohenheim*, daarin kosteloos op te nemen, hetwelk alles van de eigenlijke Kolonisatie en derzelver direc-

tie,

tie, zou dienen afgescheiden te blijven. Indien voorts een hiertoe bestemde onderwijzer vooraf naar het Instituut te *Hohenheim* werd gezonden, om zich met al het goede, daar aanwezig, geheel bekend te maken, zouden wij de goede vruchten van *Hohenheim* werkelijk op onzen grond overbrengen.

Ik zal niet noodig hebben te ontwikkelen, welke uitnemende voordeelen van zulke goed opgeleide boerenzonen voor onzen landbouw zouden te wachten zijn.

CATALOGUS

VAN

BOEKWERKEN EN VLUGSCHRIFTEN, BETREFFENDE DE WOELINGEN IN HET ZUIDELIJK GEDEELTE VAN HET KONINGRIJK DER *NEDERLANDEN*, DEN DAAROP GEVOLGDEN OPSTAND, DE VESTIGING VAN HET KONINGRIJK *BELGIË*, DEN TIENDAAGSCHEN VELDTOGT, ENZ. ENZ. BIJEENVERZAMELD DOOR

Mr. *C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA*,
Lid der Regtbank te Arnhem.

(*Vervolg van de Vriend N°. IX, bladz.* 723.)

F.

1. *A. Francken.* Aan Nederland. Tweede druk. Te *Utrecht*, bij H. H. Kemink en Zoon, 28 Oct. 1830.
2. *H. J. Foppe.* Oproer in Brussel. Te *Amst.*, bij de Wed. L. van Hulst en Zoon, 1830.

3. Dezelfde. Het geschokte Nederland, declamatorium, muzijk van B. van Brèe. Te *Amst.*, bij de Wed. L. van Hulst en Zoon, 1830.

4. Mr. *D. Fockema.* Iets betrekkelijk de afscheiding van het Zuiden en Noorden van de Nederlanden. Te *Leeuw.*, bij H. C. Schetsberg, 1830.

5. Dezelfde. Herinneringen bij opkomende gedachten, naar aanleiding van de tegenwoordige omstandigheden. Te *Leeuw.*, bij J. W. Brouwer, 1831.

6. *F.* .... (*anno aetatis* 65.) Uitboezeming ter gelegenheid van de kloekmoedige zelfopoffering, van den onverschrokken zeeheld J. C. J. van Speyk, op den 5den Februarij 1831.

7. *H. J. Foppe.* Wachtliederen, opgedragen aan de schutterij van de stedelijke dienst te Amsterdam. Te *Amst.*, bij A. Zweesaardt en J. Guykens, 1831.

8. Dezelfde. Vaderlandslied, op den heldendood van J. C. J. van Speyk. Te *Amst.*, bij A. Zweesaardt en J. Guykens, 1831.

9. Dezelfde. Een blik in het verledene bij het slot van het jaar 1831. Te *Amst.*, bij J. Guykens, 1832.

10. ———————— Feestliederen, bij gelegenheid van 's Konings verjaardag, den 24sten Augustus 1831. Te *Amst.*, bij M. Verbeek, 1831.

11. ———————— Feestliederen, bij de terugkomst van de vrijwillige flankeurcompagnie der Groninger en Franeker studenten. — Gedrukt te *Groningen*, op de Groote markt, 1831.

12. (*J. A. da Fonseca.*) *La canne magique ou le libéralisme dévoilé, Roman politique.* 1—6 *livraison. A la Haye, chez* J. P. Beekman, Hz., 1831.

13. *H. J. Foppe.* Tafereel van Holland, in de jaren 1830 en 1831. Te *Amst.*, bij J. Guykens, 1832.

14. .... *Frankamp* (Kapitein der Veld-Artillerie).

Een

Een woord aan den Advokaat Lipman. Te *Delft*, bij B. Bruins, 1832.

15. *J. H. van der Feen*. De zelfopoffering van J. C. J. van Speyk, aan den Bybel getoetst. Te *Amst.*, bij J. H. den Ouden, 1833.

16. Dr. *C. M. Friedlander. Apperçu historique des finances Neêrlandaises du commencement de* 1830 *jusqu'à la fin de* 1833, *suivi d'observations sur la loi fondamentale Neêrlandaise. Bruxelles.* I. P. Meline, 1835.

G.

1. Baron *Goubau d'Hovorst. Discours prononcé à la première chambre des Etats-généraux le* 16 *Mai* 1829, *relativement aux petitions présentées à la seconde chambre. Bruxell.*, *chez* Brest van Kempen, 1829.
2. ——————— Gedachten bij de opening der buitengewone vergadering der Staten Generaal, 13 Sept. 1830. (Bijvoegsel tot de Weegschaal voor 1830, N°. XII.) Te *Amst.*, bij J. C. van Kesteren, 1830.
3. *E. L. Glinderman*. Afscheidslied aan Nederlands vrijwilligers. Te *Utrecht*, bij N. van der Monde, 1830.
4. *M. A. 's Gravesande Guicherit*. Uitboezeming, in November 1830. Te *Amst.*, bij J. de Rooy, 1830.
5. *E. L. Glinderman*. Mijn geloof. — Op het gerucht dat de Koning naar Pruissen vertrokken was. Te *Utrecht*, bij N. van der Monde, 1830.
6. ——————— Godsdienst, Vrijheid en Eendragt, de palladiums van Nederland. Te *Rott.*, bij H. van den Bergh, 1830.
7. *B. Glasius*. Bemoediging. Eenige dichtstukjes

 ter

ter opwekking van Vaderlandsliefde en moed. Te *Amst.*, bij J. M. E. Meijer, 1830.

8. *G.* en *R.* (*J. Koning* en *C. M. van de Vijver*). België in 1830, of facsimilés van de handteekeningen der personen in de gebeurtenissen aldaar betrokken met korte aanteek. betreffende dezelve. Te *Amst.*, bij C. M. Ferrari, 1830, in langw. kwarto. — Eerstgenoemde heeft aldaar ook een tweede nummer uitgegeven.

9. *D. G.* Wapenkreet aan Nederland. Te *Rott.*, bij T. J. Wijnhoven Hendriksen, 1830.

10. *P. G. Witsen Geysbeek.* Met God. Slagzang. Te *Amst.*, bij Gebr. Diederichs, 1831.

11. *J. J. Denier van der Gon.* Jagerslied voor het Korps van van Dam. Te *'s Hage*, bij de Erven J. Thierry en C. Mensing en Zoon, 1830.

12. *T. M. van Gulpen.* Toespraak aan mijne gemeente op den laatsten avond van het jaar 1830. Te *Nijmegen*, bij de Wed. J. C. Vieweg en Zoon, 1831.

13. *P. van Genabeth.* Veertien jaren in België en vlugt uit Brugge. Te *Amst.*, bij Schalekamp en van de Grampel, 1831.

14. *Ten G....* De bron en oorzaak van het oproer der Belgen, uit een godsdienstig oogpunt beschouwd. Te *Amst.*, bij G. van Dijk, 1831.

15. *G. Gébel.* De dertigste November 1813. Te *'s Hage*, bij J. C. Beekman, 1831.

16. *E. L. Glinderman.* 's Konings verjaardag 1831, feestviering. Te *Utrecht*, bij N. van der Monde, 1831.

17. *P. H. Gallé.* Herinnering en bemoediging. Te *Kampen*, bij de Erven Aeg. Valckenier, 1831.

18. *C. G. van Genderen.* Lofzang op den heldendood van J. C. J. van Speyk. Te *Alkmaar*, bij H. Coster, 1831.

19. *J. H. Gravé.* Zeeroem. Dramatische en Lyrische voorstelling. In twee Afdeelingen. Te *Rotterdam*, bij A. F. H. Smit, 1831.

20. *E. L. Glinderman.* Aan mijn Vaderland, na den heldendood van den Ridder J. C. J. van Speyk. Dichtstuk. Te *Utrecht*, bij van Paddenburg en Comp., 1831.

21. ——————— Gedicht op de plegtige begrafenis, van de overblijfsels van onzen jongen held J. C. J. van Speyk. Te *Amst.*, bij J. Wendel en Zoon, 1831. (Straatlied, in plano.)

22. ——————— Gemeenzame brieven over de gebeurtenissen van den dag. 3 Stukjes. Te *'s Hage*, bij A. P. Langerhuizen, 1831.

23. *J. C. Gewin.* De Hollandsche meisjes aan de Brabanders, 1 Maart 1831.

24. ——————— Gedenkboek, of verzameling van stukken, betrekkelijk den uittogt der studenten van Groningen en Franeker, ten strijde voor het Vaderland, in het jaar 1830. Te *Groningen*, bij J. Oomkens, 1831.

25. *A. P. van Groningen.* Zangen voor onze dagen. Te *Dordt*, bij J. de Vos en Comp., 1831.

26. *J. J. Denier van der Gon.* Hollands krijgsroem, in Augustus 1831. Te *'s Hage*, bij de Erven J. Thierrij en C. Mensing en Zoon, 1831.

27. *N. D. G.* Hollands aloude roem, treffelijk gehandhaafd in den tiendaagschen veldtogt van Aug. 1831. Zegezang. Te *Amst.*, bij J. J. Wijchers, 1831.

28. ——————— Gezangen welke bij de plegtige verwelkoming van de Leydsche jagers in de Pieterskerk zullen gezongen worden. Te *Leyden*, bij C. C. van der Hoek, 1831.

29. *F. C. de Greuve.* Juichtoon en zegezang bij den plegtigen intogt, van de vrijwillige flankeurscom-

pag-

pagnie der studenten van Groningen en Franeker. Te *Groningen*, bij W. van Boekeren, 1831.

30. *Van Geel (l'abbé).* (?) *La diplomatie du guet-apens, ou Lord Ponsomby à Bruxelles*, te *'s Hage*, bij van Weelden, 1831.

31. ——————— *Général Chassés Ruhm. Neues Holländisches Volkslied ins Deutsche übertragen.*

32. ——————— Gedachten over den Handel, onder anderen met betrekking tot den geprojecteerden spoorweg naar Keulen. Te *Amst.*, bij J. Guykens, 1832.

33. *G. Engelbert Gerrits.* Militaire loopbaan, en lotgevallen van den vrijwilliger Goose Morre. Te *Amst.*, bij G. Portielje, 1833.

34. ——————— Gemeenzame brieven over Vaderlandsche belangen. Te *Amst.*, bij Gebr. Diederichs, 1833.

35. *F. Goubau de Raspoul. La Hollande et la conférence, ou examen raisonné des actes de la conférence de Londres et de la conduite du cabinet de la Haye. Londres*, B. Fellowes, 1833.

36. ——————— Gedachten bij het, met onbepaald verlof, terugkeeren der mobiele schutterij uit het leger, in den zomer van 1834. Te *Utrecht*, bij N. v. d. Monde, 1834.

37. ——————— Gedachten over den Herderlijken brief, der Nederduitsche Hervormde Predikanten van Amsterdam, aan hunne gemeente. Te *Rotterdam*, bij J. van Baalen, 1836.

R. H. Graadt Jonckers. Zie op de Letters I. J.

C. A. Geisweit van der Netten. Zie op de Letter N.

H.

1. *C. R. Houry. Du droit des Gouvernemens sur l'in-*

l'instruction publique et du monopole de l'enseignement dans les Pays-bas. Bruxelles, chez Brest van Kempen, 1829.

2. *G. K. Grave van Hogendorp.* De schutterijen, 18 Oct. 1829. Te *'s Hage*, bij A. Kloots, 1830.
3. Dezelfde. *Séparation de la Hollande et de la Belgique, chez* Gebr. Diederichs, 1830.
4. Dezelfde. De Prins van Oranje, 29 Oct. 1830. Te *'s Hage*, bij A. Kloots, 1830.
5. Dezelfde. Het krediet, 29 Oct. 1830. Te *'s Hage*, bij A. Kloots, 1830.
6. Dezelfde. De vrede, 3 Nov. 1830. Te *'s Hage*, bij A. Kloots, 1830.
7. Dezelfde. De Koning, 8 November 1830. Te *'s Hage*, bij H. P. de Swart, 1830.
8. Dezelfde. De Natie, 15 Nov. 1830. Te *'s Hage*, bij Susan en Zoon, 1830.
9. Dezelfde. De verantwoordelijkheid, 6 Dec. 1830. Te *'s Hage*, bij Susan en Zoon, 1830.
10. Dezelfde. De ontwikkeling, 13 Dec. 1830. Te *'s Hage*, bij W. K. Mandemaker, 1830.
11. *F. J. Hallo.* Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlanden, aanvang nemende 25 Augustus 1830, bevattende de oorzaak van den Belgischen opstand, deszelfs begin, voortgang, einde en gevolgen voor geheel Nederland. 3 Deelen. Te *Amst.*, bij H. Moolenijzer, 1830.
12. Dezelfde. Wapenkreet. Te *Amst.*, bij H. Moolenijzer, 1830.
13. Dezelfde. De Prins van Oranje, redder van het Nederlandsche volk. Te *Amst.*, bij H. Moolenijzer.
14. Dezelfde. De Koning, bij het openen van de buitengewone zitting der Staten-Generaal, 13 Sept. 1830.

1830. Te *Amst.*, bij H. Moolenijzer, 14 Sept. 1830.

15. ——————— Het Vaderland, N°. 1; 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Te *'s Hage*, bij S. de Visser, 1830.

16. *W. A. van Hengel.* De Joodsche natie, ten tijde der opbouwing van Jeruzalem, een toonbeeld voor ons Nederland. Te *Leyden*, bij C. C. v. d. Hoek, 1830.

17. *C. H. van Herwerden, C. Hz.* Over het Nederlandsch volkskarakter, zoo als het zich in de laatste tijden ontwikkeld heeft. Te *Deventer*, bij J. de Lange, 1830.

18. ——————— Holland, bij de vernieling van Antwerpen. Te *Rott.*, bij T. J. Wijnhoven Hendriksen, 1830.

19. *W. P. Hubert.* Der Zwolsche burgerij gewijd. Te *Zwolle*, bij Clement, de Vrij en van Stegeren, 1830.

20. *Hollandus.* Vaderland, vrijheid en orde. Herinneringen voor Nederlanders, vooral voor hen die thans hunnen arm aan het Vaderland wijden. Te *Amst.*, bij de Erven H. Gartman, 1830.

21. *J. Heringa, Eliza'sz.* Raad en aanmoediging tot biddend werken en strijden, ten nutte van het bedreigde Vaderland. Te *Utrecht*, bij J. G. van Terveen en Zoon, 1830.

22. *A. van der Hoop, Jr.* De togt naar Tervueren; heldendicht opgedragen aan Sylvanus van de Weijer. Te *Rott.*, bij H. v. d. Bergh, 1830.

23. Dezelfde. Aan de Vorsten van Europa. Dichtstuk, 1ste druk. Te *Rott.*, bij H. v. d. Bergh, 1830. Idem, de 2de druk. Te *Rott.*, bij A. F. H. Smit, 1831, welke laatste met 150 regels vermeerderd is.

24. *J. B. van Haeften.* Hulde aan den braven en va-

vaderlandlievenden Generaal Chassé. Te *Utrecht*, bij Quint.

25. *J. P. Heije.* Wapenkreet. Te *Leyden*, bij H. W. Hazenberg, Jr., 1830.

26. ————————— Het bootje van de Ark, beladen met veelvuldige aangekomene Brusselsche berigten. Te *Amst.*, bij A. Cramer en Comp., 1830.

27. *C. van Hardenberg.* Hulde aan de Noord-Nederlanders, in 1830. Te *Utrecht*, bij N. v. d. Monde, 1831.

28. *F. J. Hallo.* Weêrklank op de aanspraak van Raphael, in het treurspel Gijsbrecht van Amstel, voorkomende, toegepast op den tegenwoordigen tijd. Te *Amst.*, bij H. Moolenijzer, 1831.

29. *H. A. Hamelberg.* Doe wel en zie niet om! Als noodzakelijk tot algemeen geluk en behoud des Vaderlands. Te *Amst.*, bij Gebr. Diederichs, 1831.

30. *H. A. Hamaker.* Redevoering over den aard der zelfstandigheid, haar gewigt voor geheele volken en bijzondere personen, en hare hooge noodzakelijkheid voor Nederland en het tegenwoordige tijdsgewricht. Te *Leyden*, bij C. C. v. d. Hoek, 1831.

31. *A. van der Hoop, Jr.* Nederland, met betrekking tot het verledene, het tegenwoordige en het toekomstige. Te *Rott.*, bij J. Pippijn, 1831.

32. Dezelfde. Aan Holland. Lierzang. Te *Amst.*, bij J. Immerzeel, Jr., 1831.

33. Dezelfde. Nikolaas, Keizer aller Russen. Lierzang. Te *Rott.*, bij H. v. d. Bergh, 1831.

34. Mr. *A. van Halmael, Jr.* Nieuwjaarswensch enz. van Thomas Vaer, op de bruiloft van Kloris en Roosje, in den Schouwburg te Leeuwarden uitgesproken den 1sten Jan. 1831, door Obelt. Te *Leeuw.*, bij G. T. N. Suringar, 1831.

35.

35. ——————— Heldendood en levensberigt van den Luitenant J. C. J. van Speyk. Te *Amst.*, bij A. Cramer en Comp., 1831.

36. *Primus Historicus.* Levensschets van den Hollandschen zeeheld J. C. J. van Speyk. Te *Amst.*, bij H. Moolenijzer, 1831.

37. (*O. G. Heldring.*) De inname van het fort St. Laurent. (Overgedrukt uit het Ned. Magazijn.) Te *Amsterdam*, bij L. van der Vinne.

38. Hulde aan den roemruchtigen zeeheld, den Luitenant J. C. J. van Speyk, commanderende Z. M. kanonneerboot N°. 2, den 5den Febr. 1831 heldhaftig in de lucht gesprongen; door een dienstmeisje vervaardigd. Te *Amst.*, bij C. Bijl, 1831.

39. *W. A. Hoppenbrouwers.* Uitboezeming, bij het roemrijk sterven van J. C. J. van Speyk. Te *Breda*, bij A. F. H. Smit, 1831.

40. *A. van der Hoop*, *Jr.* Lierzang, Van Speyk ter eere. Te *Rott.*, bij A. F. H. Smit, 1831.

41. Dezelfde. De kanonneerboot. Vaderlandsche romance. Te *Rott.*, bij A. F. H. Smit, 1831.

42. *J. E. Helffer*, *matroos op de kanonneerboot N°. 1 en anderen.* Vaderlandsch volkslied, en zestal Vaderlandsche volksliedjes, benevens een vlaggelied. Te *Amst.*, bij de Gebr. Koster, 1831.

43. *H. Haakman.* Aan Amsterdam, bij den heldendood van Jan Carel Josephus van Speyk. Te *Amst.*, bij de Erven H. Gartman, 1831.

44. *J. van Harderwijk*, *Rz.* Van Speyk. Dichtstuk. Te *Rott.*, bij Kruger en Comp., 1831.

45. Mr. *A. van Halmael Jr.*, *J. K. Stort*, Mr. *C. P. E. Robidé van der Aa* en *G. T. N. Suringar.* Ter nagedachtenis van J. C. J. van Speyk. Te *Leeuw.*, bij G. T. N. Suringar, 1831.

46.

46. *C. ten Hoet, Jr.* De heldendood van J. C. J. van Speyk. Te *Nijmegen*, bij de Wed. Vieweg en Zoon, 1831.

47. *D'Herbigny. Lettre au Prince Léopold* de *Saxe-Coburg. A Lille*, *chez* Bronner Lauwens, 1831.

48. Le Général *van Halen. Les quatres journées de Bruxelles, suivie de son procès et d'autres pièces importantes. Bruxelles, chez* J. P. Méline, 1831.

49. *A. van der Hoop, Jr.* Het Nationale congres. Te *Rott.*, bij H. v. d. Bergh, 1831.

50. Dezelfde. Het schutters vaandel. Wapenzang. Te *'s Gravenhage*, 1831.

51. Dezelfde. De Koning in het leger. Vaderlandsche zang. Te *Rott.*, bij M. J. Lelijvelt, 1831.

52. Dezelfde. De tiendaagsche veldtogt. Zegekroon, den Prins van Oranje en zijne dapperen aangeboden. Te *Amst.*, bij Brest van Kempen, 1831.

53. Dezelfde. God met ons. Danklied bij het vernemen der tijding van het ontwijken der Engelsche vloot van Hollands kust. Te *Rott.*, bij A. F. H. Smit, 1831.

54. Dezelfde. Hobein, Vaderlandsche romance (niet in den handel).

55. Dezelfde. De bekeerde liberaal of het mislukt verraad. Blijspel met zang. Te *Rott.*, bij A. F. H. Smit, 1831.

56. *P. de Haan, Pz.* Koloniaal bezit en handel in verband gebragt met de afscheiding van België met Holland. Te *Leyden*, bij C. C. v. d. Hoek, 1830.

57. *D. T. Huët.* Redevoering over den invloed der volksbeschaving op de rust der natiën. Te *'s Hage*, bij Mensing en van Westreenen, 16 Maart 1831.

58. (*E. H. Halbertsma*). *Foeke schutter in hospes Tryn. Schutterssankje. Te* Leeuw., *bij* G. T. N. Suringar.

59. *Ph. W. van Heusde.* Aanspraak aan de letterlievende studenten der Utrechtsche Hoogeschool. Te *Utrecht*, bij C. v. d. Post, Jr., 1831.
60. *W. A. van Hengel.* Verwelkoming der Leidsche jagers, den 23sten September 1831, in de Pieterskerk te Leiden. Te *Leyden*, bij C. C. v. d. Hoek, 1831.
61. *Abm. des Amorie van der Hoeven.* Aanspraak bij de opening van de algemeene vergadering der Holl. Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, gehouden te Amsterdam den 15den Oct. 1831. Te *Leyden*, bij D. du Mortier en Zoon, 1831 (*).
62. *C. H. van Herwerden, C. Hz.* Nog een blik op het Nederlandsch volkskarakter in deze dagen. (Ten voordeele der gekwetsten). Te *Groningen*, bij A. J. Schierbeek, 1831.
63. ——————— Het volk der Vereenigde Nederlanden, aan de volken van Europa. Te *Amst.*, bij C. A. Spin, 1831.
64. ——————— Het gedrag van den Prins van Oranje met betrekking tot den opstand der Belgen, uit het regte en ware oogpunt beschouwd. Te *Breda*, bij F. P. Sterk, 1831.
65. *V. Herdingh.* Bij het maken van pluksel voor de gekwetsten. Bij het bombardement van Antwerpen. Uitboezeming wegens het graf van van Speyk. Welkomstgroet aan het Leydsche Jagers-Corps. Te *Leyden*, bij L. Herdingh en Zoon, 1831.
66. ——————— *Holland and Belgium, or remarks on their separation and future state, in a letter to a friend. To Rott.*, Wed. Locke en Zoon, 1831.

67.

(*) Deze Vergadering was een jaar lang verschoven geweest om den toestand des lands.

67. *W. van den Hull.* Over de belangrijkheid eens zestigjarigen ouderdoms, in den jare 1832. Te *Amst.*, bij A. Vink, 1832.
68. *H. Hentzepeter.* Gebeurtenissen der eerste en laatste tijden, welke in betrekking staan tot het begin en het einde der groote wereldrevolutie. Te *Amst.*, bij A. Vink, 1832.
69. *D. T. Huët.* Nabetrachting op den algemeenen bededag. Te *Rott.*, bij J. van Baalen, 1832.
70. *J. van Harderwijk, Rz.* Aanspraak tot moed en volharding. Te *'s Hage*, bij Mensing en Zoon, 1832.
71. *F. J. Hallo.* De Anglogallische vloot, en het leger der Franschen tegen Hollands regt. Te *'s Hage*, bij de erven J. Thierry, en C. Mensing en Zoon, 1832.
72. *D'Herbigny. De l'état naval et politique de l'Europe en* 1832. *Bruxelles, chez* C. B. Crickx, 1832.
73. *A. van der Hoop, Jr.* Aan het Kasteel van Antwerpen. Te *'s Hage*, bij Mensing en Zoon, 1832.
74. Dezelfde. De verjaardag van den Kroonprins. Te *'s Hage*, bij Mensing en Zoon, 1832.
75. Dezelfde. Aan den Generaal Chassé. Te *'s Hage*, bij Mensing en Zoon, 1832.
76. *A. van der Hoop, Jr.*, en *L. van den Broek.* Europa en Nederland. Te *Rott.*, bij A. F. H. Smit, 1832.
77. Mr. *M. C. van Hall.* Aan de Nederlandsche helden, op de Citadel van Antwerpen en in derzelver omtrek gesneuveld. Te *Amst.*, bij Joh. van der Hey en Zoon, 1833.
78. ——————— Het Erflied onzer vaderen. Te *'s Hage*, bij G. Vervloet, 1833.
79. *F. J. Hoppenbrouwers.* Klaagzang van Breda's burgerij, bij 't afsterven van den Generaal Majoor J. E. Wildeman. Te *Breda*, bij Sterk, 1834.

80. ——————— Herderlijke brief van de gezamenlijke Bedienaren van het Evangelie onzes Heeren en Zaligmakers Jezus Christus in de Ned. Hervormde gemeente te Amsterdam, aan derzelver gemeente (zie letter G. N°. 37). *Amst.*, 1836.

81. ——————— *Histoire de Léopold I, roi des Belges. Bruxelles, chez* Langlet et Prud'homme, 1832.

C. Baron *Dirckinck-Holmfeld.* Zie op letter D.

Baron *Goubau d'Hovorst.* Zie op letter G.

P. Hofman Peerlkamp. Zie op letter P.

J. van Harderwijk. Nederlandsch Marschlied. Zie op letter R. N°. 13.

L. Heilman. Niederlands Bettage, am 2ten Dec. 1832. Zie op letter T. N°. 27b.

F. Haesbaart. Der Fall der Citadelle. Zie op letter T. N°. 29.

I. en J.

1. *A. de Jong, Gz.* Vaderlandsche Uitboezeming bij het einde van November 1829, opgedragen aan alle weldenkende Nederlanders. Te *'s Hage*, bij A. Kloots, 1829.

2. ——————— Iets aan mijne landgenooten, door eene Nederlandsche maagd. Te *Haarlem*, bij V. Loosjes, 1830.

3. ——————— Iets aan de Brusselsche oproermakers, van een' ouden Nederlander. Te *Haarlem*, bij J. B. v. Loghem, 1830.

4. ——————— Iets over de dagelijks uitkomende boekjes van den Heer G. K. Grave van Hogendorp. Te *'s Hage*, bij A. van Hoogstraten, Jr., 1830.

5. *A. de Jong, Gtz.* Noord en Zuid. Dichtstukje. Te *'s Hage*, bij J. P. Beekman, Hz., 1830.

6.

6. *J. Immerzeel, Jr.* Onze Eed. Vaderlandsche lierzang. Te *Amst.*, bij J. Immerzeel, Jr., 1830.
7. *A. Iouhaud. La Prise d' Anvers, ou la victoire et l'incendie. Mélodrame historique à grand spectacle, etc. et* 50 *traits de courage et de patriotisme. Bruxelles, chez* P. C. Beugnies, 1830.
8. ————— Johannes, door Gods Voorzienigheid Aartsbisschop van Utrecht, aan alle Aarts-Priesters, Pastoors, Priesters en Katholijken van ons Aartsbisdom. Te *Utrecht*, bij ....
9. ————— Iets op reis voor onze manschappen, ten strijde voor Godsdienst, Vaderland en Koning. Te *Utr.*, bij J. C. Vermijne, 1830.
10. *Pluim de Jager.* Wapenkreet. Te *Dordr.*, bij J. de Vos, 1830.
11. *J. Immerzeel, Jr.* De lof der Belgische vrijheid. Te *Amst.*, bij J. Immerzeel, Jr., 1831.
12. Dezelfde. Hollands leeuw ontwaakt. Tafereelen en herinneringen uit de dagen van den Belgischen opstand in 1830. Te *Amst.*, bij J. Immerzeel, Jr., 1831.
13. *A. de Jong* en *V. E. K.* Krijgsgeschal en volksgezang. De tweede en vermeerderde druk. Te , bij de Gebr. Hartmann, 1831.
14. *P. Immink.* Leerrede, ter aanwijzing der belangrijke voorregten, welke Noord-Nederland in deze dagen boven Zuid-Nederland mag genieten. Te *Deventer*, bij A. J. van den Sigtenhorst, 1831.
15. *R. H. Graadt Jonkers.* Gedachte op den bededag, 14 Aug. 1831. Te *Arnh.*, bij Nijhoff, 1831.
16. Mr. *J. C. de Jonge.* Over den oorsprong der Nederlandsche vlag. Te *'s Hage* en *Amst.*, bij de Gebr. van Cleef, 1831.
17. ————— *Jean le Brabançon au bon peuple de la Belgique. Bruxelles*, 1831.

18. *J. H. van Ingen.* Verhaal der belangrijkste ontmoetingen en krijgsbedrijven van de mobile Amsterdamsche schutterij, van derzelver uittogt den 29 Oct. 1830 tot 29 Aug. 1831. Te *'s Hage* en *Amst.*, bij de Gebr. van Cleef, 1831.

19. *Alexandre Jenneval. Etudes poëtiques, dediées à ses frères d'armes par sa mère. Bruxelles*, 1831.

20. ——————— Iets over de regterlijke magt in ons Vaderland. Te *Rott.*, bij J. v. Baalen, 1832.

21. *S. G. James. La prière d'Asa, roi de Juda. 2me édition. A Breda, chez* Broese et Comp., 1832.

22. *Arn. de Jong.* God met ons. Aan mijne landgenooten. Dichtstuk. Te *Franeker*, bij G. Ypma, 1833.

23. ——————— Is 't vrede als men het bloed van Neêrlands volk doet stroomen? Te *Amst.*, bij de Wed. L. van Hulst en Zoon, 1832.

24. *J. Immerzeel, Jr.* Geschiedenis der belegering en kapitulatie van het Kasteel van Antwerpen in 1832. Te *Amst.*, bij J. Immerzeel, Jr., 1833.

25. ——————— *Journal des opérations de l'artillerie au siége de la citadelle d'Anvers etc. A Paris*, 1833.

25. *S. de Jong.* Brieven, geschreven op eene reis in België, gedurende Junij en Julij 1835. Te *Dordr.*, bij Blussé en van Braam, 1836.

E. W. van Dam van Isselt. Zie op letter D.

K.

1. ——————— Kort verhaal der voornaamste gebeurtenissen voorgevallen binnen Brussel, benevens al de proclamatiën, advisen en dagorders, uit-

uitgekomen tusschen 25 Aug. en 2 Sept. 1830, door een ooggetuige. Te *Amst.*, bij de Gebr. van Arum, 1830.

2. *R. de Klover.* Vaderlandsche opwekkings-leerrede, naar aanleiding van Psalm LXXXV: 9—14, ten betooge dat uit het onheil dezer dagen ons waar geluk moet geboren worden. Te *Breda*, bij Broese en Comp., 1830.

3. *N. C. Kist.* Godsdienstige gronden tegen angstige vrees in den tegenwoordigen nood des Vaderlands. Eene leerrede. Te *Leyden*, bij S. en J. Luchtmans, 1830.

4. *G. van Enst Koning.* Aan den Luitenant Generaal Baron D. H. Chassé, handhaver van Hollands roem, bevelhebber der Citadel te Antwerpen en van het 4de groot militair kommando. Te *Amst.*, bij C. M. Ferrari, 1 Nov. 1830.

5. *J. J. Koning.* Zegezang. Te *Amst.*, bij M. Westerman, Nov. 1830.

6. *A. Kloppert en anderen.* Hartelijk offer aan het Vaderland. Te *Rott.*, bij N. Cornel, 28 Nov. 1830.

7. Mr. *J. de Kruyff.* De beide vlaggen. Dichtstuk. Te *Heerenveen*, bij F. Hessel, 1830.

8. *Kuypers* (tijdelijke Plaatsmajoor). Aan de vrijwillige rustbewarende schutterij te Leeuwarden. Te *Leeuw.*, bij v. d. Werf, 2 Dec. 1830. (Niet in den handel.)

9. *H. H. Klijn.* Gedichten aan het Vaderland gewijd. Te *Amst.*, bij Joh. v. d. Hey en Zoon, 1830.

10. ——————— —— Kessels of het bombardement van Antwerpen. Dichtstukje. Te *Amst.*, bij S. de Grebber, 1830.

11. *J. B. Kaufmann.* *De l'industrie en Belgique*;

 ce-

ce qu'elle était sous le gouvernement de Nassau et ce qu'elle peut devenir. A Liège, 1830.

12. *Keizer* (*étudiant chasseur volontaire*). *Le chant du départ des chasseurs volontaires d'Utrecht. A Utrecht*, *chez* N. v. d. Monde, 1830.

13. *J. Kops.* Leerrede over Gods hulp en bescherming in den 12daagschen veldtogt van het Nederlandsche leger, in Aug. 1831, naar Psalm XLVI: 8—12. Te *Utrecht*, bij van Paddenburg en Comp., 1831.

14. *H. Kuiper*, *Gz.* De Hollandsche nijverheid, een tegenhanger van de Belgische nijverheid. Boertig dichtstuk. Te *Rott.*, bij M. Wijt, 1830.

15. Dezelfde. *Trente et un* of het Allegaartje. Te *Rott.*, bij H. v. d. Bergh, 1831.

16. Dezelfde. De Heldendood van van Speyk. Dichtstuk. Te *Rott.*, bij Krieger en Comp., 1831.

17. *Hendrik Kuiper*, *Gz.* Wachtliederen. Te *Rott.*, bij S. Vermeer, 1831.

18. Dezelfde. De Noorder leeuw. Strijdzang. Te *Rott.*, bij S. Vermeer, 1831.

19. Dezelfde. Hobein. Vaderlandsche zang. Te *Rott.*, bij S. Vermeer, 1831.

20. *R. de Klover.* Leerrede ter gedachtenisviering der grootmoedige zelfopoffering van Jan Carel Josephus van Speyk, Luitenant ter zee op Z. M. Kanonneerboot N°. 2. Te *Rott.*, bij A. F. H. Smit, 1831.

21. *W. Kraan.* Van Speyk. Dichterlijke uitboezemingen. Te *Brielle*, bij J. Kluit, Jr., 1831.

22. *J. Krieger.* Van Speyk. Te *Groningen*, Febr. 1831 (niet in den handel).

23. *H. H. Klijn.* De Heldendood van J. C. J. van Speyk gehuldigd. Te *Amst.*, bij Joh. v. d. Hey en Zoon, 1831.

24. Dezelfde. Lofzang aan J. C. J. van Speyk gewijd; muzijk van J. W. Wilms. Te *Amst.*, bij Theune en Comp., 1831.
25. *H. Kuiper, Gz.* Hendrik van Leuven, de Amsterdamsche held. Te *Rott.*, bij S. Vermeer, 1831.
26. *J. J. Koning.* Hulde aan J. C. J. van Speyk. Te *Amst.*, bij M. Westerman, 1831.
27. Dezelfde. Leven van J. C. J. van Speyk. Te *'s Hage* en *Amst.*, bij de Gebr. van Cleef, 1832.
28. *A. Kloppert en C. H. Smits.* Hulde aan J. C. J. van Speyk, en De ridder van Speyk, bevelhebber van Z. M. Kanonneerboot N°. 2 voor Antwerpen. Te *Rott.*, bij S. Vermeer, 1831.
29. *K. van der Kop* (*Sergeant*). Aan het leger. Te *Rott.*, bij A. F. H. Smit, 1831.
30. *J. Kluit, Jr.* Lied voor de Brielsche mobile schutterij, bij hun vertrek naar Breda, op den 8sten Maart 1831. Te *Brielle*, bij J. Kluit, Jr., 1831.
31. Dezelfde. Vaarwel aan de Brielsche mobile schutterij, onder kommando van den Kapitein H. A. van Kruine, bij gelegenheid hunner inscheping aan de zoogenaamde steene kade, even buiten de Waterpoort, op den 8sten Maart 1831. Te *Brielle*, bij J. Kluit, Jr., 1831.
32. *P. Koster.* De Nederlandsche vlag. Lierzang. Te *'s Hage* en *Amst.*, bij de Gebr. van Cleef, 1831.
33. *Hk. Klijn.* Bemoediging aan mijne landgenooten in 1831. Te *Amst.*, bij J. Termeulen, 1831.
34. *C. S. v. K.* Geldersch schutters en jagers lied (niet in den handel) Te *Alphen*, bij H. Pens en Comp., 1831.
35. *H. H. Klijn.* De Vaderlandsliefde. Dichtstuk. Te *Amst.*, bij Joh. v. d. Hey en Zoon, 1832.

36. *W. Kist.* De Belgen vóór, gedurende en na den opstand. Te *Rott.*, bij de Wed. J. Allart, 1832.
37. *Krug.* Portret van Europa, geschilderd door eenen ouden staatsman, buiten betrekking. Te *Amst.*, bij L. v. d. Vinne, 1833.
38. *H. Kuiper*, *Gz.* De wapenschouw te Gorsel, 26 Aug. 1833. Te *Breda*, bij de Erven A. Sterk, 1833.
39. Mr. *H. J. Koenen.* De Oud-Hollandsche vlag (overgedrukt uit de Vriend des Vaderlands, 1833).
40. *N. G. van Kampen.* De invloed van Nederland op het overige Europa. Te *Haarlem*, bij de Erven F. Bohn, 1833.
41. *H. Kuiper*, *Gz.* Neêrlands toekomst. Te *'s Hage*, bij G. Vervloet, 1833.
42. Mr. *J. de Kruyff.* Dichterlijke uitboezeming, bij eenige toasten, op het Vaderlandsche feest gevierd te Heerenveen, ter gelegenheid van de heugelijke terugkomst der Friesche schutters, op den 6den en 8sten Sept. 1834. Te *Heerenveen*, bij F. Hessel, 1834.
43. *N. G. van Kampen.* Gedenkboek van Nederlands moed en trouw gedurende den Belgischen opstand. Te *Haarl.*, bij de Erven F. Bohn, 1834.
44. ——————— Kinderliederen op 's Konings verjaardag, 24 Aug. 1834 (niet in den handel).
45. *J. J. L. ten Kate.* De 24 Aug. 1835. Te *'s Hage*, bij de Erven Doorman, 1835.

K. L. Kluppel. Vaderlandsche uitboezeming. Zie op letter S. N°. 49.

(Het vervolg hierna.)

IV.

IV. BERIGTEN WEGENS DEN STAAT DER MAATSCHAPPIJ EN UIT DE KOLONIËN.

(October 1838.)

Met de gezondheid blijft het in de Koloniën wel gesteld, zijnde er slechts 18 personen, meest bejaarde van het 2de Gesticht te *Veenhuizen*, in de vorige maand overleden.

Het herfstweder, ofschoon in de laatste dagen zeer buijig, is, over het geheel, gunstig voor den onderhanden oogst en het uitzaaijen van wintergraan.

Het aardappel-rooijen spoedt overal ten einde, en de opbrengst is, tot dus verre, ongeveer 270 mud uit het bunder te *Ommerschans* en 200 mud in de andere Koloniën.

De haver, te *Ommerschans* verbouwd, is reeds binnengebragt, en levert, volgens de tauxatie, bijna 50 mud van het bunder op, dat een zeer rijke oogst heeten mag.

De boekweit is in al de Koloniën geoogst, gedeeltelijk afgedorscht en overigens in buiten opgezet, om in den winter, bij vriezend weder, te worden gedorscht. De opbrengst wordt geschat op 12 mud van het bunder, al de Koloniën door een genomen, zijnde het meest veenboekweit, die er geteeld is.

Het vlas komt te *Ommerschans* in deze week geheel binnen, waarvan de opbrengst op ruim 400 pond vlas en circa 8 mud lijnzaad geraamd is.

Bij het tegenwoordig schoone weder bestaat er alle uitzigt, dat het Chineesch radijszaad, hetwelk wederom zeer laat rijp geworden is, nog goed zal kunnen worden geoogst en genoegzaam droog gekregen om te kunnen worden gedorscht, als wanneer deze tweede proeve eene betere uitkomst zal opleveren, dan die van verleden jaar.

De tuinvruchten, zoo als wortelen en kool, voldoen bij

bij de uitkomst redelijk wel, zoodat er overal in de behoefte der huishouding kan worden voorzien.

Het gras- en klavergewas is overal nog zeer gunstig, en de knollen en spurrie, te *Ommerschans* geteeld, zijn wel geslaagd. Moge de winter nu maar niet al te spoedig invallen, dan kan er hierdoor nog aanzienlijk worden te gemoet gekomen aan den minder voldoenden voorraad hooi.

Naar gelang het aardappelrooijen afloopt, neemt het roggezaaijen weder toe, waartoe de ontbrekende vreemde meststoffen nog al tijdig en voldoende aankomen.

De brem is in het najaar zoo sterk uitgegroeid, dat men kwalijk gelooven zou, dat dezelve den vorigen winter genoegzaam geheel bevrozen is geweest.

In de volgende maand zal men een begin maken met dezelve onder te ploegen en te spitten voor het aardappelgewas van 1839.

Voor de turfgraverijen was het drooge weder, in de vorige maand en het begin van deze, bijzonder dienstig, waardoor er overal nog genoegzaam drooge turf zal worden verkregen, om den winter onbekommerd af te wachten.

De onder eigen opzigt alhier gebakken 100,000 stuks metselsteen, ofschoon door den regenachtigen nazomer veel vertraging en hindernis hebbende ondervonden, voldoen thans echter, bij het opbreken van den veldoven, zeer goed.

Van de fabrijkmatige werkzaamheden hebben er velen, om het aardappelrooijen, eenigen tijd moeten stilstaan. De katoenweverij in de gewone Koloniën wordt echter zoo sterk mogelijk doorgezet en werkt thans met 300 getouwen; de koffijbaalweverij te *Ommerschans* met 25 en de bontweverij aldaar met 15.

In het begin van deze maand heeft de gewone jaarlijksche inspectie en het onderzoek der administratie, door een der leden van de Permanente Commissie, plaats gehad.

Frederiksoord, 23 October 1838.

De Directeur der Koloniën,
J. VAN KONIJNENBURG, C. Z.

Staat

*Staa*gheid, *met*
*aanu*tember 1838.

K O L (	AANMERKINGEN.
Gewone	
Kolonie N°. 1 . .	
———— 2 . .	
———— 3 . .	
Ambtenaren en h	
Omm	
Bedelaars-Gestich	
Straf-Kolonie . .	
Arbeiders-huisgez	
Veteranen-huisge	
Groote Hoeven .	
Ambtenaren en h	
Veenhuizen.	
Stichting voor W	
———— —— A	
———— —— B	
———— —— V	
Groote Hoeven	
Ambtenären en h	
Veenhuizen.	
Stichting voor B	
———— —— A	
———— —— V	

edenen zijn :

. RICHTER.
. SNIJDERS.
. VAN DER MEER.
EYNDHOVEN.

Veteranen Huisgezinnen.

. R. DE JONG.

uisgezinnen v. Ambtenaren.

. J. BOSMA.
HANGELBROEK.
VAN DEN BERG.

---

ijnde Vee in de Kolo-
Weldadigheid, *op den*

JONG VEE.	KALVEREN.	SCHAPEN.
»	»	»
»	»	453
»	»	»
16	1	»
»	»	990
»	»	1029
20	4	1045
36	5	3517

i8.

eur der Koloniën,
NIJNENBURG, C.Z.

DE VRIEND

DES

VADERLANDS.

I. AANKONDIGINGEN EN BEOORDEELINGEN.

Kerkelijke Redevoeringen, bij gelegenheid van de laatste bediening van het H. Avondmaal, benevens de aanspraken voor de Tafel en (de) afscheidsrede bij het nederleggen van het beroep als gewoon Leeraar, opgedragen aan de Doopsgezinde Gemeente te Harlingen, door F. HOEKSTRA, *rustend predikant aldaar. Te* Harlingen, *bij* M. VAN DER PLAATS 1837. *Gr.* 8vo. 61 *bladz.*

In de opdragtsrede tot de Doopsgezinde Gemeente van *Harlingen* schrijft de Heer HOEKSTRA: » Nog eene kleine gedachtenisproeve wenschte ik wel bij de voorgaande te voegen. En daartoe heb ik de beide Redevoeringen, benevens de aanspraken in de volgende bladen uitgekozen. — Ik verbeeld mij, name-

lijk, dat een zoodanig overblijfsel van den afloop mijner langdurige Ambtsverrigtingen van genoegzame waarde zal geschat worden, om ook met een stichtend genoegen door u te worden gelezen en tevens tot een niet ongevallig gedenkteeken der oude betrekking te kunnen strekken, — om dit geschrift te algemeener voor u verkrijgbaar te stellen, heb ik tot eene openbare uitgave moeten besluiten, en om u geene te groote kosten te veroorzaken mij bepaald tot slechts een tweetal mijner Leerredenen."

De Harlingsche gemeente zal voorzeker den waardigen grijsaard voor dit gedenkteeken danken, en zich, even als vele zijner vrienden elders wonende, wegens zijn voornemen en deszelfs nakoming verblijden. — Doch ook het grootere publiek zal deze kerkelijke Redevoeringen of — gelijk de meer gebruikelijke naam is — deze beide Leerredenen met vrucht kunnen lezen en met genoegen ontvangen.

De tekst van de Avondmaalsrede is I *Petr.* II: 21. In de inleiding wordt aangewezen dat men bij het lijden des Heeren meer het zware, moeijelijke en verschrikkelijke van dat lijden, of meer de wijze waarop JEZUS leed, beschouwen kan. Het eerste roert en treft, het laatste sticht en heiligt meer. Tot het laatste, zonder daarom, gelijk van zelve spreekt, het eerste geheel uit het oog te verliezen, geeft dan ook de wijze waarop de geschiedenis van 's Heeren lijden beschreven is, en de Apostelen daarover spreken, meerdere aanleiding. Deze zeer juiste en helder aangewezene waarheid brengt van zelve om naar den tekst te spreken, *over de grootheid van* JEZUS *in Zijn lijden, of de verhevenheid en kracht van Zijn voorbeeld ons daardoor nagelaten.* De tekst wordt slechts met een enkel woord opgehelderd, en dan het eerste lid van het onderwerp aangewezen uit de wijze

waar-

waarop JEZUS zich bereidde om te lijden, en zich onder het lijden gedroeg. Naar de grenzen eener Avondmaals rede wordt beknopt maar overtuigend de geschiedenis herinnerd van *Gethsemané* — de gevangenneming, verhoor voor KAJAPHAS, verloochening door PETRUS, zijn gedrag voor PILATUS en zijne woorden aan het kruis. — De Aanspraak vóór de bediening van het H. Avondmaal maakt het toepasselijk deel uit, waarin vooral wordt herinnerd hoe de verhevenheid en kracht van JEZUS voorbeeld dringen kan en moet tot die gezindheden en gedragingen onder lijden en beproevingen omtrent God en menschen, vrienden en vijanden. — Men vindt hier wat meermalen en ook zóó gezegd is en wordt, doch zou dit daarvan de waarde benemen? Bovendien is het verblijdend den grijzen Leeraar des Heeren, *die weldra zal henen gaan in vrede*, met die overtuiging des harten, die warmte en gevoel, en met zoo veel helderheid het beste dat er voor ons is te hooren voorstellen en aanprijzen. — De aanspraak na de bediening is zeer juist ingerigt om de gemeente het spoedig volgend nederleggen van 's Leeraars openbare bediening te doen gevoelen en opmerkzaam te maken, op het vruchtbare dat de Avondmaalsviering ook dan voor vertroosting, hope en liefde heeft.

Bij de woorden op bladz. 27: » Tusschenbeide wordt de vergadering verzocht te zingen," en bij die bladz. 53: zingt tusschenbeide den Dichter na uit den berijmden XXV Psalm vers 11 en 12 (de oude Haarlemmer berijming)," wenschten wij wel dat de zangverzen zelve waren gevoegd, om het geheel der plegtigheid, en ten dienste van zulke lezers, die, gelijk de *Ref.*, de bundels niet bezitten. — De benaming van *Heilig Offermaal* aan het Avondmaal gegeven komt ons minder gepast voor.

De afscheidsrede waarmede de Eerw. H. zijne meer dan 50jarige en nu 44jarige openbare bediening in de Harlinger Gemeente nederlegt en die tevens aan zijnen opvolger overdraagt, vangt aan met eene gepaste inleiding en gebed, en heeft tot tekst *Pred.* XII: 13, met het onderwerp *God te vreezen en zijne geboden te houden de hoofdzaak der Godsdienstleer.*

Hij herinnert, dat gelijk bij alles een doel is, dat bereikt moet worden, en gelijk dat in de schepping gezien wordt, zoo ook de godsdienst een bepaald doel heeft dat volstrekt moet bereikt worden. Dit doel is hetgeen *de Prediker* aanwijst: » Met deze woor- » den," zoo gaat H. voort, » met deze woorden sluit » de koninklijke Schrijver zijne voorgestelde waar- » nemingen, lessen en vermaningen in het boek *de* » *Prediker* genaamd. En wij hebben dezelve niet » ongepast gevonden, om daarmede de lange lijst der » Leerredenen te sluiten, die wij van tijd tot tijd » in deze gemeente hebben uitgesproken. Laat ons » vooreerst zien, waarin de vreeze Gods bestaat, » en vervolgens aantoonen, hoe daarin benevens het » houden van Gods geboden de hoofdzaak van de » Godsdienst gelegen zij. Dit een en ander zal ons » genoegzame stof opleveren tot het voorstellen van » stichtelijke en toepasselijke aanmerkingen." De Leeraar ontwikkelt dan nu eerst wat *de vreeze Gods* zij; waarom en in hoeverre zij het grondbeginsel is van het houden der geboden Gods of de Godsdienst; vervolgens hoe de slotsom van al wat MOZES en de Profeten, JEZUS en zijne Apostelen leeren geene andere is dan *vreest God en houdt zijne geboden.* Met een daaruit ontleend en zeer gepast woord tot afscheid van de Gemeente, eene toespraak aan den opvolger, die den volgenden zondag zou bevestigd worden en dankzegging tot God wordt de Leerrede beslo-

sloten. — In de toespraak aan den beroepen Leeraar hinderde ons de voorstelling: » De Gemeente die » gij voortaan de *uwe* zult noemen, zoo als zij dus » lang de *mijne* is geweest." Het is eene gewone wijze van spreken maar toch onjuist en onbijbelsch. De gemeente behoort den Heer, en de Apostelen spreken, ofschoon zij die gesticht hadden, nooit van hunne gemeenten. — Zeer vernuftig en welsprekend is de toepraak ingerigt om de gemeente op het meer en minder goede onder haar, en den Leeraar op het aanmoedigende in de gemeente opmerkzaam te maken, en tevens te doen gevoelen waarvoor men zich om niet te veel ontmoedigd te worden heeft te wachten. Vooral trof ons de hartelijke en vaderlijke toon.

Reeds twee jaren geleden werden deze Leerredenen uitgesproken. Zij zullen, vertrouwen en wenschen wij, reeds in veler handen zijn. Wij wenschen die in nog meerdere. Wij weten het niet, maar gelooven en hopen althans, dat de waardige grijsaard nog met blijdschap en vrede voor zich zelven en anderen, in het midden der Harlingsche gemeente verkeeren, en ook in zijne rust arbeiden kan om tot zegen der gemeente eerst later *in te gaan in de betere ruste daarboven.*

Hoofdtrekken der Algemeene Geschiedenis in derzelver oorzaken, gevolgen en onderlinge betrekkingen, tot nut en onderhoud geschetst, door A. H. PETISCUS, *Hoogleeraar. Naar het Hoogduitsch, door* H. MARONIER. *Te* Gorinchem, *bij* JACOBUS NOORDUIJN 1836. *Gr. 8vo. VIII en* 501 *bl.*

Deze Hoofdtrekken bestaan na eene Inleiding van bladz.

bladz. 1—7, uit twee afdeelingen waarvan de eerste in de navolgende kleinere stukken verdeeld is: De grijze oudheid, van bladz. 7—17; Mythen, Overleveringen bladz. 17—20 De eerste volksstammen bladz. 20—24, Togten der eerste volksstammen bladz. 24—26; De oudste staten, *Indië*, *China*, bladz. 26—29; *Medië*, *Babylonië*, *Assyrië* bladz. 29—33; *Fenicië*, *Syrië* bladz. 33—36; De Hebreërs bladz. 36—46; Israël onder de Koningen bladz. 46—53; *Klein-Azië* bladz. 53—54; *Egypte* en deszelfs Koningen bladz. 54—62; *Carthago* bladz. 62—67; *Griekenland* bladz. 67—78; Orakels, Mysteriën, Olympische spelen bladz. 78—86; *Italië* bladz. 86—91; *Rome* bladz. 91—100.

De tweede afdeeling heet: *de voortijd* en wordt verdeeld in drie deelen, welke onderscheiden worden door de letters A., B. en C.

A. VROEGSTE TIJDPERK, loopt tot bladz. 101. CYRUS en zijn Rijk, van bladz. 101—112; Griekenlands schitterend tijdvak bladz. 112—129, PERICLES en zijn tijd bladz. 129—135. De Peloponnesische oorlog bladz. 135—147, PHILIPPUS van *Macedonië* bladz. 147—153, ALEXANDER bladz. 153—165, *Egypte* onder de Ptolomeërs bladz. 165—170, *Palestina* en de Maccabeërs bladz. 170—178. Het Romeinsche gemeenebest bladz. 178—188, de Punische oorlogen. De eerste Punische krijg bladz. 188—200, De tweede Punische oorlog bladz. 200—228, derde Punische oorlog bladz. 228—240; De gebroeders GRACCHUS bladz. 240—245. MARIUS en SYLLA bladz. 245—260. Het eerste driemanschap bladz. 260—287, Tweede driemanschap en deszelfs gevolgen bladz. 287—303. De volksverhuizing. Verval en ondergang van het westersch Romeinsche Rijk bladz. 303—331.

B. De MIDDELEEUWEN bladz. 331—337. De kruis-

tog-

togten. Eerste tot derde kruistogt 337—346, vierde kruistogt onder Koning LODEWIJK IX van *Frankrijk*, bladz. 346—355. De uitvinding der boekdrukkunst, bladz. 355—363. De ontdekking van *Amerika* bladz. 363—392.

C. LAATSTE TIJDVAK. De Hervorming bladz. 392—423. De dertigjarige oorlog bladz. 423—451.

Later tijdvak, de Fransche omwenteling bladz. 451—501.

Ziedaar dan, geachte lezer, de inhoud van een Werk dat ons in 500 bladz. eenige hoofdtrekken uit de wereldgeschiedenis, van de Schepping af tot op onze dagen, aanbiedt. Wat de oude geschiedenis betreft, zijn dezelve tamelijk volledig, doch dit is veel minder het geval met de middeleeuwen en latere geschiedenis. Immers aan een' KAREL *de Groote*, aan eene invoering van het Christendom door *Europa* en deszelfs beschavenden invloed, aan de vrijwording der Zwitsers onder WILLEM TELL, aan den tachtigjarigen oorlog van *Nederland* tegen *Spanje*, had men met billijkheid afzonderlijke hoofdstukken ingeruimd wenschen te zien, doch wij beoordeelen alleen *hetgeen* wij hier geleverd vinden en dat is doorgaans fiks en helder geschetst; wij zeggen *geschetst* en wel alleen in hoofdtrekken.

Voorrede en Inleiding zijn nog al philosophisch. De vertaler moet daarmede soms wel eens moeite gehad hebben. Zijne taal is echter over het algemeen vrij zuiver. De uitdrukking *grijze oudheid*, die het oorspronkelijke ook wel zal hebben, is onzes bedunkens, te dikwerf gebruikt, en, zonder vergrooting, misschien wel *honderd* malen herhaald.

De aanteekeningen, welke de vertaler hier en daar, doch spaarzaam, bij het Werk gevoegd heeft, getuigen van 's mans Christelijken en Nederlandschen zin.

 On-

Onze landgenooten zijn hem daarvoor dank verschuldigd. In één woord, wij achten dit boek zeer doelmatig om nevens andere goede werken over de algemeene geschiedenis, door hen die met dezelve reeds tamelijk wel bekend zijn, tot meerdere oefening gebruikt te worden.

Ten blijke dat wij met aandacht den arbeid des Heeren MARONIER lazen, strekke de volgende opgaaf van het min juiste dat wij opteekenden:

Bladz. 55 staat: Zij nu *Egypte* al de wieg niet van het menschelijk geslacht, dan is het toch ongetwijfeld een der allervroegst bevolkte landen geweest.

Wij hebben *Egypte* nimmer als de wieg van ons geslacht zien voordragen.

Bladz. 58 staat tweemaal *Möris* in plaats van *Moeris.*

Bladz. 59, *Phatha*, lees *Ptha.*

Bladz. 60, *welke zich te Delta ophield*, lees *in de Delta.*

Bladz. 85, *fyziek-oogpunt;* welk eene onaangename spelling in plaats van *physiek.*

Bladz. 101, *wij hebben de grenzen der grijze oudheid in dat tijdvak van den voortijd geloofd te vinden*, lees *meenen te vinden.*

Bladz. 152, *dat van het beleid, verstand, en de menschelijkheid van* PHILIPPUS, *de aanbraak van een nieuw schoon tijdvak voor Griekenland ware te wachten geweest.* NB. *de aanbraak.*

Bladz. 153, *Olympia*, lees *Olympias.*

Bladz. 154 en 255, *moorders* beter *moordenaren.*

Bladz. 167, *Ptolomeus Sotyr*, lees *Soter.*

Bladz. 199, en hun leger grootendeels nedergemaakt werd, lees *verslagen*, of *in de pan gehakt*, gelijk men ook wel eens zegt.

Bladz. 225, *onbewapend*, lees *ongewapend.*

Al-

Aldaar, *Canna*, lees *Cannae.*

Bladz. 230, *Luicius Scipio* tweemaal, lees *Lucius.*

Bladz. 247, *zich buiten staat bevond om genoegzame strijdkrachten, die der vreesselijke onstuimigheid van dezen onvoorzienen vijand behoorlijk aangemeten waren te ıntwikkelen.* NB. *aangemeten.*

Bladz. 252, *beoogde hij niets minder dan — op Italië in te breken.* NB. *inbreken.*

Bladz. 272, *Uhiërs*, drukfout, voor *Ubiërs.*

Bladz. 285, *de menschelijke natuur is in zich zelve goed*, deze onbijbelsche uitdrukking van den Heer PETISCUS had de vertaler wel eens mogen doorhalen.

Bladz. 303, *Mösie*, *Rhätie*, wederom even Duitsch voor *Moesie* en *Rhaetie*, als boven bladz. 58, *Möris* voor *Moeris.*

Aldaar *Antonius Pius*, drukfout, voor *Antoninus.*

Bladz. 319, *van waar ook de kenmerkende naam wandalismus ontsprongen is*, lees *ontstaan is.*

Bladz. 324, *die den oorsprong heeft gegeven aan de benaming wandalismus*, het schijnt schrijver en vertaler beide ontsnapt te zijn dat deze naams oorsprong op bladz. 319 vermeld was.

Bladz. 366, *eene enkele scudi*, lees *scudo.*

Bladz. 457, want wij gaan een aantal minder belangrijke voorbij, staat: *De laatste, die reeds door een lofwaardig Provinciaal bestuur zich had doen uitblinken*, voor *zich had onderscheiden.*

Bladz. 459 en op vele andere plaatsen *Rijksstanden* in *Frankrijk* voor het meer gebruikelijke *Staten-Generaal.*

Bladz. 478, *Tirlemont* lees *Thienen.*

De vrije Fries. Mengelingen, uitgegeven door het Provinciaal Friesch Genootschap, ter beoefening der Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Eerste deel. Eerste stuk. Te Leeuwarden, *bij* G. T. N. SURINGAR, 1837, *gr. 8vo. IV en* 92 *blad. Eerste deel. Tweede stuk,* 1838, *bladz.* 93—188.

De voorrede dezer Mengelingen tot het regt verstand van dezelve onmisbaar zijnde, laten wij die gedeeltelijk hier volgen:

„Het Provinciaal Friesch Genootschap ter beoefening der Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde opgerigt in 1827, kondigde deszelfs bestaan openlijk, in den *Algemeenen Konst- en Letterbode* aan van dat jaar.

Geheel naar den aard der oude Friezen, die hoogere waarde hechten aan eene stille, onbekende degelijkheid dan aan eenen luidruchtigen naam, wel eens ten koste van echte verdiensten, door snorkerij en grooten ophef verkregen, was het Genootschap tevreden met in stilte werkzaam te zijn in de beoefening der vakken van kennis en wetenschap aan wier uitbreiding en bevordering het zich had toegewijd, en besteedde daartoe de geringe hulpmiddelen, door de jaarlijksche geldelijke bijdragen van een aanvankelijk klein getal leden bijeen gebragt. Begrijpende, dat men der geschiedkunde geene betere dienst kon bewijzen, dan door zoodanige bronnen, welke hoezeer dan ook vroeger, geheel of ten deele door de geschiedschrijvers geraadpleegd en gebruikt nog alleen in handschrift slechts voor enkele liefhebbers toegan-

gankelijk waren, voor een ieder door den druk gemeen te maken, wijdde het Genootschap zijne eerste zorgen aan de handschriften van den Frieschen Edelman JANCKO DOUWAMA.

Voorts heeft het Genootschap laten afdrukken eene berijmde Friesche kronijk van hooge oudheid, *Het Freske riim* getiteld, en eene mede in het Friesch geschrevene kronijk in proza, *Gesta Fresonum* genaamd, bevattende, met twee daarbij gevoegde verhandelingen en eenige kritische en ophelderende Aanteekeningen, tot nog toe alleen voor de leden verkrijgbaar gesteld. Ten einde mede te werken tot den opbouw en bloei der nog levende prachtige en welluidende Friesche Landtale, gaf het Genootschap, in de jaren 1829, 1830, 1832, 1833, 1834 en 1835, een jaarboekje uit in die taal, onder den titel van *Friesch jierboeckjen, trog it Genoatschip foar Friesche Schijd-, Ådheit- in Tealkinde.*

Sedert de oprigting des Genootschaps waren in de gewone vergaderingen der leden, waarvan er geregeld drie in ieder jaar worden gehouden, onderscheidene verhandelingen gedaan, berigten gegeven, mededeelingen ontvangen, voor welke men eene, voor een ieder dadelijk toegankelijke bewaarplaats verlangde. Dit verlangen gaf aanleiding tot het besluit om deze *Mengelingen* uit te geven, waarvan wij thans, als belast met de redactie, het eerste stukje aan het publiek aanbieden. Men heeft hier dus te wachten losse verhandelingen, mededeelingen van bijzonderheden, belangrijk gekeurde oude brieven en documenten, proeven van Friesche taal dialecten van vroegeren en lateren tijd, — mengelingen, in één woord, betrekking hebbende tot Friesche Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. De Uitgave geschiedt bij afzonderlijke stukjes, ieder niet grooter, dan van 6 tot 8 vellen druks

druks, afzonderlijk verkrijgbaar, doch ten getale van drie of vier tot volgdeelen zamen te voegen.

Wij zenden onze *Mengelingen* de wereld in, onder den naam van *de vrije Fries*. Een werkje als dit moet, om in den stroom van *Mengelingen*, *Bijdragen*, *Magazijnen* enz. onderscheiden te kunnen worden, eenen naam hebben. Onze krachtige vaderen achtten den naam van *vrije Friezen* den grootsten eeretitel, ons is die naam daarom eerwaardig. Onze vaderen wilden geene andere vrijheid, dan de eenige die proef houdt, de *vrijheid onder de wet*, wij zullen ons beijveren, om op het door ons gekozen veld mede onze vrijheid te handhaven, onder strenge gehoorzaamheid aan de wetten van het gezond verstand.

De Redactie.

J. VAN LEEUWEN.
A. TELLING.
HETTEMA."

De inhoud van het eerste stukje is:

Over eene Nederzetting of volkplanting der Friesen in Zwitserland, *benevens eenige aanmerken over den tocht der Friesen naar Rome.*

Deze verhandeling welke 63 bl. druk beslaat loopt over weinig bekenden onderwerpen, en is zeer lezenswaardig. De schrijver heeft zijne eigene spelling.

JAN BONGA 1580. Een Dichtstukje van den Heer J. D. ANKRINGA te *Leeuwarden*.

Brief van GOSLIK COLONNA, *Hopman over eene Compagnie Franeker Burgers*, *aan den Magistraat der Stad Franeker*.

Deze brief uit het merkwaardige jaar 1672 wordt, door deszelfs mededeeler in deze *Mengelingen*, den Heer A. TELLING op bl. 74 en 75 toegelicht.

Dat

Dat de naam van den bekenden Frieschen Geschiedschrijver SUFFRIDUS PETRUS en niet SUFFRIDUS PETRI behoort geschreven te worden bewijzen ons de H. H. EVERTS en HETTEMA op bl. 76 en 77.

Van bl. 78 tot 82 lezen wij de *Aanstelling* van SUFFRIDUS PETRUS *tot Historieschrijver van Friesland uit een boek berustende ten Griffie van Gedeputeerde Staten van Friesland, en op den rug getiteld; Resolutiën van 't Collegie de A°* 1590, *mitsgaders stucken daartoe relatyf, medegedeeld door* Mr. W. W. BUMA.

Ten slotte vinden wij van bladz. 83 tot 92 het eerste gedeelte [tot en met de letter D] eener Alphabetische lijst en korte opheldering van eenige Friesche woorden, spreekwijzen en spreekwoorden, door R. POSTHUMUS.

Het tweede stukje bevat:

Herinneringen van Martena-Huis te Franeker door Mr. J. W. DE CRANE, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Oud Professor en Lid van den Raad der Stad Franeker.*

Dit uitvoerige en wat al te lang gerekte stuk, dat van bladz. 93 tot 164 loopt, bevat slechts eenige weinige algemeen belangrijke bijzonderheden. De goede grijsaard heeft hier regt op zijn praatstoel gezeten.

Gedachten bij het lezen van het Idioticon Frisicum, of woordenboek van bijzonder in Friesland gebruikelijke woorden en spreekwijzen door EV. WASSENBERGH, *Hoogleeraar in de Grieksche en Nederduitsche Taalkunde enz. te Franeker, Leeuwarden* 1802, *van* Jhr. Mr. M. HETTEMA.

Eindelijk ontvangen wij op de laatste bladz. (188) *eene Proeve van de taal zoo als dezelve op het eiland Schiermonnikoog gesproken wordt.*

Reeds

Reeds de opgaaf van de strekking en den inhoud dezer Mengelingen heeft ons zoo veel plaats benomen, dat wij hier eindigen moeten, onder de betuiging van onzen innigen wensch, dat dit op onbepaalde tijden uitkomende tijdschrift een goed debiet moge vinden.

Nieuwe Herinneringen uit het Gebied der Geschiedenis, betrekkelijk de Nederlanden, door A. I. VAN DER AA. *Te* Amsterdam, *bij* J. C. VAN KESTEREN, 1837.

Deze rijke verzameling van geschiedkundige mededeelingen omtrent personen en gebeurtenissen tot de Geschiedenis des Vaderlands in betrekking staande, mag inderdaad eene aangename en nuttige lektuur, voor zoogenaamde verlorene oogenblikken heeten, daar zij het onderhoudende met het onderwijzende vereenigt en zich allerloffelijkst onderscheidt van die menigvuldige verzamelingen van *Anekdoten*, die niet zelden rijp en groen, gelijk men zegt, dooreen mengende, meestal even weinig kiesch in hunne mededeelingen zijn, als zij zich aan historische zekerheid weinig laten gelegen liggen.

Zoowel in de *Herinneringen* zelve als in de toelichtende aanteekeningen, die vooral voor gewone lezers niet ondoelmatig te rekenen zijn, vindt men ruime stof tot opwekking van den leeslust, en menig een die dit boek in handen neemt, zal bij zich den lust voelen verlevendigen, om dieper in de Geschiedenis in te dringen, en wat hij hier bij brokstukken verneemt, meer in zijn geheel in opzettelijk historische boeken na te slaan.

Groot

Groot is de afwisseling, en de verscheidenheid veelvuldig die men in het hier medegedeelde opmerkt en die allerwegen van de belezenheid des zamenstellers getuigt, en van de menigte bronnen die hij tot de bijeenbrenging dezer nieuwe herinneringen zich heeft moeten openen. De druk is goed en een fraai vignet versiert, gelijk altijd bij den Heer VAN KESTEREN, het titelblad.

De Zeestraat van 's Hage naar Scheveningen, door CONSTANTIJN HUIJGENS, *op nieuw uitgegeven naar de hedendaagsche taal en spelling gewijzigd en met eenige aanteekeningen voorzien, door Mr.* J. G. LA LAU, *lid der Maatschappij van Ned. Letterkunde te Leiden.* 's Gravenhage *en* Amsterdam, *bij de Gebroeders* VAN CLEEF, 1838. XII *en* 71 *bladz. klein 8vo.*

Onder de oude voortbrengselen van dichterlijk vernuft in ons Vaderland, verdienen voorzeker die van C. HUIJGENS eene eerste plaats. Iedereen dan ook die deze zinrijke gedichten kent, zal aan dezelve eene hooge waarde toekennen; maar helaas! hoe weinige van onze hedendaagsche lezers kennen ze? In hoe weinige boekerijen worden dezelve in den tegenwoordigen tijd aangetroffen, en zoo zij er al in aanwezig zijn, hoe zeer liggen zij dan niet achter nietsbeduidende, ja zelfs zedebedervende boeken verscholen.

O! hoe gelukkig, hoe verdienstelijk zoude het zijn om deze geestrijke gedichten voor een groot aantal

tal

tal onzer landgenooten zoo goed als aan de vergetelheid te ontrukken! Hoe edel zijn alle pogingen die daartoe worden aangewend!

Maar hoe dit te bewerkstelligen? hoe den hedendaagschen wansmaak zoo zeer te zuiveren, dat de door HUIJGENS opgedischte spijzen smakelijk worden? of hoe die spijzen zoo te kruiden, dat zij in den tegenwoordigen smaak vallen, zonder vele krachtige bestanddeelen te verliezen?

Deze vragen konden wij nooit voldoende beantwoorden.

Geen wonder dan ook dat wij ons bevreemdden, en tevens verheugden, toen ons de *Zeestraat* van HUIJGENS in eenen hedendaagschen vorm werd ter handgesteld; en dat wij, zoodra wij het titelblad van dit Werkje inzagen, en ons oog viel op de woorden: *naar de hedendaagsche taal en spelling gewijzigd*, benieuwd werden om van nabij te zien, in hoe verre de Heer LA LAU aan dit moeijelijk doel beantwoord had.

Ten dien einde plaatsten wij, zoowel onderhavig in een geheel nieuw kleed gehuld gedicht, als de Zeestraat van HUIJGENS, door BILDERDIJK uitgegeven, voor ons, en maakten wij met de vergelijking der beide gedichten eenen aanvang.

Zie hier geachte lezer, de slotsom onzer opmerkingen: Op bladz. 2, in het midden vonden wij in het nieuwerwetsch gewaad van de *Zeestraat* eene oude plooi, welke gemakkelijk kon worden weggenomen, namelijk: *Is 't slechte zee*, waarom niet: *Is 't kalm op zee?* in de noot toch lezen wij: *In het oorspronkelijke staat* SLECHTE ZEE, *in de beteekenis* van *effen*, *stil.* Op bladz. 3 vindt men eene noot op het woord *kind* (3de reg. van boven), welke wezentlijk een sierlijk strikje op het nieuwe kleed is.

In de tien daarop volgende bladzijde bespeurden

wij

wij geene of te geringe veranderingen om er bij stil te staan. Op bladz. 12 ontdekten wij twee goede veranderingen, namelijk die van de regels:

Met spijtiger Geberght' en naerder aan de Locht
Dan daer den Africaen sijn Leger over brocht.

in:

Met spijtiger gebergt' voor de opgepakte vracht
Dan daar eens Hannibal zijn leger overbragt.

en die van de regels:

Maer pleiten gingt niet aen: men leendemij geen' Ooren,
Daer 't sinnelickst geweld van Reden in kon boren;

in:

Maar 't pleiten ging niet aan: men leende mij geene ooren,
Schoon d' overtuigingskracht der rede zich liet hooren.

hoewel de zin minder veranderd wordt, indien men leest:

Die d' overtuigingskracht der rede konden hooren.

Jammer dat men in deze uitgave, op gemelde bladz. regel 9 v. onder, de woorden *gansch ongenaakbaarlijk* voor *gansch ontoegankelijk* vindt.

Verder voortgaande ontdekken wij weder twee goed uitgevallene wijzigingen van den ouden tekst, door de verandering namelijk van de regels:

Onreden stont' er voor, en onmacht, mogelijck
Van mijn' te weke tongh, of des' en die gelijck

in:

Onrede stond er voor en onmagt ook misschien
Van mijn te weeke tong om hun het hoofd te biën

en de regels:

— — — — — een vroom mann mogelijck
Van herten segge sou, Die Brodder hadd gelijck.

in:

— — — — — een wijs man, die het las
Van harte zeggen zou, dat het geen dwaasheid was.

Het woord *naneven*, bladz. 13 regel, 5 v. onder, is zeer stootend, aangezien door de versmaat de klemtoon op *ne* valt. — Hoewel de zin niet dezelfde is, ware het onzes inziens beter geweest voor het onthaal van dit Werkje, om voor *naneven*, *zijne neven* te schrijven.

De voornaamste veranderingen op bladz. 14, 15 en 16 zijn vrij gelukkig uitgevallen, alleen is het spijtig, dat door de laatste verandering op bladz. 16 regel 6 v. o. de regel van den ouden tekst:

Slaghoorden op Papier van geen' onduytsche woorden

geheel wegvalt.

Op bladz. 18 hebben de 3de regel v. b., en de 7de v. o. een beter aanzien dan in de oorspronkelijke uitgave; waarom echter de vier regels:

De Kind'ren weten tijd van Knickeren en Koten, enz.

zijn uitgelaten, begrijpen wij niet.

Regel 8 op bladz. 20:

Die vord'ren jaren tijds eer ze iemand kunnen menden

in

is voor de meeste hedendaagsche lezers onbegrijpelijk, en beantwoordt niet aan het doel van den schrijver, aangezien dezelve naar de hedendaagsche taal niet gewijzigd is. Zou men den zin wel geweld aandoen door dezelve te veranderen in:

Die vord'ren jaren tijds eer z' iemand wil verkonden?

De omzetting der regels van den ouden tekst:

— — — — — de vreughd niet willen koopen,
Van door d' onlustigheit van een' benauwden Pand
Sijn adem rijckelick te scheppen op een Strand?

in:

— — — — — die vreugd niet willen koopen.
En is 't u hier wat eng, van d' een tot d' and'ren kant,
Straks schept gij rijkelijk uw' adem aan het strand.

met verandering der afscheidingsteekens, schijnt ons toe minder gelukkig te zijn; zoo ook die van de regels:

— — — — — — in tijden en ontijden
Sagh ick haer' drachten aen met deerlijck medelijden,
En mij en docht de Sonn soo klaer niet op den Noen,
Als dat elck schuldigh was u wat onthefs te doen.

in:

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
En 't scheen mij wel zoo klaar als held're middagzon
Dat ieder schuldig was tot 't geen u helpen kon.

want die laatste regel heeft geen' zin. Beter ware het dus indien er stond:

En 't scheen mij zonneklaar dat ieder was verpligt
Te zorgen dat uw' vracht een weinig wierd verligt.

Waarom op deze bladzijde de vier schoone regels:

Gaet dribb'len naer de Merckt, en komt al singend' weder:
Valt u den Hemel hard met hard en onsoet weder,
Het hard dat onder light, versaft dat boven drijft,
Soo dat het eene hard het andere verdrijft:

in de nieuwe *Zeestraat* weggelaten zijn, is ons een raadsel. Is het omdat de menigvuldige herhaling van het woord *hard*, of de herhaling van hetzelfde rijmwoord den Schrijver niet beviel? welnu hij had dit b. v. aldus kunnen omzetten:

Gaat dribb'len naar de markt, en komt al zingend' weder:
Plast soms bij harden wind de regen op u neder,
Het hard dat onder ligt, verzacht dat boven drijft,
Zoodat het eene hard voor u niet hard meer blijft.

of ook, de Schrijver had aan zijn' eigen wensch, dat HUIJGENS HUIJGENS blijven mogt, kunnen voldoen, door dezelve onveranderd te laten.

Het laatste gedeelte van den eersten regel, bladz. 25:

—— —— —— min onder weege weegh',

is niet welluidend; beter ware het:

—— —— —— op weg veel minder weeg',

De verandering der regels:

Maer Vloten en Gevecht en groote Visch en Wracken,
En sijn van geen gevolgh, maar seldsam' ongemacken:
Ick denck op 't dagelicks verlichten van uw' Pacht,

in

in:

Maar vloten en gevecht, en wrak en groote visschen
Dat valt zoo zeldzaam voor, iets beters durf ik gissen
Schiet mij hier in den zin, hiermeê verligt ge uw pacht,

laat niets te wenschen over. Op de volgende bladz., reg. 3 v. o., vinden wij ten tweeden male het woord *monden*, namelijk in de regels:

En zoo die vreugd' verslijt, denkt weer op vreemde vonden,
Die 't volk of om het nieuw of om hun' waarde monden:

hoewel het daar, zonder den zin eenigzins te veranderen, kon vermeden worden; b. v. aldus:

En slijt die vreugd', wilt dan op nieuwe vonden denken,
Die 't volk om de waardij of 't nieuw zijn' gunst wil schenken.

Wat de geringe veranderingen op de volgende bladzijden betreft, dezelve zijn over het algemeen goed; alleen verwondert het ons, dat de Schrijver het woord *evenstandigheid*, in de regels:

—— —— —— daer is geen toeverlaten
Op evenstandigheit; die schael moet op en neer, enz.

behouden heeft; daar het voorkomt in de beteekenis van *bestendigheid*, en het aldus in goed Nederduitsch kan worden omgezet:

—— —— ——, men kan zich niet verlaten
Op de bestendigheid; die schaal moet op en neer,
Die nu meent vast te staan valt morgen ligt omveer,
Enz.

De vergelijking verder voortzettende, vinden wij, zonder eene gegronde reden hiervan te kunnen vermoeden, zoowel op bladz. 30, reg. 6 v. o., als op bladz. 31, reg. 5 v. b., weder vier regels uitgelaten; namelijk:

Het Huys dat heden bloeyt zij mergen op sijn hoede
Voor onvoorsienen slagh die 't omstoot' of verwoede:
Wij hoeven geen bewijs van heel en half gesont,
Dat ieder lichtelick door all sijn leven vond;

en

—— —— —— — jongh volckje, nett geschoeyt,
Of, als ick 't seggen magh, moetwilligh soo geboeyt,
Dat geen' gevangene meer lijden in haer' holen,
Het droevige vernacht van donckere gijolen;

Door het uitlaten toch van regels als de vier eerstgenoemde, verliest dit werkje den rijkdom der voorbeelden, waarmede HUIJGENS zijne gezegden gewoon is te staven.

De omzetting der regels:

Sou seggen, daer 's vergift aen; 't wercken van een' Hond,

in:

Dat 's vast aan watervrees door 't bijten van een hond.

(bladz. 32. b.) heeft weinig om het lijf. Beter is die van de regels:

En bei die maeckselen voll van gelijcke wond'ren:
Geheimen die de Konst heeft onlanghs op doen dond'ren,

in:

Die beiden eenen schat van wonderen bevatten;
Geheimen, die de kunst ons eerst naar eisch deed schatten,

(bladz.

(bladz. 32. o.) als ook van de regels:

En dat of Galgh of Rad noch met de Koppen proncken,
Daer dese krulletjes aen hoorden, eerse stoncken;

in:

Wie weet op welk een hoofd men wel dat hair zag prijken,
Eer gij uw eigen hoofd er mede gingt verrijken;

(bladz. 36. b.). De vier regels op bladz. 37. m.:

Nu moet de zoô van 't strand nog naar den Haag gedragen,
Tot aan uw eigen haard; of vreest g' u te beklagen,
En tusschen Haag en strand, hoe versch de visch ook zij,
Voor Haagsche tongetjes nog schâ van lekkernij;

welke de plaats bekleeden van de navolgende uit de oorspronkelijke uitgave:

Nu stiert de zoo Duyn op, de Zee-Straet langhs te dragen,
Tot aen uw' eigen haerd: of vreest ghij te beklagen
Dat tusschen Haegh en Strand, hoe versch het goedje zij,
Voor Haeghsche Tongetjes den hals gebroken zij,

hebben geen' zin, zoodat deze verandering het tegengestelde van eene verbetering is; waren de twee laatstgenoemde regels in deze veranderd:

Dat door dien afstand zelfs de allerverschte visch,
Voor Haagsche tongetjes geen lekkernij meer is,

dan was het althans geen onzin.

Verder zien wij nog een tweetal eenigzins aanmerkelijke veranderingen, en wel die van de regels:

Want onze Bergen zijn gelegen, niet van Muyzen
(Als eertijds Bergen wierdt verweten) maer van Huysen.

in die op bladz. 37, v. o.:

Er is hier op het duin al menig huis verrezen,
En zeker hier of daar zoudt gij wel welkom wezen:

en de regels:

— — — — hoe lange light de hoop
In dit vertwijffelt hert met wanhoop over hoop?

in die op bladz. 39, v. o.:

— — — — O zoete hoop! hoe lang
Voert gij met wanhoop strijd, en maakt mij 't harte bang?

welke beide den naam van verbeteringen verdienen.

Het is waar dat sommige verzen van het laatste gedeelte geheel van hun oud gewaad moeten ontdaan worden, om in de tegenwoordige wereld met fatsoen te verschijnen; zelfs dat het ligchaam zoo wel als het kleed hier en daar eenen meer hedendaagschen vorm moet aannemen; maar het schijnt ons minder verschoonlijk toe, dat de Schrijver zulks ten koste van geheele ledematen gedaan heeft.

Gedurende de vergelijking zijn ons de navolgende schrijf- of drukfouten in het oog gevallen: bladz. 20, in het midden *vorderen*, moet zijn *vord'ren;* bladz. 22, v. o., *anderen*, moet zijn *and'ren;* bladz. 24, *kinderen*, moet zijn *kind'ren;* bladz. 33, v. b., *schepselen*, moet zijn *scheps'len;* bladz. 36, in het midden, *dieren*, moet zijn *dieven*, enz.

En alzoo hebben wij voldaan aan onze begeerte om te onderzoeken in hoeverre de Heer LA LAU aan het doel, dat hij zich had voorgesteld, beantwoord heeft, en, gelijk reeds uit de afzonderlijke beoordeeling der voornaamste veranderingen blijkt, bevonden, dat hij deze hoogstmoeijelijke taak niet in allen deele

even

even loffelijk volbragt heeft; en dat de behandeling van dit Werkje niet, gelijk wij gehoopt hadden, een volledig antwoord kon genoemd worden op de reeds geopperde vraag: Hoe de door HUIJGENS opgedischte spijzen moeten gekruid worden, om, zonder het verlies van vele krachtige bestanddeelen, in den tegenwoordigen smaak te kunnen vallen.

Intusschen betuigen wij den Heer LA LAU, die dit Werkje met een fraai levensberigt van den grooten HUIJGENS versierde, onzen dank voor de door hem aangewende poging, en noodigen Z. E. uit om voort te gaan op den weg der beoefening van de heerlijke voortbrengselen der Muze van onze vroegere puikdichters.

KAREL *de Groote en het twaalfmanschap, eene legende naar 't Hoogduitsch van* J. B. WERNER. *Te* Groningen, *bij* P. VAN ZWEEDEN 1838. 15 *bladz. gr. 8vo.*

Dit stukje, door den Vertaler met eenen voorzang verrijkt, heeft eene strekking, die niet te miskennen is, zoowel wegens den inhoud der legende, als wegens de opdragt aan de zeven ballingen uit *Göttingen* en voornamelijk wegens den laatsten regel van het boekje:

Als een spiegel van dees tijden heb ik dees geschicht vermeld.

Zie hier de legende van KAREL *den Grooten.*

Nadat Keizer KAREL de Friezen overwonnen heeft, ontbiedt hij een twaalftal van *Frieslands* edelen, en spreekt deze waardige mannen aldus aan: ik, Keizer KAREL duld uwe oude staatsregeling niet meer; die is veelhoofdig, zij moet eenhoofdig en mij alleen moet

het gebied onbeperkt opgedragen worden. Slechts een' raad van kloeke lieden heb ik onder mij noodig, dien zult gij uitmaken, wanneer gij uwe landslieden tot het monarchaal bestuur brengt. Het twaalftal, met heiligen eerbied voor de oude wetten des lands bezield, weigert zijne medewerking en geeft den Keizer, in ronde woorden, *Frieslands* gehechtheid aan de oude staatsregeling te kennen, waarop KAREL hun de keus laat tusschen het opvolgen van zijn bevel of het ondervinden zijner keizerlijke ongenade, daar hij hen zonder zeil of roer in eene boot der golven ten prooi zal geven. De onversaagde Friezen stellen de onbevlektheid van hun geweten boven des Keizers gunst en de wreede bedreiging wordt aan hen verwezenlijkt. Daar dobberen zij in eene ranke boot, zonder hulp of hoop van menschelijke redding, doch zenden hunne gebeden hemelwaarts, en op eenmaal zien zij aan den achtersteven een' engel, die met een zilverwit roer de boot landwaarts stuurt. Zoodra zij aangeland zijn ontspringt voor de dorstigen eene heldere bron, en gelaafd zijnde ontvangen zij van den engel het bevel om Keizer KAREL Gods wonderwerk te verkondigen en hem aan te zeggen dat hij des Hemels beschikkingen niet hebbe te veranderen; waarop zij zich weder naar den rijkstroon spoeden en den Keizer de woorden des Godgezants herhalen. KAREL hoort ze aandachtig aan en buigt zich in demoed voor hoogere magt.

De verzen zijn over het algemeen vloeijend, doch dragen hier en daar den Duitschen stempel, voornamelijk die van de opdragt, terwijl wij meer dan eens woorden aantreffen, die wij niet voor burgers van onze taal erkennen mogen.

IV.

IV. BERIGTEN WEGENS DEN STAAT DER MAATSCHAPPIJ EN UIT DE KOLONIËN.

(November 1838.)

Besluit der Commissie van Toevoorzigt van den 18 October 1838, genomen op de beide Verslagen harer Sub-Commissiën, het eene betreffende het onderzoek van den staat der Koloniën en Gestichten, en het andere betrekkelijk de opneming van de rekening en verantwoording van ontvangsten en uitgaven, over het twintigste Dienstjaar, van 1 Januarij tot ultimo December 1837, met die Verslagen zelve.

De Commissie van Toevoorzigt der Maatschappij van Weldadigheid.

Gezien het Verslag van de, bij besluit van den 27 Junij 1838, daargestelde Sub-Commissie, betrekkelijk het in de Koloniën der Maatschappij gedaan onderzoek, nopens den algemeenen toestand dier Koloniën, den staat des Landbouws, het Godsdienstig onderwijs, het Schoolonderwijs, de middelen van bestaan der Kolonisten, hunnen zedelijken toestand, arbeid en beschaving, van den volgenden inhoud:

Mijne Heeren, Leden der Commissie van Toevoorzigt.

Ter voldoening aan den eervollen last, dien Uwe Commissie bij Haar besluit van den 27 Junij jl. aan de

de ondergeteekenden heeft gelieven op te dragen, hebben wij ons, tegen het einde der maand Julij, en alzoo nog eer de oogst aldaar eenen aanvang had genomen, naar de onderscheidene Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid begeven, en, onder vriendelijke aanwijzing van den Heer Directeur en den Opzigter der fabrijken, den staat dier belangrijke inrigtingen gade geslagen, en, zoo veel ons tijdsbestek en het meestal ongunstig weder toelieten, tot in de geringste bijzonderheden onderzocht. Bij het Verslag, hetwelk wij Ul. omtrent onze bevinding verschuldigd zijn en waartoe wij thans overgaan, zullen wij de vrijheid nemen zoo kort en beknopt mogelijk te wezen, zoo om Uwe aandacht niet te zeer te vermoeijen, als ook ten einde herhalingen te vermijden, waarin wij noodzakelijk zouden moeten vervallen, indien wij ons niet, ten aanzien van vele bijzonderheden, aan de belangrijke Verslagen van vorige Sub-Commissiën mogten gedragen.

Vrije Koloniën.

De zoogenaamde vrije Koloniën werden het eerst door ons bezocht.

Alvorens de opmerkingen, waartoe dit bezoek ons aanleiding gegeven heeft, mede te deelen, achten wij het niet ondoelmatig gewag te maken van eenige nieuwe reglementaire bepalingen, welke onlangs in werking zijn gebragt, en op het lot der Kolonisten eenen merkbaren invloed schijnen te zullen uitoefenen.

Vroeger was voor iedere Kolonisten woning eene uitgestrektheid van 100 roeden tuingrond afgezonderd, welke moest strekken, om het huisgezin gedurende de drie zomermaanden van de benoodigde aardappelen te voorzien, terwijl het bovendien gelegenheid vond daarop, voor huiselijk gebruik groenten en tuin-

tuinvruchten aan te kweeken. Reeds in het vorige jaar was deze uitgestrektheid aanmerkelijk verminderd, doch thans is dezelve op 18 roeden gebragt, waartegen nu aan de Kolonisten de benoodigde aardappelen, naar eenen vasten maatstaf en tegen zekere bepaalde inhouding op de verdiensten, van wege de Maatschappij worden verstrekt. Het schijnt, dat men tot dezen maatregel is overgegaan, ten einde mestspeciën uit te sparen, waarvan ter vruchtbaarmaking der tuingronden veelal een bovenmatig gebruik werd gemaakt.

Een tweede maatregel betreft de zoogenaamde vrijboeren of diegenen, welke uit de opbrengst hunner hoeven, zonder eenige ondersteuning van de Maatschappij, in hun onderhoud kunnen voorzien. Aan dezen is de verpligting opgelegd, om jaarlijks *f* 20: — als aandeel in de algemeene kosten van beheer, onderwijs, geneeskundige dienst enz. aan de administratie te betalen. Daar de ondervinding heeft bewezen, dat slechts weinige Kolonisten op den duur in staat zijn in de bebouwing voor eigene rekening, die als bijzonder voordeelig voor de Maatschappij schijnt beschouwd te moeten worden, hun bestaan te vinden, zoo laat het zich verwachten, dat derzelver getal, ten gevolge van den voormelden maatregel, spoedig nog grootelijks zal afnemen. Ook ten aanzien der verstrekkingen is, bij besluit van de Permanente Commissie dd. 12 Julij jl., eene verandering daargesteld, waarbij men de splitsing der Kolonisten in drie klassen naar gelang van hunnen ouderdom heeft laten varen, en de verstrekkingen, zonder onderscheid, op de waarde van 60 Cents per hoofd heeft vastgesteld.

Eindelijk is, bij hetzelfde Besluit, het tarief der verdiensten in zoo verre gewijzigd, dat het *minimum*, waar-

waarop ieder Kolonist thans kan rekenen, op 80 Cents, en het *maximum* op *f* 1: — is bepaald, terwijl voor ieder ingedeelde, hetzij wegens eigen arbeid, hetzij wegens suppletie door de administratie, de waarde van *f* 1: — wordt genoten.

Deze wijziging staat in verband met de verdeeling van de Kolonisten huisgezinnen, in valide en invalide, en van de wijze, waarop die verdeeling, welke om de 3 maanden behoort herzien te worden, zal plaats hebben, schijnt ook grootendeels te zullen afhangen, of in het nieuwe tarief al dan niet eenig meerder bezwaar voor de belanghebbenden gelegen is.

Het zal Ul. doorzigt, Mijne Heeren! wel niet ontgaan, dat de hoofdstrekking dier onderscheidene nieuwe verordeningen in de allezins loffelijke zucht der Directie om den financiëlen staat der Koloniën te verbeteren, moet gezocht worden, en uit dat oogpunt beschouwd, zal het doeltreffende dier bepalingen wel niet in twijfel kunnen getrokken worden. Bij Uwe gecommitteerden is echter wel eens de bedenking gerezen, of men niet gevaar loopt van op den weg van bezuiniging te ver te zullen gaan, althans of de voorzigtigheid niet zoude gebieden daarop, voor het tegenwoordige, te blijven stilstaan. Het is eene opmerking, waarvan de' juistheid door de ondervinding is gestaafd, dat een gering verlies op den mensch veelal meerderen indruk maakt, dan een betrekkelijk groot voordeel zou hebben kunnen doen. Wij moesten tot ons leedwezen daarvan een nieuw bewijs zien in de gemoedsgesteldheid der Kolonisten in de gewone Koloniën, daar, wij mogen zulks voor Ul. niet verbergen, de invoering der bovengemelde verordeningen, zelfs bij diegenen, die het meest met hun lot waren ingenomen, eene zekere ontevredenheid scheen te hebben verwekt, die, zoo

de-

dezelve, gelijk wij overtuigd zijn, overigens geheel ongegrond is, welligt hare verschooning mag vinden in den niet onnatuurlijken weerzin, dien elke verandering, als daarstellende eene afwijking van de voorwaarden van hun aanwezen in de Koloniën, bij de Kolonisten te weeg brengt.

Wij mogen dan ook den wensch niet onderdrukken, dat de Hoofd-Directie daartoe niet dan in gevallen van wezenlijke noodzakelijkheid zal gelieven over te gaan, hetgeen trouwens mede, tot vereenvoudiging van de comptabiliteit, wenschelijk schijnt, daar de toepassing van ieder nieuw beginsel, gelijk natuurlijk is, het toezigt over het geheel, dat alleen door vergelijking mogelijk is, telkens moeijelijker doet worden.

Als een gevolg van den staat van spanning, waarin zich de gemoederen in de gewone Koloniën bevinden, merken wij op, dat in den loop van 1837, 21 huisgezinnen te zamen 92 zielen tellende, hun ontslag hebben genomen, en dat dit getal in de laatste zes maanden nog aanmerkelijk is vermeerderd. Welligt ware het niet ondoelmatig, dat men op buitengewone middelen bedacht werd, om meerdere tevredenheid onder de Kolonisten op te wekken, waarbij alsdan het geven van feesten en vermakelijkheden, op daartoe geschikte tijden, volgens het oorspronkelijk plan van Kolonisatie, wel zou verdienen in aanmerking te komen.

Wij vonden den staat van den landbouw in deze Koloniën, over het algemeen, minder gunstig, dan wij ons hadden voorgesteld, en vele stukken grond, vooral te *Frederiksoord*, getuigden van eene slordige bearbeiding. Te *Willemsoord* evenwel zagen wij uitmuntende rogge en aardappelen te velde staan; dit laatste gewas vooral beloofde eenen goeden oogst. De bemesting met brem, die met de rogge ingezaaid en, na vervolgens gedurende een jaar alleen op het land ge-

gestaan te hebben, eenige palmen diep onder den grond omgewerkt wordt, voldoet aanvankelijk aan de verwachting, die men daarvan koesterde. Ten gevolge van den strengen winter, is de brem bijna tot den grond bevroren, doch gedurende den zomer wederom met nieuwe kracht uitgeschoten.

Wij bevonden, dat nog niet alle hoeven de oppervlakte bebouwden gronds bezitten, welke daarbij, volgens het plan der Directie, zoude behooren; men gaat echter voort met de ontginning der nog woest liggende perceelen.

Ook schijnt men thans voornemens de houtbeplanting meer krachtdadig te zullen voortzetten, dan tot nog toe heeft plaats gehad, waartoe de bepaling, dat de Kolonisten voortaan geene schapen zullen mogen houden, welligt bevorderlijk zal kunnen zijn, daar zulks vroeger wel eens als een hinderpaal voor het behoorlijk opgroeijen van het jong plantsoen werd aangegeven. In de kweekerij vonden wij eene groote hoeveelheid *fijne* denneboomen, waarvan de kleur een zwak gewas aanduidde; men onderstelt, dat de gewone *grove* sparre, die in losse gronden veelal welig groeit, hier beter voldoen en ook meer voordeel zou aanbieden. — Een der Leden gaf eene bijzondere wijze van snoeijen der eiken telgen aan, welke bij ondervinding doelmatig bevonden is, en waarvan alzoo de toepassing mag aanbevolen worden.

Het kwam ons voor, dat de wegen in goeden staat onderhouden en de vaarten en greppels behoorlijk opgeschoond waren. Met het verlengen van de vaart in de *west vierde parten* tot aan *Willemsoord* zou men eerlang weder een' aanvang maken. De vaarten waren dit jaar tot aan het begin van Junij bevaarbaar geweest, doch sedert, uithoofde van den geringen toevoer van water, meest onbruikbaar. Wenschelijk wa-

ware het, indien een middel gevonden mogt kunnen worden, om het water, gedurende den ganschen zomer en het najaar, tot genoegzame hoogte op te houden, waardoor het nut van dit, voor den aanvoer van mestspeciën en den afvoer van Koloniale producten, reeds zoo onontbeerlijk kanaal nog grootelijks verhoogd zou worden.

Het fabrijkwezen, in deze Koloniën, heeft in den laatsten tijd eene verbazende uitbreiding bekomen. Behalve de bereids aanwezige fabrijken in de wijk 3 te *Frederiksoord* en te *Willemsoord*, welke aanmerkelijk vergroot en waarin 40 nieuwe getouwen tot het weven van katoen met de vliegende spoel zijn aangebragt, zijn er nog 3 geheel nieuwe fabrijkgebouwen opgerigt, in ieder van welke mede 40 weefgetouwen geplaatst zijn. Wij bezigtigden een dezer gebouwen, en vonden het lokaal ruim en luchtig, en voor deszelfs bestemming niet ondoelmatig ingerigt. De gezellen schenen meerendeels reeds veel handigheid in het snelweven te hebben verkregen; zij droegen de blijken van tevredenheid op het gelaat en verklaarden ons door den, oogenschijnlijk, zwaren arbeid niet in het minste vermoeid te worden, waarvan wij trouwens het voldingend bewijs bekwamen, toen wij hen in een uur van verpoozing met dartele vrolijkheid heen en weder zagen loopen en springen.

Men was bovendien bezig met 33 schuren van invalide huisgezinnen, aan wie volgens het nieuwe reglement de koeijen zijn ontnomen, tot plaatsing van 6 weefgetouwen in elk derzelve in te rigten, waardoor het getal van alle in deze Koloniën aanwezige katoen weefgetouwen op 400 zal gebragt worden. De bedoelde schuren zullen door deze verandering veel aan ruimte verliezen, doch, nadien dezelve nu geheel aan den landbouw onttrokken zijn, bestond er ook, uit dat oog-

punt althans, geene noodzakelijkheid om ze in derzelver geheel te behouden. Overigens is de wijze van inrigting zeer eenvoudig, en overtuigden wij ons, dat daarbij de meeste zuinigheid was in acht genomen.

Wanneer men aanneemt, naar aanleiding van het geen daaromtrent in het algemeen Verslag wordt opgegeven, dat op ieder weefgetouw ten minsten 2 stukjes à 20 el 's weeks, en alzoo circa 2000 ellen in 't jaar vervaardigd kunnen worden, zal de geheele hoeveelheid katoenen lijnwaads, die voortaan in de Koloniën zal kunnen gefabriceerd worden, circa 800,000 ellen beloopen. Hiervan berekent men, dat ruim 40,000 ellen voor eigen gebruik benoodigd zijn, zoo dat er jaarlijks ruim 700,000 ellen van dit fabrikaat ter verkoop naar buiten afgezet zullen kunnen worden. Inderdaad eene belangrijke bron van inkomsten voor de Maatschappij, waarmede men zich vooral dan te regt zal mogen geluk wenschen, wanneer het blijken zal, dat ten gevolge van de uitbreiding van het Koloniaal fabrijkwezen, geene noodige handen aan den veldarbeid onttrokken worden en daardoor aan de particuliere industrie in ons Vaderland geen gevoelige slag zal toegebragt worden. Bovenal vermeenen wij er op te moeten aandringen, dat de werkzaamheden in de fabrijken steeds aan het onderwijs in de scholen ondergeschikt blijven, daar, hoe voordeelig ook het resultaat der eersten zijn moge, van de opvoeding en beschaving der jeugd, onzes bedunkens, op den duur, de meest heilzame uitkomsten mogen verwacht worden.

In het Schoollokaal in Wijk 3 te *Frederiksoord* werd, tijdens ons bezoek, eene R. K. Kerkdienst gehouden, zoodat wij niet in de gelegenheid waren het onderwijs aldaar bij te wonen. Even min viel ons dit te *Willemsoord* te beurt, waar de school eenige reparatiën moest ondergaan en dien ten gevolge tijde-

lijk

lijk gesloten was. Gelukkiger waren wij ten aanzien van de, in het voorgaande jaar, opgerigte school voor de Israëlieten, alwaar wij de jeugdige bevolking dier gezindheid in een klein, doch voor de behoefte voldoend vertrek, vereenigd vonden. De kinderen gaven vele blijken van schranderheid en de onlangs aangestelde onderwijzer JACOBSON, die met lust en ijver zijne gewigtige taak scheen te hebben aanvaard, prees den leerlust en de gehoorzaamheid zijner leerlingen. Het belendende kerkgebouw voldeed ons mede bij uitstek.

Wij bezochten in deze wijk eenen winkel, die van onderscheidene benoodigdheden ten gerieve der Kolonisten rijkelijk voorzien was. Het schijnt, dat de prijs van enkele winkelwaren iets hooger gesteld is, dan waarvoor dezelve in den omtrek verkocht worden, hetgeen wel eens aanleiding geeft, dat men zich bij voorkeur buiten de Koloniën van het noodige voorziet; het verschil zal wel voornamelijk aan de betere hoedanigheid der Koloniale producten toegeschreven moeten worden.

Het algemeen magazijn te *Frederiksoord* werd door ons in goede orde bevonden. Hier konden wij ons overtuigen, dat de Koloniale inrigting thans den hoogsten trap van zelfstandigheid genaderd is, daar bijkans in alle behoeften door eigene voortbrengselen bereids wordt of weldra volkomen voorzien zal kunnen worden. Eere zij der Administratie, wier onvermoeide zorgen deze gewigtige uitkomsten hebben te weeg gebragt.

Met genoegen ontvingen wij de verzekering, dat tusschen de verschillende ambtenaren in deze Koloniën de meest wenschelijke verstandhouding en eenstemmigheid bestaat, hetgeen niet missen kan eenen heilzamen invloed ter bevordering van de belangen der

Maatschappij en der Kolonisten uit te oefenen. Wij kunnen echter bij deze gelegenheid niet voorbij, te doen opmerken, dat diezelfde belangen, onzes erachtens, dringend vorderen, dat de post van Onder-Directeur te *Frederiksoord* niet met dien van den Logementhouder aldaar vereenigd blijve.

Wateren.

Deze kleine Kolonie beantwoordt slechts ten deele aan het geen de benaming van *Opvoedings Gesticht voor den landbouw* zoude doen verwachten. De cultuur is hier ongetwijfeld ten achteren, hetgeen deels aan den ondankbaren aard van den grond, deels aan gebrek aan genoegzame handen voor de bearbeiding moet toegeschreven worden. Maar ook als kweekschool voor toekomstige hoevenaars en opzigters voor de Maatschappij, schijnt deze inrigting geenszins al dat nut te hebben daargesteld, hetwelk men zich daarvan bij de oprigting heeft voorgesteld. Indien men bij de keuze der individus, die bestemd worden om hier derzelver opvoeding te ontvangen, meer zorgvuldig op den natuurlijken aanleg letten, en daarbij tevens in aanmerking nemen wilde, om geene jonge lieden bij dit gesticht te plaatsen, van wie men met zekerheid kan vooruitzien, dat ze tegen den tijd van hun ontslag naar hunne betrekkingen terug keeren en zich alzoo aan de dienst der Maatschappij en aan de verdere beoefening van hun vak ontrekken zullen, dan zoude men welligt, met eenig' meerderen grond dan zulks thans het geval is, zich wezenlijk en duurzaam nut van dit etablissement mogen voorspellen. Ook schijnt het allezins wenschelijk, dat tot den veldarbeid meer volwassene personen gebezigd worden, waardoor den kweekelingen ruimere gelegenheid tot het

het vergaderen van theoretische kennis gegeven zou kunnen worden.

Overigens mogten wij ons verheugen in het gezond en blijmoedig voorkomen van het 70 tal jonge lieden, die zich thans hier bevinden, en die wij, uithoofde van het regenachtig weder, in de zalen vereenigd vonden. Met genoegen meenden wij te kunnen opmerken, dat deze kleine bevolking zich door zedigheid en wellevendheid gunstig onderscheidt, kennelijk eene vrucht van de zachtzinnige wijze waarop zij door den edelen VAN WOLDA opgeleid worden. Jammer maar, dat *en* vertrekken *en* hangmatten, maar vooral de kleeding der jonge lieden ten duidelijkste aantoonen, dat, van alle Vaderlandsche deugden, netheid en zindelijkheid hier 't allerminst op prijs gesteld en in beoefening gebragt worden.

De kweekerij van houtgewassen stond niet onvoordeelig en beviel ons beter dan die te *Frederiksoord.* Het rundvee daarentegen zag er mager en schraal uit en de stalling zelve eischte, op meer dan eene plaats, spoedig herstel.

Bij ons doorrijden door deze Kolonie zagen wij enkele partijen rogge te velde staan, die eenen voordeeligen oogst beloofden. Ook liet het zich aanzien, dat hier eene niet onbeduidende hoeveelheid hooi gewonnen zou worden.

Veenhuizen.

De bezigtiging van dit allerbelangrijkst gedeelte der Koloniale Etablissementen heeft bij uwe Commissie de aangenaamste gewaarwordingen opgewekt. Wij mogten daarbij ten volle beamen al het geen tot lof dezer Kolonie bij de Verslagen van vorige Subcomissiën is gezegd, en zullen er, voor ons gevoelen, alleen dit bijvoegen, dat de drie groote gestichten,

die men hier aantreft, juist datgene zijn, wat ze, met betrekking tot den aard der bevolking, onzes bedunkens, wezen moeten. De Weezen ontvangen hier eene opvoeding, geëvenredigd aan de behoeften van hun volgend maatschappelijk leven; de bedelaars Kolonisten worden, met gepasten aandrang, aan den arbeid gewend, of genieten hier de zorgelooze rust aan invaliden toegekend; voor aller belangen, naar ziel en ligchaam wordt ijverig gewaakt en daarbij de bloei der Maatschappij steeds op het oog gehouden. Wij willen hiermede niet verstaan hebben, dat deze Kolonie niet voor verbeteringen vatbaar zoude wezen, doch het kwam ons voor, dat men daartoe wel van zelf zoude geraken, door den ingeslagen weg te blijven volgen.

De gezondheids toestand in deze Kolonie was, tijdens ons bezoek, over het algemeen, niet ongunstig. Alleen in het 1ste Gesticht waren er buitengemeen vele zieken, waaronder onderscheidene met oogontsteking bezocht, en eenige lijders aan longtering.

Wij vonden de ziekenzalen zindelijk en luchtig gehouden, doch geenszins vrij van vochtigheid. Dat hiertoe de steenen vloeren, die men hier nog steeds aantreft, bijbrengen, kwam ons ontwijfelbaar voor, en wij moeten dus op nieuw den wensch herhalen, dat men in de ziekenzalen althans, bij eventuële vernieuwing der vloeren, de bestaande door houten doe vervangen. Onaangenaam viel het ons den ons vergezellenden geneesheer te moeten doen opmerken, dat in een der vertrekken in het 1e Gesticht het natte linnen, midden tusschen de zieken, te droogen was gehangen: een verzuim hetwelk wij gaarne als onwillekeurig willen beschouwen, doch waarvan onze pligt ons gebiedt melding te maken, ten einde men zich wachte voor het vervolg. Dezelfde reden noopt ons

ook

ook de verklaring niet te verzwijgen, dat wij in het 3e Gesticht in hetzelfde bed meer dan eenen zieke zagen liggen, ofschoon er nog ledige slaapplaatsen in het vertrek aanwezig waren, die men echter, waarschijnlijk gemakkelijkheidshalve, buiten gebruik wilde houden. Wij vermeenen, dat dergelijk pligtverzuim niet mag worden over het hoofd gezien: de verzorging toch van zieken kan niet met te veel angstvalligheid behartigd worden.

In het Magazijn vonden wij eenen genoegzamen voorraad van medicalia: ook de Apotheek in het 2e Gesticht scheen ruim voorzien te zijn. Men prees bijzonder de uitmuntende hoedanigheid der geneesmiddelen, die door de Heeren MOUTON te *'s Hage* aan de Maatschappij geleverd worden.

Van het onderwijs, hetwelk in deze gestichten gegeven wordt, mogten wij hoogst voldoende proeven erlangen. De kundige onderwijzer van N°. 1 scheen er zich op toe te leggen, om het oordeel zijner leerlingen te ontwikkelen, en hun hart indrukken voor Godsdienst en deugd te geven.

Het minste beviel ons, over het algemeen, de aangenomene schrijftrant, waarbij men welligt te weinig op de houding van de hand acht slaat; vele schriften althans misten de noodige losheid. Overigens blijft men op den duur met veel vrucht de zang- en toonkunst onderwijzen; de bewijzen, die men ons te dien opzigte gaf, waren inderdaad treffend.

De voeding laat niets te wenschen overig: gezonde en smakelijke spijzen worden aan weezen en bedelaars, in genoegzame mate verstrekt. De menigvuldige informatiën, die wij deswege inwonnen, bevestigden hetgeen eigene bevinding ons deed vermoeden. De gelegenheid deed zich niet voor ons op, om van het

zoogenaamde aardappelenbrood te proeven, nadien deze soort, uithoofde van de slechte hoedanigheid der aardappelen, op dit tijdstip van het jaar, niet wordt gebakken. Wij hebben echter tegen het gebruik daarvan geene klagten noch bezwaren vernomen. —

De staat van den landbouw te *Veenhuizen* kwam ons voor gunstig te zijn. Men koestert hier, over het algemeen, de beste verwachting omtrent het resultaat der brembemesting, die thans, overeenkomstig het nieuwe reglement, bijkans overal wordt toegepast. De 50 morgen veenachtige heidegronds bij het 3de Gesticht, die in het voorgaande jaar op eene bijzondere wijze ontgonnen waren, leverden een uitmuntend gewas winterrogge op. Men gaat voort met de ontginning; voor den winter zouden nog weder 100 morgen voor de cultuur zijn aangewonnen.

In de groote hoeve bij het 1ste Gesticht vonden wij eene schoone partij hoornvee; ook hier scheen de stalling noodzakelijk reparatiën te behoeven.

De wegen en waterleidingen in deze Kolonie, waaraan in de laatste jaren zoo veel ten koste is gelegd, waren in goeden staat onderhouden. Langs dezelve echter ziet men schier geene boomen, en, over het algemeen, wordt de houtbeplanting ook hier met te weinig kracht doorgezet. Het 3de Gesticht maakt te dien opzigte eene gunstige uitzondering: hetzelve ligt thans genoegzaam in de lommer. Ook van de binnenpleinen der beide andere Gestichten zal men binnen kort hetzelfde mogen zeggen.

Ook de gebouwen bevonden zich, op enkele uitzonderingen, oogenschijnlijk in goeden staat. In het 1ste Gesticht merkten wij op de zolders verschillende zware lekkaadjen, en langs de muren van eenige zalen sporen van doorwatering op. Men schreef zulks

too

toe aan den gebrekkigen staat der goten van de binnen zijden der daken, waaraan alzoo de noodige reparatiën zullen behooren aangebragt te worden.

De voor de circulatie der bewoners bestemde ringplaats binnen ieder Gesticht is nog onbestraat, zoo dat men, om van de latrines, die aan het uiteinde gelegen zijn, gebruik te maken, bij regenachtig weder, door modder en plassen waden moet. Dit moet op de gezondheid, vooral der kinderen, nadeelig werken, terwijl daarin op eene onkostbare wijze zoude kunnen voorzien worden, door de toegangen tot de latrines met keijen te beleggen, die men op de uitgestrekte heidevelden ongetwijfeld in genoegzame hoeveelheid zal aantreffen.

Met belangstelling bezigtigden wij de onderscheidene fabrijken en werkplaatsen, die hier in groot aantal aanwezig zijn. Dezelve voorzien bijkans in alle Koloniale behoeften, en bieden eene ruime gelegenheid aan de jonge Kolonisten, om zich tot allerlei nuttige handwerken en ambachten te bekwamen. Niet langer alzoo zal men de, in den aanvang misschien niet geheel ongegronde, klagte mogen uiten, dat de Koloniën niet dan onbruikbare leden voor de zamenleving in de steden opleveren. Verre van dien zal men eerlang van daar kundige smids, wagen- en tuigmakers, kuipers, mandemakers, klompenmakers, timmerlieden, kleeder- en schoenmakers, touwslagers enz., kunnen te gemoet zien, en men mag zich mits dien met grond vleijen, dat ook langs dien weg het vooroordeel, hetwelk vele plaatselijke en armbesturen tegen de Koloniale opvoeding nog aankleeft, meer en meer voor de ondervinding zal wijken.

Dan, ondanks de uitbreiding sedert de laatste jaren aan het fabrijkwezen alhier gegeven, treft men nog altijd een groot aantal geheel onproductive Kolonisten

aan. Intusschen blijft de Directie er op bedacht, dit getal zoo veel mogelijk te verminderen, waartoe de oprigting van baai- en dekenweverijen, die aan vele min valide handen bezigheid kunnen verschaffen, ongetwijfeld bevorderlijk zal zijn.

Uwe Commissie had het genoegen de Godsdienstoefening, in de R. K. en Hervormde kerken, bij te wonen. In de laatstgenoemde werd de dienst door eenen Predikant van een naburig dorp waargenomen, daar van de Predikanten te *Veenhuizen* de een afwezig en de andere ongesteld was. Het was in der daad een aangenaam schouwspel, zoo vele lieden, waarvan velen misschien nimmer, bij hunnen vorigen levensstaat, de stem van godsdienst en rede vernomen hadden, thans met ernstigen zin en gespannen aandacht de eenvoudige voordragt des Leeraars te zien volgen. — Hoe ras ook de indruk van zoodanige oefening zich verlieze, het kan niet anders of, op den duur, moet zulks een' hoogst weldadigen invloed, ook op de zeden dier lieden, uitoefenen. Wanneer men in aanmerking neemt, hoe veel zorg en moeite er allerwegen aan besteed wordt, om de klasse der bedelaars, waarop wij hier bijzonder het oog hebben, tot meerdere beschaving en een pligtmatig eergevoel op te leiden, dan moet het wezenlijk bevreemden, dat zoo velen, na van hier ontslagen te zijn, korten tijd daarna voor eene tweede of derde reize, wegens bedelarij, herwaarts terugkomen. Wij vernamen wel, uit het algemeen Verslag der Permanente Commissie, dat de verhouding der recidivisten tot de nieuw aangekomenen, in 1837, eenigzins gunstiger is geweest, dan vroeger, maar het valt niettemin smartelijk te moeten hooren, dat in hetzelve jaar nog 315 vroeger ontslagene bedelaars zijn opgenomen, voor wie alzoo, immers voor de meesten, de Koloniale

op-

opvoeding bleek vruchteloos geweest te zijn! De onweerstaanbare kracht eener, door gewoonte, als 't ware, ingewortelde, verkeerde neiging kan alleen dit treurig verschijnsel verklaren; maar des te meer schijnt het wenschelijk, dat de plaatselijke Besturen, door naauwkeurig toezigt en gepaste gestrengheid, de bedelarij in hare beginselen, vooral ten opzigte van kinderen, mogten trachten te weren, en dat zij, die te dier zake naar de Koloniën worden opgezonden, niet eerder uit dezelve mogten ontslagen kunnen worden, dan na dat de hebbelijkheid tot luiheid en lediggang reeds eenigzins voor de gewoonte aan den arbeid hebbe plaats gemaakt.

Ommerschans.

Men was hier druk bezig met de belangrijke verbouwing van het Gesticht, waarvan de bovenste verdieping, die ten gevolge van den storm van November 1836 gedeeltelijk was ingestort, wordt afgebroken en nevens de onderste geplaatst. De linkerflank alleen was nog onvoltooid, de drie andere zijden waren reeds geheel afgewerkt, en door de Kolonisten wederom betrokken. De verandering zelve kwam ons eenvoudig en doelmatig voor; de stevigheid van het geheel heeft daardoor gewonnen, en men kan nu over ruime zolders tot uitoefening van den fabrijkarbeid beschikken. Het is te wenschen, dat men aan de buiten zijden van het gebouw, even als aan de binnen zijden, goten aanbrenge, die daaraan thans niet gevonden worden.

De mazelen heerschten hier onder de kinderen, vrij algemeen, doch waren goedaardig, hetgeen niet overal in den omtrek het geval was, daar in de nabij gelegene gemeenten aan de *Dedemsvaart* deze ziekte eene buitengewone sterfte veroorzaakte. — Overigens vonden wij in het net en luchtig gehouden hospitaal

slechts

slechts weinige zieken, waarvan de meesten het tijdstip hunner herstelling naderden. Wij informeerden ons bij den geneesheer, of het gebruik, om de vrouwen met hare zuigelingen in hangmatten te laten slapen, niet wel eens ongelukken had te weeg gebragt. Ofschoon men ons te dien opzigte gerust stelde, gelooven wij nogtans, dat de aandacht op dit punt wel mag gevestigd blijven, daar men er elders de noodlottige gevolgen van ondervonden heeft.

Ook hier woonden wij met veel genoegen het onderwijs bij, in het ruime schoollokaal, dat tevens tot kerk dient, en vatteden eenen gunstigen dunk omtrent de leerzaamheid der scholieren op. De oefeningen in het zingen voldeden ons ook bij uitstek: men gewent de kinderen aan eene zachte en geleidelijke stemverheffing (intonatie), die niets heeft van het luidkeels schreeuwen en gillen, dat ons wel eens in andere openbare scholen onaangenaam heeft getroffen. Het uiterlijk voorkomen van de kinderen droeg de blijken van gezondheid en opgewektheid.

Wij zagen hier de onlangs opgerigte getouwen, tot het weven van koffijbalen naar een nieuw model, hetwelk door meerdere soliditeit ook meerderen waarborg geeft tegen het uitstorten der koffijboonen bij het vervoer. Ook het weven van bonte doeken van verschillende kleuren trok onze aandacht, evenzeer als de uitmuntende hoedanigheid van het touw dat hier vervaardigd wordt.

De landbouw in deze Kolonie is, zoo als Ul. uit vorige Verslagen bekend zal zijn, in eenen zeer voordeeligen staat. Wij vonden dan ook, dat de meeste te velde staande gewassen goed opgeschoten waren, en veel schenen te beloven. Van de haver, aardappelen, vooral ook van het vlas mag men eenen voordeeligen oogst verwachten. Eene proeve met Chineesch

ra-

radijszaad, waarvan men in het vorige jaar reeds reden had om te vreden te zijn, scheen dit jaar nog beter te zullen gelukken. Meer twijfelachtig was de uitslag eener andere proeve, om wortelen tusschen het vlas in te zaaijen. Het vlas stond wel niet onvoordeelig, maar de wortelen waren zeer dun uitgeschoten. Intusschen bewijzen deze en gene proeven, dat de Directie niets verzuimt, om den landbouw te verbeteren en tot het meeste voordeel voor de Maatschappij te doen strekken. Uit dat oogpunt beschouwd, behoort te dezer plaatse door ons vermeld te worden eene beschikking van het Bestuur, ten gevolge waarvan de Maatschappij van een belangrijk stuk markengrond, tegen afstand van haar aandeel in de marke, den vollen eigendom heeft bekomen. Tijdens ons bezoek, was men bezig dit stuk grond, zijnde zoogenaamd broekland, nadat het te voren afgebrand was, om te werken, en ter bezaaijing gereed te maken, waarna van hetzelve eene aanzienlijke hoeveelheid hooi zal kunnen gewonnen worden, hetgeen van te meer belang is, omdat men nog jaarlijks verpligt is groote sommen, tot aankoop van het benoodigde stalvoeder, uit te geven. Het trok onze aandacht, over het omgewerkte gedeelte van dezen grond, zekere sterk gekleurde stoffen verspreid te zien liggen, waarvan eene laag ongeveer 1½ voet beneden de oppervlakte gevonden wordt. Het onderzoek door deskundigen naar de bestanddeelen dier stoffen ingesteld, deed zien, dat de *roode* zelfstandigheid hoofdzakelijk uit ijzeroxyde met eenige aluinaarde, de *bruine* met waterhoudend ijzeroxyde, overeenkomende met het zoogenaamde weide of moeras-erts, en de *blaauwe* uit blaauwe ijzeraarde, waarin vooral phosphorzuurijzer, is zamengesteld. Misschien ware het doelmatig deze stoffen, welke hier in groote hoeveelheid gevonden

wor-

worden, in het belang der Maatschappij aan een nader Chemisch onderzoek te onderwerpen.

Wij bezochten hier eenige hoeven, waarin wij heerlijk vee vereenigd zagen. In eene derzelve heeft men eene wijze van stalbemesting ingevoerd, welke ons uitmuntend voorkwam, en waarvan wij dus eene meer algemeene toepassing, voor zoo veel daartegen geene bezwaren van eenen anderen aard bestaan, gerustelijk durven aanbevelen. Wij informeerden ons bij verschillende belanghebbenden, of de nieuwe taks, welke de hoevenaars voor iedere koe moeten inbrengen, zijnde 56 pond boter, ook te hoog gesteld is, doch werden te dien opzigte volkomen gerust gesteld.

Met genoegen vernamen wij, dat, met uitzondering van de loopende maand, waarin men 7 weggeloopenen telde, de desertie over het algemeen, gedurende dit jaar, zeer gering is geweest. Wij troffen er dan ook slechts weinigen aan, die het schandpak droegen, hetwelk aan de terug gebragte deserteurs wordt aangetrokken. Of dit het gevolg is van meerdere waakzaamheid en beter toezigt, dan of de oorzaak moet gezocht worden in de meerdere ingenomenheid der Kolonisten met hun lot, valt moeijelijk te beslissen; een en ander zal daartoe wel hebben bijgedragen.

Het kwam ons opmerkelijk voor onder de bevolking in deze bedelaars-Kolonie zoo vele gezonde en sterke menschen, zelfs die zich in de kracht des levens bevinden, te moeten aantreffen, en wij hadden moeite ons voor te stellen, dat de meesten zich aan bedelarij en landlooperij hadden schuldig gemaakt. Des te meer gevoelden wij ons gedrongen de heilzame strekking te erkennen van eene inrigting, die zoo vele lieden aan luiheid en lediggang onttrekt en voor den arbeid wint, en waardoor wezenlijke ballasten der maatschappij tot nuttige leden derzelve hervormd worden.

In-

Intusschen mag men zich niet ontveinzen, dat de massa der bedelaars-bevolking nog op eenen zeer lagen trap van zedelijkheid gesteld is, en wanneer men dan bedenkt, hoe grooten invloed een dagelijksche omgang met —, en het voorbeeld en de gesprekken van die lieden op de jeugd moeten uitoefenen, dan zal men het ons niet ten kwade duiden, indien wij den wensch ontboezemen, dat de kinderen hier niet langer mogen gehouden worden, dan volstrekt noodzakelijk is, en dat men dezelve, nog eer zij tot eenen leeftijd gekomen zijn, waarop de verleiding reeds ingang vindt, van hier mogt kunnen verwijderen. Wij zijn niet geplaatst op het standpunt om te kunnen beoordeelen, of zulks voor de Directie uitvoerbaar is; doch zoo de bezwaren daartegen niet onoverkomelijk zijn, zouden wij het als eene hoogst gewigtige verbetering beschouwen, indien het 2de Gesticht te *Veenhuizen* meer uitsluitend voor bedelaars-kinderen, en de *Ommerschans* daarentegen voor volwassene bedelaars bestemd konde worden. Welligt tasten wij mis omtrent de wezenlijke belangen der Kolonisatie; maar liever willen wij ons daaraan blootstellen, dan een denkbeeld terug houden, waarvan de verwezenlijking, naar ons gevoelen, de belangen van een talrijk opkomend geslacht zou kunnen bevorderen.

De Adjunct-Directeur HULST was eerst sedert kort in deze betrekking werkzaam, die hij overigens met lust en ijver scheen te hebben aanvaard. Zijne taak is zeker niet van de gemakkelijkste, doch meenden wij te kunnen besluiten, dat hij volkomen voor dezelve berekend is. Wij hadden het genoegen ons met den Predikant en den R. K. Priester eenige oogenblikken te onderhouden: hunne berigten bevestigden ons in den goeden dunk, dien wij van het Etablissement te *Ommerschans* hadden opgevat.

En

En hiermede, Mijne Heeren! vermeenen wij dit Verslag te mogen eindigen, waaruit Gijl., als slotsom onzer bevindingen, het besluit zult gelieven af te leiden, dat, zoo wij al ten aanzien van sommige aangelegenheden, vooral met betrekking tot de gewone Koloniën, verbeteringen mogelijk en noodzakelijk achten, over het algemeen echter de staat der Koloniën door ons bevonden is zoodanig te zijn, dat wij, erkentelijk voor hetgeen door de Permanente Commissie tot dusverre is verrigt, aan hare wijsheid en haren ijver gerustelijk mogen overlaten, om deze belangrijke inrigtingen voort te zetten en tot verdere volkomenheid op te voeren.

's Gravenhage, den 15 Augustus 1838.

(Get.) M. C. BICHON VAN IJSSELMONDE.
I. J. VAN RIJCKEVORSEL.
A. J. VAN DER HEIM.

Gehoord het Verslag van de bij het opgemelde besluit daargestelde Sub-Commissie, betrekkelijk het afgeloopen onderzoek der rekening en verantwoording van de ontvangsten en uitgaven der Maatschappij van Weldadigheid, over het twintigste Maatschappelijk jaar, loopende van 1°. Januarij tot ultimo December 1837, luidende als volgt:

Mijne Heeren, Leden der Commissie van Toevoorzigt!

Naar aanleiding der artikelen 12 en 36 van het Reglement voor de Maatschappij van Weldadigheid, werd in Uwe Vergadering van den 27sten Junij ll., als naar gewoonte, eene Commissie benoemd, tot het onderzoek en de opneming der rekening en verant-

antwoording van alle ontvangsten en uitgaven, door de Commissie van Weldadigheid, gedurende het jaar 1837 gedaan, ten einde daarvan in Ulieder Vergadering rapport te doen, om, ingeval van goedkeuring, de Leden der gezegde Commissie van hunne verantwoordelijkheid te ontlasten.

Deze door U benoemde Commissie heeft zich van de haar opgedragen taak met zorg en naauwgezetheid gekweten, door niet slechts van de rekening en verantwoording een algemeen overzigt te nemen, maar met in de minste bijzonderheden zich te verdiepen, willende zij zich overtuigen, dat de vorm en inrigting der rekening en verantwoording niet alleenlijk volledig en naauwkeurig waren, maar dat ook hetgeen in ontvang en uitgaaf gebagt werd, waarlijk, voor zoo verre zij zulks eenigermate kon nagaan, ontvangen en uitgegeven was. Uwe Commissie heeft hare moeite niet onbeloond gevonden, daar zij, na een opzettelijk onderzoek, de overtuiging, welke zij wenschte te verkrijgen, bekomen heeft, zoodat zij in staat is, Ulieden de meest voldoende berigten omtrent de inkleeding en den aard der Rekening over 1837 te geven.

Uwe gecommitteerden zouden uit de door hen onderzochte stukken, omtrent de onvangst en de uitgave in zeer vele bijzonderheden kunnen treden, welke op zich zelve belangrijk zouden zijn, om den toestand der Maatschappij van Weldadigheid te doen kennen; doch de meeste dezer bijzonderheden, als reeds vermeld in het *Verslag der Commissie van Weldadigheid, betrekkelijk het geldelijke beheer der Maatschappij over* 1837, hetwelk door den druk het licht ziet, zouden slechts eene herhaling zijn van het geen in het genoemde Verslag gezegd wordt. Uwe Commissie heeft het, uit dien hoofde, overbodig geacht,

in zoodanige bijzonderheden te treden, en zal zich alleen bepalen tot zulke punten, als regtstreeks met haar onderzoek in verband staan, en misschien eenig nieuw licht kunnen verspreiden.

Wat de *ontvangst* betreft, dezelve is, als naar gewoonte, in vijf artikelen of Hoofdstukken verdeeld. De eerste afdeeling behelst de *vrijwillige bijdragen*, waar voor, als door de Sub-Commissiën tot den laatsten December gestort, in ontvang gebragt is eene som van *f* 28,607.91 cent, terwijl het erkende restant op genoemd tijdpunt bedraagt *f* 10,302.89 en het dubieus saldo *f* 10,071.15 cent.

Uwe Commissie heeft, bij het onderzoek dezer afdeeling, met genoegen opgemerkt dat onderscheidene Sub-Commissiën door ijver uitgemunt hebben, en er in geslaagd zijn, om hier de belangstelling voor de Maatschappij, welke ganschelijk verflaauwd was, op nieuw op te wekken, en om ginds door doelmatige pogingen het getal der leden te vermeerderen. Met lof mag als zoodanig gewag gemaakt worden van de Sub-Commissiën te *Zierikzee*, *Middelburg*, *Bergen op Zoom*, *Delft*, *'s Gravenhage*, daaronder begrepen *Voorburg*, *Nijmegen* en *Groningen*.

Dit heeft echter niet kunnen beletten, dat het getal der leden van de Maatschappij, gedurende het dienstjaar, waarover nu gehandeld wordt, wederom met *twee honderd* verminderd is. Voorwaar een treurig verschijnsel, hetwelk zich ieder jaar herhaalt, en dat bijkans onverklaarbaar is bij een volk, als het Nederlandsche, hetwelk onder zijne aloude deugden nog teregt de *Weldadigheid* mag rekenen. En slaan wij ons oog op het aantal leden, hetwelk de Maatschappij bij en kort na hare oprigting, en zelfs nog eenige jaren later telde, hoe veel treuriger wordt dan het tafereel, hetwelk zich voor ons opdoet. In den

ja-

jare 1818, zijnde het jaar der stichting van de Maatschappij, telde zij 21,187 leden, hetwelk in het volgende jaar tot 22,478 klom. Sedert nam het getal der Leden jaarlijks af, zoodat het in 1830, met de militairen, slechts bedroeg *elf duizend een honderd negen en negentig*, welk getal in de volgende jaren nog al meer en meer verminderd is, zoodat het getal der Leden in 1837 slechts 9418, de militairen daaronder gerekend, beloopt, hetgeen, in vergelijking gebragt met het tweede jaar van het bestaan der Maatschappij, eene ontzettende vermindering van 13060 Leden uitmaakt.

Het lijdt geen twijfel, of de openbare gebeurtenissen hebben, gedurende de laatste jaren eenen schadelijken invloed op de deelneming uitgeoefend, en hier aan meent Uwe Commissie die verbazende vermindering gedeeltelijk te moeten toeschrijven. Doch, wanneer zij van den anderen kant in aanmerking neemt de geringe bijdragen van elk Lid, kan zij, te midden der veelvuldige weldaden, die aan *Nederland* overgebleven zijn, slechts een klein gedeelte dier vermindering op rekening der tijds omstandigheden stellen; zij meent dezelve veeleer te moeten toeschrijven aan onbekendheid, of althans onvolledige bekendheid met den aard en de hooge belangrijkheid der Maatschappij, en wenschte, dat velen in staat mogten wezen, met eigene oogen te zien, wat door haar reeds gedaan is en nog dagelijks gedaan wordt, wanneer, hiervan houdt Uwe Commissie zich overtuigd, het getal der deelnemers niet met honderden, maar met duizenden zou vermeerderen.

Eene andere reden van deze vermindering meent uwe Commissie, zij zegt het met leedwezen, te moeten toeschrijven aan de flaauwheid, waarmede de belangen der Maatschappij door vele, en de volstrekte

 on-

onverschilligheid, waarmede zij door sommige Sub-Commissiën behandeld worden. Tot deze laatste behooren de Sub-Commissiën van *Almelo*, *Appingadam*, *Axel*, *Schoonhoven* en *Winschoten*, die sedert 1823 en 1825, van *Deutichem*, *Hoorn* en *Tholen*, die sedert 1826, van *IJsselstein*, die sedert 1827, van *Breda*, welke sedert 1830, van *Meppel*, welke sedert 1832, van *Wageningen*, die sedert 1834 en van *Zaandam*, die sedert 1835 geene gelden overgemaakt hebben.

Uwe Commissie is niet bekend met de oorzaken van dit niet overmaken van gelden uit deze *dertien* steden en plaatsen, waaronder zich aanzienlijke en welvarende bevinden; doch zij kan niet nalaten den wensch te uiten, dat de aldaar gevestigde Sub-Commissiën hare voormalige betrekkingen met de Permanente Commissie op nieuw mogen aanknoopen; dat zij de belangen der Maatschappij met eenen verdubbelden ijver mogen behartigen; en dat alle Sub-Commissiën het edel voorbeeld volgen van die gene harer gezusters, welke het zich eene eere rekenen, door derzelver onvermoeide zorgen, het belang der Maatschappij krachtdadig te bevorderen.

Uwe Commissie voedt de hoop, dat deze wensch bij de genoemde Sub-Commissiën en bij alle andere ingang zal vinden, zoowel uithoofde van het gewigt der zaak zelve, en van de verpligtingen, die zij op zich genomen hebben, als omdat de Commissie van Weldadigheid in haar Algemeen Verslag gezegd heeft, dat zich het uitzigt op eene vermeerdering van leden bereids had opgedaan.

De vier overige afdeelingen der ontvangsten schijnen geene toelichtingen noodig te hebben, daar dezelve, voor zoo verre zij die behoefden, door de Commissie van Weldadigheid in haar Algemeen Verslag reeds gegeven zijn.

Uwe

Uwe Commissie bepaalt zich dus alleen hiertoe, te verzekeren, dat zij elk der posten, voor iedere afdeeling uitgetrokken, met de daartoe behoorende boeken en bescheiden naauwkeurig vergeleken heeft, en dat zij dezelve alle waar en deugdelijk bevonden heeft. Zij kan intusschen niet met stilzwijgen voorbijgaan, dat zij met genoegen opgemerkt heeft den voortgang van het fabrijkwezen in de Koloniën, hetwelk in den jare 1837 voor een bedrag van bijna *f* 10,300: — meer dan in het vorige jaar afgeleverd heeft, en waaromtrent de gegronde hoop bestaat, dat hetzelve, bij meerdere ontwikkeling, nog grootere voordeelen zal verschaffen, en tevens een aanzienlijk getal Kolonisten, die voor den veldarbeid ongeschikt zijn, en ook vele andere, gedurende den winter, nuttig zal bezig houden.

Ten slotte dezer beschouwing van den Staat der ontvangsten, meent Uwe Commissie te moeten berigten, dat het saldo op 1 Januarij 1837, bij den Kassier voorhanden bedroeg . . . *f* 64,295.30^{5}

De ontvangsten over 1837 bedragen » 2,382,980.12^{5}

te zamen *f* 2,447,275.43

Het saldo bij den Kassier op Ult. Dec. 1837, bedroeg . . . . » 61,090.95

Hetwelk nog wordt vermeerderd door dien tot op de afsluiting van het dienstjaar niet ter betaling waren aangeboden drie mandaten, waarvan nader te zamen ten bedrage van . . . . » 518.10^{5}

Zoodat het voorhanden zijnde bedrag bij den Kassier op Ult. Dec. 1837 was » 61,609.05^{5}

Eindelijk meenen wij hier nog te kunnen bijvoegen, dat op den laatsten December des jaars 1837, de waarde der *onroerende goederen*, toebehoorende

aan de Maatschappij van Weldadigheid, bedroeg *f* 3,043,487.40, en van de *roerende goederen* in de Koloniën *f* 505,712.32, en aan mobilair te *'s Gravenhage* *f* 1165: —, te zamen uitmakende eene som van *f* 3,550,364.72, opleverende eenen vooruitgang, ten aanzien der vaste goederen, voor eene waarde van bijna *f* 20,000, en der roerende goederen van *f* 35,600.

Het tweede punt, hetwelk het onderzoek Uwer Commissie bezig hield, was dat der mandaten.

De *Mandaten*, ten getale van 816, in den loop van 1837 geslagen, en tot een gezamenlijk bedrag van *f* 2,385,684.48, zijn aan Uwe Commissie in originali vertoond, uitgenomen drie stuks als N°. 724, aan de order van den Directeur der Koloniën, J. VAN KONIJNENBURG, C. Z., groot . . . . *f* 500.—
N°. 778 aan de order van E. WALBROEK, groot . . . . » 9.62⁵
N°. 780 aan de order van M. TEEKES, groot » 8.48

te zamen *f* 518.10⁵

welke met het einde van het dienstjaar nog niet ter betaling aangeboden waren. Daarentegen, is het mandaat N°. 712, groot *f* 500, van de dienst van 1836, in den loop des jaars 1837 opgekomen en voldaan, hetwelk bij de overige aan Uwe Commissie vertoonde mandaten gevoegd was.

Alle deze mandaten zijn één voor één door Uwe Commissie nagezien, en bevonden, dat zij behoorlijk waren voldaan geteekend, dat is, met bewijs van betaling voorzien, en dat een dubbel van elk mandaat door den Koninklijken Voorzitter gecontrasigneerd was.

Het derde onderwerp onzer beschouwing betreft den Staat der uitgaven. Uwe Commissie zou ook hier we-

wederom kunnen treden in eene breedvoerige ontwikkeling van de onderwerpen, vervat in de vijf en twintig afdeelingen, waaruit de algemeene Staat der uitgaven zamengesteld is; doch zij zou daarmede naauwelijks iets anders of iets meer kunnen bijbrengen, dan hetgeen door de Commissie van Weldadigheid in het algemeen Verslag tot opheldering of bewijs aangevoerd is. Uwe Commissie zal zich dus ook hier slechts op nieuw, gelijk bij de ontvangsten, bepalen tot enkele punten. En als zoodanig een meent zij te mogen en te moeten vermelden, dat te regt door de Commissie van Weldadigheid opgemerkt is, omtrent de tweede afdeeling van uitgaven, *gebouwen*, dat de aldaar uitgetrokken som van *f* 68,123.10, met vorige jaren vergeleken, buitensporig schijnt, en een verschil van ruim *f* 26,000 oplevert, met hetgeen onder die uitgave van 1836 voorkomt; doch dat tevens door die Commissie, volgens hetgeen aan Uwe Gecommitteerden uit de overgelegde bewijsstukken gebleken is, dat bezwaar voldoende is uit den weg geruimd, aangezien er ten gevolge van den ontzettenden storm van 29 November 1836, vele en zeer aanzienlijke buitengewone herstellingen gedaan hebben moeten worden, en, onder anderen, het Gesticht bij de *Ommerschans* gedeeltelijk herbouwd heeft moeten worden, waarvoor alleen, als eerste termijn van uitbesteding *f* 4500: — heeft moeten betaald worden.

De aanzienlijke uitgaven voor *ontginning* en *uitbreiding*, vervat in de vierde afdeeling, trokken mede de aandacht van Uwe Commissie tot zich, als bedragende eene som van *f* 207,770.56. Dan ook deswege kan zij Ulieden voldoende berigten mededeelen, daar voornamelijk deze som zoo hoog opgevoerd is door het graven van de Koloniale vaart te *Veenhuizen* en het bouwen der schutsluis bij de *Norgervaart*, in welk laatstgenoemd werk nogtans de Provincie *Drenthe*

haar aandeel betaald heeft, welk aandeel dan ook verantwoord is onder de ontvangsten, en dus van de hier in uitgaaf gebragte som afgetrokken moet worden.

De vijfde afdeeling, ten bedrage van *f* 242,453.44 en betreffende de *zaden* en *veldvruchten*, is min of meer verhoogd door den aankoop van *bremzaad*, hetwelk, zoo als Ulieden, Mijne Heeren! bekend is, tot aankweeking van de brem, waarvan het nuttig gebruik, in plaatsen, waar geene gewone mest te bekomen is, door de ondervinding geleerd is. De overige gelden, onder deze afdeeling in uitgaaf gebragt, maken de geldelijke verantwoording uit van den oogst in de Koloniën, welke, bij wijze van aankoop, in het magazijn wordt opgeslagen, zoodat deze, in zeker opzigte fictief zijn, en alleen, om de regelmatigheid der administratie hier in uitgaaf gebragt worden.

De aankoop van *kleeding*, *huisraad*, *gereedschappen* en *grondstoffen*, in de zevende afdeeling voorkomende, is uitgetrokken voor *f* 176,170.27[5], terwijl dezelve in 1836 bedroeg *f* 172,449.73, hetgeen in 1837 eene meerdere uitgave van *f* 3,730.54[5] oplevert. Tot toelichting daarvan kan strekken, dat in 1837 voor ruim *f* 10,500: — meer aan kleeding, huisraad en gereedschappen door de fabrijken dan in 1836 afgeleverd is, en daarentegen in eerstgenoemd jaar ongeveer *f* 7000: — minder dan in laatstgemeld betaald zijn voor aankoop van grondstoffen van vreemden, waardoor het verschil in de uitgave tusschen de beide jaren opgelost wordt.

De *fabrijkmatige arbeid*, onder de negende afdeeling begrepen, bedraagt in 1837 *f* 177,592.57, leverende een verschil van *f* 10,054.86 met het vorige jaar op, toen die uitgave *f* 167,537.71 beliep. Dit verschil schijnt voornamelijk te moeten worden toegeschreven aan de buitengewone uitgaven voor de nieuw opgerigte, en in 1836 voor het eerst in werking gebrag-

bragte katoenweverijen voor eigene rekening, welke eene som van *f* 8,712.72 bedragen. Deze katoenweverijen waren, bij de afsluiting van het dienstjaar, nog te kort in werking, om van hare vruchtgevolgen met eenige zekerheid iets te kunnen mededeelen; doch aanvankelijk beantwoordden zij aan de verwachting, en de Commissie van Weldadigheid meent zich te kunnen vleijen, dat deze nieuwe onderneming allezins de deswege opgevatte hoop niet zal verijdelen. Overigens kan hier nog worden bijgevoegd, dat, volgens eenen aan Uwe Commissie overgelegden Staat, de fabrijkmatige arbeid voor de Maatschappij tot dusverre een voordeelig saldo opgeleverd heeft, als hebbende de uitgaven in vorige jaren bedragen *f* 1,508,926.43.

En die in 1837	» 168,879.85^5.
te zamen	*f* 1,677,806.28^5.

Daarentegen hebben de producten tot Ultimo December 1836 bedragen.	*f* 1,510,958.28.	
De fabrijken hebben van 1 Jan. tot Ult. December 1837 in de Magazijnen geleverd aan kleeding, huisraad en grondstoffen. . . »	134,730.49.	
Aan reparatiën over hetzelfde tijdvak. . »	30,628.19^5.	
Ult. December 1837, waren aan grondstoffen voorhanden voor. . »	32,152.27.	
Voor de in 1837 meerder verkregen waarde aan gereedschappen. »	796.85^5.	
		f 1,709,266.09.

Zoo-

Zoodat tot en met den 31sten December 1837 de fabrijken meerder opgebragt dan aan uitgaven gekost hebben. ƒ 31,459.80^5.

Uwe Commissie gaat de drie volgende hoofdstukken of afdeelingen, als geene toelichtingen noodig hebbende, met stilzwijgen voorbij, maar zal zich een oogenblik ophouden bij de dertiende afdeeling, de *steenbakkerij*, niet zoo zeer om het groot belang der zaak, als om het aanmerkelijk verschil, hetwelk in de alhier in uitgaaf gebragte som van ƒ 128.92^5 gelegen is, en die, welke in 1836 daarvoor werd uitgetrokken, toen zij eene som van ƒ 3,661.81 bedroeg.

De oorzaak van dit verschil is hierin gelegen, dat er in 1837 geene nieuwe ovens tot het bakken van steen opgerigt zijn, en dat de hier in uitgaaf gebragte ƒ 128.92^5 alleen gediend hebben tot dekking van kosten, ter verwerking van den voorraad steen des jaars 1836.

De *turfgraverij*, voorkomende als veertiende uitgave, heeft, daarentegen in 1837 eene som van ƒ 5,281.05^5 meer bedragen dan in 1836, als zijnde daarvoor in eerstgenoemd jaar eene som van ƒ 22,964.34^5 en in laatstgenoemd slechts van ƒ 17,683.29 uitgetrokken. De reden hiervan is deze, dat in 1837 aanzienlijke kosten hebben moeten gedaan worden, om aan de turfgraverij te *Veenhuizen* eene meerdere uitbreiding te geven, in verband met den verkoop van turf, ook buiten de Koloniën, waartoe de thans voltooide nieuwe Koloniale vaart eene uitmuntende gelegenheid aanbiedt.

Deze meerdere kosten zijn dus als eene soort van uitschot aan te merken, hetwelk met der tijd met winst zal terugkomen.

Omtrent de volgende afdeelingen tot aan de 21ste, valt niets bijzonders op te merken. Aangaande deze laat-

laatste, getiteld *geneesmiddelen*, waarvoor eene som van *f* 7,572.88⁵ uitgetrokken is, kan Uwe Commissie melden, dat een harer leden, bekend met zaken van dien aard, de aan Haar vertoonde quitantiën onderzocht heeft, en de daarop voorkomende prijzen billijk heeft bevonden. Voorts verdient hier gezegd te worden, dat de uitgave voor dit artikel in 1837 *f* 3,242.79⁵ minder dan in 1836 bedraagt, toen dezelve *f* 10,815.68 beliep, welke meerdere uitgave in laatstgenoemd jaar moet toegeschreven worden aan aanzienlijke afbetalingen van in vroegere jaren geleverde medicijnen.

De laatste of 25ste afdeeling draagt tot opschrift: *Aflossing, Renten en Onkosten der Negotiatiën*, waarvoor eene som van *f* 170,137.50 uitgetrokken is. Volgens eenen onder de stukken voorkomenden Staat bedroegen de aflossingen tot 1837 eene som van *f* 1,734,000: —. Gaarne zou Uwe Commissie medegedeeld hebben, dat in het dienstjaar, waarover nu gehandeld wordt, die aflossingen hadden kunnen voortgezet worden, doch de omstandigheden der Maatschappij hebben zulks niet gedoogd. Uwe Commissie kan intusschen niet nalaten den wensch uit te drukken, dat men op dezen goeden weg voortga, en vooral, dat de Maatschappij, door de verbetering van den toestand des vaderlands, moge in staat gesteld worden om zich zoo spoedig mogelijk te ontlasten van de voor Haar zoo zeer bezwarende beleeningen. Wat overigens de hier uitgetrokkene som betreft, deze heeft gediend, om, gezamenlijk met het op 1°. Januarij 1837 bij de Heeren VLAER en KOL voorhanden bedrag, niet alleen de rentebetaling der verschillende geldleeningen gedurende genoemd jaar te verzekeren, maar ook om te voorzien, dat op den laatsten December van dat jaar een toereikend saldo bij genoemde Heeren voorhanden bleef, om de op den 1sten Janu-

nuarij 1838 te verschijnen rentebetaling tijdig te kunnen aankondigen. Wijders zijn aan Uwe Commissie vertoond, en door Haar nagezien de in het afgeloopen dienstjaar betaalde en aan de Permanente Commissie toegezonden Coupons, welke op de registers van iedere leening naar behooren zijn afgeschreven. Volgens eenen aan Haar overgelegden Staat blijft er een getal van 236 Coupons, ter waarde van *f* 5,962.50 over, welke vervallen, doch tot den laatsten December 1837 ter betaling niet aangeboden waren.

Gelijk bovengemeld is, bedraagt de zuivere ontvangst over 1837. . . . . *f* 2,382,980.12⁵.
Het saldo 1°. Jan. 1837, bij den Kassier voorhanden, bedroeg. . . . . » 64,295.30⁵.

Totaal *f* 2,447,275.43.

De Mandaten in 1837 afgegeven en door den Kassier betaald, bedragen. . . . . *f* 2,385,684.48.
Waarbij het Mandaat N°. 712, tot het dienstjaar 1836 behoorende, in 1837 ter betaling opgekomen, groot . . » 500.—.

f 2,386,184.48.
Waar af de drie vermelde, niet betaalde Mandaten *ad* . . . » 518.10⁵.

f 2,385,666.37⁵.

Blijft een saldo van *f* 61,609.05⁵.

makende juist uit het bedrag, bij den Kassier, op den

den laatsten December 1837 voorhanden, gelijk boven vermeld is.

En hiermede zou Uwe Commissie meenen hare taak te hebben volbragt, zoo er nog niet overschoot gewag te maken van de uitstekende diensten, door de Permanente Commissie, en in het bijzonder door den Heer FABER VAN RIEMSDIJK, ook gedurende het jaar 1837, in het beheer der geldmiddelen van de Maatschappij bewezen. Uwe Commissie betuigt gaarne, dat zij ten volle gevoelt, welk eene opoffering van tijd, welk eene moeite tot het deugdelijk besturen der finantiele administratie van een zoo omslagtig ligchaam gevorderd worden, en zij meent dan ook de tolk van Ulieden, Mijne Heeren, en van al de leden der Maatschappij te zijn, wanneer zij de Permanente Commissie, en in het bijzonder den Heer FABER VAN RIEMSDIJK den welmeenendsten dank betuigt voor de ijverige behartiging harer belangen, onder toewensching, dat de Voorzienigheid de leden dier Commissie, en met name den Heer FABER VAN RIEMSDIJK, lust, gezondheid en krachten moge geven, om, onder medewerking van den edelen stichter der Maatschappij, Zijne Excell. den Luitenant-Generaal Baron J. VAN DEN BOSCH en onder de verlichte goedkeuring van Haren Koninklijken Voorzitter, met denzelfden ijver voort te gaan, als zij tot hiertoe gedaan hebben, opdat de Maatschappij van jaar tot jaar in bloei toeneme, en eenmaal in alle opzigten moge beantwoorden aan het menschlievend doel, waarmede zij opgerigt werd, en die Haar tot een toonbeeld van verlichte weldadigheid voor geheel *Europa* gemaakt heeft.

Uwe Commissie eindigt, met Ulieden, Mijne Heeren! voor te stellen, deze *Twintigste* verantwoording

ding

ding der finantiele administratie goed te keuren en, ingevolge Art. 36 van het Reglement, de leden der Commissie van Weldadigheid van hunne verantwoordelijkheid omtrent hun beheer over het dienstjaar 1837 te ontlasten.

's Gravenhage, den 18den October 1838.

(Get.) V. BOETZELAER VAN DUBBELDAM.
FLOR. JAC. VAN MAANEN.
J. C. DE JONGE.

Gezien Artikel 36 van het Reglement voor de Maatschappij van Weldadigheid, waarbij aan haar wordt opgedragen, te ontvangen de rekening en verantwoording van alle ontvangsten en uitgaven, door de Commissie van Weldadigheid gedaan; te onderzoeken den staat der uitgevoerde ontwerpen, dien der armen en andere inrigtingen, door de Commissie van Weldadigheid daargesteld; bij goedkeuring de leden der Commissie van Weldadigheid te ontlasten van hunne verantwoordelijkheid, en in het tegenovergesteld geval, de belangen harer Committenten te doen gelden, tegen de overtreders, door dezelve, daartoe termen zijnde, voor de gewone regtbanken te vervolgen.

Vereenigt zich met beide bovengemelde uitgebragte rapporten.

Keurt goed de aan haar voorgelegde rekeningen en verantwoording der ontvangsten en uitgaven, over het twintigste maatschappelijk jaar, loopende van 1 Januarij tot Ultimo December 1837.

Keurt goed het verrigte door de Commissie van Weldadigheid, gedurende dat jaar van hare werkzaamheid,

heid, en ontlast overzulks de leden der Commissie van Weldadigheid van hunne verantwoordelijkheid.

's Gravenhage, den 18 October 1838.

(Get.) VAN HOORN VAN BURGH,
F. BEELAERTS VAN BLOKLAND,
J. MOCK,
FLOR. JAC. VAN MAANEN,
BOLLARD,
NETSCHER,
M. A. WIJNAENDTS,
J. C. DE JONGE,
J. J. VAN RIJCKEVORSEL,
J. COX VAN SPENGLER,
M. C. BICHON VAN IJSSELMONDE,
R. BARON SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG,
V. BOETZELAAR VAN DUBBELDAM,
A. J. VAN DER HEIM.

(*Kolonie-Berigten over November* 1838.)

De staat der gezondheid van de Koloniale bevolking is, over het algemeen, zeer wel, zijnde het getal sterf-

sterfgevallen in de vorige maand niet grooter geweest dan 14. Bij het 1ste Gesticht te *Veenhuizen*, echter, zijn voor eenige weken de mazelen ontstaan, welke ziekte zich vervolgens aan het 2de Gesticht aldaar en aan dat te *Wateren* heeft medegedeeld; dezelve zijn, evenwel, goedaardig, zoodat er eigenlijk nog geen één aan gestorven is.

Tot den 18den van deze maand bleef het goed zacht herfstweder, doch toen is het zoo sterk gaan vriezen, dat de veld-arbeid thans geheel moet worden gestaakt, terwijl er nog veel te doen was, als zijnde de winterrogge nog maar voor $\frac{2}{3}$ gedeelte gezaaid en met het onderploegen en spitten van de brem voor den aardappelbouw in het volgende jaar eerst een begin gemaakt, hetgeen bij zulk hard vriezend weder niet wel kan worden vervolgd, ofschoon de met deze plant bewassen grond lang onbevrozen en handelbaar blijft.

Thans ben ik in staat, ten vervolge op mijne opgave van den rogge-oogst, in September gedaan, dien van verschillende andere gewassen hier onder mede te deelen, als:

Van de Aardappelen.

	Bund.	Mud.		Mud	
Gew. Koloniën.	113	21411	zijnde	189	van het Bunder.
Ommerschans.	63⁵	17501	»	277	
Veenh. 1ste Gest.	75⁵	14732	»	195	
» 3de »	76	14611	»	192	
Wateren.	7	1288	»	184	
Totaal	335	69543	»	208	

In

In vorige jaren beliep de oogst:

		Bund.	Mud.		Mud	
In 1837	van	373	66906	zijnde	178	van het Bunder.
» 1836	»	314	66885	»	213	
» 1835	»	260	46279	»	178	
» 1834	»	277	43651	»	155	
» 1833	»	279	57799	»	207	
» 1832	»	278	51969	»	186	
» 1831	»	266	43922	»	164	
» 1830	»	343	22000	»	64	
» 1829	»	367	34000	»	94	
» 1828	»	367	40000	»	111	
» 1827	»	428	59000	»	138	
» 1826	»	428	40000	»	94	

De opbrengst van dit jaar is alzoo, in massa, het grootst geweest, en van het bunder slechts 5 mud geringer dan de beste oogst van 1836. Neemt men voorts nog in aanmerking, dat het voorjaar buitengemeen koud en schraal is geweest, de zomer kort en de nazomer vochtig, zoodat de vroeg rijpe aardappelen daaraan schade leden, dan mag men over de uitkomst van het aardappelverbouw, in dit jaar, wel te vreden zijn.

De op nieuw ontgonnen grond verbouwde aardappelen hebben de volgende aanzienlijke hoeveelheden opgeleverd, als:

Te *Ommerschans*	301	Mud	van het Bunder.
Veenh. 1ste Gesticht	258	»	
» 3de »	203	»	

Nog hebben de 6 bunders bij het 3de Gesticht te *Veenhuizen*, op eene bemesting van meest tweejarige brem, 1279 mud voortgebragt, dat is, tegen 213 mud

van het bunder. Een goed vooruitzigt tegen het volgende jaar, wanneer er ongeveer 350 bunders op zulk eene groene bemesting zullen worden beteeld!

Van de Zomergerst.

		Bund.	Mud.		Mud	
Te *Ommerschans*	van	25	610	zijnde	24	van het Bunder.
» *Veenh.* 3de Gest.	»	$\frac{1}{2}$	9	»	18	
	zijnde	$25\frac{1}{2}$	619	»	24	

De nattigheid bij den oogst is oorzaak geweest, dat de opbrengst, als waarvan nog al te loor is gegaan, niet grooter is geweest. Een Rhijnl. morgen, het 5de gewas op nieuw ontgonnen grond, te *Ommerschans*, heeft 39 mud, dat is, tegen 45 van het bunder, voortgebragt.

Van de Haver.

		Bund.	Mud.		Mud	
Te *Ommerschans*	van	45	2239	zijnde	50	van het Bunder.
» *Wateren*	»	$2\frac{1}{2}$	62	»	25	
	Zamen	$47\frac{1}{2}$	2301	»	$48\frac{1}{2}$	

Deze teelt is blijkbaar allerbest afgeloopen, en was het weder voor dezelve dan ook bijzonder gunstig. Van ruim 7 bunder voor het 2de gewas op nieuw ontgonnen grond, te *Ommerschans*, is de buitengewoon groote opbrengst verkregen van 498 mud, zijnde tegen 71 mud van het bunder.

Van het Hooi

kan de oppervlakte, welke gehooid is, met geen voldoende juistheid worden opgegeven, nadien op sommige plaatsen slechts de eerste en op andere de tweede snede gehooid is, doch is de opbrengst, in oude ponden, geweest, als volgt:

Ge-

Gewone Koloniën. .	457,000
Ommerschans. . . .	634,000
Veenh. 1ste Gesticht.	58,500
» 3de »	56,500
Wateren.	124,000
te zamen	1,330,000.

Zijnde de opbrengst alzoo in de Gewone Koloniën en te *Wateren* veel grooter geweest dan vroeger, doordien er in eerstgemelde Koloniën meer klaverland is aangelegd geworden. Te *Ommerschans* bedraagt de hooioogst aanzienlijk minder, doordien er meer vee is gehouden en derhalve meer voeder groen heeft moeten worden gebruikt, terwijl het koude voorjaar en vooral de gestrenge vorst van den verleden winter het klavergewas aanmerkelijk heeft beschadigd, zelfs scheen het eerst of hetzelve geheel bevrozen was, hetgeen echter naderhand nog aanmerkelijk is toegevallen.

Van de Boekweit.

		Bund.	Mud.		Mud	
Gew. Koloniën.	van	7	83	zijnde	12	van het Bunder.
Ommerschans.	»	1	36	»	36	
Veenh. 1ste Gest.	»	48	585	»	12	
» 3de »	»	48	508	»	$10\frac{1}{2}$	
Zamen		104	1212	»	$11\frac{1}{2}$	

De veelvuldige regens, van half Julij tot ultimo Augustus, zijn oorzaak geweest, dat dit verbouw niet beter is uitgevallen, kunnende de opbrengst slechts op $\frac{2}{3}$ van een goed gewas, op veengrond namelijk, zoo als dezelve genoegzaam geheel in de Koloniën was, worden gesteld.

Van het Vlas,

hetwelk alleen te *Ommerschans* geteeld is, op 8½ bunder, waarvan 3200 pond vlas benevens 64 mud lijnzaad gewonnen is, dat is, tegen 377 pond vlas en 7,5 mud lijnzaad van het bunder. Eene redelijke opbrengst op zandgrond, doch welke grooter had kunnen zijn, indien er, kort na het opkomen der planten, niet van vervrozen waren, en het gewas bij den oogst, door den regen, ook niet een weinig geleden had.

Van groene Erwten en Boonen.

Hiermede is te *Ommerschans* eene eerste proeve genomen op ruim 2 bunders grond, waarvan 35 mud erwten en 16 mud boonen geoogst is, niettegenstaande de erwten van de vochtigheid zeer veel hadden geleden, waarom dezelve, nog vóór de rijpwording, hebben moeten worden opgetrokken om verrotting voort te komen.

De tweede proeve met het Chineesch radijszaad te *Ommerschans* genomen, is nog niet afgeloopen, aangezien men hetzelve nog niet droog heeft kunnen krijgen, om te worden gedorscht, hetgeen echter thans bij de vorst zal kunnen plaats hebben.

De fabrijkmatige werkzaamheden hebben thans meer handen bekomen en zijn alzoo in vollen gang; 334 getouwen zijn er in werking voor het katoen, 30 voor koffijzakken, 15 voor doeken en bont en 70 voor de gewone wollen en linnen stoffen.

Frederiksoord, 23 November 1838.

De Directeur der Koloniën,

J. VAN KONIJNENBURG, C. Z.

Staat

Staat adigheid, *met*
aanwi *eptember* 1838.

K O L O	STERKTE OP 1	*AANMERKINGEN.*
Gewone I		
Kolonie N°. 1 . .	4	
———— 2 . .	4	
———— 3 . .	9	
Ambtenaren en hu	4	
	1	
Ommer		
Bedelaars-Gesticht	3	
Straf-Kolonie . .	7	
Arbeiders-huisgezin	6	
Veteranen-huisgezi	5	
Groote Hoeven .	0	
Ambtenaren en hu	4	
	5	
Veenhuizen. –		
Stichting voor We	2	
——— —— Arb	9	
——— —— Bed	6	
——— —— Vet	5	
Groote Hoeven .	4	
Ambtenaren en hu	8	
	4	
Veenhuizen. –		
Stichting voor Be	3	
——— —— Arb	6	
——— —— Vet	4	
Ambtenaren en hu	9	
	72	
Veenhuizen. –		

'enen zijn :

Kinderen te Veenhuizen.

V. DE HAAS.
IOL LEIDSMAN.
IJL.

-beiders Huisgezinnen.

DEKKER.

Hoevenaars.

I. VOSSEBELT.

de Vee in de Kolo-
eldadigheid, op den

JONG VEE.	KALVEREN.	SCHAPEN.
»	»	»
»	»	453
»	»	»
16	1	»
»	»	879
»	»	1043
20	4	1109
36	5	3484

8.

- der Koloniën,

INENBURG, C.Z.

DE VRIEND

DES

VADERLANDS.

I. AANKONDIGINGEN EN BEOORDEELINGEN.

Christelijke Handleiding voor onderscheidene levensstanden, naar het Hoogduitsch van P. G. F. SCHLÄGER, *Predikant te Hameln, door* A. BOOIMAN, *Predikant te Scheveningen. Te Zwolle, bij* J. ZEEHUIZEN, JR., 1836, *gr. 8vo*, VIII *en* 112 *bladz.*

Dit boekwerk verdient niet, gelijk de Eerw. Vertaler in de voorrede eenigermate vreest, » onder zoo » vele van onzen tijd ras verzwolgen en vergeten te » worden." — Van deze zijde spijt het ons niet, dat wij eerst nu deze Handleiding aankondigen, waarvoor wij anders verschooning vragen zouden. Zoo toch blijkt den Vertaler dat zijn arbeid nog niet vergeten is, en kan die velen weder voor den geest gebragt, en

en kunnen anderen daarmede nu bekend gemaakt worden.

De Eerw. Schrijver, diep ter neder gebogen door *het spoedig opvolgend verlies van dierbare panden der liefde en der hoop*, vond in zijne smarten eenige verpoozing in de overdenking en het opstellen van Godsdienstige onderwerpen, en gaf die later uit, en wel in den jare 1827, onder den titel van *Evangelischer Hausspiegel.* Reeds voor eenige jaren ondernam de Eerw. BOOIMAN de vertaling. Omstandigheden, welke hij niet vermeldt, waren oorzaak dat zijne vertaling eerst nu in het licht kwam. Den Hoogduitschen titel veranderde hij in dien van *Christelijke Handleiding.* Deze verandering is goed, maar niet volstrekt noodzakelijk. Gaarne hadden wij gezien dat, in plaats van het oorspronkelijke zoo getrouw te volgen, de Eerw. BOOIMAN het meer had omgewerkt; waardoor hetgeen nu in den *Hausspiegel* plaatselijk en tijdelijk is ware weggevallen, en het geheel ingerigt voor het volk, de gebruiken en gebeurtenissen van *Nederland.* Er zijn, gelijk bekend is, velerlei Godsdienstige handboeken en geschriften in ons Vaderland, getuige het Dagboek voor den Bijbelschen Almanak, de geschriften van Prof. CLARISSE, het Zondagsboek, de werken van CORSTIUS, eene menigte Leerredenen, de arbeid van EGELING, en anderen. Daardoor echter is hetgeen hier gegeven wordt niet overbodig; zoo omdat ieder nieuw middel, om de menschen tot heiligheid en geluk te brengen, het zijne doet en hiervan niet te veel kan geschieden, als omdat elk zijne eigene wijze heeft, die weder meer dan de andere behagen of vruchtbaar wezen kan. In gemoedelijken ernst met toepassing op ieders hart en leven, tot waarschuwing tegen het verkeerde, aanprijzing van het waarlijk goe-

goede en vertroosting in druk, moeite en vreeze, worden in deze handleiding de volgende onderwerpen behandeld: 1. *Een vroom huis een paradijs.* 2. *De Christen* (*een*) *het evenbeeld Gods.* 3. *De Christelijke echt.* 4. *Christelijke ouders.* 5. *Ouders zijn wegens hunne kinderen verantwoordelijk voor God.* 6. *Christelijke ouders prijzen den Heer aangaande hunne kinderen.* 7. *Eer vader en moeder.* 8. *Christelijke heeren en vrouwen.* 9. *Christelijke dienstboden.* 10. *Christelijke Overheden en onderdanen.* 11. *De Christelijke milddadigheid.* 12. *Christelijke levensregelen.* Eindelijk nog *Morgen-*, *Tafel-* en *Avondgebed.*

Ascetische schriften, gelijk het onderhavige, zijn nog meer dan anderen misschien aan beoordeeling blootgesteld, omdat zij zoo vele nevens zich hebben, en omdat zij meer tot ieder gerigt, door ieder verstaan en door velen bewerkt kunnen worden. Wij zouden dan ook niet durven aannemen, dat in deze Handleiding niet wel gevonden werd, dat niet, of wat anders en beter behoorde gezegd te worden. Maar even gerust durven wij verzekeren, dat ieder hier veel, zeer veel zelfs, vinden kan, dat goed en duidelijk is voorgesteld, dat verdient gelezen, bedacht en beoefend te worden. Wij zullen ten bewijze eene proeve kiezen zoo van behandeling als voorstelling, en nemen, hetgeen nu juist voor ons ligt, de beschouwing der waarheid namelijk, *dat ouders verantwoordelijk zijn voor hunne kinderen.* Buiten het Christendom werd opvoeding en onderwijs veelal verwaarloosd. Na de Hervorming vooral werd het onderwijs en de vorming der jeugd meer ter harte genomen. Deze verligting van het werk der ouders door anderen mag hen niet tot traagheid brengen of doen vergeten, dat eerst en meest zij van de

 mid-

middelen moeten gebruik maken en het hunne moeten doen. Doen zij zulks niet, dan zijn zij *ondankbaar jegens God*, *onnatuurlijk jegens hunne kinderen*, *handelen zij tegen de burgerlijke maatschappij*, en eindelijk *hoogst onverstandig tegen zich zelven*. Na dit een en ander kort en duidelijk, krachtig en roerend zelfs ontwikkeld te hebben, wordt omtrent het laatste punt gezegd: » De aangenaamste wensch » welken wij als vader of moeder koesteren, kan toch » wel geen andere zijn, dan dat wij vreugde aan » onze kinderen mogen beleven. Door den sterksten » band der natuur en der Godsdienst zijn wij aan » hen verknocht. Maar kunnen wij nu wel hopen, dat » het onzen kinderen zal welgaan, en onze wensch » zal vervuld worden, wanneer wij eenen grond leg- » gen waarop niets dan droefheid en ellende te ves- » tigen is? — Wacht niet allen trouwelooze ouderen » het pijnlijkste hartzeer, wanneer hunne kinderen in » den nacht van treurigheid omwandelen? — Hoort » gij niet van rondsom — niet ook van uw eigen ge- » weten — het verwijt: gij zijt zelf de schuld van » uwe rampen, gij verdient geen beter lot! Wat » kunt gij daarop antwoorden? — Slechte ouders, die » hunnen kinderen door woord en voorbeeld vroeg lee- » ren ondankbaar te zijn, God en zijn woord te ver- » achten, door leugens het gedane onregt te bedek- » ken en het hun gegevene bevel heimelijk te schen- » den; zulke slechte ouders vinden in hunne kinde- » ren geenen troost, geene dienst noch heil in den » ouderdom. Welke ouders toch worden van hunne » kinderen verlaten en verstooten? — Zulke, die met » trouwe liefde zich zelven als opofferden, of zul- » ken, die hun huis tot een moordhol maakten? Gij » bereidt u zelven eenen kommervollen levensavond, » als gij hen, die God u gegeven heeft, niet opvoedt

» zoo

» zoo als gij moest en kondet. Maar gerust gaat gij » de toekomst te gemoet, wanneer gij u ten aanzien » van uwe kinderen niets te verwijten hebt. Komen » zij in slechte gezelschappen en ontaarden zij, gij » gevoelt u vrij van alle schuld. Eischt de Heer » hen van u weder op, met eene stille opgetogenheid » van geest ziet gij omhoog, denkende aan het heil » waarin gij, staande voor Gods troon, zegt: » Va- » » der! hier zijn degenen, die gij mij gegeven » » hebt, ik heb hen op uwe wegen geleid." En de » Eeuwige zal u toeroepen: » Gaat, gij getrouwen! » » in mijne vreugde." "

Leer gij ons zelf, o Heer! getrouw in alle pligten,
Met ernst en teederheid de kind'ren onderrigten;
Een ernst en teederheid, die wijsselijk verschoont,
Ten regten tijd vermaant, vergeeft en straft en loont.

Boven ieder vertoog is een gedeelte gesteld uit de H. Schrift, niet als tekst, welke zal verklaard of toegepast worden, maar als bewijs dat het aangeprezene of gewaarschuwde ook op het gezag van dat Goddelijk woord rust. Benevens de plaatsen uit de H. Schrift is gevoegd een kort Godsdienstig vers, hetwelk een vriend van den Heer BOOIMAN zeer goed heeft overgebragt.

Misschien is het meerendeels of wel geheel buiten schuld van den Eerw. Vertaler, dat zoo vele fouten in de beziging vooral van het enkel- en meervoud in de werkwoorden zijn overgebleven, b. v. bladz. 80: *breidt* voor *breid*, *wordt* voor *word*, tweemaal; *strijdt* voor *strijd*. De vertaling is overigens zeer vloeijend, des Vertalers aanteekeningen, ofschoon niet vele in getal, gepast. De Handleiding hebbe reeds vele lezers gevonden en vinde er nog meerdere.

Ons oogmerk met deze aankondiging is, om hiertoe eenigermate mede te werken. Den vriend des Vaderlands kan niets meer aangenaam en ten pligt zijn, dan dat vrede en geluk in de huisgezinnen wone, door Christelijken zin en wandel, echtelijke liefde, wijsheid der ouders, liefde der kinderen, zachtmoedigheid der heeren en vrouwen, trouw en onderdanigheid der dienstboden, regtvaardigheid der regeerders, onderwerping der onderhoorigen, in een woord, door de kennis en beoefening van al wat de aarde ten voorhof des Hemels maakt.

P. HOFMANNI PEERLKAMP *liber de vita, doctrina et facultate Nederlandorum, qui carmina Latina composuerunt. Editio altera emendata et aucta.* Harlemi, *apud* VINCENTIUM LOOSJES, 1838, *8vo*, XII *et* 576 *pagg.*

P. H. PEERLKAMP'S *Verhandeling over het leven, de schriften en de verdiensten der Latijnsche Dichters in Nederland, enz.*

In den jare 1818 schreef de Koninklijke Akademie voor Kunsten en Wetenschappen te *Brussel* eene Prijsvraag uit over het leven en de verdiensten van zoodanige Nederlanders, welke de Latijnsche dichtkunst beoefend hadden. De Heer P. HOFMAN PEERLKAMP, toen nog Rector aan de Latijnsche school te *Haarlem*, en uit eigene beweging, en vooral op aandrang zijner beide kunstvrienden, de Heeren H. Baron COLLOT D'ESCURY VAN HEINENOORD en ABR. DE VRIES, beantwoordde die vraag, en dat wel met zoo ge-

gelukkig gevolg, dat hij zich niet alleen in 1820 van wege de Beoordeelaars den uitgeloofden eereprijs, maar, wat meer zegt, de goedkeuring van alle deskundigen verwierf. Zijn antwoord evenwel, eerst in 1822 onder de Werken der Koninkl. Akademie voornoemd opgenomen, en, behalve een zeer klein getal overdrukken, hem ten dienste zijner betrekkingen en vrienden toegestaan, niet afzonderlijk verkrijgbaar, werd even daardoor weinig of niet bekend; en, gelijk met goede boeken wel eens meer het geval is, het werd *meer geprezen dan gelezen*. Wel gaf, weinige jaren later, de Heer B. A. NAUTA, een van PEERLKAMPS beste leerlingen, zijne *Schets van de Geschiedenis der Latijnsche Dichtkunst in Nederland, getrokken uit de Prijsverhandeling van den Hoogleeraar* P. HOFMAN PEERLKAMP (*door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en Letteren te Brussel, in den jare* 1820, *met den Gouden Eerepenning bekroond*) enz. te *Leiden*, bij HAAK en C°, 1826, 8°. in het licht. Maar deze schets, hoe naauwkeurig ook en hoe smaakvol bewerkt, kon echter het gemis van het oorspronkelijke niet vergoeden, ja strekte veeleer om het verlangen daarnaar nog des te meer op te wekken. Zoodat, ten gevolge daarvan, bij den Schrijver herhaald en menigvuldig aanzoek gedaan werd, om vroeg of laat zijne Verhandeling te laten herdrukken, en voor het Nederlandsch publiek algemeen verkrijgbaar stellen. Aan dit verzoek, na verloop van meer dan zestien jaren, eindelijk gehoor gevende, biedt de Hoogl. ons thans, met toestemming van de Brusselsche Akademie, welke het regt van eigendom bezat, onder den boven opgegeven titel, eene *tweede, verbeterde en vermeerderde uitgave* van zijn vroeger werk aan. Wij zouden die, indien wij den Latijnschen titel, overeenkomstig den aard en den geest

van het Werk, juist wilden overbrengen, in onze moedertaal kunnen noemen *Proeve van de Geschiedenis en de verdiensten der Latijnsche Dichters in Nederland*, even gelijk onze landgenoot HIER. DE VRIES zijne Verhandeling over onze Nederduitsche Dichters, weleer bij de Maatsch. van fraaije Kunsten en Wetenschappen bekroond, genoemd heeft *Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde.*

De lezer verwachte hier geene eigenlijke beoordeeling van Prof. PEERLKAMPS Latijnsche Verhandeling. Zulk eene beoordeeling komt bij den herdruk van een reeds lang algemeen bekend en geprezen werk niet te pas. Veelmin verwachte hij een uitgebreid verslag, met voorbeelden en proeven er uit ontleend: wie dit begeert, dien verwijzen wij eens vooral naar de bovengenoemde schets van den kundigen NAUTA, helaas! ook al mede door een' vroegtijdigen dood aan de geleerde wereld ontrukt. Maar wat wij hier geven willen, is eene korte aanwijzing van hetgeen deze tweede uitgave boven de eerste vooruit heeft; alsmede van de bijzondere waarde en de voortreffelijkheid van het stuk zelve voor de kennis en de beoefening der Latijnsche Dichtkunst ook nog heden ten dage.

Een kort Voorberigt staat aan het hoofd. Daarin ontvouwt de Hoogl. de aanleiding tot het herdrukken van dit zijn werk, en de bedoeling, die hij zich daarbij voorstelt. Wij hebben het eene zoo even aangeduid, en zullen op het andere straks nader terugkomen.

Op het Voorberigt volgt de Latijnsche brief, waarbij de Heer P. vroeger deze zijne Verhand. opgedragen had aan de Heeren H. COLLOT D'ESCURY en ABR. DE VRIES. Deze opdragt, gelijk ook NAUTA opmerkt, vindt men niet in de Werken der Brusselsche

Aka-

Akademie, maar alleen in die weinige exemplaren, (wij meenen wel eens gehoord te hebben van *tien*) welke ten bijzonderen gebruike des Schrijvers overgedrukt waren. Eene reden te meer om dat stuk ook thans in deze herhaalde uitgave over te nemen, echter niet zoo geheel onveranderd, of men zal er ligt aan bespeuren, niet minder dan aan de geheele Verhandeling, dat P., naar het loffelijk voorbeeld van RUHNKENIUS en WYTTENBACH, het te voren door hem geschrevene, bij den herdruk, ook wat de Latiniteit betreft, aan eene naauwkeurige herziening pleegt te onderwerpen. Met den inhoud behoeven wij ons hier niet verder op te houden, en gaan dus over tot de Verhandeling zelve, welke het eigenlijke wezen van dit boekwerk uitmaakt.

Des Hoogl. bekroonde Prijsverhandeling dan, ook volgens de Nederduitsche opgave van NAUTA, heeft ten onderwerp *een berigt omtrent het leven en de Schriften van alle de Nederlanders, die Latijnsche gedichten hebben gemaakt, geregeld naar de orde des tijds, en met bijvoeging van een oordeel over ieders bijzondere verdiensten* (*). Wel had P., gelijk hij aan het slot van zijn Voorberigt voor de tweede uitgave te kennen geeft, gewenscht dat de vraag niet over alle, maar alleen over de beste Dichters mogt voorgesteld geweest zijn: edoch dit stond niet aan zijne keuze, en hij moest dus over *allen* spreken, die Latijnsche verzen gemaakt hadden, om 't even welke, en of sommigen er van wel eens eene plaats op den Latijnschen zangberg verdienden. Van daar

(*) De vraag luidde oorspronkelijk, volgens het Programma der Akademie, in het Fransch gesteld: *Donner la notice historique et littéraire, par ordre chronologique, des poëtes latins des Pays-Bas, avec l'éxamen critique de leurs oeuvres poëtiques.*

daar dat de hier vermelde dichters, volgens het Latijnsche spraakgebruik, *dii majorum* en *minorum gentium* zijn, dat wil zeggen, om het op eene voor den onlatijnschen lezer verstaanbare wijze uit te drukken, *dichters van den eersten* en van den *tweeden rang*, ja zelfs sommigen wel ellendige verzenmakers; zoodat men hen zeer gevoegelijk in drie klassen zoude kunnen onderscheiden: *puikdichters*, *goede dichters* en *pruldichters*.

In eene beknopte Inleiding — wij maken hier op nieuw de woorden van NAUTA tot de onze — verdedigt de Schrijver den aanleg onzer natie tegen de smet van ongeschiktheid voor de fraaije letteren, haar door den vreemdeling aangewreven. Hij schetst vervolgens in eenige trekken het beeld van den *Latijnschen poëet*, en wederlegt het gevoelen van hen, die deze studie als strijdig met ware geleerdheid beschouwen; een vooroordeel met geen ander voorbeeld beter te logenstraffen, dan met dat van onzen veelzins beroemden HUIG DE GROOT, gelijk P. zelf, waar hij over diens Latijnsche gedichten spreekt bladz. 327, met opzet aantoont. En nu volgt het eigenlijk ligchaam der Verhandeling in dezer voege ingerigt, dat, bij het berigt omtrent iederen dichter, boven aan deszelfs naam en geboorteplaats, met grootere letters, benevens zijn geboortejaar, sterfjaar, of ook (bij gebreke van genoegzame bekendheid daarmede) dat waarin hij gebloeid heeft, staat uitgedrukt. In de volgorde van tijd heeft P. zich, naar 't schijnt, doorgaans aan het *sterfjaar* gehouden, waardoor het nu en dan gebeurt dat of de *zoon* voor den *vader* (gelijk met de beide J. DOUSA's bladz. 178 en 202 het geval is), of de *leerling* voor den *leermeester* (zoo als met sommige discipelen van LIPSIUS, bladz. 248 verg. met 247, plaats heeft) behandeld worden.

Wij

Wij teekenen dit hier met opzet aan, om de bedenking voor te komen, als of daarin eenige ongepastheid of onregelmatigheid gelegen ware. Mogt er voor het overige hier en daar eenige misstelling in de volgorde plaats hebben, voorzeker zal men den Schrijver de aan het slot gevraagde verschooning niet weigeren in iets, dat en op zich zelf soms moeijelijk te bepalen is, en, waar het op de beschouwing van ieder afzonderlijk aankomt, weinig of niets ter zake doet.

In weerwil dat het gansche beloop en de inrigting dezer Verhandeling bij de tweede uitgave dezelfde gebleven zijn, als bij de eerste, zoo mag echter deze laatste met volle regt, gelijk op den titel staat, *emendata et aucta*, dat is, *verbeterd en vermeerderd* heeten. Immers wat de Hoogl. in zijn Voorberigt zedigheidshalve schrijft: » Ik heb mijn Werk *nagenoeg even zoo* laten herdrukken, *als* ik het *te voren* geschreven had; ik heb er evenwel het een en ander in *veranderd* en *bijgevoegd*:" dit schrijft hij alleen daarom, opdat niemand meer van hem verwachten en vorderen moge, dan hij voornemens en op dit oogenblik in staat was te leveren. En er is, bij naauwkeurige vergelijking, bijna geen enkele bladzijde, die niet van vele en gewigtige veranderingen en bijvoegselen getuigen kan. Deze *veranderingen* en *bijvoegselen* zijn zoowel in een' doorgaans meer gekuischten stijl en de verbetering van vroegere misslagen, als in meer of minder belangrijke inlasschingen gelegen. Van dien aard is de verplaatsing van LUCAS FRUTERIUS, verkeerdelijk op het jaar 1641 gesteld, bladz. 380 der vorige uitg., op 1541, bladz. 75 der tegenwoordige. Verder de toevoegselen tot de berigten over JANUS SECUNDUS, bladz. 37 en 46 sq. des nieuwen, vergeleken met bladz. 43 des ouden

druks;

druks; DESID. ERASMUS, bladz. 50, verg. met 45—46; C. SCRIBONIUS, bladz. 64, verg. met 59; J. DOUSA, bladz. 207, verg. met 191; J. CRIPIUS, bladz. 214, verg. met 198; D. BAUDIUS, aan het eind, bladz. 238 en 239, verg. met 222; H. GROTIUS, bladz. 326, verg. met 306, en inzonderheid bladz. 331—335, verg. met 311; R. KEUCHENIUS, bladz. 402 en 456, verg. met 372; CONST. HUGENIUS FIL., bladz. 440, verg. met 404; P. FRANCIUS, aan het eind, bladz. 453, verg. met 417; R. VAN OMMEREN, bladz. 533, verg. met 493. Een en andermaal is er iets uitgelaten, zoo als in J. DOUSA, bladz. 204, verg. met 188 en volg., en de beide berigten omtrent JUD. BEISSELIUS, tusschen RUD. AGRICOLA en G. HERMANNUS, bladz. 20; en JAC. LISSABEUS, tusschen L. MAZURIUS en J. MARCHANTIUS, bladz. 53 des eersten druks (*). Geheel nieu-

(*) Ten gevalle dergenen, die den eersten druk niet bezitten, nemen wij hier deze twee berigten over:

BEYSSELIUS (JUDOCUS).

N. med. Sec. XV. m. 1495.

Genere illustri, Lovanii mature jurisprudentiae operam dedit, aliasque liberales artes feliciter addidicit, eum in finem, quoad magnopere propterea nobilitaretur. Hinc Maximilianus imperator eum consiliatoribus, quibus utebatur, addidit. Legimus Beysselii Rosarium de S. Anna, comprehensum quinquaginta distichis, quorum tria priora dedit Paquot, tom. VII. mém. pag. 350:

Anna tuas liceat misero mihi promere laudes,
Nam tibi, si pateris, sertă rosasque feram.
Anna nitens, Regum Judae veneranda propago,
Atque etiam Joachim conjuge clara pio.
Anna diu sterilis flevisti in conjuge amores,
Unica nuptarum gloria et unus honor.

Praeterea tria Rosaria, Coronamenta in honorem Annae, Mariae et Jesu, A°. 1495.

LIS-

nieuwe levensberigten, daarentegen, niet in den eersten druk te vinden, zijn er ingevoegd, van ALANUS AB INSULIS, bladz. 13, tusschen EVER. BETHUNIENSIS en PH. GUALT. DE CASTELLIONE; van JO. BEVEROVICIUS, bladz. 339, tusschen E. PUTEANUS en H. OZANNE, bladz. 313; van J. CATSIUS, bladz. 397, tusschen P. SCRIVERIUS en R. KEUCHENIUS, bladz. 369 en 370; van CORN. BOJUS, bladz. 412, tusschen H. BRUNO en C. WERPAEUS, bladz. 380; van J. DE BISSCHOP, bladz. 444, tusschen J. SCHOTANUS en BURIUS, bladz. 409; van PHIL. GUIL. CROYZE, bladz. 493, tusschen HESSELIUS en J. PH. D'ORVILLE, bladz. 456; en, na TH. V. KOOTEN, aan het slot der Verh., van HERM. BOSSCHA en VOP. HOR. ACKERUS, bladz. 560 en 563. Meer dergelijke bijvoegselen achtte de Schrijver niet noodig. » Want," zoo vervolgt hij, » indien ik mijn werk met dat alles had willen verrijken, wat anderen in den tusschentijd over het leven en de schriften van onze dichters in het midden gebragt hadden, dan zoude ik, bij mijne zoo menigvuldige bezigheden, het moeijelijk hebben kunnen voor den druk gereed maken. Ik beveel het dus anderen aan ter aanvulling en verbetering van al datgene, waarvoor het uit zijnen aard vatbaar is en blijft." En ditzelfde herhaalt hij in zijne slotrede bladz. 564, waar hij zich tevens verontschuldigt, zoo over het verzuim van over eenige onzer Latijnsche dichters van lateren tijd, met name RUARDI, P. VAN BRAAM; E. EPKEMA, H. WEYTINGH, G. T. SURINGAR en S. SPEIJERT V. D. EYK, (waarom ook niet P. J. V. LELYVELD, P. H. MARRON, enz.) niet

LISSABEUS (JACOBUS), *Marchinianensis.*
n. m. 1557.

Edidit carminum tumultuariam farraginem Antv. 1534, poëta mediocris, judice Sweertio.

niet gesproken te hebben, als wegens enkele ook nog in deze tweede uitgave ingeslopene misstellingen; waarvan hij de verbetering opgeeft. Zich ten regel stellende om geene nog levende personen te beoordeelen, moest hij natuurlijk van eenige verdienstelijke mannen zwijgen: maar wij wenschten dan toch wel, dat hij, volledigheidshalve, zoo veel mogelijk, alle de overledenen ter beoordeeling opgenomen had, ten minste alle diegenen, welke zich eenigen naam in de Latijnsche dichtkunst verworven hebben. Het *leven* en de *schriften* van dezulken op te geven, dit kan iedereen, die er zich toe zetten wil: maar om hunne *bekwaamheid als dichters* naar behooren te schatten, en dit was hier de hoofdzaak, daartoe wordt een man vereischt van gelijke kunde en smaak, als PEERLKAMP.

Nagenoeg gelijktijdig met P. vervaardigde de Heer HOEUFFT zijn *Parnasus Latino Belgicus;* daartoe, alhoewel het hem om goud noch eer te doen was, echter mede uitgelokt door de prijsvraag der Brusselsche Akademie, aan welke hij bij zijne opdragt in Latijnsche verzen hulde deed. Hij gaf dit zijn werkje uit in het jaar 1819, terwijl PEERLKAMPS Prijsverhandeling nog beoordeeld werd, welke eerst in 1822 het licht zag. Geen van beiden derhalve was in de gelegenheid geweest des anderen geschrift vooraf te raadplegen. Des te opmerkelijker is daarom, wat de hoofdzaak betreft, beider overeenkomst, en P. betuigt uitdrukkelijk zijn genoegen over de eenstemmige uitspraak diens meerbejaarden en bekwamen kunstregters met zijne eigene beoordeeling van de meesten onzer Latijnsche dichters. En, vooral daar HOEUFFTS *Parnasus*, bestaande uit korte *elogia*, of *opschriften*, in Latijnsche dichtregelen vervat, met bijgevoegde geschied- en letterkundige aanteekeningen over elk on-

onzer dichters, eenigzins op eene andere leest gescheid is, dan PEERLKAMPS *prosa*-beantwoording; zoo hebben wij dubbele reden om ons te verblijden over de gelijktijdige verrijking van onze Letterkunde met twee wel eenigzins ongelijkvormige, maar toch over hetzelfde onderwerp loopende geschriften; te meer daar geen van beiden aan het andere afbreuk doet, en beide wederzijds elkander ophelderen en aanvullen. Niet weinige toch van onze Latijnsche dichters, bij P. niet vermeld, vindt men bij H. en zoo ook omgekeerd eenige bij P. die H. niet heeft. Bij naauwkeurige vergelijking bedraagt het getal der eersten, die bij H. meer dan bij P. behandeld worden, ten minste *tachtig*, een *twintigtal*, die slechts ter loops vermeld, en als zoodanig in den Bladwijzer met een sterretje geteekend zijn, niet medegerekend: dat der laatsten, die P. meer dan H. heeft, zoo wij niet misgeteld hebben, ruim *zeventig*, doch onder welke eenige der alleroudsten door H. met opzet weggelaten zijn, zoo als hij schrijft in zijne *Praef.* bladz. V in de noot (*). Het eene werk maakt dus het andere niet overtollig, en beide te zamen leveren voor de *Geschiedenis van de Latijnsche dichtkunst in de Nederlanden* een' aanzienlijken voorraad van bouwstoffen op, welke echter, gelijk het ons, indien dit met ons tegenwoordig oogmerk strookte, niet moeijelijk zoude vallen te bewijzen, met nog meer dan eene bijdrage van vroegeren en lateren tijd, zoude te vermeerderen zijn.

Eu-

(*Het vervolg hierna.*)

(*) Somwijlen ook is er onderscheid in de namen. Zoo is GISL. BULTEEL bij H. bladz. 104, dezelfde als GISELB. BUTTELIUS bij P. bladz. 419; en NIC. SUSIUS bij H. bladz. 125, dezelfde als JAC. SUSIUS bij P. bladz. 265. Doch het is hier de plaats niet, om dit verschil uit te maken.

Euthymia. Bijdragen uit het gebied der Zede- en Letterkunde, verzameld door J. A. BAKKER, J. VAN HARDERWIJK, RZ. *en* G. VAN REYN. *Te* Rotterdam, *bij* H. W. VAN HARDERWIJK *en* S. VAN REYN SNOEK. *Eerste Stuk*, 1837, VIII *en* 120 *bladz. Tweede Stuk*, 1838, *van* 121—248 *bladz.*, *gr.* 8*vo.*

Wij hebben gewacht tot de in het licht verschijning van het tweede stuk dezer nieuwe verzameling uit het gebied der Zede- en Letterkunde, om van het eerste stuk eenig verslag aan onze lezers mede te deelen. Wij deden zulks te eerder, omdat ons in de Voorrede drie stukken, in den loop van ongeveer een jaar, toegezegd waren, terwijl er echter in dat tijdsverloop slechts twee stukken het licht hebben gezien, eene handelwijs, welke, onzes bedunkens, aan alle verzamelaars van letterkundige bijdragen, bijaldien zij geene genoegzame goede stoffe voorhanden hebben, aan te raden is.

De drie H. H. Redacteuren, thans alle Leden van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te *Leiden*, zijn niet ongunstig bij het Vaderlandsch publiek bekend; de eerste door onderscheidene bekroonde wijsgeerige Verhandelingen en andere geschriften, de tweede als dichter, en de derde eindelijk als plaatsbeschrijver zijner Vaderstad, *Rotterdam*, en bekwaam vertaler van eenige Engelsche Werken. Aan den Heer VAN REYN zij het ons vergund hier ter loops het verzoek te doen, dat wij niet langer verstoken mogen blijven van het tweede Deel der beschrijving van zijne geboortestad.

Doch laat ons thans overgaan tot het mededeelen

van

van den inhoud dezer beide stukken, onze lezers zullen zien, dat van het grootste gedeelte der hier voorkomende bijdragen van de hand der Redacteurs zelve is. In het eerste stuk treft men aan:

Levensvreugde, door J. VAN HARDERWIJK, RZ. *Liefde en Vriendschap*, door J. A. BAKKER. *De Man in den middelbaren leeftijd*, door G. VAN REYN. *Over het aanstaande einde van het menschelijk geslacht*, naar CH. NODIER, met aanmerkingen door J. A. BAKKER. BLOEMEN OP VREEMDEN GROND GEPLUKT. *Moederloos*, naar M. G. SAPHIR, door J. VAN HARDERWIJK, RZ. *Gedachten van eene ster aan den hemel, bij een vuurwerk op aarde*, naar en door denzelfden. *Het ongeluk een man van geest te zijn*, vrij naar en door denzelfden. *Gedachten over gedachten*, naar en door denzelfden. *Kernspreuken*, uit het Hoogduitsch verzameld, door G. VAN REYN. *Eenige gedachten over den aard, de waarde en strekking der beschrijvende Dichtkunst*, door J. VAN HARDERWIJK, RZ. BORGER, door denzelfden. KAREL VAN ANJOU *in Italië*, door J. W. SLUITER. *Invallen*, door G. VAN REIJN.

In het tweede stuk:

Het doel der Kunsten, door W. H. WARNSINCK, BZ. *Opmerkingen over romans en romanlectuur*, door J. A. BAKKER. *Iets over de Gelaatkunde*, door Dr. E. C. A. SANDIFORT. *Het Verlangen*, door J. A. BAKKER. BORGER, door J. VAN HARDERWIJK, RZ. (Vervolg en slot). *Levenswijsheid*, Dichtstuk door G. VAN REYN. *Lof der Dwingelandij*, door N. MESSCHAERT, JR. AMELIA VON SOLMS, door J. VAN HARDERWIJK, RZ. *De Emblemata of zinne-werck van* JOHAN DE BRUNE, door G. VAN REYN. *Gedachten over verschillende onderwerpen*, naar CH. NODIER, door J. A. BAKKER.

Deze bijdragen zijn van zeer ongelijke waarde; wij kunnen niet ontkennen dat wij de eene met veel

 meer

meer genoegen dan de andere lazen, en zoo zal het, hieraan twijfelen wij geenszins, wel alle lezers dezer mengelingen gaan. Iets dat volstrekt af te keuren is, troffen wij niet aan. Ons bevielen het meest: *Liefde en Vriendschap; De man in den middelbaren leeftijd;* het *Iets over* BORGER, benevens de uittreksels uit deszelfs leerredenen; *Opmerkingen over romans en romanlectuur; Lof der Dwingelandij;* AMELIA VON SOLMS, en *De Emblemata of zinne-werck van* JOHAN DE BRUNE.

Op bladz. VI der Voorrede lezen wij het minder gewone woord *effenbaarheid* voor *gelijkmatigheid*; bladz. 61: *zwarlen*, voor *dwarlen*; bladz. 108 staat: CONRADIJN, *een vurig en fier jongeling, wien het niet had mogen gebeuren zich op zijn ongelukkig geslacht te wreken;* wat beteekent dit *op zijn geslacht*? bladz. 115: *Messina de tegenwoordige hoofdstad van Sicilië*, dit is onjuist, *Palermo* is zulks; bladz. 132: *den romanschrijver*, lees *de;* bladz. 133: *het Provinçaalsche dialekt*, meer gebruikelijk *het Provençaalsche;* bladz. 140: *hartogt*, lees *hartstogt;* bladz. 198: *Hij* [de mensch] *hecht er zich niet meer aan* [namelijk aan de goederen dezer aarde] *dan voor zijne rust wezenlijk is*, lees *wenschelijk;* bladz. 201 lezen wij eenen zin van 27, zegge zeven en twintig regels, zonder eene enkele punt er in, welke dus bij het lezen zeer vermoeid; bladz. 216 staat *Provintie*, lees *Provincie*; bladz. 247: *Orlogiemakersgezel*, voor *Horologiemakersgezel*, enz.

Overigens is de correctie vrij goed: letter, papier en omslag keurig, en eindigen wij met den wensch dat de lieve *Euthymia*, steeds aan haren naam beantwoordende, vele jaren lang, met verwerping van vreemde prullen, een der sieraden onzer leesgezelschappen zij.

Al-

Almanak tot gezellig onderhoud, voor het jaar 1839. *Tweede jaargang. Te* Deventer, *bij* A. TER GUNNE. 1838. *Behalve de kalender* VIII *en* 183 *bl. Met een steendrukplaatje.*

Wij hebben in het vorige jaar met grooten lof gesproken van den eersten jaargang van dit lieve boeksken, dat door deszelfs geringen prijs, van slechts 30 cents, geschikt is om onder alle standen der maatschappij verspreid te worden. Deze tweede jaargang beveelt zich, zoowel door deszelfs sierlijk uiterlijk als behagelijken inhoud, mede zeer aan. Het steendrukplaatje is goed uitgevoerd; plaatsgebrek verbiedt ons uitvoerig te zijn, wij laten dus slechts hier de opgave des inhouds volgen:

Aernoud en *Aurelia.* Een welgeschreven prozaverhaal uit den tijd van de invoering der kerkhervorming te *Deventer*; *Het besje bij haren zandlooper.* Ballade door G. VON NEUSTAEDTER. *De kunst om parade te maken*, onzes bedunkens het geestigste stukje van den geheelen Almanak. *Fragment uit het leven van wijlen den schoolmeester* JURRIEN BOL. In den rijmtrant en naar aanleiding der Jobsiade. *Het jeugdige hart* (Fragment). *Trek als 't nopt, visscher.* Een geestig dichtstukje door H. VAN DE POLL. *Belangrijk magnetisch geval.* Naar ons inzien van weinig beteekenis. MICHEL HANS *te Stadlohn*, door V. D. PAVORD SMITS. *De twee vrienden*, eene nuttige vertelling. *De Dierenraad. Voordeelig slagten*, naar VAN EFFEN in den Deventerschen tongval overgebragt. *Najaarslied*, door J. BRESTER, A. Z. *In Februarij* 1838, door RICHARD WIJCKE. *Lied eens armen. Tevredenheid*, door JAN BIERMAN, Jr. *De Bedelaars*, eene uitvoerig en fraai verhaal. *Toast.* Verder eenige Anecdoten, Gedachten enz.

II. GESCHIED- EN LETTERKUNDIGE VERHANDELINGEN, BIJDRAGEN VAN GEMENGDEN INHOUD, DICHTSTUKKEN, enz.

UITTREKSELS UIT HET DAGBOEK VAN *A. ELINK STERK* Jr.

TOGTJE NAAR *SCHAFHAUSEN* EN *WURTEMBERG* IN JUNIJ 1834.

(*Vervolg van de Vriend*, *N°*. X, *bl.* 767.)

Met een nieuw aangenomen rijtuig verlieten wij *Ulm*, in gezelschap van een' Wurtembergschen Officier. Ik had mij hiervan eenige gezelligheid voorspeld, en gehoopt door hem voor het minst eenige bijzonderheden te zullen vernemen, aangaande de krijgsbedrijven, die hier onder NAPOLEON zijn voorgevallen; doch de man scheen niet te best gemutst of niet wel gebold te zijn, althans hij gaf mij slechts onbeduidende antwoorden en opperde daarentegen van zijnen kant eenige vragen, die blijk gaven van allerzonderlingste vooroordeelen tegen *Holland* en de Nederlandsche regeering, geheel in de propagandistische kleur. Na een paar teregtwijzingen, liet ik het onderhoud zakken. Wat later verhief hij zich evenwel weder uit

zijn

zijn apathiek stilzwijgen, om mij te vragen, of *Holland* inderdaad een zoo rijk land was, als men verhaalde, en hoe de Hollanders het dan toch aanlegden om zoo veel rijker dan anderen te zijn. Daar ik nu ook geen lust had mij in breedvoerige vertoogen te verdiepen, antwoordde ik, dat zeer zeker de Hollandsche rijkdom niet geheel zonder wezenlijkheid was, daar het ook mij op deze en dergelijke reisjes niet ontgaan kon, dat die mate van welstand, welke de Hollandsche steden en dorpen genieten, elders tot de zeldzaamheden schijnt te behooren. Ik geloof, zeide ik, dat, behalve onze gunstige gelegenheid voor den handel en andere natuurlijke en kunstmatige oorzaken meer, ook onze bestendige zucht tot arbeid en tot onderhoud van dat wat eenmaal daargesteld is, tot de Hollandsche welvarendheid zeer veel toebrengt. Zie, bij voorbeeld, dit huis, voegde ik er bij, wijzende op eene in aanbouw zijnde woning, die wij voorbij reden. De man, die het laat bouwen, steekt er een kapitaal in, dat, als wij over tien of twintig jaar terugkomen, misschien reeds voor de helft in waarde verminderd is. Zie daarentegen het huis van een' Hollander, hetzij in de steden of op het land; al is het reeds van vader of grootvader geërfd, nog kan het ongeschonden op kinderen en kindskinderen overgaan. Wij reinigen, verwen, herstellen dadelijk ieder spoor van verval; gij overigen meent genoeg gedaan te hebben, als gij uwe wanden nu en dan met een kalkachtig smeersel bestrijkt, dat geen half jaar bestand is tegen wind en regen. Overigens bemerk ik, dat er onder u vele lieden zijn, die liever politiseren dan dat zij hunne huishouding bezorgen; doch de Hollander politiseert gewoonlijk niet voor dat de bezigheden gedaan zijn, enz. Ik verbeeld mij hoe ik, als onze vroegere Engelsche reisgezel nog hierbij ware geweest,

 om

om zijn' mond een' fijnen spottenden grimlach zou hebben gezien, wegens mijne bij hem aan den dag gelegde misschien wat overdrevene voorliefde tot de Duitsche natie. Zoo ziet men, dat het reizen allezins dienstig is om exclusive oordeelen af te leggen.

Onze reisweg beviel ons gelukkiglijk beter dan onze reiscompagnon. Kort bij *Ulm* ligt de zoogenaamde *Rauhe Alp*, eene schilderachtige, woeste streek, die wij over en langs trokken. Verder kwamen wij over *Geisslingen*, *Göppingen*, *Plockingen* en *Esslingen*, een weg niet ontbloot van landelijk schoon en aangename verscheidenheid, waartoe de hier en daar uitstekende, half verscholene ruïnes van oude burgten het hunne bijdragen, die nagenoeg het effect doen van uitgediende tooneeldecoratiën, waarvoor nieuwe tooneelen geschoven zijn. De in het eerstgemelde stadje vervaardigd wordende kleine voorwerpen van been en ivoor, waarmede de reizigers van alle zijden bestormd worden, maken eene voorname bestaansbron van deszelfs bevolking uit, doch in de volgende plaatsen vonden wij allengskens bewijzen van de aankweeking van meer belangrijke takken van industrie, en evenredigen toenemenden welstand. Onder de historische merkwaardigheden behoort, dat men ons nabij *Göppingen*, een niet onbevallig plaatsje, waar wij rust hielden, de op eene hoogte gelegene bouwvallen van het kasteel van *Hohenstaufen* aanwees, de wieg en bakermat van dat geduchte geslacht, dat voor zes honderd jaren zelfs bij de Pausen gevreesd was. *Sic transit gloria mundi:* die berg met dien steenhoop scheen mij nu een uitgebrande vulkaan, even als het aanzienlijk geslacht, welks naam aan deze plek is verbonden.

Esslingen is fraai gelegen en tamelijk groot, te oordeelen naar de lange straat, met hooge, graauwe

hui-

huizen, die wij doorreden en aan welker einde wij onzen ouden vriend den *Neckar* wedervonden, welken liefelijken stroom wij nu verder een eind weegs volgden, tot dat wij eene zijdelingsche rigting namen om op *Stuttgardt* aan te rijden.

Wij kwamen nog bij tijds in de hoofdstad aan, om ons behoorlijk te kunnen installeren en nog onmiddellijk dat eerste vlugtige overzigt van de plaats te nemen, waarin voor den belangstellenden reiziger een geheel eigen genot gelegen is, dat ik wel eens schertsenderwijze eene bezitneming plagt te noemen.
vreemdeling, zoolang zijne financiën hem niet geheel
En toch inderdaad, wat is het anders? Vindt de vreemdeling niet, in een beschaafd oord, schier alles tot zijne hulp gereed. Vindt hij niet, in de bevrediging van zijne zucht tot onderzoek, de bevestiging van de spreuk van SALZMANN: *alles is het uwe*, daar hij zich al dadelijk bij zijne aankomst omgeven ziet van een aantal zaken, die hem nieuw zijn, die hij in de beschouwing genieten kan, zoodat hij ze tot zijn tijdelijk eigendom maakt, en waarvan hij daarenboven de herinnering als een blijvend eigendom kan behouden en met zich voeren. Zoo het bezitnemen des reizigers vreedzamer toegaat dan dat van een' veroveraar, is het er gewis niet minder om, maar ook hij kan niet altijd op kousen en schoenen binnentrekken, en moet zich wel eens eenen kleinen strijd getroosten, om zich behoorlijk in zijne regten erkend te zien. Dit was juist hier met ons het geval, daar wij in een logement, dat de Wurtembergsche Officier, treuriger gedachtenis, ons had aanbevolen, wel met zeer veel *höflichkeit* werden opgenomen, maar naar een apartement gevoerd, dat volstrekt niet aan de verwachting voldeed, zoodat de bevelvoerende hospes met zeer krachtige tegenverklaringen van onzen kant bestreden moest

worden, om eene verschikking naar onzen zin te weeg te brengen.

De avenu van *Stuttgardt* doet zich goed voor, wel iets hebbende van de physionomie van *Brussel*, doch op kleinere schaal overgebragt. In de welgebouwde voorsteden gelijk ook in een paar deftige hoofdstraten der stad ontmoet men dien goeden smaak van moderne architectuur, welken wij reeds in andere Duitsche hoofdsteden met genoegen opgemerkt hadden. De stad is luchtig en vrolijk, waartoe het vrij algemeen gebruik om in de balkons, voor de huizen, eene heerlijke bloemenpracht ten toon te spreiden, allezins medewerkt. De hoofdkerk, *Stiftskirche* genaamd, behoorende thans aan de Evangelische Christenheid der plaats, is van eenen plompen bouw, maar van eene kennelijke, zeer hooge oudheid. Men zou eene sierlijker hoofdkerk kunnen wenschen, nevens zoo deftige paleizen als het oude en vooral het kort daarbij gelegene nieuwe slot, welks gevleugelde façade, met een negentigtal vensters, een regt vorstelijk aanzien heeft en met het daarvoor gelegene ruime plein en park een schoon geheel daarstelt. — Onze wandeling vervolgende, vonden wij aan het einde der stad een' vliet of beek, aan welks kant zich bevallige woningen en fabrijken verheffen. Daar de *Neckar* op een uur afstands van de hoofdstad verwijderd blijft, kwam het ons voor, dat deze beek tot eene zeer belangrijke vergoeding voor de ingezetenen moet strekken. Gaarne waren wij nog verder gegaan, maar wij wilden ook aan den eisch van onze physieke natuur gehoor geven, en poogden dus ons logement weder te vinden, om onze verdere nasporingen met den nieuwen dag te beginnen.

Wij namen den volgenden ochtend tot hulp en geleide een' *valet de place*, een aardig vlug kereltje, dat, vergrijsd in de afwisselende dienst van reis-

knecht

knecht en *cicerone*, zich alle levende talen had eigen gemaakt, die zich in zijn' mond tot eene soort van wereldtaal zusterlijk vereenigd en onderling verbasterd hadden. Het geluid van deze taalmenging was niet behagelijk, doch 's mans ijver en dienstvaardigheid gaven ons het geduld om hem aan te hooren. Hij beloonde ons hiervoor met de verzekering, dat het regt aan ons besteed was merkwaardige zaken te zien, en dat hij, hoewel een cosmopoliet van professie, gaarne altijd in dienst van Hollanders zijn zou, voorondersteld dat die allen naar ons geleken, daar de Engelschen, met welke hij hier meest te doen had, hem door hunne onverschilligheid niets dan ergernis gaven. Tot voldoening van een zoo weldenkend en ijverig leidsman en om het vermaak dat hij ons gaf, wil ik wenschen, dat regt veel Hollanders den weg naar *Stuttgardt* mogen inslaan, anders zal hij zich, denk ik, vooreerst nog wel met de Engelschen willen behelpen.

Wij begonnen met de bezigtiging van het inwendige van de *Stiftskirche*, in welker koor eene aanzienlijke verzameling van beelden van Graven en andere Vorsten uit de twaalfde, dertiende en veertiende eeuw, gedeeltelijk op eene rij in nissen geplaatst, gedeeltelijk achteloos op den grond liggende, mij langen tijd bezig hield, als tot herinnering strekkende van vroegere geschiedkundige tijdvakken en derzelver eigenaardige wapenrustingen en kleederdragten, daar meerendeels de voorgestelde personen door daaronder leesbare namen en jaartallen waren aangeduid. Ik kon mij niet genoeg verwonderen, dat hieraan geen betere plaats was geschonken; misschien had men er eenig plan mede, maar noch de koster noch onze geleider wisten mij daaromtrent eenige opheldering te geven. Ik vond verder weinig merkwaardigs, behal-

halve eenige dragelijke schilderstukken, voorstellingen uit de bijbelsche historie, volgens het vrij algemeen gebruik in de Duitsche Evangelische kerken. Doch ik moet niet vergeten ook het orgel te vermelden, dat van een' kolossalen omvang zijnde, zoo groote en zoo vele pijpen heeft (volgens des kosters opgave 6700 in getal, doch wij hebben ze niet nageteld) dat het spel, zoo het daaraan beantwoordt, eene verbazende uitwerking moet doen. Nu in lang geen muzikale toonen gehoord hebbende, gaf ik den koster mijn verlangen te kennen om daarop eenige accoorden aan te slaan, en dat hij of onze cosmopoliet mij dan eene wijl voor balkentrapper mogt dienen. Mijn voorstel kon evenwel geen ingang vinden, en hij wees mijn verzoek van de hand, zonder daarvoor eene andere reden te geven, dan dat het geluid zoo sterk en dreunend was, dat het de stad in alarm zou brengen, zoo het orgel buiten de dienst aangeraakt werd. Op den toren van deze kerk wordt in plaats van uurwerk, eenige malen daags door hoornblazers de tijd van den dag kenbaar gemaakt. Dit heeft wel zoo iets oud ridderlijks.

Meer voldoening verschafte ons het zien van het nieuwe slot, de gewone verblijfplaats des Konings, waar wij een aantal fraaije en wel gedecoreerde zalen met schoone beeld- en schilderwerken, prachtige vazen en andere versieringen vonden, onder welke verscheidene portretten, die evenwel zoo als dit gewoonlijk gaat, niet alle van de grootste kunstwaarde zijn. En, terwijl wij met deze beschouwing bezig waren, ziet daar werden wij tot onze niet geringe verrassing in het Hollandsch aangeproken, door een' Heer die zich hier met drie dames bevond, welke spoedig door mijne vrouw werden begroet als oude bekenden van eene geachte Zwolsche familie. Dit was nu nog

eens weder eene regt aangename reis-*episode*, waaruit ook de afspraak ontstond om elkander, dezen namiddag, op den *Silberberg* weder te vinden. — Wij gingen nu nog de rijke verzameling van den beroemden beeldhouwer DANNECKER bezien; welke hoogbejaarde kunstenaar, de vervaardiger van de Ariadne in *Betmannsgarten* bij *Frankfort*, eene belangrijke bescherming bij het Wurtembergsche hof schijnt te genieten, te oordeelen naar de vele daarvoor vervaardigde beelden en groepen, waarvan de modellen en afgietsels zijne werkplaats, als het ware, bevolken en waarvan men een aantal meer of min verdienstelijke proeven in de paleizen en tuinen des Konings vindt. Onze voormiddags-inspectie werd besloten met een bezoek van de stallen des Konings. Wij zagen een' stal met een zeventigtal paarden van de edelste rassen, die ons gezegd werden meerendeels in de vorstelijke stoeterij gewonnen te zijn, en waarvan ook de meeste zooveel onderlinge familiegelijkenis hadden, dat men hen, zonder de boven elk derzelven op houten bordjes geschilderde namen, bezwaarlijk zou kunnen onderscheiden.

De Koning van *Wurtemberg* schijnt een groot liefhebber niet slechts van paardenstoeterij maar ook van veeteelt, en in het algemeen van landbouwkundige proeven te zijn. Op eene van onze wandelingen zagen wij zelfs een kamp met Persische ossen, wier zilvergrijs haar en gebulte ruggen eene vreemde uitwerking doen. Maar wat belangrijker is, op een landverblijf, *Hohenheim* genaamd, zeide men ons, dat ook een vorstelijk instituut tot vorming van bekwame landbouwers gevestigd is, waarvan zeer veel goeds verhaald wordt. Dat de Koning zich veel aan den landbouw gelegen laat liggen, is gewis voor zijne staten zeer gelukkig te achten. Indien ik niet huiverig was voor den schijn van naar

op-

oppervlakkige beschouwingen te oordeelen, zou ik slechts de vraag doen, of *Wurtemberg* niet nog vooral hier en daar behoefte heeft aan eene vermeerdering en verbetering van wegen en kanalen, tot bevordering zoowel van de landelijke welvaart als van het geheele binnenlandsche handels-vertier. Doch ik twijfel niet of deze en dergelijke verbeteringen zullen alle wel volgen, wanneer het zoolang door oorlogen geteisterde *Duitschland* eenige jaren vrede behouden mag. De neiging daartoe laat zich thans reeds aan het ontwerp van het *Donau*-kanaal bespeuren.

Na den middag verlangden wij rijtuig om naar *Canstadt* en den *Silberberg* te gaan en vooraf ook het lustslot *Rosenstein* in oogenschouw te gaan nemen. Daar onze hospes ons verwittigde, dat de toegangen tot de koninklijke lustverblijven met geen rijtuig zonder liverei mogen bereden worden, en hij daarom altijd eene daarop ingerigte *equipage* voor zijne gasten gereed had, maakten ook wij van dien geleenden opschik gebruik. — Wij vonden *Rosenstein* een zeer bevallig buitenverblijf. Men nadert het door lanen van enkel rozen. Het heeft eene nette, smaakvolle inrigting en vrolijke vertrekken, waaronder zalen die naar den Duitschen smaak met frisch gekleurde *al fresco's* getooid zijn. Ook zijn hier vooral beziens-waardig eenige welgekozene schilderijen, waaronder de stukken van BREITKOPF en andere Stuttgardtsche landschapschilders mij uitnemend behaagden, uit het dubbele oogpunt van de verdienstelijkheid der uitvoering en van de daarin geleverde voorstelling van de schoonste Wurtembergsche natuurtooneelen. — Na *Rosenstein* te hebben gezien, kon ons *Canstadt* niet uitermate bevallen. Hoezeer eene vrij algemeen geliefde en veel bezochte plaats van vermaak en ontspanning voor de Stuttgardtsche bevolking, was het nu

voor

voor ons de boer op den edelman. Ook de aardigheid van de visschen, die men in eene kamer van het Canstadtsche logement ziet zwemmen, en onder welke de lekkerbekken kunnen aanwijzen, welke zij op hunnen disch verlangen, kwam ons niet zeer belangrijk voor. Wij verlangden dan ons naar den *Silberberg* te spoeden, waar wij het Zwolsche gezelschap zouden wederzien, en hier vonden wij het ook inderdaad regt vermakelijk, daar wij onder het aanhooren van vrij goede muzijk (voortreffelijke muzijk moet men niet verwachten in *Duitschland* juist meer te hooren dan bij ons), gezellig, op eene boomrijke plaats gezeten, hier tevens gelegenheid hadden iets van de Stuttgardtsche fraaije wereld te zien. Ons rijtuig teruggezonden hebbende, verwijlden wij hier, onder het nuttigen van een landelijk soupertje, tot aan den avond en keerden daarna langs een' aangenamen wandelweg over heuvelen en dalen weder naar huis.

Hoezeer alles te zamen genomen *Stuttgardt* ons wel behaagde, zouden wij er meer levendigheid hebben gewenscht, doch een van de voornaamste bedrijven is hier de boekhandel, welke gewoonlijk weinig gedruischmakend is. — Wie na ons zich herwaarts begeven, moet ik, voor het genoeglijke van hun verblijf, het logement *au Roi d'Angleterre* aanbevelen, waarvan wij van meerdere kanten en nu ook van het Zwolsche gezelschap niets dan goeds hoorden getuigen en dat kort bij het nieuwe slot alleraangenaamst gelegen is.

Den volgenden ochtend een nieuw gespan tot onze verdere reis hebbende opgedaan, ging de togt eerst tot aan *Ludwigsburg*, waar wij, volgens den goeden raad van onze vriendelijke landgenooten, een weinig rust hielden, en vervolgens met een' kleinen zijsprong naar *Monrepos*, welks bezoek ons door een Duitsch reisge-

genoot was aanbevolen, als zijnde slechts op geringen afstand van den grooten weg naar *Heilbron* verwijderd. Wij hadden dus doende de voldoening vier van de negen Koninklijk Wurtembergsche verblijven in oogenschouw te hebben genomen. — *Ludwigsburg* vonden wij een welgebouwd stadje, met een zeer aanzienlijk paleis; het is het *Versailles* van *Wurtemberg*. In het stadje zijn laken- en andere fabrijken. Het paleis heeft geheele rijen van vorstelijke vertrekken en zalen, die bij het openen der communicatiedeuren eene treffende uitwerking doen. Het bezit ook eene beziens waardige kunstgalerij en een heerlijk park, waarover de achterzalen een betooverend uitzigt hebben. Alle deze kostelijkheid evenwel is ongebruikt en onbewoond, behalve door eenige oude hof-officianten, die het aandenken aan den overleden Koning bewaren. — Wat *Monrepos* betreft, dat meer afgelegen en, zoo mogelijk, nog meer verlaten is, dit voormalig verblijf der Koninginne-weduwe is een klein vriendelijk en aangenaam landgoed. In het huis ziet men een aantal kleine voorwerpen van kunst en smaak, waar onder allerliefste teekeningen in sapverw mijne aandacht trokken. In den tuin is eene hermitage met beweegbaren heremiet en verder toebehooren, zoo als dit voor eene halve eeuw in den smaak was, verder eene grot en onderaardsche gang, leidende tot een geheim verblijf, waarin halfvermolmde levensgroote poppen, met de noodige attributen van zwaarden en doodshoofden om eene tafel zitten, voorstellende een middeleeuwsch veemgerigt, regt geschikt om vrouwen en kinderen eene kille huivering aan te jagen. Dit alles wordt bekroond door eene kapel, die eene plaats van Godsdienstoefening der tempelheeren verbeeldt, en welk niet onaardig gebouwtje eenige meerdere waarde ontleend van een daarin geplaatst fraai altaarstuk van CRANACH.

En

En hiermede punctum met het zien van paleizen en tuinen. Het levert eene aangename afwisseling op, maar men haakt daarna weder zooveel te meer naar de lieve vrije natuur, en daaraan hoopten wij in *Heilbron* ons hart nog eens op te halen. — Na een onderweg genomen middagmaal, zetteden wij onzen togt zonder eenige verdere belangrijke ontmoeting voort en kwamen gelukkig nog even bij tijds in *Heilbron* aan, om onzen wensch niet geheel onbevredigd te laten.

Wij vonden eene leelijke stad, te midden van eene schoone natuur; dus, afgestapt zijnde aan het posthuis (voormaals *de Zon*), na eenige overhaaste bestellingen, terstond naar buiten gespoed, bergopwaarts naar den *Wartthurm*, om op deze hoogte den aannaderenden avond nog eenige schoone oogenblikken af te winnen. Mijne vrouw wilde mede gaan, de hoogte scheen ook zeer wel bereikbaar; doch teleurgesteld door den bedriegelijken afstand en de slingeringen van het bergpad, ging dit voor haar met veel vermoeijenis gepaard, waardoor het ons voorgestelde genot eenigermate getemperd werd. Uitrustende bij eene op den bergkruin nevens den ouden *Wartthurm* geplaatste herberg, zagen wij evenwel nog genoeg van de verrukkende bevalligheid dezer landstreek, om onze moeite wel beloond te achten. Links *Heilbron*, regts de kronkelende *Neckar*, die zich tusschen heuvelen en dalen naar *Heidelberg* spoedt; op den voorgrond alom het frissche groen van den wijnstok. Gelijk deze streek rijk is aan historische overleveringen, zoo zagen wij ook, bij eene kleine omwending, achter ons, den berg *Weibertreue*, waarvan het volksverhaal meldt, dat daarop voormaals eene sterkte stond, welke na een lang doorgestaan beleg capituleerde, onder

be-

beding van vrijen aftogt voor de daar aanwezige vrouwen, met zooveel van haar beste goed als zij dragen konden; waarop deze voorbeeldige dames zonder beraad hare mannen op de schouderen namen en in veiligheid bragten. Mijne vrouw vond dit ook zeer loffelijk, maar verheugde zich zeer dat nu zulk een proefstuk niet van haar geëischt werd.

Den volgenden ochtend, in de vroegte, deed ik eene wandeling door de stad en bezag vlugtig de kerk, de overdekte brug en den naauwen toren, welke den avontuurlijken ridder GÖTZ VON BERLACHINGEN tot gevangenis moet hebben gestrekt: eene gevangenschap, die evenwel, tot troost van meewarige harten, volgens latere navorschingen, slechts van zeer korten duur kan geweest zijn. — De hier aanwezige bron, waaraan wegens hare voortreffelijke eigenschappen en onuitputtelijke mildheid de naams-oorsprong van *Heilbron* wordt toegeschreven, kwam ons voor, wel eens aan eene radicale doorspoeling der Heilbronsche straten hare kracht te mogen beproeven, daar deze zich aan ons verbazend morsig vertoonden: ook werden onze reukzenuwen hier zoo onaangenaam aangedaan, dat daardoor veel van de aantrekkelijkheid van het verblijf voor ons verloren ging. Ik vermoed echter, dat de lucht, die wij hier en in sommige andere Wurtembergsche plaatsen waarnamen, voor een gedeelte aan runmolens of looijerijen en misschien ook wel aan het veelvuldig gebruik van bier en dergelijke bijkomende oorzaken te wijten is (*).

Toen

(*) Het gebruik van bier is in het oude *Zwabenland* in eene verbazende mate in zwang, en de Tubingsche studenten zijn vermaard wegens hunne zeldzame buitensporigheid in dit genot.

Toen wij afrijden wilden, kwam onze *kutscher* berigten, dat een van zijne paarden ziek was geworden en hij dus van het gemaakte accoord, om ons tot *Heidelberg* te brengen, wenschte ontslagen te zijn. Ik had reden om de waarheid van dit berigt in twijfel te trekken, en te vermoeden, dat onder dit voorwendsel het plan van eene of andere nieuwe speculatie verborgen lag. Ik liet daarom door een onzijdig expert het zieke paard onderzoeken en kreeg zoo geruststellend berigt, dat ik den *kutscher* antwoordde wel te vertrouwen, dat, als het beestje weder in de frissche buitenlucht kwam, het zich met zijne kwaal spoedig ten beste zou schikken; terwijl ik, mij overigens aan het gemaakt accoord houdende, en dit is bij die *kutschers* toch altijd heilig, ter bekwamer tijd op eene of andere manier in *Heidelberg* geleverd moest worden.

Of het nu waarlijk de invloed van de frissche morgen koelte was, die aan den patiënt nieuwe krachten schonk, of dat het alles louter fopperij was geweest, ik zal dit onbeslist moeten laten; genoeg, dat wij eenmaal afgereden zijnde er zoo lustig over heen draafden, dat wij zelfs andere reizigers, die bijkans een uur voor ons afgereden waren, halverwege *Heidelberg* reeds hadden ingehaald, en het vlugge voortrollen van ons gespan door eene aangename landstreek ons een dubbel genoegen schonk. Hoe meer men *Heidelberg* nadert hoe rijker en bloeijender het landschap wordt. De natuurschoonheden stapelen zich op in het heerlijke *Neckarthal*, door hetwelk wij nu de stad bereikten, haar binnenrijdende aan die zijde, waar zij zich door nieuwen aanbouw het vrolijkst en vriendelijkst vertoont, hoewel de stad van de wegen van *Manheim* en van *Darmstadt* genaderd

wordende een' nog meer schilderachtigen en indrukmakenden aanblik heeft.

Men kan *Heidelberg* niet te dikwijls zien; men kan de achtbare ruïne van het Heidelbergsche slot niet te dikwijls bezoeken. Wie een aasje dicht-, kunst- of natuurgevoel heeft, moet door den indruk van dit romantisch geheel als betooverd worden. Ook nu togen wij, na nog aan het laatste bedrijf van de *table d'hote* te hebben deel genomen, nog eens derwaarts. Een dwergje (*) dat hier onze vroegere gids geweest was, had ons spoedig gezien en herkend, en zich, terwijl wij aten, voor een der vensters plaatsende, ons toegeknikt als om zich aan onze herinnering aan te bevelen. Wij bragten hem wat lekkers van het dessert, en bestegen met hem nogmaals den steilen trap, welke tot de hoogte leidt, waarop het prachtigste gedenkstuk van het riddermatig *Duitschland* staat te prijken. Wij doorwandelden nogmaals deszelfs opene en ledige zalen, bewonderden de deftige, grootendeels ongeschonden geblevene façade, de fraaije Ridderlijke of Keurvorstelijke standbeelden, die den achtergevel op het binnenplein versieren, en de geheele ontzagwekkende statigheid van dit vorstelijk overblijfsel, en verdiepten ons in overdenkingen over de verschillende geweldige oorzaken, die dit wonderstuk, dat bestemd was om de eeuwen te tarten, zoo

he-

(*) Dit land is niet kwistig bedeeld met menschelijk schoon. Behalve vele lieden met kroppen ontmoet men zoo hier als in meer andere bergachtige streken van *Duitschland* ook vele dwergen. De oude Hertogen en Keurvorsten zochten daaronder hunne hofnarren uit, gelijk men er nog een in het Heidelbergsche slot bij het groote wijnvat ziet afgebeeld, die daar bij zijn leven tevens de functie van keldermeester uitoefende.

hevig hadden kunnen aantasten, dat men de schrikbarendste torens als aarden vaten gespleten en omvergeworpen, ijzerharde muren als glas vergruisd of verbrokkeld ziet. Ook in den fraaijen, kunstvol op terrassen aangelegden slottuin, die thans voorzien is van botanische planten voor het akademisch onderwijs, schepten wij een nieuw genoegen en gebruikten een kop koffij aan de *Gartenwirtschaft* (landelijke herberg), welke hier tot eene gewone uitspanningsplaats der studenten strekt, terwijl wij ons met het aanhooren hunner vrolijke gesprekken vermaakten.

De lucht was meestal bewolkt; doch bij ons huiswaarts keeren, ontving het kasteel op eenmaal al den vuurgloed van de doorbrekende avendzon, waardoor de façade zich krachtig tegen den donkeren achtergrond redde. De roodachtige steen, waarmede het gebouw is opgetrokken, bevorderde den warmen toon en de levendigheid der tegenstelling van het omringende en tusschen de bouwvallen doorspelende groen. Van een' der koepels, die men op de hoeken der galerij voor het hoofdgebouw vindt, zagen wij nu nog eens op tegen dit prachtvol gevaarte, waarvan zich in dit oogenblik al de architectonische sieraden met de scherpste lijnen teekenden; blikten bij afwisseling ter zijde op de met dik houtgewas begroeide bergen, of lieten ons oog afdalen naar de diepte, om den voorbijstroomenden *Neckar* na te staren. Dus namen wij met hooge voldoening afscheid van deze belangvolle plek, die zich beroemen mag een van de schoonste sieraden van het heerlijke Groot-Hertogdom *Baden* te zijn, dat wij tot het voortzetten van onze huisreis nu weder doortrekken moesten.

NOG IETS OVER HET WERKJE VAN DEN HEER *J. G. J. VAN DEN BOSCH*: OVER DE WURTEMBERGSCHE SCHOOL VAN LANDHUISHOUDKUNDE,

DOOR

JOH. AB UTRECHT DRESSELHUIS,

Predikant en Schoolopziener in *Zeeland*.

(*Verg. het* Iets *van den Emeritus Hoogleeraar* JAN KOPS *te Utrecht*, *in* D. XII, N°. X, bl. 768, enz.)

De Heer J. G. J. VAN DEN BOSCH, ongetwijfeld een van die Landhuishoudkundigen in *Nederland*, die den landbouw zeer in het groot drijven, daar hij, zoo in als buiten den *Wilhelmina-polder* in *Zuid-Beveland*, weinig minder dan 1500 bunders land beheert, gaf ten vorigen jare, bij de Gebr. ABRAHAMS te *Middelburg*, het aan het hoofd dezes genoemde Werkje in het licht. Een exemplaar van hetzelve werd aan Z. M. aangeboden, door Hoogstdenzelven met welgevallen ontvangen, en onder anderen ter beoordeeling ook in handen gesteld van den Oud Hoogleeraar KOPS te *Utrecht*. Diens uitspraak was *ongunstig*. Hij verwees naar het ten jare 1810 op last van den Minister van Binn. Zaken uitgegeven *Leerboek over den Landbouw* door H. PONSE, en het gevolg daarvan is geweest, dat bij de Commissiën van Onderwijs, in de onlangs gehoudene najaarsvergaderingen, is ingekomen eene Circulaire van den Minister van Binn. Za-

Zaken, d. d. 17 Aug. 1838, N°. 166, 5de afd., inhoudende » kennisgeving van Z. M. verlangen, dat » door genoemde Commissiën worde onderzocht, of » van het Werkje van PONSE, of wel van eenig ander » Werkje tot de landbouwkunde betrekkelijk, in de » scholen ten platten lande gebruik wordt gemaakt, » — en tevens de vraag beantwoord, of zij genoemd » Werkje nog voor het oogmerk geschikt achten, » dan wel doelmatig oordeelen, dat het wierd gewijzigd naar den tegenwoordigen staat van den landbouw of vervangen door eenig ander geschikt Werkje?"

Intusschen had, gelijk natuurlijk was, ook het publiek kennis genomen van het Werkje des Heeren VAN DEN BOSCH. Het werd met lof aangekondigd, eerst door de *Vaderl. Letteroefeningen* voor Oct. 1837, N°. XIII, bladz. 558—560; vervolgens in het *Tijdschrift ter bevordering der Nijverheid*, 1837, D. IV, St. IV, bladz. 568—585, door Mr. J. L. C. VAN DEN BERGH VAN HEEMSTEDE, en eindelijk in *den Gids of N. Vaderl. Letteroefening* van 1838, N°. X, bladz. 550—552, door den Utrechtschen Hoogleeraar J. ACKERSDIJK. Gezamenlijk juichten zij het denkbeeld van VAN DEN BOSCH toe, en deze toejuiching kon niet nalaten weerklank te vinden *bij*, en indruk te maken *op* het publiek. Die gunstige voorstellingen en de daaruit voortgekomene indruk mishaagden nogtans aan den Hoogl. KOPS, die bij het Gouvernement het gevoelen van v. D. B. in een ongunstig licht had geplaatst: » Het kwam hem dienstig voor, dat » het door v. D. B. geuite gevoelen omtrent den » staat van onzen landbouw en de bestaande inrigtingen ter bevordering van denzelven, werd wedersproken en weggenomen. Hij verzocht en verkreeg » dus vrijheid, om zijne, aan de regering medegedeelde bedenkingen, omtrent het voorschreven Werkje

» publiek te maken," en alzoo is het dan door hem geschrevene, door opneming in de *Vriend des Vaderlands*, ter boven aangewezene plaatse, *publici juris* geworden.

Prof. KOPS doet het, met deze vergunning der Hooge Regering uitgegeven verslag, voorkomen als eene aanwijzing aan het publiek van de redenen, » waarom de Regering de door den Heer V. D. B. » gegevene wenken *niet* gevolgd heeft." Wij meenen evenwel in die vergunning tot de uitgave iets anders te mogen zien. Dat verslag werd toch ter perse gelegd, juist ten tijde van de najaarsvergaderingen der Commissiën van Onderwijs, in welke genoemde Minist. Circulaire ter tafel kwam. Het kan dus ook beschouwd worden als eene voorlichting aan die Commissiën, omtrent de aanleiding van het verlangen des geëerbiedigden Konings, in dat stuk kenbaar gemaakt. Of wil men een ander gezigtspunt, zoo kan de vergunning tot uitgave aangemerkt worden, als een blijk van het ernstig verlangen van den, voor het welzijn zijner onderdanen zoo vaderlijk bezorgden Vorst, dat, bij eene zaak van zoo veel belang, het *voor* en *tegen niet enkel* in administrative bureaux overwogen, maar *openlijk* voor het volk door ieder belangstellende zou aangevoerd worden. Immers is het onderwerp nog niet afgedaan, daar de Commissiën van Onderwijs eerst in het volgende jaar hare rapporten moeten inzenden; en het zal toch aan deze, nu zij omtrent de aanleiding tot de circulaire en het voorstel van den Hr. KOPS bekend zijn, wel vergund wezen op die aanleiding terug te komen, wanneer zij dit nuttig achten. De Steller dezer regelen, de zaak uit dit oogpunt beschouwende, en als lid eener Provinciale Commissie verpligt om zijn gevoelen over het voorstel des Heeren KOPS te uiten, besloot, na eenig

an-

nadenken, 's Hoogleeraars voorbeeld te volgen, en, voor zoo veel de hoofdzaak betreft, de quaestie voor het publiek te behandelen in hetzelfde Tijdschrift, waarin 's Professors bedenkingen eene plaats gevonden hebben, en waarop ook hij, als honorair lid der Maatschappij van Weldadigheid, betrekking heeft. Hij acht het toch, zoo voor het Vaderland in het gemeen, als voor het lager onderwijs in het bijzonder, van het hoogste belang, dat het gestelde door den Heer KOPS niet onbeantwoord blijve.

Wanneer men het verslag van den Heer KOPS ten einde toe gelezen heeft, en dan nog eens het begin inziet, verkrijgt de eerste periode, op bladz. 769, eene zonderlinge houding. Volgens bladz. 781 zou Prof. K. zich verheugen, wanneer eene landhuishoudkundige school in den trant van *Hohenheim*, al ware het dan ook op minder ruimen voet, tot stand kon komen. Ja, hij zegt zelfs, » indien men bij onze » landgenooten *eenig verlangen* bespeurde om zulk » eene school op te rigten — ik zoude met blijmoe- » digheid adviseren om zulk eene school alhier te » vestigen." Alleen de vrees » dat men geene ge- » noegzame deelgenooten zou vinden, daar in dezen » alles van vrijwillige verkiezing zou afhangen" houdt hem terug. Maar nu vindt het denkbeeld van v. D. B. bijval. » Mogt (zeggen de *Letteroefenaren*) mogt in » ons Vaderland spoedig eene dergelijke school wor- » den opgerigt!" » Mogten wij zien (dus eindigt VAN » DEN BERGH) dat eenmaal in ons Vaderland eene der- » gelijke inrigting als te *Hohenheim* tot stand kwam, » wij zouden der natie geluk wenschen." Prof. ACKERSDIJK is blijkbaar van hetzelfde gevoelen, en velen, die hunne meening voor het publiek nog niet geuit hebben, stemmen in met deze wenschen. Er

 is.

is dus niet slechts *eenig*, maar zelfs *veel* en *uitdrukkelijk geuit* verlangen. Waarom versterkt dan nu Prof. KOPS dien gunstigen indruk niet, opdat de deelneming vermeerdere? Waarom stelt hij alle zijne krachten te werk om denzelven te verzwakken? Hij schijnt mij hier in tegenspraak met zich zelven te zijn, en zijne vrees, de vrees des ouden mans, die jaren aaneen gearbeid hebbende om een, op te zwakke grondslagen opgetrokken, gebouw in stand te houden, nu onverwacht ontdekt, dat zijne fundamenten bedreigd worden, en daarom poogt dat gevaar af te leiden.

De Heer KOPS heeft zijn verslag in drie afdeelingen gesplitst. Bij ieder derzelve zullen wij eenige oogenblikken stil moeten staan.

I. Hij begint met den aard en den omvang van het Instituut te *Hohenheim* aan te wijzen, naar het Werkje van v. D. B., bladz. 770, 771. Alleen bij het slot van dit overzigt moeten wij even stil staan, omdat Prof. KOPS aldaar zegt dat v. D. B. » over eenige » volgreeksen van gewassen minder voldaan was", en bladz. 779 op dit gezegde terugkomt, met bijvoeging dat dit plaats had » ondanks alle krachtige hulpmid» delen om den landbouw te *Hohenheim* volkomen te » drijven." Hieruit zou men ten nadeele van dat Instituut moeten besluiten. Wij hebben dit echter niet alzoo bij v. D. B. kunnen vinden. Hij zegt bladz. 31 dat de landbouw te *Hohenheim* nog *in de volle ontwikkeling der hulpmiddelen* is. Op eene doelmatig behandelde boerderij moeten toch de hulpmiddelen allengs aangroeijen, en de grond verbeterd worden door jaarlijks vermeerderende kracht. Op zoodanig Instituut als te *H.* bestaat, behoort dus ook niets in het werk gesteld te worden, hetgeen buiten het bereik van den gewonen landman ligt, of het mist zijn doel. Het minder gunstige, tot dus ver, bij eenige partijen

kan

kan derhalve niets ten nadeele van de inrigting bewijzen. — Nog meer v. D. B. had bladz. 26 gezegd, dat men in 5 verschillende rotatien 5 verschillende *stelsels* in beoefening had gebragt. Die reeksen worden bladz. 27 en 28 opgegeven. De eerste en tweede methode waren met den besten uitslag bekroond. » De drie overige volgreeksen," zegt v. D. B., bladz. 30, » kwamen mij echter voor nog niet » in denzelfden vruchtbaren toestand te verkeeren," en hij spreekt vervolgens over het nut van zoodanig aanschouwelijk onderwijs. Wat beteekent dit alzoo? — Mijns inziens eigenlijk alleen, dat de beide eerste stelsels *tot dus ver*, hetzij ten gevolge van meerdere ontwikkeling der gronden, hetzij om andere redenen, betere resultaten opleverden dan de drie laatsten. Door die volgreeksen af te keuren zou hij de daarbij gevolgde *stelsels* hebben afgekeurd, en hiertoe achtte hij zich waarschijnlijk niet bevoegd. — Eindelijk stelt de Heer v. D. B. *niet zoo onbepaald* de vruchtbaarheid der Nederlandsche gronden boven die der Wurtembergsche, als de Heer K. dit doet voorkomen; maar hij spreekt *zeer bepaald* van » pas » op de zee gewonnen polders," — en van » de vette » kleiaarde van nieuw bedijkte aangeslijkte gronden." Dit mag men niet uit het oog verliezen.

II. Bij het tweede deel des verslags, waarin bladz. 772—778 het doel des Schrijvers opgegeven en zijne drangredenen onderzocht worden, zal ik langer moeten stilstaan.

Van den Bosch beschouwt den Vaderlandschen landbouw, of schoon goed op zich zelven bij den elders gedrevenen als *achter uitgaande*; — hij acht de middelen en maatregelen, tot dus ver aangewend om hem uit dien toestand op te heffen, *onvoldoende*; —

 en

en hij houdt de oprigting eener wetenschappelijk-practische school, gelijk te *Hohenheim* bestaat, voor behoefte. — De Hoogl. KOPS, die, in zijne voormalige en tegenwoordige betrekkingen, deze middelen en maatregelen heeft helpen beramen en ter uitvoer brengen, beschouwt dit als *zijne* eer geldende, en meent hierop verdedigender wijze te moeten antwoorden. Hij begint met de *Commissiën van Landbouw*, over welke V. D. B. bladz. 54 in eene aant. als in het voorbijgaan gesproken had, en verdedigt dezelve op eene, waarlijk onedelmoedige, wijze tot nadeel van zich zelven. Zijn argument is: » VAN DEN B. zegt » bladz. 5 dat hij voornamelijk den Zeeuwschen land- » bouw bedoelt, vermits hem die der andere ge- » westen slechts oppervlakkig bekend is, — *derhalve* » behoeven de andere Commissiën van Landbouw » zich niet aan te trekken, hetgeen hij op dit punt » gezegd heeft, maar moet ook die onbedachte en » onberaden uitspraak te harder luiden voor de leden » der Zeeuwsche Commissie: — evenwel ook die » leden zijn door Z. Maj. geroepen en aangesteld, » en dus is het Gouvernement, aan hetwelk V. D. B. » niet geschroomd heeft dit Werkje aan te bieden, » in dezen niet weinig betrokken." — Deze voorstellingswijze is inderdaad grievend niet alleen, maar ook *onjuist* en *onwaarachtig*; en wij begrepen niet, hoe de Hoogleeraar KOPS het heeft durven wagen met zoodanig argument bij het publiek voor den dag te komen.

Ik noemde die voorstellingswijze vooreerst onedelmoedig, want is zij niet blijkbaar eene poging, om niet alleen de Zeeuwsche Commissie van Landb., maar ook het Gouvernement zelve tegen V. D. BOSCH in het harnas te jagen? en is dit edelmoedig jegens eenen

eenen man, die enkel door Vaderlandsliefde werd aangespoord, om hetgeen hij voor den lande nuttig rekende mede te deelen?

Maar het is bovendien *onjuist.* V. D. B. zegt ja, bladz. 5, dat hij *voornamelijk* den Zeeuwschen landbouw bedoelt, vermits die der andere gewesten hem *slechts door lectuur en oppervlakkige beschouwing* bekend is. — Maar kent de Hoogl. KOPS, die zijn leven doorgebragt heeft te *Haarlem*, *Amsterdam*, *Leiden*, *'s Hage* en *Utrecht* den landbouw in de overige gewesten anders? was hij zelfs wel immer eigenlijk landbouwer? en toch spreekt Z. H. G. soms al vrij beslissend. — En hoe kan nu uit deze *mindere* bekendheid van V. D. B. met den landbouw in de andere gewesten, vergeleken met zijne kennis van den Zeeuwschen, het besluit worden opgemaakt, dat hij *ook met het personeel* der overige Commissiën minder bekend is, en dus alleen de Zeeuwsche heeren kan bedoeld hebben? Mij dunkt deze gevolgtrekking gaat al zeer mank, en hare geheele onjuistheid moet in het oog vallen, wanneer men, op dezelfde 5de bladz., V. D. B. van den Zeeuwschen landbouw sprekende hoort gewagen, van *eervolle uitzonderingen, welke hij volgaarne alle regt laat wedervaren.* Van waar weet nu de Professor, dat de leden der Zeeuwsche Commissie van Landbouw bij V. D. B. *niet* tot *die eervolle uitzonderingen* behooren? *Kende* hij deze heeren en hunne betrekkingen, gelijk wij ze kennen, de Hoogl. zou overtuigd zijn, dat V. D. B. de Zeeuwsche Commissie *minder* dan anderen bedoelde; terwijl wij gerust verzekeren durven, dat hij *die* heeren, die bijna alle den landbouw in het groot drijven, ook als landbouwers hoog acht. Voor mij ligt op dit oogenblik eene zeer belangrijke memorie, door den waardigen voorzitter dier Commis-

mis-

missie, den Edelachtb. Heer C. VIS, onlangs bij den Heer Staatsraad Gouverneur ingeleverd, welker inhoud den Professor, indien hij ze kende, overtuigen zou, dat onze Zeeuwsche heeren in de hoofdzaak met V. D. B. instemmen, en hem het gezegde *niet* zoo euvel duiden als de Professor wel schijnt te verlangen, dat zij doen zouden. Doch . . . . !

Er is ook waarlijk geen grond voor, want de voorstelling van den Heer KOPS is eindelijk *onwaarachtig*, omdat hij het gezegde door V. D. B. uit den zamenhang rukt, gevende de eerste helft eener aanteekening en latende de laatste, waardoor het vroegere verklaard wordt, achterwege. V. D. B. verwerpt geenszins de Commissiën van Landbouw in het algemeen, hij erkent in den tekst, dat zij *onberekenbaar nut* kunnen stichten, wanneer zij *geheel* uit wetenschappelijk praktische landbouwers zamengesteld zijn. Dit is evenwel het geval bij ons nog niet, want zij bestaan nog *grootendeels* uit slechts kunstmatige landbouwers. — Zijn gevoelen over de laatsten is bladz. 49 opgegeven. Met THAER zegt hij, dat de akkerbouw kan gedreven worden als *handwerk*, als *kunst* en als *wetenschap*. Wij hebben dus, om zoo te zeggen, de drie trappen van vergelijking; maar om de Commissie van Landbouw in den superlativus zamen te stellen, is er nog te weinig personeel, omdat de gelegenheid tot wetenschappelijke vorming ontbreekt, en de kunstmatige landbouw, bij gemis van deze, de wetenschappelijk voorgedragene verbeteringen *niet* kan beoordeelen. Men leze V. D. B. onpartijdig en met aandacht en zie of niet deze zijne meening zij. Doch is zij dit, hoe kan dan het Gouvernement *er niet weinig in betrokken* zijn of zich beleedigd achten? Z. M. kan immers slechts de besten kiezen van die er zijn, en moet zich, waar geen

su-

superlativus is, met eene comparativus vergenoegen. Ik wil geenszins het nut betwijfelen, hetwelk de Commissiën van landbouw gedurende haar 32jarig leven te weeg gebragt hebben en te weeg brengen; ik wil den Hoogl. op zijn woord gelooven, wanneer hij zegt dat het *zeer groot* is. Ver is het er ook van af, dat ik de Heeren leden dier Commissiën eenigzins zou willen grieven of door mijn geschrijf den schijn aannemen van hunne veelsoortige bekwaamheden ook in het minste te miskennen. Ik acht mij geheel onbevoegd om ten dezen eenige uitspraak te doen. Alleenlijk heb ik den Heer KOPS willen overtuigen, dat hij V. D. B. wel onbillijk behandeld en in een verkeerd licht gesteld, doch niet wederlegd heeft. Wil hij dit laatste, zoo bewijze hij: *of* dat de Commissiën van landb. zamengesteld zijn uit wetenschappelijk-practische landbouwers, en logenstraffe alzoo de assertie van V. D. B. — *of* hij toone aan, dat kunstmatige landbouwers even hoog staan als wetenschappelijk-practische, en doe alzoo het verkeerde zijner redenering blijken.

Het *Academisch onderwijs in de landhuishoudkunde* wordt vervolgens door den Oud-Hoogleeraar in dat vak, gelijk natuurlijk is, desgelijks in bescherming genomen, doch ook hier is de verdediging zwak. Van het bezwaar, dat iemand, om van dat onderwijs gebruik te kunnen maken, *student* moet zijn, en dus ook doode talen kennen, wordt niet gewaagd. De Prof. beweert, dat de hulpwetenschappen, welke te *Hohenheim* onderwezen worden, ook bij dat onderwijs op den voorgrond staan, en dit is iets, hetwelk wij niet weerspreken, zelfs niet betwijfelen willen. Ook worden (zegt hij verder) tevens de resultaten medegedeeld van hetgeen de ondervinding in ons Vaderland geleerd heeft. Doch hier vragen wij kan het mede-

dee-

deelen van resultaten bij eene practische wetenschap het gemis der praktijk vergoeden? Het geldt bij den landbouw de toepassing van natuurkundige beginselen, even als bij de natuur-, schei-, genees- en heelkunde; bij welke de theorie door de ervaring gestaafd moet worden en wordt. En welke resultaten worden dan nu medegedeeld? zoodanige als bij den landbouw noodig zijn, bij welke *kosten* en *opbrengsten* gespecificeerd voorkomen, opdat men niet om de woorden van v. d. B., bladz. 31, te bezigen » een kostbaar resultaat door eene nog meer kostende opoffering verkrijge?" De Hoogl. houde ons deze vragen ten goede, want wij weten waarlijk al zeer weinig van hetgeen de ondervinding in ons Vaderland geleerd heeft; wij weten zelfs niet eens waar wij er kennis van kunnen verkrijgen; want eenvoudige opgaven van opbrengsten in enkele gevallen beteekenen onzes inziens te weinig, om dergelijke opgaven voor *resultaten* te doen doorgaan.

Gemis van gelegenheid tot practische oefening staat ons Akademisch onderwijs in de landhuishoudkunde te zeer in den weg, om *in allen opzigte* doel te kunnen treffen. — De Heer KOPS erkent zelf, dat het allezins fraaije Utrechtsche kabinet van landbouwwerktuigen *niet geheel* aan deszelfs bestemming kan beantwoorden, omdat er *geene gronden* zijn, op welke men deze werktuigen in werking kan zien, — en wezenlijk de straten der aloude Bisschopsstad zijn toch ook te ongeschikt ter beproeving, vergelijking enz. van ploegen, eggen, enz. om door Z. H. G. ten dezen in bescherming te kunnen worden genomen. Het is dan vooral ook aan *dat* gemis, dat wij de weinige vruchten toeschrijven, welke de landhuishoudkundige lessen gedurende 22 jaren hebben opgebragt (verg. bladz. 781), want wee den landman! wiens

wiens oogsten in eene gelijke verhouding staan tot zijne vroegere uitgaven om die oogsten te verkrijgen?

Prof. KOPS maakt bladz. 775 eene aanmerking op de uitdrukking van V. D. B. ten aanzien der door dezen geprezene wolverbetering aan de Veeartsenij-school te *Utrecht:* » op welk eene kleine schaal is dezelve » ingerigt in vergelijking van hetgeen er te *Hohen-* » *heim* bestaat!" KOPS zegt: » misschien wordt dit » daar en in andere landen van *Duitschland* tot zulk » eene hoogte opgevoerd, dat het andere takken van » landbouw benadeelt." Ik lees echter in het *Berigt omtrent de schaapsteelt aan 's Rijks veeartsenij-school door Dr.* NUMAN (hetgeen de Heer KOPS toch wel kennen zal) bladz. 2 met zoo vele woorden, dat de kudde, 150 stuks sterk, » in den laatstverloopen » herfst, tusschen *Utrecht* en *Amersfoort* op een hei- » develd geplaatst is, hetwelk tot dat einde tot kul- » tuur wordt gebragt, waardoor men zich vleit de » kudde binnen weinige jaren tot eene aanzienlijke » grootte te zullen kunnen uitbreiden, waartoe aan de » veeartsenij-school wegens de beperktheid van het » terrein, geene gelegenheid bestond." — Wat dunkt u, Professor! zou men ook hier niet kunnen zeggen, dat het Gouvernement er niet weinig in betrokken is? Waarom dan elders zulk een argument gebezigd? Ik kan noch mag op alles hechten, waarop hier aanmerking te maken is; ik moet mij bepalen tot hetgeen onmiddellijk in verband staat met de hoofdquestie, en laat dus veel onaangeroerd. — Deze hoofdzaak is deze:

De Hoogl. beschuldigt VAN DEN BOSCH van met *minachting* neder te zien op den Vaderlandschen landbouw, en dit is het, hetgeen door mij ontkend wordt: — hij verwerpt *daarom* 's mans denkbeeld, hetgeen ik, met VAN DEN BERGH enz. van harte toejuich. Uit het

het Werkje: *Over de Wurtembergscke school van landhuishoudkunde* is *niet* op te maken dat V. D. B. onzen landbouw *minacht;* wel, dat hij, deszelfs voortreffelijkheid erkennende, dien beschouwt als *stil staande*, en daardoor, bij vergelijking met hetgene elders plaats heeft, als *achteruitgaande*. Hij wenscht dien op te heffen *boven* het eenmaal bereikte punt, hetwelk geen *non plus ultra* is, en, tot dat einde aan meergegoeden de gelegenheid aangeboden te zien tot eene vorming, bij welke zij den bestaanden regel op wetenschappelijke gronden kunnen beoordeelen en verbeteren, en alzoo met buitenlanders, ook in dit vak, ten minste gelijken, tred houden. Dit hangt, in mijn oog, goed zamen. — Minder consequent schijnt mij de Hoogl. KOPS bij zijne voorstellingen bladz. 776. In de eerste periode zegt hij: » Het is niet te ontkennen, dat onze landbouw » *voor zeer aanmerkelijke verbetering vatbaar en* » *aan vele streken hoogst gebrekkig is*:" in de tweede: » Men zal *onzen tegenwoordigen* landbouw *ge*» *rustelijk* mogen *vergelijken met dien geroemden* » *staat in Duitschland en verdere naburige rijken*." (waarlijk geen zeer vleijend compliment aan *Duitschland*, *Engeland* enz.) Alleen *België* maakt uitzondering, want van onder aan de bladzijde is het » *Misschien* (het is dus nog niet zeker) munten de » *Vlamingers* boven ons uit, maar dezen worden ook » voor de beste landbouwers van *Europa* gehouden, » *waarmede de, daaraan grenzende Zeeuwen in hun*» *nen akkerbouw veel overeenkomst hebben*." — Erger waarlijk kon VAN DEN BOSCH niet aan de kaak worden gesteld. Een Zeeuwsch landbouwer, derhalve na de Vlamingen een der besten van *Europa*; en *des niet tegenstaande* klagende over verachtering!! — Welk klager verdient teregtwijzing, indien deze haar niet

niet ontvangt! Inderdaad zulk een schot is wel het kruid waardig.

Vragen wij den Professor naar de redenen, om welke hij aan den Vlaamschen landbouw den palm der overwinning toekent, wij vinden haar bladz. 779, 780: het is *de verdeeling* der gronden *onder vele* bruikers, die dezelve ***met eigene hand*** bearbeiden. Op dit punt ben ik het met den Hoogl. ten volle eens, en was ik zulks reeds vóór een twintigtal jaren. Ik beroep mij (en de Heer KOPS, die zoo bij herhaling terugwijst op eigenen vroegeren arbeid, zal mij dit, voor ééne enkele reize, wel niet euvel nemen) op mijn werkje: *het District van Sluis*, ten jare 1819, bij VAN BENTHEM, te *Middelburg* uitgegeven. Na in hetzelve, bladz. 106—111, den, aldaar waarlijk met zorg gedrevenen, landbouw, naar waarheid, kortelijk geschetst te hebben, wees ik op de oorzaken van het, desniettegenstaande ontwaarde, algemeen verval, en op de middelen, welke tot herstel aangewend konden worden, bladz. 111—124. Met het oog op *Vlaanderen* noemde ik, onder de eersten, het te gering getal en den te grooten omvang der hoeven, en beroep mij, ten bewijze daarvan, op 3 polders, met elkander 2000 gemeten groot, zonder ééne hoofdstede; op den *Beukelspolder*, groot 600 gemeten, met ééne hoeve, enz. en zeide: » winzucht trekt hofsteden aaneen. Reeds begint de » gegoede boerenzoon hofsteden van minder dan 150 » gemeten voor slechts middelmatige hoeven te hou» den, en is ter naauwernood tevreden, wanneer de » ouders hem eene boerderij van 100 gemeten ten ge» bruike bieden. Reeds vernielt de een den ander » door duurder koopen of pachten, maar wordt op » zijne beurt uitgeschud en door eenen derden ver» dreven." — Doch uit deze zelfde aanhaling vloeit

 mijns

mijns inziens voort, dat de Zeeuwen in het algemeen in hunnen akkerbouw *niet* zoo vele overeenkomst met de Vlamingen hebben, als Prof. KOPS voorgeeft. Op *Walcheren* ja, zijn nog meest *kleinere* gebruiken even als in *Vlaanderen*, doch elders vindt men veelal eene *middelbare* kultuur; en vergelijkt men *Zeeland* in massa met *het land van Waas*, hetgeen wel het beste van de Vlaanderens zal zijn, dan vindt men, dat de verhouding van den grond der hoeven zal staan als 1 : 5 of 1 : 7. In *Waas* zijn hofsteden van 30 gemeten reeds groote hoeven, in *Zeeland* vindt men bij eene goede hofstede 150, 180, 200 en meer gemeten, en op zoodanige hoeven arbeidt de landman in persoon *niet* mede.

Er is nog eene reden, om welke ik dit, voorheen geschrevene, heb aangehaald. Prof. KOPS beroept zich namelijk, ten bewijze van den gunstigen toestand van onzen Vaderlandschen landbouw, op *het algemeene welvaren onzer landlieden*, — hetgeen, om dit in het voorbijgaan op te merken, zonderling strijdt met de, nog niet zoo lang geleden, ook door onze volksvertegenwoordigers, luide aangeheven klagten, van welke de tegenwoordige graanwet het gevolg is geweest. Ja, er heerscht welvaren, wanneer men enkel op het *uitwendige* ziet, doch let men op de *achterlijkheid* van zoo velen in het betalen van pachten, intresten enz., dan ziet men hoe *schijn bedriegt*.

Niet beter is het met 's Professors bewijs voor den vooruitgang van onzen landbouw, ontleend uit de bedijking van het *Koegras*, de ontginning op het *Eijerland* en de droogmaking van den *Zuidplas*. Hij had er de ontwerpen tot droogmaking van de *Haarlemmermeer* ook wel bij mogen noemen, want zij bewijzen alle juist hetzelfde, namelijk dat speculatiegeest van al zoodanige ondernemingen voordeel wacht.

Wat

Wat is er toch door die bedijking, ontginning en droogmaking gewonnen? grond, en meer niet. Kennis en vlijt zullen nu moeten zoeken van dien grond voordeel te trekken; nog is dat voordeel zeer luttel; en de uitkomst ligt in hetgeen zijn zal, verborgen. — Desniettegenstaande verheugen ons, zoowel als Prof. KOPS, alle zoodanige ondernemingen; ja hartelijk zullen wij ons verblijden, wanneer wij hooren zullen, dat men ook den Haarlemschen waterwolf zal gaan muilbanden.

En wat zullen wij zeggen van 's Hoogleeraars beroep op de oprigting van een *Vriesch Genootschap van proefondervindelijken landbouw*, dat door het gebeurde tusschen de Heeren VAN SYTZAMA en VITRINGA COULON (*Konst- en Letterbode*, 1837) wel het meest bekend is geworden? Die oprigting en die weerklank in *Groningen*, bewijzen, mijns erachtens, dat men, ook in onze meest noordelijke Provinciën, zekere behoefte aan verbetering gevoelt, in welke men poogt, langs *dien* weg, zoo veel mogelijk te voorzien; doch hoe zij bewijzen kunnen *dat onze landbouw* VOORUIT *gaat*, betuig ik, voor als nog, niet te vatten.

Wanneer ik nu dit alles zamen neem, dan word ik onwillekeurig genegen om, met eene kleine verandering in bewoordingen, den Professor zijne slotperiode aan het tweede gedeelte des verslags, in welke hij VAN DEN BOSCH van partijdigheid beschuldigt, terug te geven. Want, zij het al dat V. D. B te vooringenomen is met *Duitschland;* KOPS is het evenzeer met *Nederland*, en al wat inheemsch is, is ook in zijn oog onverbeterlijk. Eenmaal, wij erkennen het met eerbied voor de voorgeslachten, eenmaal was ons Vaderland het middelpunt van beschaving en wetenschap, en ging van het kleine *Nederland* licht uit naar alle deelen der aarde. Nog staat dat Vaderland in meer-

dere opzigten boven vele andere landen op een hoog standpunt. *Onpartijdigheid* dwingt ons echter te erkennen, dat de volken, die bij ons voorgeslacht ter schole gingen, in meerdere kunsten en wetenschappen ons zijn vooruitgestreefd; en *wijsheid* gebiedt ons dit *niet* uit het oog te verliezen, opdat geene dwaze eigenliefde en vooringenomenheid met het inheemsche ons het betere doe verliezen. Het is toch immers geene schande voor een volk, dat het het goede van zijne naburen overneme en naar zijne behoefte wijzige? Dat onze landbouw nog niet is hetgeen hij konde zijn, wordt door den Heer KOPS zelven erkend. Dat er maatregelen genomen moeten worden om hem op te heffen, dit wordt almede door hem niet weersproken; er is dus slechts verschil omtrent de beste maatregelen. VAN DEN BOSCH, VAN DEN BERGH, ACKERSDIJK, VIS enz. enz. wenschen eene, naar onze behoefte gewijzigde, landhuishoudkundige school; — doch Prof. KOPS is huiverig om de oprigting van zoodanig Instituut aan te raden. — Waarom?

III. Dit zal uit het derde gedeelte des verslags moeten blijken, doch is mij nog niet regt duidelijk geworden. Hij erkent de nuttigheid van zoodanig Instituut voor *Wurtemberg*, omdat het behoeften heeft, welke wij niet bezitten. Maar hebben wij dan ook geene domeinen van verschillende soort? Hetgeen V. D. B., bladz. 54, daaromtrent zegt, is onaangeroerd gebleven. Hebben wij niet ook wederom onze behoeften, welke men elders niet kent? — Er kan dus hieruit niets meer afgeleid worden, dan dat men de inrigting te *Hohenheim niet geheel* mag overnemen, maar naar onze behoeften moet *wijzigen*.

Het gezegde, bladz. 780, aangaande de Wurtembergsche landverhuizingen doet hier weinig ter zake. De Heer ELINK STERK geeft (in hetzelfde N°. van *de Vriend*,

Vriend, bladz. 763) als reden er van op » gebrek » aan commerciële en industriële bedrijvigheid, waar» door de zaken niet naar eisch benuttigd noch be» taald kunnen worden." En waarlijk, de handel is er gering; de fabrijken zijn er niet talrijk, en het land mist groote uitwegen voor deszelfs voortbrengselen. De gewone landman kan er zijne kinderen niet behoorlijk vestigen, en zoekt dus in een ander werelddeel hetgeen hij in het Vaderland niet vinden kan.

Zeer weinig beteekent al verder het, terzelfder plaatse, gezegde: » Wij zouden althans niet kunnen » rekenen, dat vreemdelingen bij ons ter school zou» den komen om den landbouw te leeren." Vooreerst is dit geene behoefte, en ten anderen is dit onzeker. Want waarom zouden vreemdelingen *niet* bij ons ter schole komen, indien er bij ons iets bijzonders te leeren ware, en een Nederlandsche THAER of FELLENBERG aan het hoofd des Instituuts schitterde! — VAN DEN BOSCH verhaalt bladz. 24, dat HINZ, een der Opzieners te *Hohenheim*, en FEIHL, een der kweekelingen aldaar, *naar Vlaanderen* zijn gezonden, om er gedurende twee jaren *als knechts* bij knappe landlieden werkzaam te zijn, en op die wijze den Vlaamschen landbouw practisch in alle bijzonderheden te leeren kennen. Zóó zoekt men het goede, waar het te vinden is; en omdat wij het noodige in het Vaderland *niet* aantreffen, moet nog de Nederlander elders ter schole gaan. Of had men niet allereerst eenen kweekeling van FELLENBERG, te *Hoffwijl*, noodig om een geschikt hoofd voor het Gesticht te *Wateren* te vinden? Pleit dit nu voor de denkwijze des Hoogleeraars? Wij kunnen het er niet in vinden.

De Heer KOPS schijnt zich niet op het standpunt van V. D. B. te hebben kunnen plaatsen, en vandaar

dat hij het zoekt, waar het niet te vinden is. Hij zegt, bladz. 776, » dat alles afhangt van de ver-» standelijke overtuiging en den wil van honderddui-» zenden individu's, waarvan de meesten onbeschaafd, » bevooroordeeld en weinig bemiddeld zijn;" en wil bladz. 781 *boerenzonen*, en bladz. 783 nog eens boerenzonen, verlicht en opgeleid hebben, ja zelfs in de dorpsscholen den landbouw doen onderwijzen. — VAN DEN BOSCH daarentegen wil, ja ook van de plattelandsscholen partij trekken, maar inzonderheid om aan de kinderen van landlieden eene doelmatige wijze van *boekhouden* voor den landbouw te doen aanleeren (bladz. 63), waaraan wezenlijke behoefte bestaat (*): doch overigens heeft hij bepaaldelijk het oog op den beschaafden stand, op die rijke grondbezitters, die thans posten ambiéren hun leven in bureaux slijten, en het beheer hunner goederen aan rentmeesters overlaten, of, zoo zij zelven er iets aan doen, hunne schatten in wisselvallige geldleeningen wagen (bl. 68). Deze wenscht hij, door gelegenheid tot doelmatige wetenschappelijke opleiding, smaak in den landbouw te doen erlangen, en alzoo, terwijl zij zelve aan levensgenot winnen, nuttiger voor de maatschappij te doen worden (bladz. 69); en te meer wenscht hij dit, vermits reeds vele rijke landeigenaren, ofschoon zonder genoegzame kennis en genoegzaam doel, zich met den landbouw beginnen te bemoeijen (bladz. 67). Die gelegenheid bestaat er, volgens hem, *niet;* want de eenige welke er is, het akademisch onderwijs in de landhuishoudkunde, voldoet voor den eigenlijken land-bou-

(*) *Geen schoolmeester* intusschen wage het om daarvoor eene handleiding te vervaardigen, want zal zij goed wezen, zoo behoort zij door eenen *practisch wetenschappelijken landman* geleverd te worden.

bouwer niet, omdat voor dezen *onderwijs* en *oefening*, *wetenschap* en *aanschouwing* hand aan hand behooren te gaan, en het laatste aan de Hoogescholen ontbreekt. Uit dien hoofde nu acht hij eene bijzondere school op een landgoed voor behoefte, en wel op een landgoed gelijk *Hohenheim*, voorzien van genoegzame gronden om de cultuur van verschillende gewassen, op onderscheidene wijzen, meer in het groot te kunnen bewerkstelligen en beproeven. — Had de Hoogl. *dit* in het oog gehouden, wij twijfelen niet of 's mans uitspraak zou gunstiger zijn geweest, dan thans het geval is.

Wat is trouwens de landbouw? Wij twijfelen niet of Prof. KOPS zal denzelven met ons beschouwen als *eene toegepaste natuurkundige wetenschap.* Maar is hij dit, waarom dan ten aanzien van deze wetenschap eenen weg ingeslagen, afwijkende van dien, welke voor de aanverwante wetenschappen gevolgd wordt? Voor dier- en plantenkunde worden kostbare kabinetten en tuinen aangelegd, omdat aanschouwing onmisbaar is. Voor de veeartsenijkunde is eene bijzondere school opgerigt, omdat men de ziekten enz. der dieren niet in de gewone hospitalen kan leeren kennen. En zou de landbouw, die overal onmisbare tak van nijverheid, daar naar SALOMO's uitspraak *zelfs de koning van het veld gediend wordt*, mindere zorg en opoffering waardig wezen, indien er opoffering noodig mogt zijn? — Maar *dit* is hier de vraag niet meer. De eerbiedwaardige Vorst, onder wiens vaderlijk bestuur wij reeds zoo lange leven mogen, heeft, van het begin zijner regering af aan, ook op den landbouw het oog gevestigd, en tot deszelfs verheffing de *leerstoelen in de landhuishoudkunde* verordend. Dat die lessen, inzonderheid te *Leiden* en *Utrecht*, niet aan de verwachting hebben beantwoord, moge te betreuren zijn, het bewijst niets tegen 's Konings liefderijke bedoelingen. Deze zijn steeds dezelfde, en de vragen aan de Commissiën van onderwijs, in den aanvang van ons schrijven vermeld, tot welke de Heer KOPS aanleiding gegeven heeft, leveren er een nieuw bewijs voor. Die vragen zullen ongetwijfeld door die Commissiën rondborstig beantwoord

worden, doch nu het verslag des Heeren KOPS het licht ziet, betwijfel ik zeer of die antwoorden wel aan 's Professors wenschen zullen beantwoorden. Met die vragen zelve wil ik mij *hier* niet inlaten; doch het gevoelen van den Hoogl., dat men *op de dorpsscholen* boerenzonen tot hunnen stand zou *kunnen* bekwamen en opleiden naar aanleiding van het *schoolboek over den landbouw* van PONSE, aan het publiek medegedeeld, *mag* en *moet* voor het publiek bestreden worden. Ja daartoe vind ik mij gedrongen, omdat ik het onderwijs in den *landbouw* geheel *vreemd* acht *van*, en *strijdig met het lager onderwijs*. Wie met dorpsscholen bekend is zal mij, vertrouw ik, bijvallen.

Immers, de landbouw is *of* wetenschap, *of* bedrijf, maar beide zijn vreemd van het lager onderwijs, waarbij alle *eigenlijke* wetenschap zoo wel als alle *eigenlijk* bedrijf is uitgesloten. In de lagere school bedoelt men 's menschen aanvankelijke vorming. Men staat er dus op het gebied der aanschouwing. Het onderwijs in den landbouw zou er dus ook, werd het opgenomen, aanschouwelijk moeten zijn, en, als voorbereidende tot verder wetenschappelijk onderwijs, tot dien landbouw moeten staan gelijk *vormleer* tot *meetkunde*. Maar hoe zal dat gegeven worden? — Men valt zoo ligt in overdrijving, en het *est modus in rebus* mag *hier vooral* niet uit het oog verloren worden. Ik weerspreek geenszins de nuttigheid der *vormleer;* maar wat zou men toch wel van den dorpsschoolmeester zeggen, die met moeite de knapen leerende lezen, schrijven, rekenen enz. van dezelve evenwel zoo veel gebruik wilde maken, dat hij tot die jongens sprak over *parallèlogrammen*, *rhomben* en *rhomboïden*, vijf- en zeszijdige *prisma's* en *piramiden*, gebogene *cylindervlakken* enz.? Het onderwijs in de zangkunde is noodig, doch is het ook noodig, dat de onderwijzer daarbij handelle over het verschil tusschen *rhythmische*, *melodische*, *harmonische* en *dynamische* oefeningen, *diatonische* en *chromatische* schalen enz.? Het geschiedt nogtans; doch het moge in enkele stadsscholen nuttig zijn, op het land zal het doorgaans onzin worden. Het onderwijs

dat

dat dáár gegeven wordt, moet enkel strekken om, zoo veel mogelijk, de baan te effenen tot elk vak van kunst of wetenschap, zonder daarom nog wetenschappelijk te zijn. Maar hoe zal dit met den landbouw geschieden? door aanschouwing leert de boerenzoon te huis en op het veld er meer van dan de meester hem in de school kan mededeelen; want hoe zal deze hem meer leeren kunnen zonder modellen, grondsoorten, enz. enz.? of moet iedere school van deze dingen zoo wel voorzien worden als van maten en gewigten?! — Neen waarlijk, men verliest den kring, binnen welken het lager onderwijs beperkt *moet* blijven, uit het oog, wanneer men er een landbouwkundig onderwijs aan wil toevoegen. Men legt den onderwijzers der jeugd te veel op, wanneer men hen ook daartoe verpligten wil, want de last, op hen gelegd, is nu reeds te zwaar voor velen.

Van de lagere school is ten dezen niets te verwachten. Meer is er te hopen van eene uitbreiding van het Gesticht te *Wateren;* (*) doch wel het meest van eene suppressie van een paar weinig vruchtgevende Hoogleeraars-plaatsen in de landhuishoudkunde, en eene daarmede gepaard gaande oprigting eener bijzondere *School voor den Landbouw*, gelijk wij er, door 's Konings gunst, eene voor de *Veeartsenijkunde* bezitten.

Den hoogbejaarden Hoogleeraar zal het door mij geschrevene waarschijnlijk niet zeer bevallen, doch dit is buiten *mijne* schuld. De uitgave van zijn verslag heeft mij, een' vriend des Vaderlands, die ook de jongelingsjaren reeds achter den rug heb, en uit dien hoofde van geene bijoogmerken verdacht kan worden, als het ware gedwongen om de pen op te vatten, daar het hier niet te doen is om *persoonlijke* maar om *algemeene* belangen. Gaarne verklaar ik dus ten slotte, dat ik niet de minste bedoeling gehad heb, om den waardigen grijsaard te grieven, maar alleenlijk heb getracht, om naar vermogen te bevorderen, hetgeen waar en goed is, en dat, als zoodanig ook moet medewerken aan de bevordering van het algemeene welzijn, en den roem van het geliefde Vaderland.

(*) De redactie laat dit oordeel voor rekening van den geëerden inzender.

IV.

IV. BERIGTEN WEGENS DEN STAAT DER MAATSCHAPPIJ EN UIT DE KOLONIËN.

(December 1838.)

Wijlen Vrouwe JACOBA MARIA LUDIASICO, Douarière van wijlen Zijne Excellentie den Luitenant-Generaal en Oud-Gouverneur-Generaal van *Neêrlandsch Indië* A. H. WIESE, heeft bij testament, verleden te *Utrecht*, waar zij gewoond heeft en overleden is, aan de Maatschappij een legaat van *f* 2000:— vermaakt. Wij verheugen ons met erkentelijkheid over dit aanzienlijk bewijs van werkdadige belangstelling en, daarvoor dankbaar de nagedachtenis der weldadige ontslapene huldigende, hopen wij, dat de loffelijke vermelding van hare menschlievende beschikking mede moge strekken om anderen menschenvrienden de belangen onzer Maatschappij indachtig te maken.

Nog hebben wij te vermelden eene gift van *f* 50:—, bij een van de medeleden der Permanente Commissie ontvangen van een verdienstelijk Lid der Maatschappij, die hare zaak met bijzondere belangstelling behartigt, en reeds vroeger aanspraak op hare dankbaarheid heeft verworven door zijne met vrucht gezegende pogingen om de deelneming in het Lidmaatschap te bevorderen.

Wij moeten, tot ons leedwezen, ons onthouden zijnen naam te noemen, daar de gift vergezeld ging van het verzoek, dezelve bloot te vermelden als » ontvangen van een onzer Vaderlandsche Dichters, wegens een ten behoeve der Maatschappij bedongen honorarium voor eenig dichtwerk."

(Berigten uit de Koloniën.)

De mazelen-ziekte heeft aan het 1ste Gesticht te *Veenhuizen* bijkans opgehouden; bij het 2de neemt zij reeds af, doch bij het 3de is dezelve nog op het hoogst. Nergens, evenwel, worden er kinderen aan verloren, indien er geen andere ziekte bij komt, dat zeldzaam het geval is. Te *Wateren* is het met die ziekte bij een' lijder, die weer hersteld is, gebleven; overigens is de gezondheid in de Koloniën gewenscht. Slechts bij het 1ste Gesticht te *Veenhuizen*, maar nog meer bij het 2de, hebben in de vorige maand belangrijke sterfgevallen plaats gehad, waartoe de overgang tot den winter zeker heeft bijgedragen.

De eerste vorst van den 18den tot den 27sten November heeft gelukkig niet lang aangehouden, en is eerst door eenen snellen dooi en vervolgens door zeer stil en droog zacht weder opgevolgd, tot den 17den van deze maand, in welke tijdruimte van drie weken nog zeer veel van het achterstallige landwerk heeft kunnen worden afgedaan, waarvan zulk een vlijtig gebruik gemaakt is, dat de bepaalde oppervlakte lands genoegzaam geheel met winterrogge bezaaid is, blijkens de navolgende opgave:

Ge-

Gewone Koloniën	bezaaid	201	Morgen,	ontbreekt	0	Morgen.
Ommerschans	»	133	»	»	17	»
1ste Gest. *Veenh.*	»	155	»	»	5	»
3de » »	»	139	»	»	—	»
en *Wateren*	»	30	»	»	—	»
	Zamen	658	Morgen.	Zamen	31	Morgen.

Welk ontbrekende gevoegelijk met zomerrogge zal kunnen worden bezaaid, welligt zelfs eene grootere oppervlakte.

Even zoo heeft men in dien tijd het onderspitten en ploegen van de brem sterk voortgezet, doch waartoe, gedurende den winter, nog eenige weken zacht weder wordt gevorderd, om het tijdig genoeg te kunnen ten einde brengen, ten einde de bremplant nog voor het poten van den aardappel in rotting kome.

Als een vervolg op mijne opgaven van den oogst in de vorige maand, kan ik thans nog daarbij voegen, dat de waarde der in dit jaar geteelde tuinvruchten, berekend naar matige prijzen, van *f* 1 : — voor het mud wortelen en knolgewassen, 2 Centen het Ned. pond kool en 5 Centen het pond fijnere groenten, heeft beloopen voor

de *Gewone Koloniën.*	*f* 2520
» *Ommerschans.*	» 1393
het 1ste Gest. te *Veenhuizen.*	» 1205
» 2de » » »	» 373
» 3de » » »	» 487
en te *Wateren.*	» 73
Zamen	*f* 6051

De opbrengst der tuinen in de Gewone Koloniën, ieder van 18 Rhijnl. roeden op *f* 7 : — gesteld, en onder die te *Ommerschans* 12 mud Chineesch radijszaad van *f* 10 : — het mud en 200 mud knollen van het gewone bouwland, mede gerekend.

Ofschoon de winter zich vroeg vertoond en nog al spoedig weer gekomen is, om nu waarschijnlijk wat langer aan te houden, is de veldarbeid in de Koloniën tamelijk ver gebragt, in aanmerking genomen, dat de langdurige regen in den nazomer eene achterlijkheid heeft doen ontstaan, die, vervolgens, bezwaarlijk geheel kan worden ingehaald.

De fabrijkarbeid is thans drok aan den gang, waartoe verledene week gelukkig, even voor de vorst, nog eene aanzienlijke partij grondstoffen, bestaande in katoenen garens, aangekomen is.

Er zijn thans 350 weefgetouwen voor wit katoen in de gewone Koloniën aan den gang, en de laatste 50 komen dit nog in deze maand, waarop kinderen, zoo wel meisjes als jongens, van twaalf tot zestien jaren oud, weldra wekelijks 600 stukken, van gemiddeld 20 el lengte smal en breed doek, kunnen vervaardigen. De onbedrevenheid van vele nieuwelingen, gepaard met de kortheid der dagen en andere bezwaren, aan de invoering van al wat nieuw is eigen, gaf der Directie aanvankelijk veel moeite, welke bezwaren nu, echter genoegzaam zijn overwonnen, waartoe on-

onder anderen het geven van grondig theoretisch onderrigt in de behandeling van het getouw, op een avond uur, door de verschillende fabrijk- en werkbazen.

Niettegenstaande deze nieuwe werkzaamheid zoo vele handen bezig houdt, heeft er tot den 1sten November, en dus in tien maanden nog 64648 el zoo gewone Koloniale kleedingstoffen, als verschillende soorten van linnens en wollen, kunnen worden geweven, welke hoeveelheid dus in dit jaar nog tot 75000 el zal worden gebragt.

De weverij van boezelaarsbont en doeken, te *Ommerschans*, in dit jaar opgerigt, en welke thans in volle werking is, zoo dat er van die stoffen niet meer behoeft te worden aangekocht, is daar nog buiten.

De in die Kolonie eerst begonnen koffijzak-weverij telt reeds 30 getouwen, en zou spoedig tot 100 kunnen worden aangebragt, indien de grondstof in die groote mate tijdig genoeg had kunnen worden bekomen, welke eerdere uitbreiding dus nu afhankelijk zal wezen van de weder opening der scheepvaart. Het zijn meest zwakke, tot andere werkzaamheden weinig of niet bruikbare personen, die daartoe worden gebezigd, en onder anderen tot het spoelen van garen, het digt naaijen en aanknoopen van de zakken, ligtelijk in staat zijn.

De herbouw van het hoofdgebouw te *Ommerschans*, die bij ondervinding in alle opzigten voldoet, biedt thans ook voor die werkzaamheid behoorlijke localen aan, die anders opzettelijke uitgaven zouden hebben gevorderd.

De bouw eener kerk voor de Israëliten te *Veenhuizen*, is tijdig voltooid; hetgeen er aan het inwendige nog ontbreekt is onderhanden, zoo dat men, met het begin van het aanstaande voorjaar, daarvan het gewenschte gebruik zal kunnen maken.

Scholen en Catechisatiën worden tegenwoordig vlijtig bezocht en gehouden. In November jl. zijn er te *Veenhuizen* 91 personen tot nieuwe leden bij de Protestantsche gemeente aldaar aangenomen geworden.

Ook het Nederlandsch zendeling genootschap te *Rotterdam* voorzag de Koloniën dezer dagen van een beduidend aantal zijner verschillende godsdienstige werkjes, waarvoor Heeren Bestuurderen hier openlijk onze dank betuigd wordt, en waarop die van het Ned. Godsdienstig Tractaat-Genootschap zijne aanspraak blijft behouden.

Zoo snelde het jaar weer heen, onder allerlei bemoeijingen en zorgen, ter verbetering van het lot der armen en behoeftigen, langs de wegen van nijverheid, orde, zedelijkheid en godsdienst, onder het genot van vele zegeningen van het Albestuur en de krachtdadige hulp van vele menschenvrienden.

Frederiksoord, 22 December 1838.

De Directeur der Koloniën,

J. VAN KONIJNENBURG, C. Z.

Staat

…dadigheid, *met*
November 1838.

K …	STERKTE OP 1	*AANMERKINGEN.*
Ge…		
Kolonie N°.	…61	
———	…09	
———	…57	
Ambtenaren	…16	
	…43	
Bedelaars-Ge…	…28	
Straf-Koloni…	…01	
Arbeiders-hu…	…27	
Veteranen-hu…	…76	
Groote Hoev…	…90	
Ambtenaren	…95	
	…17	
Veenhui…		
Stichting vo…	…06	
——— ———	…29	
——— ———	…46	
——— ———	…5	
Groote Hoev…	…34	
Ambtenaren	…78	
	…98	
Veenhui…		
Stichting vo…	…69	
——— ———	…36	
——— ———	…14	
Ambtenaren	…90	
	…09	
Veenhui…		
Stichting voo…	…19	
——— ———	…97	
——— ———	…79	

en zijn :

deren te Veenhuizen.

NIJDERS.
WIJK.
GSTEIN.
DE BOER.
ENTAL.
DER VEN.
JEKEL.
AARSE.
LA VIENNE.
VENEMA.

ranen Huisgezinnen.

O.

ezinnen v. Ambtenaren.

F.

Vee in de Kolo-
dadigheid, op den

NG EE.	KALVE-REN.	SCHA-PEN.
»	»	»
»	»	450
»	»	»
20	1	»
»	»	801
»	»	1001
16	4	993
36	5	3245

der Koloniën,

